

P-ISSN 2708-0889
E-ISSN 2786-8788

ACTA DE HISTORIA & POLITICA: SAECULUM XXI

**2025'
Volume X**

ЧНУ імені Петра Могили
2025

Засновник видання:

Чорноморський національний університет імені Петра Могили
(кафедра міжнародних відносин та зовнішньої політики факультету політичних наук)

Зареєстровано як друкований засіб масової інформації
(Реєстраційне свідоцтво: КВ 23922-13762Р; ідентифікатор медіа R30-03822)
Журнал внесено до Переліку наукових фахових видань України (група «Б»):
- з міжнародних відносин (Наказ МОН України № 320 від 7 квітня 2022 р.);
- історії (Наказ МОН України № 582 від 24 квітня 2024 р.).

Головний редактор: Людмила Вовчук, к. іст. н., доцент (ЧНУ ім. П. Могили)

Відповідальний секретар: Ірина Габро, к. політ. н., доцент (ЧНУ ім. П. Могили)

Редакційна колегія:

Міжнародні відносини: Шевчук Олександр, д. політ. н., професор (Миколаїв) – голова секції; Белінська Світлана, д. е. н., доцент (Миколаїв); Брусиловська Ольга, д. політ. н., професор (Одеса); Коста Бруно, PhD (політ. науки), професор (Португалія); Цинк Кароліна, PhD (історія) (Польща); Худолій Анатолій, д. політ. н., професор (Острог); Куц Галина, д. політ. н., професор (Харків); Норд Ганна, д. економ. н., професор (Миколаїв); Ортіна Ганна, д. н. з держ. упр., професор (Мелітополь); Сіновець Поліна, к. політ. н., доцент (Одеса); Вілласміл Еспіноза Хорхе Ієсус, PhD (політичні науки), професор (Венесуела).

Історія та археологія: Міронова Ірина, д. іст. н., професор (Миколаїв) – голова секції; Бороденко Олена, д. іст. н., професор (Полтава); Вернер Віктор, доктор історії, професор (Польща); Єнаке Джордж, PhD (історія), професор (Румунія); Гайдай Ольга, к. іст. н., доцент (Польща); Котляр Юрій, д. іст. н., професор (Миколаїв); Лазурко Лідія, д. іст. н., професор (Дрогобич); Левченко Лариса, д. іст. н., професор (Київ); Нефьодов Дмитро, д. іст. н., доцент (Миколаїв); Сокирська Владилена, д. іст. н., професор (Суми); Срогош Тадеуш, доктор історії, професор (Польща); Стобецький Рафал, доктор історії, професор (Польща).

Адреса редакції:

54003, м. Миколаїв, 1 Воєнна, 1, Чорноморський національний університет імені Петра Могили, кафедра міжнародних відносин та зовнішньої політики

E-mail: luda_vovchuk@ukr.net

Офіційна web-сторінка в Інтернеті:

<https://ahpsxxi.org/>

Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI. 2025. Volume X. 173 с.

Статті подаються в авторській редакції. Автори несуть відповідальність за достовірність фактів, імен і за граматичні та стилістичні помилки.

З М І С Т

ІСТОРІЯ

Наталія Петренко

Політика ліквідації неписьменності в Українській СРР 1920-х рр.: історіографічний аспект

7

Микита Аксюк

Система духовної освіти в рамках політики подолання альтернативної ідеології (1954-1964)

20

Любомир Дутко

Науково-організаційна діяльність М. Грушевського на форумі НТШ у дзеркалі сучасної історіографії

35

Аліна Іовчева

Між радянською спадщиною та європейським вектором: роль політичної риторики у формуванні національної ідентичності в Україні (1991-2004)

49

Ольга Гончарова

Гендерні наративи як інструмент російської маніпулятивної пропаганди у контексті російсько-української війни (2014-2024 рр.)

65

Юрій Котляр, Маргарита Лимар

Україна як щит Європи: російське вторгнення та трансформація міжнародної системи безпеки

75

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Сергій Рудько

Військова допомога Норвегії Україні у 2022-2024 роках: масштаби, механізми та значення

87

Ірина Габро, Анастасія Хмель

Економічні аспекти відносин Угорщини та ЄС

99

Димитрій Грицишен, Андрій Шевчук

Стамбульський канал у системі міжнародних відносин: комплексний аналіз геополітичних, економічних та екологічних викликів (2011-2025 рр.)

108

Ірина Тихоненко, Єлизавета Рачинська

«Турецький» фактор у трансформації Чорноморської регіональної
систем безпеки під впливом російсько-української війни 124

Тарас Стрихоцький

Відносини між ЄС та РСАДЗ у контексті ізраїльсько-
палестинського протистояння 135

Анатолій Худолій

Монархії перської затоки в політиці США та Китаю 144

Оксана Фролова, Ксенія Бабенко

Особливості боротьби з дезінформацією у Республіці Індонезія 155

Ігор Дерев'янка

Теоретичні основи асиметричної взаємодії між КНР і Філіппінами 165

CONTENT

HISTORY

Nataliia Petrenko

- Policy of Eliminating Illiteracy in the Ukrainian SSR in the 1920s: a
Historiographical Aspect 7

Mykyta Aksiuk

- The System of Spiritual Education Within the Framework of the Policy
of Overcoming Alternative Ideology 20

Liubomyr Dutko

- Scientific and organizational activities of M. Hrushevsky at the SSS
forum in the mirror of modern historiography 35

Alina Iovcheva

- Between Soviet Heritage and the European Vector: the Role of Political
Rhetoric in Shaping National Identity in Ukraine (1991-2004) 49

Olha Honcharova

- Gender Narratives As a Tool of Russian Manipulative Propaganda in
the Context of the Russo-Ukrainian War (2014-2024) 65

Yuriy Kotlyar, Marharyta Lymar

- Ukraine As a Shield For Europe: the Russian Invasion and the
Reshaping of International Security 75

INTERNATIONAL RELATIONS

Serhii Rudko

- Military assistance of Norway to Ukraine in 2022-2024: scale,
mechanisms, and significance 87

Iryna Habro, Anastasiia Khmel

- Economic Aspects of Relations Between Hungary and the EU 99

Dymytrii Grytsyshen, Andrii Shevchuk

- The Istanbul Canal in the System of International Relations: a
Comprehensive Analysis of Geopolitical, Economic, and
Environmental Challenges (2011-2025) 108

Iryna Tykhonenko, Yelyzaveta Rachynska

- The «Turkish» Factor in the Transformation of the Black Sea Regional
Security System Under the Influence of Russian-Ukrainian War 124

Taras Strykhot'skyi

EU-GCC Relations in the Context of the Israeli-Palestinian Conflict 135

Anatoliy Khudoliy

The Persian Gulf Monarchies in the Policy of the USA and China 144

Oksana Frolova, Kseniia Babenko

Features of Combating Disinformation in the Republic of Indonesia 155

Ihor Derevianko

Theoretical Basis of Asymmetric Interaction Between the PRC and the
Philippines 165

HISTORY

УДК (UDC) 930.2 (477) : 373.091.33 «19»

DOI: 10.26693/ahpsxxi2025.10.007

POLICY OF ELIMINATING ILLITERACY IN THE UKRAINIAN SSR IN THE 1920S: A HISTORIOGRAPHICAL ASPECT

Nataliia Petrenko,

e-mail: petrenko@gnpu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3781-6372>

*Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University,
Ukraine, 41400, Hlukhiv, Kyivska Street, 24*

Abstract

The article provides a thorough historiographical analysis of the policy of eliminating illiteracy in the Ukrainian SSR during the 1920s. The historiographical legacy on this issue was examined, three stages of the formation and development of the historiographical understanding of the mentioned issues were identified and described in detail. Scientific works devoted to the study of the process of overcoming mass illiteracy were analyzed, with a particular focus on the research conducted at the regional level, exemplified by studies from Sumy Oblast. As part of the study, the systematization, typology, and conceptualization of accumulated scientific knowledge were carried out through a historiographic analysis of the relevant source base.

It has been established that the three periods of historiography were characterized by different levels of scientific freedom in studying the issue of the elimination of illiteracy in the Ukrainian SSR. The first period (1920-1953) represents both the formation and the limitation of scholarly approaches to the study of the elimination of illiteracy, due to the strengthening of ideological control and repressive policies that marginalized research initiatives of the NEP era. The second period (1954-1991) was marked by the partial liberalization of historical science in the Ukrainian SSR, within which the issue of eliminating illiteracy acquired the status of an independent object of study in the field of the history of education and culture, with an emphasis on the analysis of sources, ideological, social, and personnel factors. The third period (from 1992 to the present) is characterized by the de-ideologization of scientific discourse, the establishment of methodological pluralism, and the growth of interest in the regional dimensions of the campaign, which contributes to the expansion of research perspectives in the context of the socio-cultural history of Ukraine.

The article determined that the first studies had a propagandistic nature and were based mainly on statistical data. During the second period, historians conducted a comprehensive investigation of the ideological, organizational, personnel aspects of the policy of eliminating illiteracy in the Ukrainian SSR. The modern period is characterized by methodological diversification, which enables a deeper analysis of the issue at both the national and regional levels. The analysis of historiography demonstrates a profound transformation of scholarly approaches to studying the campaign to eliminate illiteracy in Ukraine: from ideologized essays to contemporary, methodologically pluralistic studies grounded in an extensive source base.

Keywords: adult education, elimination of illiteracy, Ukrainian SSR, historiography

ПОЛІТИКА ЛІКВІДАЦІЇ НЕПИСЬМЕННОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ СРР 1920-Х РР.: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

Наталія Петренко,

e-mail: petrenko@gnpu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3781-6372>

Глухівський національний педагогічний університет

імені Олександра Довженка,

Україна, 41400, м. Глухів, вул. Київська, 24

Анотація

У статті здійснено ґрунтовний історіографічний аналіз політики ліквідації неписьменності на теренах Української СРР упродовж 1920-х рр. Вивчено попередній досвід історіографів даного питання, виокремлено і детально охарактеризовано три етапи становлення й розвитку історіографічного осмислення означеної проблематики. Проаналізовано наукові праці, присвячені дослідженню процесу подолання масової неграмотності із акцентом на вивченні доробку дослідників регіонального рівня на прикладі Сумщини. У межах дослідження проведено систематизацію, типологізацію та концептуалізацію накопичених наукових знань шляхом історіографічного аналізу відповідної джерельної бази.

Встановлено, що три періоди історіографії характеризувалися різними рівнями наукової свободи щодо вивчення питання ліквідації неписьменності в Українській СРР. Перший період (1920-1953 рр.) репрезентує етап формування й одночасного обмеження наукових підходів до вивчення ліквідації неписьменності, зумовлений посиленням ідеологічного контролю та репресивною політикою, що маргіналізувала дослідницькі ініціативи доби НЕПу.

Другий період (1954-1991 рр.) ознаменувався частковою лібералізацією історичної науки в УРСР, у межах якої проблематика ліквідації неписьменності набуває статусу самостійного об'єкта студій у сфері історії освіти й культури, з акцентом на аналізі джерел, ідеологічних, соціальних та кадрових чинників. Третій період (від 1992 р. до сьогодні) характеризується деідеологізацією наукового дискурсу, утвердженням методологічного плюралізму та зростанням інтересу до регіональних вимірів кампанії, що сприяє розширенню дослідницьких перспектив у контексті соціокультурної історії України.

У статті визначено, що перші дослідження мали пропагандистський характер і спиралися переважно на статистичні дані. Згодом з'явилися праці з розширеною джерельною базою. Історики другого періоду історіографії комплексно досліджували ідеологічні, організаційні та кадрові аспекти політики ліквідації неписьменності в Українській СРР. У сучасний період спостерігається методологічне урізноманітнення, що дозволяє глибше аналізувати проблему як у загальноукраїнському, так і в регіональному вимірах. Проведений аналіз історіографії засвідчує глибоку трансформацію наукових підходів до вивчення кампанії з ліквідації неписьменності в Україні: від ідеологізованих нарисів 1920-х – 1950-х рр. до сучасних плюралістичних досліджень, заснованих на широкій джерельній базі.

Ключові слова: освіта дорослих, ліквідація неписьменності, Українська СРР, історіографія

Постановка проблеми. Історіографія освітньої політики радянської влади у 1920-х роках є багатовимірним і динамічним науковим полем, що зазнавало суттєвих трансформацій під впливом суспільно-політичних змін. Особливої уваги в цьому контексті заслуговує проблема ліквідації неписьменності, яка стала однією з ключових складових культурної та ідеологічної стратегії більшовицького режиму. Упродовж 20-21 ст. дослідження цієї теми проходили декілька етапів, кожен з яких мав свої особливості, обмеження та наукові досягнення. У статті здійснено спробу систематизувати основні періоди вивчення зазначеної проблематики та охарактеризувати внесок науковців у її дослідження.

Мета статті полягає у дослідженні розвитку історіографії політики ліквідації неписьменності в УСРР у 1920-х роках, виявленні основних підходів, тенденцій і суперечностей у працях учених, а також у з'ясуванні ступеня наукової розробленості теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню історіографічного аспекту питання ліквідації неписьменності у 1920-х рр. на теренах Української СРР приділяли увагу такі дослідники як В. Гололобов (Hololobov, 1998), В. Козир (Kozur, 2015), О. Бойко (Boyko, 2016a; 2016b). Саме ці дослідники сформулювали кілька підходів до періодизації історіографії. Так, В. Гололобов історіографію дослідження означеної проблеми поділяє на чотири періоди: перший – 1920-30-ті рр., другий – середина 1930-х і 1950-х рр., третій – останні роки 1950-х і перша половина 1970-х рр., четвертий – із середини 1970-х рр. і до сучасності (Hololobov, 1998: 17).

У свою чергу, В. Козир, досліджуючи історію товариства «Геть неписьменність», яке було невід'ємною частиною процесу освіти для дорослих у 1920-х рр., розподіляє історіографію питання також на чотири етапи, але в дещо інших межах: перший – 1920-ті – початок 1930-х рр., другий – середина 1930-х – перша половина 1950-х рр., третій – середина 1950-х – кінець 1980-х рр. четвертий – 1990-ті рр. – початок 21 ст. (Kozur, 2015: 7).

О. Бойко, відома дослідженням педагогічних аспектів початкової освіти для дорослих 1920-х рр., виокремлює 3 періоди: перший – 1920-30-ті рр.; другий – 1940-80-ті рр.; третій – середина 1980-х рр. – теперішній час (Boyko, 2016b: 7). На нашу думку, така періодизація є достатньо суперечливою та не враховує ідеологічні зміни, які відбулися в УРСР в 1950-х рр., що зумовили ренесанс історичної науки в республіці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Опрацювавши науковий доробок дослідників освітньої політики радянської влади у 1920-х рр., українізації та ліквідації неписьменності, вважаємо за доцільне в історіографії проблеми виокремити наступні періоди:

I – перша половина 1920-х – 1953 рр. – епоха поступового обмеження наукової свободи та тотальної ідеологізації науки. У цей період виходять перші праці пропагандистського та статистичного характеру з проблем ліквідації неписьменності у 1920-х рр. На жаль, тотальні репресії 1930-х рр. фактично знищили напрацювання доби непу.

II – 1954-1991 рр. – епоха ренесансу історичної науки в УРСР в добу відлиги. Саме в цей період проблема ліквідації неписьменності оформлюється в окремий об'єкт вивчення в межах студій з історії освіти та культури України. Дослідники вперше на загальнодержавному та локальному рівнях роблять спроби проаналізувати джерелознавчий, ідеологічний, кадровий, класовий аспекти політики ліквідації неписьменності.

III – 1992 рр. – сьогодення – період незалежності України, характеризується деідеологізацією наукових студій, домінуванням методологічного плюралізму в дослідженнях, що сприяло урізноманітненню аналізу раніше вивчених та новосформованих проблем ліквідації неписьменності в республіці. У 2000-х рр. з'являються перші праці, у яких окреслюються перспективні напрями аналізу освітньої кампанії з ліквідації неписьменності в регіонах.

Першим етапом історичних досліджень проблеми визначаємо першу половину 1920-х рр. – 1953 р. Доцільно зауважити, що в цей період проблема початкової освіти для дорослих, ліквідації неписьменності та українізації серед населення УРСР та СРСР не виокремилася як історична проблема. Проте дослідження й узагальнення результатів та наслідків упровадження політики ліквідації неписьменності розпочалися через декілька років після її офіційного початку. Переважна більшість праць цієї доби представлена соціологічними оглядами, які репрезентували дані офіційної статистики та нариси, газетними статтями ідеологічного характеру.

Серед перших праць, у якій системно розкривалися проблеми ліквідації неписьменності серед дорослого населення, доцільно виокремити заідеологізований нарис А. Воронця «Неписьменність на Україні та боротьба з нею» (Voronets, 1924). Варто зазначити, що робота дослідника достатньо повно, без серйозних фактичних помилок, на статистичному матеріалі відображає передумови розгортання та організаційні аспекти радянської кампанії з ліквідації неписьменності в Україні в першій половині 1920-х рр. (Voronets, 1924: 10). Проте, на нашу думку, серйозним недоліком роботи А. Воронця є хибний умовивід, що тільки з встановленням більшовицької влади в Україні починають відкриватися бібліотеки та клуби (Voronets, 1924: 8).

Важливою є розвідка Г. Піддубного «Десять років ліквідації неписьменності в УСРР» (Pidubnyi, 1927), у якій коротко охарактеризовано досягнення кампанії з ліквідації неписьменності, розвиток мережі закладів освіти для дорослих за 10 років після Жовтневого перевороту.

Варто також звернути увагу на нариси очільника ЦСУ УСРР М. Авдієнка (1886-1937), якому вдалося у світлі статистичних матеріалів відобразити зміни, що відбувалися в освітній сфері України у 1920-х рр. У своїй роботі «Народня освіта на Україні» (Avdiienko, 1927) учений відображає розвиток закладів політичної освіти за 1925-1927 рр. Дослідник зазначає, що у 1927 р. порівняно з 1926 р. кількість шкіл лікнепу в республіці скоротилася на 2008 шкіл. На жаль, у роботі не розкриті причини цього явища (Avdiienko, 1927: 62). В іншій праці «Письменність людності України» (Avdiienko, 1930) на статистичному матеріалі ЦСУ репрезентовано розвиток мережі закладів лікнепу, охарактеризовано особливості реалізації політики з ліквідації неписьменності в різних округах республіки.

На жаль, плідна праця авторів 1920-х рр. була перервана сталінськими репресіями, які вплинули на історичну науку. Яскравий приклад: перспективний дослідник М. Авдієнко був заарештований у 1934 р. та розстріляний у Карелії через 3 роки. Тому, в добу сталінізму виходять лише короткі заідеологізовані розвідки В. Затонського, П. Тичини та Ф. Редька з проблем освіти в Україні (Hololobov, 1998: 23).

Виняток становить заідеологізований нарис А. Іванової «Що зробила Радянська влада в справі ліквідації неписьменності серед дорослих» (Ivanova, 1950). Дослідниця проаналізувала прогрес у ліквідації неписьменності впродовж тридцяти років радянської епохи. Вона чітко впорядкувала та підсумувала результати цього процесу за кожен період. А. Іванова досліджує процес ліквідації неписьменності через загальний контекст культурно-освітньої діяльності держави, на основі декретів та рішень радянського уряду простежує формування та зміни програмних підходів партії до боротьби з неписьменністю, наголошує на важливій ролі як центральних, так і місцевих партійних структур у культурній та освітній сферах, у тому числі в боротьбі з неписьменністю.

Проведений аналіз історіографії першого періоду засвідчує, що з першої половини 1920-х рр. в Україні з'являються перші нариси з висвітлення актуальних питань ліквідації неписьменності в республіці. У цих працях розкрито ідеологічне, економічне підґрунтя реалізації нової освітньої політики радянським керівництвом, відображено зростання мережі закладів політичної освіти. На жаль, не досліджено причини невисоких результатів кампанії з ліквідації неписьменності, не розкрита

робота товариства «Геть неписьменність» та інших організацій, що сприяли подоланню неграмотності. Утім аналіз праць цього періоду є важливим для повноти усвідомлення досліджуваних питань.

Другий період (1954-1991 рр.) є добою відродження української історичної науки на фоні тимчасового послаблення ідеологічного тиску в добу відлиги. Саме в цей період питання ліквідації неписьменності в УСРР виокремлюється як окрема наукова проблема в межах досліджень питань історії української освіти та культури радянської доби. Виходять перші статті професійних істориків, архівістів, що стосуються джерелознавчих, архівознавчих, ідеологічних, класових, регіональних, організаційних аспектів питання; кадрового забезпечення політики лікнепу (Д. Спіридонова (Spiridonova, 1974), В. Білоцерківський (Bilotserkivskiy, 1975), В. Даниленко (Danylenko, 1981), А. Мороз (Moroz, 1976), М. Київський та Е. Кожарина (Kyivskiy & Kozharyna, 1972), І. Петрунін (Petrinin, 1969), О. Шпортенко (Shportenko, 1967) та ін.).

Доцільно згадати статтю В. Даниленка та О. Лукаша про внесок товариства «Геть неписьменність» у ліквідацію неписьменності в Україні (Danylenko & Lukash, 1983), оскільки це одне з перших досліджень мети та діяльності товариства. Беззаперечною перевагою цих робіт було істотне розширення джерельної бази. У 1960-х – 1970-х рр. учені змогли у своїх роботах використовувати відомості з актової, діловодної документації, що зберігалася в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України та місцевих архівах м. Києва, Донецька, Дніпропетровська, Луганська, Запоріжжя та ін., що дозволило в умовах істотної заідеологізованості праць цієї доби покращити їхню джерельну базу.

Загальні питання розвитку народної освіти, у тому числі й грамотності дорослих, висвітлено в декількох ґрунтовних працях цього періоду. Зокрема, у монографії за редакцією А. Бондаря «Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР (1917-1967)» (Bondar, 1967) автори аналізують пів століття діяльності влади в Україні у сфері освіти, приділяють увагу і проблемам неграмотності населення та політиці радянської влади в цьому напрямі.

Третій період досліджень з проблеми освіти для дорослих 1920-х рр. окреслюємо від 1992 рр. – до сьогодення. Він характеризується демократизацією політичного режиму, деідеологізацією науки, домінуванням методологічного плюралізму, що сприяло більш якісному розкриттю, аналізу актуальних питань лікнепу в Україні загалом та в окремих її регіонах. На сьогодні маємо вагомую кількість праць, що стосуються ліквідації неписьменності у 20-х рр. 20 ст. в Україні. Це як окремі статті, так і ґрунтовні дисертаційні та монографічні дослідження.

Дисертація Л. Вовк «Генезис пріоритетних тенденцій освіти дорослих в Україні (II пол. XIX – 20-ті роки XX ст.)» (Vovk, 1996) – перше дослідження історії освіти для дорослих в Україні, яке містить аналіз освітньої політики радянської влади. Дослідниця доходить висновку, що радянська система освіти була ефективною в подоланні неписьменності населення та створенні системи освіти для дорослих від шкіл лікнепу до закладів вищого типу (Vovk, 1996: 41).

Одним з перших ґрунтовних досліджень з теми ліквідації неписьменності в Україні стала дисертація історика В. Гололобова «Ліквідація неписьменності серед дорослого населення України у 20-х роках» (Hololobov, 1998). Автор розробив та обґрунтував першу періодизацію історіографії вивчення проблеми. На нашу думку, проаналізована В. Гололобовим наукова спадщина є повною та презентабельною. Доречно відзначити, що дослідник першим здійснив спробу комплексного аналізу організаційного аспекту радянського проекту ліквідації неписьменності, підготовки кадрів, охарактеризував розбудову та систему управління закладами лікнепу, розробив схему закладів освіти лікнепу (Hololobov, 1998: 43). На основі архівних документів Центрального архіву вищих органів управління України та обласних архівів В. Гололобов наводить велику кількість статистичних даних щодо кількості освітніх закладів для дорослих, їх фінансування, матеріального забезпечення. Автор

досліджує впровадження політики ліквідації неписьменності серед дорослого населення України, не надаючи переваги окремому регіону.

На нашу думку, дослідження В. Гололобова достатньо повно розкриває всі основні наріжні аспекти проведення радянською владою політики ліквідації неписьменності в Україні у 1920-30-х рр. та містить вагомий уловиводи та факти, що є важливими для нашого дослідження.

З педагогічної точки зору кампанію з ліквідації неписьменності розглядає О. Бойко в дисертації «Організаційно-педагогічні засади ліквідації неписьменності в Україні у 1920-1927 роках» (Boyko, 2016b). Авторка розробила достатньо суперечливу періодизацію історіографії питання, дослідила змістово-процесуальний, нормативно-правовий та педагогічний аспекти ліквідації неписьменності в Україні у 1920-1927 рр., охарактеризувала завдання, зміст, принципи, форми та методи освітньої діяльності закладів лікнепу та підготовки педагогічних кадрів для них. Також дослідниця визначила та охарактеризувала етапи кампанії з ліквідації неписьменності в Україні (Boyko, 2016b: 12-18). Своїм дослідженням О. Бойко зробила вагомий внесок у вивчення історії андрагогіки.

Окрім того, О. Бойко в монографії «Ліквідація неписьменності в Україні у 1920-1927 роках» (Boyko, 2016a) детально висвітлює наукові відомості щодо нормативно-правового забезпечення діяльності закладів, спрямованих на ліквідацію неписьменності в Україні впродовж 1920-1927 рр., приділяє окрему увагу особливостям підготовки педагогічних кадрів, а також важливій ролі громадської та приватної ініціативи, педагогічної думки в процесі ліквідації неписьменності як складової соціального виховання в Україні.

Публіцистика третього періоду характеризується дослідженням різних аспектів проведення кампанії з ліквідації неписьменності та освіти для дорослих. Зокрема, форми організації діяльності лікнепів, методи викладання на курсах, юридичну базу організації лікнепів досліджували О. Бойко (Boyko, 2010; 2013b), Л. Тимчук (Tymchuk, 2013; 2015; 2017). С. Свистович (Svystovych, 2012; 2013), В. Молоткіна (Molotkina, 1999), О. Розовик (Rozovuk, 2011; 2014), Л. Сіраєва (Syhaeva, 2002; 2012). Загальну характеристику ідеологічного тиску на систему лікнепів представлено в наукових розвідках В. Козир (Kozyr, 2014) та В. Мотуз (Motuz, 2015). Окремі аспекти впровадження політики ліквідації неписьменності в Україні розкриті в статтях Т. Антонюка (Antonyuk, 2004), О. Бойко (Boyko, 2013a; 2015; 2016a), О. Данильченка (Danylchenko, 1999), М. Кузьменка (Kuzmenko, 2004), Н. Куksi (Kuksa, 2004), Я. Мандрика (Mandryk, 1998; 2000), І. Невінчано (Nevinchana, 2005). Характеристику діяльності товариства «Геть неписьменність» у своїй статті надав В. Козир (Kozyr, 2010).

На більш детальну увагу заслуговують статті Л. Тимчук, у яких дослідниця розкриває різноманітні аспекти освітньої політики радянської влади в напрямі подолання неписьменності. Публікація Л. Тимчук «Освіта дорослих у навчальних закладах системи ліквідації неписьменності в Україні (20-30-ті роки 20 століття)» (Tymchuk, 2015) містить характеристику системи та окремих типів закладів освіти для дорослих, аналіз джерел їх фінансування та особливостей роботи. Авторка доходить висновку, що створення закладів освіти з надзвичайно скороченими термінами навчання та ущільненим, спрощеним змістом освіти сприяло підвищенню загального культурного, освітнього та професійного рівнів (Tymchuk, 2015: 76).

У статті «Підготовка фахівців для освіти дорослих в Україні: ретроспекція 20-30-х років XX століття» (Tymchuk, 2017) авторка досліджує важливе питання підготовки кадрів для шкіл лікнепу. Варто зазначити, що в історіографії це питання є недостатньо дослідженим. У публікації Л. Тимчук подає інформацію про те, яким чином здійснювалася підготовка «ліквідаторів» для лікнепів, окреслює проблеми, які в перші роки поставали перед учителями лікнепів. Дослідниця характеризує заклади освіти, в яких здійснювалася політпросвітня підготовка викладачів для позашкільних закладів освіти. Л. Тимчук доходить висновку, що в контексті

загальнодержавної кампанії з боротьби з неписьменністю та підвищення політичної свідомості населення підготовка фахівців для цієї сфери набула офіційного статусу й піддавалася державному регулюванню та контролю, адже були встановлені чіткі вимоги до кадрів, введено систему оплати і стимулювання їхньої праці, а також відкрито державні заклади освіти для професійної підготовки вчителів дорослих (Тумчук, 2017: 10).

Л. Тумчук у статті «Роль освіти дорослих у подоланні неписьменності населення: досвід 20-30-х років ХХ століття» (Тумчук, 2019) обґрунтовує необхідність вивчення історичного досвіду, досягнень та уроків кампанії з ліквідації неписьменності, наголошує на важливості освіти для дорослих у вирішенні масштабної соціальної проблеми неписьменності серед населення, підвищенні рівня освіти та поліпшенні соціально-економічного рівня суспільства. У статті подається характеристика різних типів закладів освіти, що діяли у 1920-30-х рр. та були спрямовані на навчання дорослого населення, а також розкрито організаційні та методичні принципи їхньої діяльності (Тумчук, 2019).

Українська історіографія містить публікації, що розкривають особливості проведення політики ліквідації неписьменності у 1920-х рр. в різних регіонах. Проте такі дослідження не є рівнозначними та здебільшого охоплюють лише окремі аспекти освітньої політики УСРР. Оскільки авторка статті працює над дослідженням питання освіти дорослих на Сумщині, регіональний аспект проблематики розкриємо базуючись на цьому.

У цілому, в усі вищезокреслені періоди була спроба детального дослідження політики ліквідації неписьменності за регіонами, в тому числі й вивчення ліквідації неписьменності у 1920-х рр. на Сумщині.

У публікаціях, статистичних даних I періоду історіографічних досліджень (перша половина 1920-х – 1953 рр.) не міститься належного висвітлення особливостей реалізації політики ліквідації неписьменності на Сумщині в 1920-х рр.

У II період (1954-1991 рр.) не було опубліковано досліджень з проблеми ліквідації неписьменності на Сумщині в 1920-х рр. Своєрідним винятком можна назвати короткі розвідки в «Історії міст і сіл Української РСР. Сумська область» (Макухін, 1967). Місцевим краєзнавцям на основі опублікованих статистичних матеріалів, періодики вдалося вмістити в нарисах про населені пункти Сумської області побіжні відомості про заклади лікнепу.

III період (1992 рр. – сьогодні) охоплює сучасну історіографію та характеризується більш ґрунтовним дослідженням цієї проблеми в межах регіону.

Серед перших дослідників освітньої політики дорослих, зокрема ліквідації неписьменності на Сумщині можемо назвати кандидатку історичних наук, доцента Л. Єпик. У своїх публікаціях (Єрук, 2013; 2016; 2017) науковиця розкриває тему кампанії з ліквідації неписьменності на Сумщині в мовному аспекті та аналізує впровадження політики коренізації (українізації) в цьому регіоні. Так, у роботі «Реалізація мовного вибору населення України під час проведення кампанії з ліквідації неписьменності (20-ті роки 20 ст.)» (Єрук, 2013) дослідниця на матеріалах ДАСО аналізує особливості впровадження принципу рівноправності мов у регіоні, який був проголошений більшовицькою владою на початку 1920-х рр.

Дослідження Л. Єпик «Кадрове та матеріальне забезпечення курсів лікнепу на Сумщині у 20-ті рр. ХХ ст.» (Єрук, 2016) стосується проблеми забезпечення закладів ліквідації неписьменності викладацькими кадрами, методичними посібниками та іншими навчальними матеріалами. У роботі характеризується матеріальне становище вчителів закладів лікнепу. У статті «Формування українського простору на Сумщині на початку 20-х років ХХ ст.» (Єрук, 2017) дослідниця на основі матеріалів Державного архіву Сумської області проаналізувала методи й заходи тогочасної влади та громадських організацій, спрямовані на формування українського простору на Сумщині.

Публікації останніх років авторства А. Гриценка, О. Курка, В. Прокопчука,

О. Чумаченко (Hrytsenko, Chumachenko & Prokopchuk, 2022) висвітлюють різні аспекти політики освіти дорослих на Сумщині в період кінця 19 ст. – початку 1920-х рр. У статті «Початковий період кампанії ліквідації неписьменності на Сумщині у 20-х роках ХХ ст.: агітація за грамотність, заохочення до навчання та ідеологічний чинник (за документами Державного архіву Сумської області)» автори розглядають перші роки кампанії з ліквідації неписьменності.

Публікація А. Гриценка, О. Курка та О. Чумаченко «Заклади початкової освіти дорослого населення на Сумщині наприкінці ХІХ – початку ХХ століття» (Hrytsenko, Kurok & Chumachenko, 2022) містить аналіз основних установ початкової освіти для дорослих на Сумщині у визначений період. Автори роблять висновок, що наприкінці 19 ст. сформувалося розуміння, що розвиток позашкільної освіти є необхідністю як для особистості, так і для держави, щоб забезпечити подальший економічний розвиток, тож актуалізувалася потреба у створенні закладів освіти та установ, спрямованих на навчання дорослих. У публікації розглянуто діяльність гуртків народних читань, бібліотек, недільних шкіл, вечірніх шкіл, а також народних університетів, що діяли на Сумщині наприкінці 19 – початку 20 ст.

Проблема ідеологічної складової політики ліквідації неписьменності на Сумщині також представлена в наукових дослідженнях авторів. Так, О. Курок, В. Прокопчук, О. Чумаченко в статті «Ідеологічний складник кампанії ліквідації неписьменності та українізації в 1920-1930-х рр. на Сумщині» (Kurok, Prokopchuk & Chumachenko, 2023) аналізують ідеологічний аспект кампанії лікнепу та процесу українізації на Сумщині в 1920-1930-х роках. Автори зазначають, що ліквідація неписьменності було закладено в педагогічну концепцію більшовиків, її основною політичною метою було створення суспільства нового типу, заснованого на освіченому робітничо-селянському контингенті зі стійкою соціалістичною свідомістю. Саме тому ідеологічний складник відігравав чи не найважливішу роль у діяльності шкіл для дорослих (Kurok et al, 2023: 70).

А. Гриценко, О. Курок і В. Прокопчук у публікації «Ліквідація неписьменності 20-30-х років ХХ століття як соціальний та політичний проєкт радянської влади: філософський аспект» (Hrytsenko, Kurok & Prokopchuk, 2023) досліджують кампанію лікнепу як ключову ініціативу радянської влади в соціальній політиці. Автори наголошують, що філософська модель ліквідації неписьменності мала на меті не тільки навчити населення навичок читання та письма, а й виховати громадян відповідно до комуністичної ідеології.

Найбільш ґрунтовним дослідженням з цього питання останнього періоду є дисертація Н. Петренко «Створення системи україномовної освіти для дорослих на території Сумщини у 20-х рр. ХХ ст.» (Petrenko, 2023). У праці розв'язано важливе наукове завдання, присвячене вивченню процесу формування системи україномовної освіти для дорослих на Сумщині у 1920-х роках. Виявлені та введені в науковий обіг джерела суттєво доповнюють джерельну базу з питань освіти дорослих, українізації та ліквідації неписьменності в означений період. Використаний фактичний і аналітичний матеріал істотно збагачує історіографію досліджуваної теми. Висновки дисертації заповнюють існуючі прогалини у науковій розробці проблеми як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях, уточнюють попередні дослідження та значно поглиблюють краєзнавчий аспект вивчення питання.

Варто розкрити питання й зарубіжної історіографії з теми дослідження ліквідації неписьменності 1920-х рр. Найбільш достовірними та ґрунтовними є праці української діаспори, що характеризують освіту, культуру та мовне питання в Україні у 1920-30-ті рр.. Монографія українського філолога Ю. Шевельова «Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900-1941): стан і статус» (Shevelyov, 1987), що була опублікована у Нью-Йорку, (США), на сьогодні вважається найґрунтовнішим дослідженням мовної політики, яку проводили політичні режими на території підвладних їм українських земель. Глибоко дослідив культурно-освітню

діяльність на українських землях С.Сірополко в монографії, опублікованій у Мюнхені, Німеччина, «Історія освіти в Україні» (Siropolko, 2001). Вищезазначені історичні розвідки надають можливість розширити історіографію питання та вивчити проблему з різних точок зору.

Зазначимо, що в іноземній історіографії питання ліквідації неписьменності в Україні вивчалось та вивчається у контексті історії культури та освіти Радянського Союзу в цілому, окремі детальні розвідки на цю тематику відсутні. Такі дослідники як Н. Грант (Grant, 1967), Н. Нар (Nar, 1957), П. О'Коннор (O'Connor, 2020), вивчаючи питання освіти СРСР, переважно цитують радянських ідеологів, визначають ідеологічну та економічну причину початку впровадження освіти для дорослих, характеризують кампанію лікнепу як надзвичайно важливе досягнення радянської влади.

Висновки. У підсумку варто зазначити, що історіографія політики ліквідації неписьменності в УСРР 1920-х років є багатошаровим і динамічним напрямом наукових досліджень, що формувався під впливом суспільно-політичних трансформацій і розвитку історичної науки. Проаналізовані праці засвідчують еволюцію підходів до висвітлення цієї проблематики – від ідеологізованих радянських інтерпретацій до пострадянських намагань здійснити об'єктивне й комплексне осмислення освітньої політики більшовицького режиму. Особливу увагу сучасна історіографія приділяє регіональним аспектам, механізмам реалізації кампанії з ліквідації неписьменності, а також її соціокультурним і політичним наслідкам. У результаті накопичення джерельної бази та вдосконалення методологічного інструментарію актуалізується потреба в міждисциплінарному підході до вивчення цього явища як складової радянської модернізаційної політики та інструменту ідеологічного впливу на масову свідомість.

REFERENCES

- Antonyuk, T.** (2004). Development of the educational system in the Ukrainian SSR (1920s – early 1930s). *Ukrainian Historical Journal*, 6-7, 90-96 // **Антонюк, Т.** (2004). Розвиток освітньої системи в УСРР (20-ті – початок 30-х років). *Український історичний журнал*, 6-7, 90-96.
- Avdiienko, M.** (1927). *National Education in Ukraine*. Kharkiv: Frunze Government Printing House // **Авдієнко, М.** (1927). *Народня освіта на Україні*. Харків: Урядова друкарня ім. Фрунзе.
- Avdiienko, M.** (1930). *Literacy of the Ukrainian People*. Kharkiv // **Авдієнко, М.** (1930). *Письменність людності України*. Харків.
- Bilotserkivskiy, V.** (1975). The struggle for the elimination of illiteracy in Ukraine (1926-1932). *Issues of the history of the USSR: republican interdepartmental thematic scientific collection*, 20, 83-91 // **Білоцерківський, В.** (1975). Боротьба за ліквідацію неписьменності на Україні (1926-1932 рр.). *Питання історії СРСР: республіканський міжвідомчий тематичний науковий збірник*, 20, 83-91.
- Bondar, A. (Ed.).** (1967). *Public Education and Pedagogical Science in the Ukrainian SSR (1917-1967)*. Kyiv // **Бондар, А. (ред.).** (1967). *Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР (1917-1967)*. Київ.
- Boyko, O.** (2010). *Primer as a basic textbook at the initial stage of eliminating illiteracy (1920s)*. Retrieved from: <https://cutt.ly/IwIjilIL> // **Бойко, О.** (2010). *Буквар як основний підручник на початковому етапі ліквідації неписьменності (20 рр. XX ст.)*. Retrieved from: <https://cutt.ly/IwIjilIL>
- Boyko, O.** (2013a). Historiographic Researches to the Process of Illiteracy Liquidation (1920-1930s). *Pedagogical discourse*, 15, 72-75. // **Бойко, О.** (2013a). Історіографічні дослідження процесу ліквідації неписьменності (20-30 роки XX ст.). *Педагогічний дискурс*, 15, 72-75.
- Boyko, O.** (2013b). The organizational stage of the elimination of illiteracy (1919-1922 of the 20th century). *Psychological and pedagogical problems of the rural school*, 45, 202-208. // **Бойко, О.** (2013b). Організаційний етап ліквідації неписьменності (1919-1922 роки XX ст.). *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*, 45, 202-208.
- Boyko, O.** (2015). The period of temporary cessation of the elimination of illiteracy in Ukraine

- (1921-1923). *Historical and Pedagogical Almanac*, 1(20), 79-84. // **Бойко, О.** (2015). Період тимчасового згорання ліквідації неписьменності в Україні (1921-1923 рр.). *Історико-педагогічний альманах*, 1(20), 79-84.
- Boyko, O.** (2016a). *Elimination of illiteracy in Ukraine in 1920-1927*. Uman: VPC Vizavi // **Бойко, О.** (2016a). *Ліквідація неписьменності в Україні у 1920-1927 роках*. Умань: ВПЦ Візаві.
- Boyko, O.** (2016b). *Organisational and pedagogical basis of illiteracy, liquidation in Ukraine in 1920-1927* [Abstract of the dissertation of the candidate of pedagogical sciences: 13.00.01. Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University]. Uman // **Бойко, О.** (2016b). *Організаційно-педагогічні засади ліквідації неписьменності в Україні у 1920-1927 роках* [Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01. Уманський державний педагогічний університет ім. Павла Тичини]. Умань.
- Danylchenko, O.** (1999). Elimination of Illiteracy among National Minorities in Southern Ukraine in the 1920s. *Ukrainian Historical Journal*, 3, 74-88 // **Данильченко, О.** (1999). Ліквідація неписьменності серед національних меншостей півдня України в 20-х рр. XX ст. *Український історичний журнал*, 3, 74-88.
- Danylenko, V. & Lukash, O.** (1983). The movement of enthusiasts of public education (60th anniversary of the society «Get nepysmenist»). *Ukrainian Historical Journal*, 11. 132-134 // **Даниленко, В. & Лукаш, О.** (1983). Рух ентузіастів народної освіти (60-річчя товариства «Геть неписьменність»). *Український історичний журнал*, 11. 132-134.
- Danylenko, V.** (1981). Implementation of Lenin's decree on the elimination of illiteracy in Ukraine in 1920. *In the struggle for October: a collection of scientific works* (pp. 200-213). Kyiv // **Даниленко, В.** (1981). Здійснення ленінського декрету про ліквідацію неписьменності на Україні в 1920 р. *У боротьбі за Жовтень: збірник наукових праць* (с. 200-213). Київ.
- Grant, N.** (1967). Fifty Years of Soviet Education. *The Irish Journal of Education*, 1, 89-106.
- Hololobov, V.** (1998). *Elimination of illiteracy among the adult population of Ukraine in the 1920s* [Dissertation of the candidate of historical sciences: 07.00.01. Zaporizhzhia State University]. Zaporizhzhia // **Гололобов, В.** (1998). Ліквідація неписьменності серед дорослого населення України у 20-х роках [Дисертація канд. іст. наук: 07.00.01. Запорізький держ. ун-т.]. Запоріжжя.
- Hrytsenko, A., Chumachenko, O. & Prokopchuk, V.** (2022). The initial period of the campaign to eliminate illiteracy in the Sumy region in the 1920s: agitation for literacy, encouragement to study on an ideological factor (according to the State Archives of Sumy region). *Sumy historical and archival journal*, XXXVIII, 48-56. DOI: <https://doi.org/10.21272/shaj.2022.i38.p.48> // **Гриценко, А., Чумаченко, О. & Прокопчук, В.** (2022). Початковий період кампанії ліквідації неписьменності на Сумщині у 20-х роках XX ст.: агітація за грамотність, заохочення до навчання та ідеологічний чинник (за документами Державного архіву Сумської області). *Сумський історико-архівний журнал*, XXXVII, 48-56.
- Hrytsenko, A., Kurok, O. & Chumachenko, O.** (2022). Primary education institutions for adults in the Sumy region in the late XIX – early XX centuries. *Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 9/51, 94-109. DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.9/51.254456> // **Гриценко А., Курок О. & Чумаченко, О.** (2022). Заклади початкової освіти дорослого населення на Сумщині наприкінці XIX – початку XX століття. *Проблеми гуманітарних наук. Серія: Історія: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*, 9/51, 94-109. DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.9/51.254456>
- Hrytsenko, A., Kurok, O. & Prokopchuk, V.** (2023). Elimination of illiteracy in the 20-30s of the 20th century as a social and political project of the Soviet Government: philosophical aspect. *Sumy historical and archival journal*, XL, 12-18. DOI: <https://doi.org/10.21272/shaj.2023.i40.p.12> // **Гриценко, А., Курок, О. & Прокопчук, В.** (2023). Ліквідація неписьменності 20-30 х років XX століття як соціальний та політичний проєкт радянської влади: філософський аспект. *Сумський історико-архівний журнал*, XL, 12-18. DOI: <https://doi.org/10.21272/shaj.2023.i40.p.12>

- Ivanova, A.** (1950). *What did the Soviet government do in the matter of eliminating illiteracy among adults*. Kharkiv // **Іванова, А.** (1950). *Що зробила Радянська влада в справі ліквідації неписьменності серед дорослих*. Харків.
- Kozyr, V.** (2010). Financial activities of the society «Get nepysmenist». *Proceedings of the conference «Actual problems of agrarian history of Ukraine: past and present»*, 236-241. Kyiv // **Козир, В.** (2010). Фінансова діяльність товариства «Геть неписьменність». *Матеріали конференції «Актуальні проблеми аграрної історії України: минуле і сучасне»*, 236-241. Київ.
- Kozyr, V.** (2014). Ideological dimension of the phenomenon of educational programs in Ukraine in the 20s-30s of the 20th century. *Scholarly Works of the Faculty of History, Zaporizhzhia National University*, XXXIX, 97-101. Zaporizhzhia // **Козир, В.** (2014). Ідеологічний вимір феномену лікнепу в Україні у 20-30 ті рр. XX ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького університету*, XXXIX, 97-101. Запоріжжя.
- Kozyr, V.** (2015). *Creation and activity of Ukrainian society «Get nepysmenist» (1923-1936)* [Abstract of the dissertation of the candidate history sciences: 07.00.01. National Dragomanov Pedagogical University]. Kyiv // **Козир, В.** (2015). *Створення та діяльність всеукраїнського товариства «Геть неписьменність» (1923-1936 рр.)* [Автореф. дис.... канд. іст. наук: 07.00.01. Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова]. Київ.
- Kuksa, N.** (2004). Elimination of Illiteracy in the Ukrainian Village of the First Half of the 1920s. *Bulletin of the Cherkasy University. Series: Historical Sciences*, 61, 105-111. // **Кукса, Н.** (2004). Ліквідація неписьменності в українському селі першої половини 20-х років XX ст. *Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки*, 61, 105-111.
- Kurok, O., Prokopchuk, V. & Chumachenko, O.** (2023). The Ideological Component of the Campaign For Illiteracy Eliminating and Ukrainization in Sumy Region in 1920s-1930s. *Consensus*, 1, 64-72. DOI: <https://doi.org/10.31110/consensus/2023-01/064-072> // **Курок, О., Прокопчук, В. & Чумаченко, О.** (2023). Ідеологічний складник кампанії ліквідації неписьменності та українізації в 1920-1930-х рр. на Сумщині. *Консенсус*, 1, 64-72. DOI: <https://doi.org/10.31110/consensus/2023-01/064-072>
- Kuzmenko, M.** (2004). The education system in the Ukrainian SSR in the 1920s: a historical and theoretical aspect. *Ukrainian Historical Journal*, 5, 66-80 // **Кузьменко, М.** (2004). Система освіти в УСРР у 1920-х рр.: історико теоретичний аспект. *Український історичний журнал*, 5, 66-80.
- Kyivskiy, M. & Kozharyna, E.** (1972). Sources on the elimination of illiteracy and low literacy in the Kyiv Region in 1919-1934. *Historical Sources and Their Use*, 7, 20-25 // **Київський, М. & Кожарина, Е.** (1972). Джерела про ліквідацію неписьменності та малописьменності на Київщині у 1919-1934 рр. *Історичні джерела та їх використання*, 7, 20-25.
- Makukhin, I. (Ed.).** (1967). *History of Cities and Villages of the Ukrainian SSR. In 26 volumes: Sumy Region*. Kyiv // **Макухін, І. (ред.).** (1967). *Історія міст і сіл УРСР. В 26 томах: Сумська область*. Київ.
- Mandryk, Ya.** (1998). *Culture of the Ukrainian Village during the Stalinist Period 1920-1938*. Ivano-Frankivsk: Publishing House «Litera» // **Мандрик, Я.** (1998). *Культура українського села в період сталінізму 1920-1938 рр.* Івано-Франківськ: ВД «Літера».
- Mandryk, Ya.** (2000). Education of the adult population in the villages of Soviet Ukraine in the early 1930s. *Visnyk of the Kharkiv State Academy of Culture*, 40-44 // **Мандрик, Я.** (2000). Навчання дорослого населення в селах Радянської України на початку 30х рр. XX ст. *Вісник Харківської державної академії культури*, 40-44.
- Molotkina, V.** (1999). Elimination of Illiteracy in Ukraine under the NEP. *Scientific Notes on Ukrainian History*, VII, 57-60. // **Молоткіна, В.** (1999). Ліквідація неписьменності в Україні в умовах непу. *Наукові записки з української історії*, VII, 57-60.
- Moroz, A.** (1976). The Elimination of Illiteracy and the Development of General Education of Workers in 1921-1925. *Ukrainian Historical Journal*, 8, 111-116. // **Мороз, А.** (1976). Ліквідація неписьменності і розвиток загальної освіти трудящих в 1921-1925 роках. *Український історичний журнал*, 8, 111-116.

- Motuz, V.** (2015). The policy of the Soviet government regarding the educational sphere as a means of communist education of the Ukrainian peasantry (1920s-1930s). *Scientific conferences*, 5-9. // **Мотуз, В.** (2015). Політика радянської влади щодо освітньої сфери як засіб комуністичного виховання українського селянства (1920-1930-ті рр.). *Наукові конференції*, 5-9.
- Nar, N.** (1957). The Campaign against illiteracy and semiliteracy in the Ukraine, Transcaucasus, and Northern Caucasus, 1922-1941. *Soviet Education / G.L. Kline. Foreword by G.S. Counts* (pp. 139-159). London, Routledge & Kegan Paul LTD.
- Nevinchana, I.** (2005). The problem of illiteracy of the Ukrainian people in the context of pan-European processes of nation-building (1920s) of the 20th century. *Journal of the Academy of Labor and Social Relations of the Federation of Trade Unions of Ukraine*, 5, 166-171 // **Невінчана, І.** (2005). Проблема неписьменності українського народу в контексті загальноєвропейських процесів націотворення (20-ті роки) XX ст. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України*, 5, 166-171.
- O'Connor, P.** (2020). 100 years since formation of Soviet Extraordinary Commission for the Liquidation of Illiteracy. Retrieved from <https://www.wsws.org/en/articles/2020/07/08/lite-jo8.html>
- Petrenko, N.** (2023). *Creation of a system of Ukrainian-language education for adults on the territory of Sumy Region in the 20s of the XX century* [PhD Thesis o3 Humanities, o32 «History and Archeology». Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University]. Hlukhiv // **Петренко, Н.** (2023). *Створення системи українськомовної освіти для дорослих на території Сумщини у 20-х рр. XX ст.* [Дис. доктора філософії о3 Гуманітарні науки. о32 – Історія та археологія. Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка]. Глухів.
- Petrinin, I.** (1969). Teaching in the fight against illiteracy. *Radianska shkola*, 12, 8-14 // **Петрунін, І.** (1969). Учителство у боротьбі з неписьменністю. *Радянська школа*, 12, 8-14.
- Piddubnyi, H.** (1927). Ten years of the elimination of illiteracy in the Ukrainian SSR. *Shlyakh osvity*, 10, 114-120 // **Піддубний, Г.** (1927). Десять років ліквідації неписьменності в УСРР. *Шлях освіти*, 10, 114-120.
- Rozovyk, O.** (2011). The work of state authorities and public organizations of the Ukrainian SSR to eliminate illiteracy among the female population of the republic in the 1920s. *Volyn Historical Notes*, 6, 164-168 // **Розовик, О.** (2011). Робота державних органів влади і громадських організацій УСРР з ліквідації неписьменності серед жіночого населення республіки у 1920-х роках. *Волинські історичні записки*, 6, 164-168.
- Rozovyk, O.** (2014). *Women in the Public, Political and Socio-Cultural Life of the Ukrainian SSR (1920s)*. Vinnytsia // **Розовик, О.** (2014). *Жінки в громадсько-політичному та соціально-культурному житті УСРР (1920-ті рр.)*. Вінниця.
- Shevelyov, Yu.** (1987). *Ukrainian Language in the First Half of the Twentieth Century (1900-1941): State and Status*. New York // **Шевельов, Ю.** (1987). *Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900-1941): стан і статус*. Нью-Йорк.
- Shportencko, O.** (1967). From the history of adult education in Ukraine (1917-1940). *Pedagogy: Republican scientific and methodological collection*, 7, 83-91. // **Шпортенко, О.** (1967). З історії освіти дорослих на Україні (1917-1940). *Педагогіка: республіканський науково-методичний збірник*, 7, 83-91.
- Siropolko, S.** (2001). *History of Education in Ukraine*. Munich // **Сірополко, С.** (2001). *Історія освіти в Україні*. Мюнхен.
- Spiridonova, D.** (1974). The Elimination of Illiteracy – One of the Decisive Prerequisites of the Cultural Revolution. *Radianska shkola*, 12, 20-23 // **Спірідонова, Д.** (1974). Ліквідація неписьменності – одна з вирішальних передумов культурної революції. *Радянська школа*, 12, 20-23.
- Svystovych, S.** (2012). Peculiarities of the campaign to eliminate illiteracy in Ukraine during the NEP period and the formation of the foundations of totalitarianism (1920 – early 1930s). *Bulletin of Agrarian History*, 3, 57-64. // **Свистович, С.** (2012). Особливості перебігу кампанії з ліквідації неписьменності в Україні в період НЕПу та формування основ тоталітаризму (1920 – початок 1930-х рр.). *Вісник аграрної історії*, 3, 57-64.
- Svystovych, S.** (2013). Activities of public and educational associations of Ukraine (1920 – early 1930s). *Scholarly Works of the Faculty of History, Zaporizhzhia National University*,

- XXXVI, 76-81. // **Свистович, С.** (2013). Діяльність громадсько-освітніх об'єднань України (1920 – початок 1930-х років). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, XXXVI, 76-81.
- Syhaeva, L.** (2002). Adult education: stages of formation. *Continuing professional education: theory and practice*, 4, 183-193 // **Сігасва, Л.** (2002). Освіта дорослих: етапи становлення. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*, 4, 183-193.
- Syhaeva, L.** (2012). Development of Adult Education in Ukraine (20-30th years of the twentieth century). *Adult Education: Theory, Experience, Prospects*, 4, 257-267 // **Сігасва, Л.** (2012). Розвиток освіти дорослих в Україні (20-30-ті рр. XX ст.). *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*, 4, 257-267.
- Tymchuk, L.** (2013). Adult literacy as a tool for social development. *Social work in Ukraine: theory and practice*, 1-2, 135-143. // **Тимчук, Л.** (2013). Грамотність дорослого населення як інструмент суспільного розвитку. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*, 1-2, 135-143.
- Tymchuk, L.** (2015). Education of adults in educational establishments of the system of liquidation of illiteracy in Ukraine (20-30th XX of century). *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, III (24), 73-76. // **Тимчук, Л.** (2015). Освіта дорослих у навчальних закладах системи ліквідації неписьменності в Україні (20-30-ті роки XX століття). *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, III (24), 73-76.
- Tymchuk, L.** (2017). Training of specialists for adult education in Ukraine: a retrospective of the 20s-30s of the 20th century. *Historical and pedagogical almanac*, II (25), 4-11 // **Тимчук, Л.** (2017). Підготовка фахівців для освіти дорослих в Україні: ретроспекція 20-30-х рр. XX століття. *Історико-педагогічний альманах*, II (25), 4-11.
- Tymchuk, L.** (2019). The adult education role in the overcoming the population illiteracy: the experience of the 20-30s of the XXth century. *Collection of scientific papers of the Ivan Ohienko Kamianets-Podilskyi National University. Series: socio-pedagogical*, XXXII, 170-182 // **Тимчук, Л.** (2019). Роль освіти дорослих у подоланні неписьменності населення: досвід 20-30-х років XX століття. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: соціально-педагогічна*, XXXII, 170-182.
- Voronets, A.** (1924). *Illiteracy in Ukraine and the fight against it*. Kharkiv: Chervonyi shliakh // **Воронець, А.** (1924). *Неписьменність на Україні та боротьба з нею*. Харків: Червоний шлях.
- Vovk, L.** (1996). *Genesis of priority trends in adult education in Ukraine (2nd half of the 19th century – 1920s)* [Abstract of the dissertation of Doctor of Pedagogical Sciences: 13.00.01]. Kyiv // **Вовк, Л.** (1996). *Генезис пріоритетних тенденцій освіти дорослих в Україні (II пол. XIX – 20-ті роки XX ст.)* [Автореф. дис. д-ра пед. наук: 13.00.01]. Київ.
- Yepuk, L.** (2013). The Realization of the Language Choice by the Ukrainian Population During the Campaign for Liquidation of Illiteracy (20 Years of the XX Century). *Historical Studies of the Lesya Ukrainka Eastern European National University*, 9-10, 70-74 // **Єпик, Л.** (2013). Реалізація мовного вибору населення України під час проведення кампанії з ліквідації неписьменності (20 ті роки XX ст.). *Історичні студії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*, 9-10, 70-74.
- Yepuk, L.** (2016). Problem of Staff Supplying and Material of the 'liknep' courses in Sumy Region in the 20s of the XXth century. *Scholarly Works of the Faculty of History, Zaporizhzhia National University*, 46, 184-186 // **Єпик, Л.** (2016). Кадрове та матеріальне забезпечення курсів лікнепу на Сумщині у 20і рр. XX ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, 46, 184-186.
- Yepuk, L.** (2017). The formation the Ukrainian-speaking space in Sumy district at the beginning of the 20th years of the XX century. *Scholarly Works of the Faculty of History, Zaporizhzhia National University*, 49, 81-84 // **Єпик, Л.** (2017). Формування україномовного простору на Сумщині на початку 20-х років XX ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, 49, 81-84.

УДК (UDC) 94 (477) «1954/1964» 322 : [37+2-47]

DOI: 10.26693/ahpsxxi2025.10.020

THE SYSTEM OF SPIRITUAL EDUCATION WITHIN THE FRAMEWORK OF THE POLICY OF OVERCOMING ALTERNATIVE IDEOLOGY

Mykyta Aksiuk,

e-mail: dudewashere@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-8436-871X>

Institute of Foreign Languages,

Ukraine, 49107, Dnipro, Naukova St., 13

Abstract

The article explores the reasons of the anti-religious ‘thaw’ campaign through the prism of potential political confrontation. During a period when the Communist Party weakened control over society and, through its leadership, tried to implement a pared-down version of liberalism, religious organizations were given a hypothetical chance to become an effective political alternative for the population of the USSR. After the revival of religious life during World War II religious organization in the USSR received their own management centers, which allowed them to conduct coordinated and structured religious practice.

The renewal of the material base allowed churches for more efficient spread alternative ideology among the people of the state and increase the number of followers. Independence of the state in the matters of material support, religious organizations had considerable political potential. In order to find signs of a potential transformation of religious organizations into political ones, was carried out an analysis of the system of religious education as one of the significant factors that could contribute to the aforementioned metamorphoses.

Based on a wide array of archival and published sources, was analyzed the dynamics of enrollment and graduation of students from religious schools. It was established that until 1959 there was a positive dynamics of growth in the number of seminary entrants and graduates, and after that year a significant decline began. A comparative analysis of the ideological foundations of seminary and state education was carried out, revealing their significant differences. An analysis of the process of education in theological educational institutions helped establish that future priests were educated on the basis of religious faith, church discipline, and Christian values.

By spreading an alternative worldview among the broad masses of the population, seminary graduates undermined the authority of the Communist Party and its leaders, creating significant competition for them in the struggle for the loyalty of the population, which could potentially develop into a political one. Further scientific research requires the study of other factors that could have contributed to political transformations, namely: the material condition of religious organizations, their structure, the direct activities of the clergy, etc.

Keywords: system of theological education, seminary, religious policy, ‘thaw’, anti-religious campaign, religious organizations

СИСТЕМА ДУХОВНОЇ ОСВІТИ В РАМКАХ ПОЛІТИКИ ПОДОЛАННЯ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ІДЕОЛОГІЇ (1954-1964)

Мукіта Аксюк,

e-mail: dudewashere@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-8436-871X>

Горлівський інститут іноземних мов,

Україна, 49107, м. Дніпро, вул. Наукова, 13

Анотація

У статті крізь призму потенційного політичного протистояння досліджуються причини антирелігійної кампанії «відлиги». У період, коли комуністична партія послабила контроль над суспільством і в особі свого керівництва намагалась впровадити в життя урізану версію лібералізму, релігійні організації отримали гіпотетичний шанс стати дієвою політичною альтернативою для населення держави. Після відновлення релігійного життя у роки Другої світової війни, релігійні організації в СРСР отримали власні управлінські центри, які дозволили вести скоординовану і структуровану діяльність.

Відновлення матеріальної бази дозволило церквам більш ефективно поширювати альтернативну ідеологію серед населення і збільшувати число прихильників. У такий спосіб релігійні організації, незалежні від держави у питаннях матеріальної підтримки, мали неабиякий політичний потенціал. З метою виявити ознаки потенційної трансформації релігійних організацій у політичні, у статті здійснено аналіз системи духовної освіти як одного з вагомих чинників, що міг посприяти означеним метаморфозам.

На основі широкого масиву архівних і опублікованих джерел проаналізовано динаміку наборів і випусків вихованців духовних шкіл. Встановлено, що до 1959 р. спостерігалась позитивна динаміка приросту вступників і випускників семінарій, а вже після починається суттєвий спад. Здійснено порівняльний аналіз ідеологічних засад семінарської і державної освіти, виявлено їх суттєві розбіжності. Аналіз навчального і виховного процесу у духовних закладах освіти допоміг встановити, що майбутнє духовенство виховувалось на основах релігійної віри, церковної дисципліни і християнських цінностей.

Поширюючи серед широких верств населення альтернативний світогляд, випускники семінарій підважували авторитет комуністичної партії та її лідерів, створювали їм значну конкуренцію в боротьбі за лояльність населення, котра потенційно могла перерости в політичну. У такий спосіб виявлено роль і місце системи духовної освіти для потенційної політичної трансформації релігійних організацій. Подальші наукові розвідки потребують дослідження інших чинників, які могли посприяти політичним перетворенням, а саме: матеріальний стан релігійних організацій, їх структуру, безпосередню діяльність духовенства й ін.

Ключові слова: система духовної освіти, семінарія, релігійна політика, «відлига», антирелігійна кампанія, релігійні організації

Постановка проблеми. Отримавши значний стимул для розвитку в пізні сталінські часи, причини якого потребують додаткового уточнення, релігійні організації отримали потенційну можливість для власної трансформації з суто релігійної діяльності до політичної. Можливо, навіть аж до створення політичної партії на основі християнських цінностей, що, як відомо, вже мало місце у світовій політичній практиці. Прикладом того є остаточно сформований у 1949 р. Християнсько-Демократичний Союз, що виник в американській, британській і французькій зонах окупації Німеччини.

За десять років, що минули від початку зміни вектору радянської релігійної політики у 1943 р., релігійні організації сформували власні управлінські центри (було відновлено інститут патріаршества, створено Всесоюзну раду євангельських християн і баптистів та ін.) із розгалуженим апаратом управління і організаційною структурою, які необхідні для будь-якої партії. Церква набула вагому матеріальну базу, котра дозволила більш ефективно поширювати немарксистську ідеологію серед широких верств населення і збільшувати кількість прихильників. Жодної матеріальної допомоги релігійні організації від держави не отримували, а утримували все власним коштом, що робило їх матеріально незалежними від влади. Релігійні організації мали високий рівень прихильності населення, тоді як авторитет партії падав. Ефективну взаємодію всіх складових організації забезпечувало духовенство, кадри якого частково поповнювались через діяльність відновленої системи духовної освіти. Здатність організувати релігійне життя громади та єпархії, вміння налагодити фінансово-господарські справи, проповідь християнських цінностей і залучення якомога ширшого кола людей до церкви робило духовенство головним суб'єктом від якого залежала якість означених вище складових організації політичної.

Щоправда, в умовах класичного сталінського тоталітаризму зазначені вище фактори не мали ані щонайменшого шансу на реалізацію передусім через тотальний контроль влади над суспільством. Докорінних змін ситуація зазнає у часи «відлиги», керівництво якої під впливом поствоєнних світових політичних тенденцій змушене було в основу своєї політичної стратегії покласти урізаний різновид радянського лібералізму. Однак навіть його виявилось цілком достатньо, щоб відсунути владний контроль на достатньо безпечну для спільноти відстань. Остання обставина й створювала сприятливі умови для можливої політичної трансформації релігійних організацій. Отже, якщо розглядати релігійне питання під кутом зору зростання потенційного політичного опонента, то організація масованого наступу на церкву в годину найвищого для радянської системи рівня лібералізму виглядає не інакше як превентивний політичний захід партії і держави.

Крізь призму можливого політичного протистояння питання професійної підготовки духовенства набирає ознак особливої актуальності та значущості. Виховане на засадах не комуністичної, а альтернативної їй ідеології, глибокої поваги до загальнолюдських моральних цінностей, воно несло ці надбання в широкі верстви вірян, чим підірвало самі підвалини партії влади з її примарними комуністичними ідеалами. Саме тому кадрова політика церкви виступала важливою складовою політизації релігійних громад, що, власне, і дає підстави для її окремого дослідження.

Метою дослідження є виявлення ознак політичної трансформації релігійних організацій через призму аналізу системи духовної освіти, яка сприяла підготовці кадрів духовенства, котре поширювало серед населення альтернативну ідеологію.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання функціонування закладів духовної освіти у період «відлиги» досліджувалось у вітчизняній історіографії з різноманітних позицій. Передумови відкриття й історія функціонування Волинської духовної семінарії до моменту її закриття в 1964 р. висвітлюється в дослідженні Олександра Федчука (Fedchuk, 2018). На думку автора, результатом навчально-виховного процесу було духовенство радянського типу: лояльне до влади і позбавлене національної свідомості. Це був своєрідний компроміс, на який пішла церква, щоб мати право на поповнення власних кадрів (Fedchuk, 2018: 105-106, 185). Висновки автора у контексті потенційного політичного протистояння наводять на думку, що реальної політичної загрози духовенство, виховане у стінах семінарії, не становило. Водночас необхідно відзначити, що навчально-виховний процес у духовних школах докорінно відрізнявся від держаних освітніх закладів. Якщо держава готувала майбутні кадри усіх рівнів на засадах марксизму-ленінізму, то

церква виховувала майбутніх священників на основах християнської віри, які владою рішуче заперечувалися.

Комплексне дослідження інституційного оформлення духовної освіти в Українській РСР після Другої світової війни і її функціонування в період «відлиги» здійснив Віктор Войналович (Vojnalovych, 2003 a; 2003 b). Основна увага дослідника фокусується на характері державно-церковних відносин і чинників, які впливали на конкретні напрямки політики влади у сфері духовної освіти. Радикалізацію тиску щодо духовних закладів освіти наприкінці 1950-их років автор пояснює зростанням їх ролі в поповненні кадрів духовенства і зміцненням їх фінансово-господарського положення (Vojnalovych, 2003 a: 34). Автор не ставить завдання вивчити безпосередньо професійну підготовку духовенства й перспективу її впливу на політичне життя.

Одним із останніх досліджень є стаття В'ячеслава Оліцького. (Olitskyi, 2022), в якій автор висвітлює питання внутрішньої організації навчання у Київській духовній семінарії (КДС), від побутових умов функціонування до їх впливу на студентське дозвілля і навчальний процес. Він наголошує, що велику увагу у КДС приділяли богословській складовій освіти, з огляду на її важливість у майбутній церковній і проповідницькій діяльності (Olitskyi, 2022: 154). У рамках висунутої нами гіпотези висновки автора дозволяють подивитись на духовні школи, як на джерело потенційних колізій світоглядного (читай ідеологічного) характеру, а на духовенство як на потенційного політичного опонента.

Стаття Митрофана Божка (Bozhko, 2020) стосується історії Київської духовної семінарії. Широкомасштабний наступ на релігію у період «відлиги», зокрема закриття семінарії, автор пов'язує із політикою деєдалізаціі, яку проводило політичне керівництво КІРС (Bozhko, 2020: 732, 734), але дослідження можливої політичної трансформації релігійних громад автор уникає. Повністю погодитись із цими висновками ми не можемо, оскільки перші спроби вирішити питання із релігійними організаціями були здійснені вже у 1954 р., а висновки про культ особи Сталіна зроблені тільки у 1956 р. на ХХ з'їзді ЦК КІРС. Та й сама деєдалізація була політичним актом іншого ґатунку. Це була спроба максимально пристосувати дискредитовану Сталіним радянську форму державного управління до тренду повоєнного світу.

Роботи Дмитра Веденєєва (Vedeneev, 2015; 2019) присвячені роботі спецслужб СРСР стосовно духовних закладів освіти. Розгалужене коло кадебістських структур з їх чисельними штатними та позаштатними агентами на різних адміністративних рівнях потребувало значного фінансування, що навряд чи могло б бути виправданим лише через ідеологічні мотиви, які не несли прямої політичної загрози. Оперативна розробка закладів духовної освіти свідчить про неабияку турботу радянської влади щодо політичних аспектів релігійної кампанії.

Отже, побіжний аналіз історіографії питання свідчить про відсутність цільного бачення загрози трансформації релігійних організацій у політичні, що й дає підставу для подальшої розробки проблеми. Наявні дослідження з різних точок зору характеризують діяльність духовних семінарій в Українській РСР і охоплюють широке коло питань. Водночас мало вивченим залишається питання підготовки священнослужителів, як майбутніх ідеологічних працівників альтернативної організації щодо комуністичної партії і її ідеології. Хоча якраз останнє, з нашої точки зору, і загрожувало переростанням у протистояння політичне.

Джерельна база дослідження складається із документів, виявлених у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України. Фонд 4648 «Рада у справах релігій при Кабінеті Міністрів України та її попередники» містить доповідні записки, звіти республіканських і обласних уповноважених. Вони дозволяють проаналізувати стан богословської освіти в Україні: матеріальне забезпечення духовних семінарій, їх викладацький і студентський склад, попит на здобуття духовної освіти серед населення, якість освіти і можливості семінарій щодо забезпечення кадрів для церкви та ін. Фонд 166 «Міністерство освіти і науки України,

м. Київ» містить навчальні плани педагогічних інститутів, які дозволяють порівняти рівень ідеологічної підготовки.

Також були залучені фонди Центрального державного архіву громадських об'єднань України. Матеріали фонду 1 «Центральний комітет комуністичної партії України». Тут зберігаються Постанови ЦК компартії України, доповідні записки, звіти, що надходили до вищої партійно інстанції. Наявні документи дають можливість виокремити і ініціаторів кампанії, і методи які застосовувались владою для підриву та нівелювання роботи духовних семінарій. Також використані матеріали обласних державних архівів. Для підготовки цієї статті автором, зокрема, використано фонди Державного архіву Кіровоградської області (фонд 6662 Уповноважений у справах Російської православної церкви при РМ СРСР по Кіровоградській обл.).

Одразу зазначимо, що залучені джерела не можуть дати прямої відповіді на питання чи вбачала партія влади в СРСР прямого політичного опонента в релігійних організаціях. Офіційне визнання політичної опозиції або навіть потенційної наявності такої значило поставити хрест на тих ідеологічних конструкціях, які партійні керівники самі використовували. Таке визнання могло б означати, що існує соціальна база підтримки відповідних течій, і проторований від революції шлях був щонайменше невдалим, а то і взагалі хибним. Отже, використані для дослідження документи мають містити підспудні ознаки потенційної політизації релігійних організацій, однією із яких і є функціонуюча система підготовки кадрів духовенства.

Виклад основного матеріалу. На час смерті Сталіна православну духовну освіту в СРСР забезпечували дві духовні академії і вісім семінарій. В Українській РСР система професійної підготовки священнослужителів остаточно оформилась у 1947 р., коли двері для набору відкрила духовна семінарія у Києві. Роком раніше почали функціонувати семінарії в Одесі і Луцьку. Повного циклу духовної освіти в УРСР не було, богословські академії діяли тільки у Москві і Ленінграді, хоча станом на 1954 р. тут функціонувало 8 506 церков і молитовних будинків (частина з яких була пам'ятками архітектури) котрі обслуговували 5 919 священнослужителів, і діяло 42 монастирі з 2 580 насельниками (CSAPOU. Fund 1. List 24. File 3532. Page 11-13).

Навіть на кінець досліджуваного періоду в Україні функціонувало більше 60% усіх православних церков СРСР (CSAPOU. Fund 1. List 24. File 5778. Page 49). Відсутність вищої духовної освіти у республіці із такою значною матеріальною базою може опосередковано вказувати на політичні застороги влади. Повний цикл духовного виховання значно збільшував вірогідність утворення додаткового центру впливу до вже існуючих столичних і міг посилити відцентрові сили усередині СРСР. Створювалася реальна загроза формування політичної альтернативи на релігійній основі в одному з найважливіших для влади регіонів.

Духовні семінарії в УРСР, на відміну від закладів спеціальної середньої освіти, не знаходились на матеріальному забезпеченні держави. Господарська і навчальна діяльність духовних шкіл знаходилась під контролем єпархіального архієрея і до 1953 р. фінансування семінарій здійснювали місцеві єпархіальні управління. У 1953 р. заклади духовної освіти перевели на утримання навчального комітету Московської патріархії, це суттєво збільшило розмір бюджетів навчальних закладів і значно покращило можливості їх матеріального забезпечення. Якщо у 1952 р. єпархіальне управління Волинсько-Рівненської єпархії на утримання семінарії у Луцьку витратило 517 тис. руб., то Московська патріархія вже у наступний рік збільшила витрати вдвічі – до 1 108 тис. крб., а у 1957 р. вони склали вже 1 631 тис. крб. (CSASBPGU. Fund 4648. List 3. File 204. Page 119). Отриманні гроші керівники семінарій змогли направити на заходи, що сприяли збільшенню набору учнів, як-то збільшення навчальної і житлової площі у Волинській семінарії (CSASBPGU. Fund 4648. List 3. File 176. Page 53-54), а також зміцнювали церковну дисципліну, як у випадку із відновленням храму Сергія Радонежського при Київській семінарії (CSASBPGU. Fund 4648. List 3. File 177. Page 48, 48зв.).

На утримання семінаристів також йшла значна частина семінарського бюджету. У кошторисі Київської духовної семінарії на 1957 р. із запланованих 1 399 тис. крб. передбачалось, що 612 тис. крб. будуть витрачені на вихованців. У 1956/1957 навчальному році КДС мала 91 учня, тож за нашими підрахунками річні витрати на кожного складали близько 6 728 крб. або 560 крб. на місяць. Гроші йшли на виплати учнівських стипендій. Залежно від року навчання вона становила 40 крб. у першому класі, 50 крб. – у другому, 75 крб. – у третьому, 100 крб. – у четвертому (CSASBPGU. Fund 4648. List 3. File 204. Page 54-56). Водночас розмір найвищої державної стипендії становив 500 руб. на місяць (On the regulation of the payment...: 126-127). Інші витрати на семінаристів розподілялись на харчування, медичне обслуговування, забезпечення уніформою, матеріальну допомогу та ін. Щорічно зростаючі асигнування закладів духовної освіти дозволили семінаріям створити комфортні і привабливі умови навчання, які посприяли зростанню попиту на здобуття духовної освіти серед населення.

Починаючи з 1954 р. кількість бажаючих отримати богословську освіту щороку зростала. Зібрані дані у табл. 1 свідчать, що від 1954 р. до 1956 р. кількість заяв про вступ зросла з 258 до 381. Тобто, за два роки кількість претендентів збільшилася більше ніж на 30%, що свідчило як про ефективну роботу духовенства, так і про успішне сприйняття релігійної ідеології населенням. Зросло і число семінаристів, зарахованих у перший клас, а разом із ними і загальна кількість вихованців семінарій. Так, у 1954/1955 навчальному році (далі – н.р.) у перший клас зарахували 95 чоловік, а всього у трьох семінаріях УРСР навчалось 267 чоловік, у 1955/1956 н.р. – 109 у перший клас і 309 загалом, у 1956/1957 н.р. – 113 і 366 (див. табл. 1). До 1960 р. семінарії повністю укомплектовували слухачами свої перші класи, про що повідомляв уповноважений РС РПЦ по УРСР Г.П. Пінчук у доповідній завідувачому відділом пропаганди і агітації ЦК КПУ Г.Г. Шевелю (CSAPOU. Fund 1. List 24. File 5408. Page 154). Після 1959 р. спостерігається досить різка зміна динаміки набору з позитивної на негативну, що свідчить про штучність ситуації, яка склалась далі. Щоправда і самі партійні чиновники не приховували, що докладали значних зусиль, щоб зірвати набори у перші класи (CSASBPGU. Fund 4648. List 3. File 195. Page 110-111). Така турбота з боку партійних і державних функціонерів вказує на занепокоєння держави щодо росту популярності духовної освіти, а значить і привабливості релігійного світогляду.

Вже у 1960/1961 н.р. кількість поданих заяв у порівнянні із попередніми впала до 86, і зарахованих слухачів – до 25 (із них тільки 15 з'явилися на заняття), водночас із загальною кількістю семінаристів – до 228. У наступному 1961/1962 н.р. набір у перші класи не відбувся взагалі, а в 1962/1963 н.р. було зараховано лише 9 осіб, з яких трьох відрахували вже у листопаді. У ці роки кількість заяв про вступ ледве перевищувала два десятки. Лише трохи більше півсотні заяв було подано абітурієнтами у 1964/1965 н.р., 24 – зараховано, 15 з яких – у перший клас (див. табл. 1). Штучні перепони, що створювала влада для вільного і конкурентного функціонування системи духовної освіти, призвели до її фактичної руйнації і затухання осередків поширення альтернативної ідеології.

Негативні тенденції відобразились і на загальній кількості семінаристів: їх число зменшилось з 366 у 1956 р. до 54 у 1964 р. (див. табл. 1). Як і у випадку із охочими подати документи до семінарії, партійно-державний апарат володів достатньою кількістю ресурсів, щоб за необхідності вплинути на «відсів» слухачів. Застосовувались різні методи: від тиску через громадські організації (комсомол, профспілки) до призову на службу у радянську армію (CSASBPGU. Fund 4648. List 3. File 268. Page 75, 77). Водночас і випускні можливості семінарій суттєво знизились. Від 1954 р. до 1958 р. кількість випускників збільшувалась. Так, у 1954/1955 н.р. чотирирічний курс навчання завершило 28 чол., наступного н.р. таких було вже 44 чол., а в 1957/1958 н.р. – 86 чол. За весь період відновлення семінарської освіти це був найбільший випуск, адже до 1958 р. усі три семінарії сумарно випустили 300 чол. (CSASBPGU. Fund 4648. List 3. File 209. Page 3-4).

Таблиця 1.

Навчальний рік	1954/ 55	1955/ 56	1956/ 57	1960/ 61	1961/ 62	1962/ 63	1963/ 64	1964/ 65
Подано заяв	258	304	381	86	22	23	42	51
Всього зараховано	95	133	128	25 (на заняття з'явилися 15)	4	9	14	24
Зараховано у перший клас	95	109	113	25	-	9	14	15
Всього навчається	267	309	366	228	128	86	61	54
Кількість діючих семінарій	3	3	3	2 КДС закрита у 1960 р.	2	2	2	1 ВДС закрита у 1964 р.
Кількість випускників	28	44		67			24	

Таблицю складено за: CSAPOU. Fund 1. List 24. File 3532. Page 11-13; CSAPOU. Fund 1. List 24. File 4263. Page 2-7; CSAPOU. Fund 1. List 24. File 4494. Page 2-6; CSAPOU. Fund 1. List 24. File 5408. Page 154-160; CSAPOU. Fund 1. List 24. File 5663. Page 45; CSAPOU. Fund 1. List 24. File 5908. Page 26-27; CSASBPGU. Fund 4648. List 3. File 268. Page 9-15; CSASBPGU. Fund 4648. List 3. File 281. Page 119; CSASBPGU. Fund 4648. List 3. File 305. Page 8-11.

Після цього число випускників починає падати. У 1960/1961 н.р. кількість випускників знизилась до 67 чол., а у 1963/1964 н.р. становила тільки 24 чол. Зменшення загального числа абітурієнтів і випускників духовних семінарій стало однією із офіційних причин, якою обґрунтовували необхідність закриття духовних шкіл. Саме під таким приводом обласні чиновники звертались до РС РПЦ, а ті зі свого боку – до вищих партійних і державних органів влади (CSASBPGU. Fund 4648. List 3. File 281. Page 1, 4, 8). З трьох семінарій, які діяли в УРСР від 1947 р., продовжила існувати лише Одеська: Київську ліквідували у 1960 р., Волинську – у 1964 р. Скорочення набору призвело не тільки до зменшення випускних можливостей семінарій, але й позбавляло партійних чиновників якісної конкуренції з боку потенційних політичних опонентів у боротьбі за симпатії населення.

Подивимось на релігійні організації як на потенційного політичного опонента КПРС. У 1954 р. була зроблена перша спроба здійснити наступ на релігійні організації. У постанові ЦК від 7 липня 1954 р. «Про значні недоліки науково-атеїстичної пропаганди» основною причиною кампанії проти релігії назвали активну церковну і релігійну діяльність духовенства, їх вплив на населення, котрі відволікали громадян від свідомого будівництва комунізму (On major shortcomings in scientific-atheistic...: 430-431). У такому контексті, наведена вище позитивна динаміка наборів і випусків духовних семінарій до відновлення антирелігійних заходів у 1958 р. (див. табл. 1), окрім покращення матеріальної бази церкви буде свідчити, по-перше, про факт успішного поширення релігійної ідеології серед населення, котра у свою чергу є дієвою альтернативою комуністичній ідеології; по-друге, про зростання кількості потенційних ідеологічних працівників, котрі поширюватимуть неофіційну ідеологію серед народних мас, створюючи комуністичній партії фактичну політичну конкуренцію.

Наскільки вагомими були підстави вважати, що заклади духовної освіти могли посприяти політизації населення? Відзначимо, що церква і держава ставили перед своїми закладами освіти різні завдання. У прийнятому Верховною Радою СРСР законі «Про зміцнення зв'язку школи з життям і подальший розвиток системи

народної освіти в СРСР» від 24 грудня 1958 р. йшлося, що разом із спеціальною професійною підготовкою учні і студенти отримують ідеологічну підготовку: виховуються у «дусі ідей комунізму», на основі «марксистсько-ленінського вчення», у них формується «комуністичне відношення до праці» та ін. (Law on strengthening the link with school...: 56-57, 59). В Українській РСР відповідний закон був прийнятий у квітні 1959 р.

Направленість же і основну мету богословської освіти найкраще передають слова ректора Київської духовної семінарії, протоієрея В. Ганецького: «Задача нашої школи – підготувати освічених пастирів церкви. Він має бути богословськи-вченим пастирем, проповідником слова Божого, що володіє навичками вільно користуватись і застосовувати набуті богословські знання» (CSASBPGU. Fund 4648. List 3. File 139. Page 203зв.). Розбіжності у визначенні пріоритетів кінцевого результату навчання свідчать про ідеологічні розходження церкви і держави у здійсненні самого освітнього процесу. Варто поглянути на них більш детально.

Почнемо із навчальних дисциплін. Їх перелік був затверджений статутом православних духовних семінарій 1953 р. і нараховував 23 предмети. Більшість стосувались теології, церковної історії та богословської практики: «Священна історія Старого і Нового заповітів», «Катехізис», «Священне писання Старого Заповіту», «Священне писання Нового Заповіту», «Догматичне богослов'я», «Моральне богослов'я», «Основне богослов'я з історією релігій», «Порівняльне богослов'я», «Практичне керівництво для пастирів», «Літургика», «Гомілетика», «Загальна церковна історія», «Російська церковна історія», «Церковний устав» та ін. (CSASBPGU. Fund 4648. List 3. File 138. Page 14-15). З цього неповного переліку видно, що акцент у навчанні робився на формування в учнів світогляду, ґрунтованому не на комуністичних цінностях, а на християнських (перші – штучно сконструйовані, останні вважаються вічними). Значна роль відводилась вивченню не партійної організації, а церковної, і місця останньої впродовж історії людства. А історія церкви проти партійної нараховувала щонайменше півтора тисячоліття, так що «життєвого досвіду» комуністам бракувало.

Світські предмети були представлені лише «Конституцією» та «Російською мовою» і викладались тільки на першому курсі. Згідно з навчальним планом ВДС на 1955/1956 н.р. із загального навантаження у 36 год. на тиждень для першого курсу на «Конституцію» припадало всього 2 год. на тиждень, а на «Російську мову» – 4 год. Інші предмети розподілялись так: «Священна історія Старого і Нового Заповіту» – 8 год., «Катехізис» – 4 год., «Церковний устав» – 6 год., «Церковнослов'янська мова» – 6 год., «Церковний спів» – 6 год. У 1952/1953 н.р. проведених занять з «Конституції» було 48, серед опрацьованих тем значились: «Економічні проблеми соціалізму в СРСР», «Резолюція XIX з'їзду ЦК КПРС», «Сталінський план перетворення природи» й ін. Водночас занять з «Церковного уставу» було 163, «Катехісису» – 99, «Церковного співу» – 149 та ін. (CSASBPGU. Fund 4648. List 3. File 176. Page 79-80, 110-111).

Подивимось на навчальні плани педагогічних інститутів, затверджені Міністерством вищої освіти СРСР у 1954 р. Усі спеціальності від української мови і літератури до фізики і хімії, окрім дисциплін професійного спрямування, обов'язково містили: «Основи марксизму-ленінізму» – 224 год., «Політичну економію» – 140 год., «Діалектичний і історичний матеріалізм» – 140 год. Кожен предмет був розрахований на 2 роки навчання, і з кожного потрібно було скласти 2 іспити (CSASBPGU. Fund 166. List 15. File 1520б. Page 7-11, 35). Змістове наповнення дисципліни «Основи марксизму-ленінізму» знайдемо у однойменному підручнику. Серед тем, що вивчалися були: «Сутність історичного матеріалізму», «Класи, класова боротьба і держава», «Імперіалізм – найвища і остання стадія капіталізму», «Імперіалізм на сучасному етапі», «Всесвітньо-історична місія робітничого класу», «Велика Жовтнева соціалістична революція – корінний перелом у історії людства» й ін. (Fundamentals of Marxism-Leninism, 1959: 765-774).

Порівнюючи зі змістом навчальної програми «Основне богослов'я», наведемо вибірковий перелік тем: «Поняття про релігію. Сутність релігії», «Біблійні погляди на сутність і походження релігії», «Погляди на походження і сутність релігії: теорії анімистична, натуралістична. Погляди на релігію: Канта, Шлеєрмахера, Гегеля», «Докази буття Бога. Значення доказів буття Бога», «Космологічні, телеологічні, онтологічні, моральні докази буття Бога», «Історія одкровення» та ін. (CSASBPGU. Fund 4648. List 3. File 205. Page 134-136). Очевидно, що семінаристи здобували професійні знання, які ґрунтувались на діаметрально протилежних до офіційної ідеології засадах, а рівень опанування останньої зводився до мінімуму.

Виходить, що, перебуваючи у стінах семінарії, вихованці здобували ґрунтовні знання не про керівну та спрямовуючу роль комуністичної партії і пролетаріату в перетворенні світу, а про роль і значення церкви та релігії на різних етапах розвитку людства, зокрема й у справі спасіння. На пам'ять вивчали не закони матеріалістичної діалектики, а основні догми християнського віровчення. На противагу штучно сконструйованим цінностям комуністичного суспільства, семінаристів залучали до християнської аксіології, її зв'язку із життям буденним та інтенціями до спасіння безсмертної душі людської. Майбутні пастирі навчалися мистецтву проповіді, фактично – залучати людей до божественних істин (читай збільшувати вплив серед населення). Нарешті за спинами майбутніх гомілетів була історія і досвід церкви, що становили більше як тисячу років, на противагу десятиліттям КПРС.

Семінарське життя також формувало дисциплінованість майбутніх священнослужителів і проходило в атмосфері, хоча і не повної, але, наскільки це було можливо, вільної від впливу радянського ідеологічного виховання. Учні семінарій зобов'язані були дотримуватись щільного розпорядку дня. Так, у м. Києві семінаристи мали прокидатись о 7:30, після чого: 8:00 – молитва; 8:30 – сніданок; з 9:00 до 14:30 – заняття; 14:45 – обід; з 15:00 до 18:00 – відпочинок; з 18:00 до 21:00 – самопідготовка (обов'язково у класах); 21:10 – вечеря; 21:30 – перерва перед відходом до сну (прогулянка подвір'ям семінарії, позакласне читання та ін. позакласні заняття); 22:40 – вечірня молитва та відхід до сну. У такий спосіб формувався високий рівень організованості семінаристів.

Окрім навчальних дисциплін, викладачі залучали вихованців до різних позакласних заходів «для зміцнення релігійних почуттів» і фактично для їх кращої соціалізації та розвитку комунікабельності. Протягом навчання семінаристи здійснювали паломництва до церковних святинь, 2-3 рази на тиждень проводили виховні бесіди морально-релігійного спрямування, під час обіду читали житія святих та ін. (CSASBPGU. Fund 4648. List 3. File 177. Page 49, 49зв.).

Наголосимо, що не всі учні витримували значне моральне навантаження тож деякі з них не завершували семінарське навчання. В одному зі звітів до ЦК КПУ уповноважений РС РПЦ по УРСР Г.А. Корчовий наводив дані, що за 1955/1956 н.р. з трьох семінарій відрахували 50 учнів. Серед причин відрахування були порушення дисципліни (13 учнів), неявка на заняття (7 учнів), неуспішність у навчанні (1 учень), за власним бажанням (20 учнів), призов до лав радянської армії (5) і непристойна поведінка (4 учня) (CSAPOU. Fund 1. List 24. File 4494. Page 4-5). Це свідчить про те, що випускники семінарій протягом чотирьох років проходили достатньо суворий відбір і після закінчення навчання мали відповідати високим моральним стандартам, що прищеплювали їм у стінах духовних шкіл.

Обов'язковими були також заходи патріотичного, а ширше – політичного виховання, котрі були необхідною поступкою владі, яку остання використовувала, щоб завадити духовному вихованню учнів у «суворо церковному дусі». До семінарій запрошували лекторів товариства поширення політичних і наукових знань, які виступали з доповідями та лекціями актуального політичного характеру: «Про підсумки 1957 господарського року в СРСР», «Про міжнародне становище СРСР» та ін. (CSASBPGU. Fund 4648. List 3. File 204. Page 50-51). Повністю залишити семінаристів без політичної освіти держава не наважувалась. Як і все населення

держави, їх намагались переконати у великих здобутках і широких перспективах радянського проекту. До того ж політосвіту викладачі семінарій могли використовувати, щоб підготувати майбутніх священиків до реальних умов праці.

Водночас, уповноважений РС РПЦ по Українській РСР Г.А. Корчовий у доповідних відзначав, що при зіставленні усіх церковних свят, які обов'язково відзначаються, з кількістю світських позаурочних заходів, порівняння виявиться не на користь останніх (CSASBPGU. Fund 4648. List 3. File 176. Page 24, 28). Отже, вплив державної ідеології на семінаристів був вкрай обмеженим. Відповідні ж політосвітні заходи самими уповноваженими РС РПЦ оцінювалися вельми полярно. Частина з них вважала політосвіту в семінаріях необхідною умовою, що підтримує лояльність духовенства до радянської влади, тож наполягала на збільшенні лекцій і політичних доповідей (CSASBPGU. Fund 4648. List 3. File 195. Page 211-212). Протилежною була позиція іншої групи уповноважених, котра вважала, що подібні лекції дозволяють семінаристам, коли вони стають священиками «вести роботу проти атеїстів» (SAKR. Fund 6662. List 1. File 27. Page 31-32), а можливо і вступати у політичне протистояння.

Таким чином, після чотирьох років навчання, що проходили із дотриманням дисципліни, релігійних обрядів і богослужбових практик у радянському повсякденні з'являлись ідеологічні працівники якісно іншого характеру. Вони були виховані на основі християнських цінностей та істин з глибокою повагою і вірою у них. Випускники мали відповідати високим моральним стандартам, які їм прищеплювали у стінах семінарій, жити церковним життям із дотриманням постів, здійсненням таїнств, читанням молитов та ін. Ці надбання випускники мали поширювати і серед широких мас населення, чим створювали партійним чиновникам серйозну конкуренцію, яка у перспективі могла перерости у політичну.

Оцінювати практичний результат діяльності випускників семінарій, як і духовенства загалом, доволі складно. Православне духовенство й уповноважені РС РПЦ не вели точного обліку вірян, тому визначити динаміку приросту і вибування віруючих неможливо. Проте наявні дані дозволяють говорити, що духовенство виявилось конкурентоспроможним супротивником комуністичної партії в боротьбі за лояльність населення. Про це, зокрема, свідчать звіти обласних уповноважених, де неодноразово зазначалось, що діяльність молодого й освіченого духовенства сприяє пошвавленню релігійного життя: збільшенню відвідуваності та прибутків церкви, організації благодійної допомоги, вербуванню молоді до духовних семінарій та ін. (CSASBPGU. Fund 4648. List 3. File 209. Page 21-23). Для подібної діяльності у православної церкви був чималий ресурс, котрий хоч і малими темпами, але збільшувався.

Напередодні відновлення антирелігійного наступу в УРСР на 1 січня 1957 р. діяло 8 547 зареєстрованих церков і молитовних будинків, які обслуговували 6 075 священиків, що є найвищим показником за десятиліття «відлиги». Від моменту здійснення перших спроб нівелювати вплив церкви серед населення у 1954 р. кількість зареєстрованих культових споруд збільшилась на 41 одиницю, з 8 506 до 8 547, а кількість зареєстрованого духовенства зросла на 156 чол., з 5 919 до 6 075 (див. табл. 2). Разом з цим на території Української РСР також діяли 40 православних монастирів. Варто відзначити, що зміцнення православної церкви, зокрема її системи духовної освіти, у період з 1954 р. до 1957 р. відбувалось одночасно зі зміною суспільно-політичних відносин усередині СРСР, коли КПРС відходить від тоталітарних практик минулих десятиліть і послаблює контроль над суспільством. XX з'їзд КПРС 1956 р., який засудив культ особи Сталіна і зафіксував ці зміни, закрив шлях повернення до масового терору як інструменту боротьби проти політичних опонентів.

Наявність такої міцної матеріальної бази дозволяла православному духовенству залучити значну кількість населення до релігійного життя. Упродовж 1955 р. і 1956 р. фіксувались багатолюдні церковні служби, перед усім на православні свята (Різдво, Пасха, Хрещення й ін.), про що повідомляли обласні уповноважені РС

РПЦ своєму керівництву (CSAPOU. Fund 1. List 24. File. 4263. Page. 13-15). Викликали тривогу і повідомлення про кількість здійснення релігійних обрядів. Так, у 1957 р. у Харківській обл. з 41 857 зареєстрованих народжень охрестили 17 276 (41,2%), у Житомирській обл. – 18 958 з 32 524 (58%), у Херсонській обл. – 7 995 з 17 517 (45,6%) (CSAPOU. Fund 1. List 24. File 5116. Page 19-20). Після 1957 р. кількість церков і духовенства тільки зменшувалась. У 1959 р. в УРСР функціонувало 8 464 культові споруди із 5 726 особами духовенства, а у 1963 р. їх було вже набагато менше – 5 200 і 5 579 відповідно (див. табл. 2). Таким чином, меншими ставали і можливості церкви для конкуренції із КППС.

Таблиця 2.

Рік	1 січня 1954 р.	1 січня 1955 р.	1 січня 1957 р.	1 січня 1959 р.	1 січня 1963 р.	1 січня 1965 р.
Кількість зареєстрованих церков і молитовних будинків	8506	8525	8547	8464	5200	4005
Кількість зареєстрованого духовенства	5919	5999	6075	5726	5579	5356

Таблицю складено за: CSAPOU. Fund 1. List 24. File 5116. Page 12-13; CSASBPGU. Fund 4648. List 3. File 145. Page 32-33; CSAPOU. Fund 1. List 24. File 4494. Page 168; CSAPOU. Fund 1. List 24. File 5116. Page 12-13; CSAPOU. Fund 1. List 24. File 5663. Page 58; CSAPOU. Fund 1. List 24. File 6007. Page 4, 8.

Фактично, функціонуюча система духовної освіти, котра щорічно випускала вельми кваліфіковані кадри, дозволяла православній церкві збільшувати свій вплив серед населення і протиставити альтернативу офіційній державній ідеології, тим самим підриваючи авторитет комуністичної партії та її лідерів. Сам факт наявності вибору за однопартійної системи, безсумнівно, міг посприяти політизації релігійних громад і потенційній трансформації релігійних організацій у політичні. У такій ситуації, система поповнення кадрів виступала одним із чинників можливого політичного перетворення.

До того ж ліберальний поворот у внутрішній і зовнішній політиці радянської держави призвів до тектонічних коливань і в самому соціалістичному таборі. Революція в Угорщині 1956 р. настільки налякала політичну верхівку в Москві, що уповноважені Ради у справах РПЦ і у справах релігійних культів майже одразу після її придушення отримали вказівки визначити ставлення духовенства до цих подій (CSASBPGU. Fund 4648. List 3. File 175. Page 33). Керівництво КППС опинилось у ситуації, коли всередині держави діяла організація із розгалуженою і централізованою управлінською структурою, значною матеріальною базою, суворою дисципліною, тисячолітньою духовною традицією, значним штатом виконавців (духовенство), які розповсюджували альтернативну ідеологію і, головне, мали підтримку широких верств населення – тобто мала всі ознаки політичної організації.

Щоб не допустити посилення потенційного політичного конкурента, влада відновлює наступ на релігійні організації. Старт черговій фазі релігійного протиборства дала постанова ЦК КППС від 4 жовтня 1958 р. «Про записку відділу пропаганди і агітації «Про недоліки науково-атеїстичної пропаганди». Вище зазначена доповідна, у якій висловлювались занепокоєння зокрема і зростаючим попитом на здобуття духовної освіти, надійшла до ЦК 12 вересня 1958 р. (Note of the Propaganda and Agitation Department...). Вже 18 листопада Рада у справах РПЦ подала до ЦК КППС розроблені заходи з реалізації постанови ЦК від 4 жовтня 1958 р. Серед

них були і кроки, спрямовані на підрив системи богословської освіти. Зокрема йшлося про заборону набирати учнів, ліквідацію невеликих семінарій, їх злиття і підрив матеріальної бази – «не допускати матеріальної надмірності в утриманні духовних навчальних закладів» (Note by the Deputy...).

Новий етап антирелігійної кампанії ЦК КПРС починає раніше, ніж дає старт експериментам із побудови комунізму у СРСР, у яких, як правило, дослідники і вбачають основну причину антирелігійної кампанії «відлиги» (Vojnalovych, 2003 b: 62). На XXI з'їзді КПРС у 1959 р. було проголошено рішення про повну і остаточну перемогу соціалізму в СРСР. Рішення, прийняті на цьому з'їзді, побічно стосувались і релігії. Серед задач партії в області ідеологічного виховання були зазначені «подолання пережитків капіталізму у свідомості людей і боротьба з капіталістичною ідеологією» (Extraordinary XXI Congress..., 1959: 434).

У жовтні 1961 р. комуністична партія прийняла програму побудови комунізму на XXII з'їзді КПРС. Питань науково-атеїстичного виховання торкнувся і перший секретар ЦК КПРС М.С. Хрущов. На його переконання, релігійні передсуди і забобони разом із іншими пережитками капіталізму перешкоджають вихованню комуністичної людини (Extraordinary XXII Congress..., 1962 a: 123-124). Відповідні формулювання були закріплені у резолюції XXII з'їзду, де «науково-матеріалістичне світосприйняття» протиставлялось «релігійним передсудам» (Extraordinary XXII Congress..., 1962 b: 319). Можна сказати, що рішення XXI і XXII з'їздів КПРС не стільки стали першопричиною антирелігійної кампанії, скільки ідеологічно обґрунтували її.

На момент, коли приймалась програма побудови комунізму, система підготовки духовенства в Україні вже недораховувала Київської семінарії, її закрили у 1960 р. Відновлений наступ, як видно, торкнувся і системи богословської освіти. Механізм ліквідації зводився до кількох взаємопов'язаних кроків. Насамперед прагнули зірвати вступну кампанію і сприяти зменшенню загальної кількості слухачів. Задля цього органи влади намагались напряму вплинути на абітурієнтів: дізнавшись про бажання людини здобути богословську освіту або про факт подачі документів, через уповноважених РСРПЦ при облвиконкомах звертались до партійно-радянських органів влади «...вжити заходів, щоб дана особа не вступила до семінарії» (CSASBPGU. Fund 4648. List 3. File 268. Page 2-5).

На абітурієнтів чинили тиск через батьків, залучали громадські організації ВЛКСМ, профспілки, всесоюзне товариство «Знання», нарешті, органи міліції, як із абітурієнтами Волинської семінарії М.А. Кравчуком і І.Ю. Мігалем (CSASBPGU. Fund 4648. List 3. File 305. Page 18-20). Починаючи з 1958 р. студентам Київської семінарії відмовили у дозволі проживати на приватних квартирах, а 75% усіх київських семінаристів розміщувались саме там (Bozhko, 2020: 735). Такі заходи органів влади одразу давали результат: з кожним роком заяв про вступ ставало дедалі менше, як і самих учнів. На 1960/1961 н.р. поданих заяв стало у три-чотири рази менше, ніж у перші роки «відлиги»: 258 і 304 заяви у 1954 р. і 1955 р. проти 86 у 1960 р. Загальна кількість учнів скоротилась більш ніж на третину з 366 у 1956 р. до 228 у 1960 р. Вже на сам кінець відлиги ці показники впали у п'ять-сім разів: у 1964 р. всього було подано 51 заяву про вступ, а загальна кількість учнів становила 54 особи (див. табл. 1).

Невід'ємною складовою була дискримінаційна кампанія. У пресі і друкованих виданнях створювали негативний образ духовенства і церкви загалом. Довкола закладів духовної освіти створювали образ меркантильності, корупційності, неосвіченості, інституцій, що гальмують прогрес. На сторінках республіканської і обласної преси час від часу з'являлись статті із назвами на кшталт «За дверима Луцької бурси», «Гніздо мракобісся», «Грибниці під сонцем» (CSASBPGU. Fund 4648. List 3. File 305. Page 77). Цими діями радянська влада намагалась позбавити церкву підтримки населення і зробити конкуренцію для себе більш вигідною. Зрештою, без електоральної підтримки весь політичний потенціал релігійних організацій зводився нанівець.

Позбавивши семінарії вагомого числа учнів, дискредитуючи їх в очах суспільства, державні органи вдавались до адміністративних заходів, щоб позбавити семінарії матеріальної бази і врешті-решт закрити їх. У серпні 1961 р. у ВДС забрали «надлишкову площу» у 206 кв. м. (чотири кімнати і два коридори) і передали комунальному господарству міста (CSASBPGU. Fund 4648. List 3. File 195. Page 68). У такий спосіб семінарію позбавляли і перспектив для збільшення контингенту слухачів у майбутньому. Прохання керівництва КДС та єпархіального архієрея щодо отримання дозволу побудувати гуртожиток або організувати його у Києво-Печерській Лаврі у зв'язку із нестачею житлової площі не задовольнили (Bozhko, 2020: 736). Якщо не вдавалось закрити семінарію, намагались перемістити її подальше на околиці міста, як зробили із Одеською семінарією, яка раніше розташовувалась у центрі міста (CSASBPGU. Fund 4648. List 3. File 195. Page 68, 109). Логіка переміщення полягала у тому, щоб мінімізувати ідеологічний вплив семінарії на звичайних громадян.

Загалом цілеспрямовані дії влади призвели до руйнування функціонуючої системи духовної освіти в УРСР. Здійснювати набір продовжила лише Одеська семінарія, але лише завдяки особливій турботі про неї з боку патріарха Алексія. Самостійно забезпечити значний приріст освіченого духовенства семінарія в Одесі не могла. В її стінах у 1964/1965 н.р. навчалися 54 учні, із яких до випускних іспитів у 4 класі готувались тільки 11 чол. (CSASBPGU. Fund 4648. List 3. File 305. Page 10). Порівняно навіть із першими роками «відлиги» потенційних випускників-семінаристів у 1965 р. вже було у 2,5 рази менше, ніж, скажімо, у 1955 р., коли кількість останніх дорівнювала 44 чол. (див. табл. 1). У такий спосіб партійне керівництво вирішило декілька важливих для себе питань. Було ліквідовано осередки поширення альтернативної ідеології, фактично зведено до мінімуму можливості поповнення кадрів духовенства. Разом з тим партійна номенклатура суттєво зменшувала потенційну політичну конкуренцію у боротьбі за лояльність населення.

Висновки. Здійснений аналіз дозволяє дійти ряду висновків. Насамперед варто наголосити на тому, що діюча система духовної освіти була джерелом поширення альтернативної ідеології щодо державної. У стінах семінарій формування світогляду майбутніх священнослужителів вибудовувалося навколо релігійної віри, церковної дисципліни і християнських цінностей. Саме поширення таких ідей серед широких мас населення підривало основи комуністичного суспільства і потенційно загрожувало переростанням у політичне протистояння. Саме ці опосередковано виявлені факти вказують на те, що система духовної освіти цілком могла стати одним із елементів політичної трансформації релігійних організацій.

Таким чином, висунута на початку дослідження гіпотеза про політичні мотиви антирелігійної кампанії «відлиги» знайшла своє часткове підтвердження. Водночас для повноцінного бачення перспектив перетворення релігійних організацій у політичні, необхідним виглядає подальший аналіз інших чинників, що могли вплинути на означену метаморфозу, а саме: матеріальний стан релігійних організацій, їх структуру, безпосередню діяльність духовенства й ін.

REFERENCES

- Bozhko, M.** (2020). The Kyiv Theological Seminary in 1947-1960 A Brief Introduction to Further Study. *Theological Views*, 3, 723-742. DOI: <https://doi.org/10.46825/tv/2020-3-723-742>
- Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine.
- Central State Archives of Public Organizations of Ukraine (CSAPOU). Fund 1. List 24. Files 3532, 4162, 4263, 4494, 5116, 5408, 5778.
- CSASBPGU. Fund 166. List 15. File 1520b.
- CSASBPGU. Fund 4648. List 3. Files 138, 139, 160, 175-177, 195, 204-205, 209, 255, 268, 281, 305.
- Extraordinary XXI Congress of the Communist Party of the Soviet Union: Verbatim Report. (1959). (Vol. 2). Moscow: Gospolitizdat // Внеочередной XXI съезд коммунистической

- партии Советского Союза: Стенографический отчет. (1959). (Т. 2). Москва: Госполитиздат.
- Extraordinary XXII Congress of the Communist Party of the Soviet Union: Verbatim Report. (1962). (Vol. 1). Moscow: Gospolitizdat // Внеочередной XXII съезд коммунистической партии Советского Союза: Стенографический отчет. (1962). (Т. 1). Москва: Госполитиздат.
- Extraordinary XXII Congress of the Communist Party of the Soviet Union: Verbatim Report. (1962). (Vol. 3). Moscow: Gospolitizdat // Внеочередной XXII съезд коммунистической партии Советского Союза: Стенографический отчет. (1962). (Т. 3). Москва: Госполитиздат.
- Fedchuk, O.** (2018). *Volyn Orthodox Theological Seminary in the Conditions of the Soviet Totalitarian System (1945-1964)* [dis. cand. of hist. sciences]. Lesya Ukrainka Eastern European National University. Lutsk // **Федчук О.** (2018). *Волинська духовна семінарія в умовах радянської тоталітарної системи (1945-1964 рр.)* [дис. канд. іст. наук]. Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк.
- Fundamentals of Marxism-Leninism: educational book (1959). Moscow: Gosudarstvennoe izdatel'stvo politicheskoy literatury // Основы марксизма-ленинизма: учебное пособие (1959). Москва: Государственное издательство политической литературы.
- Law on strengthening the link with school life and further development of the education system in the USSR (1974). *Public education in the USSR. Comprehensive school: Completion of documents. 1917-1973*. Moscow: "Pedagogika" // Закон об укреплении связи школы с жизнью и о дальнейшем развитии системы народного образования в СССР (1974). *Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа: Сборник документов. 1917-1973 гг.* Москва: «Педагогика».
- Note by the Deputy Chairman of the Council for the Affairs of the Russian Orthodox Church P.G. Cherednjak to the Central Committee of the CPSU "On measures to implement the resolution of the Central Committee of the CPSU of October 4, 1958" (1958, November 18). Retrieved from <https://cutt.ly/8rf4GLUB> // Записка заместителя председателя Совета по делам РПЦ П.Г. Чередыня в ЦК КПСС «О мерах по реализации постановления ЦК КПСС от 4 октября 1958 г.» (18 ноября 1958). Retrieved from <https://cutt.ly/8rf4GLUB>
- Note of the Propaganda and Agitation Department of the Central Committee of the CPSU for the Union Republics "On the Shortcomings of Scientific-Atheistic Propaganda". September 12, 1958. Retrieved from <https://cutt.ly/Nrf4GcdU> // Записка Отдела пропаганды и агитации ЦК КПСС по союзным республикам «О недостатках научно-атеистической пропаганды». 12 сентября 1958 г. Retrieved from <https://cutt.ly/Nrf4GcdU>
- Olitskyi, V.** (2022). Education and everyday life of students of Kyiv theological seminary (1947-1960). *Eminak*, 2, 147-159. DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2022.2\(38\).587](https://doi.org/10.33782/eminak2022.2(38).587) // **Оліцький, В.** (2022). Навчання та побут студентів Київської духовної семінарії (1947-1960 рр.). *Емінак*, 2, 147-159. DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2022.2\(38\).587](https://doi.org/10.33782/eminak2022.2(38).587)
- On the regulation of the payment of personal scholarships to students of higher educational institutions of the Ukrainian SSR (1960). *Zbirnyk postanov i rozporiadzhen uriadu Ukrainsoi Radianskoj Sotsialistychnoi Respubliky*, 8, 126-127 // Про впорядкування виплати іменних стипендій студентам вищих учбових закладів Української РСР (1960). *Збірник постанов і розпоряджень уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки*, 8, 126-127.
- Resolution of the Central Committee of the CPSU On major shortcomings in scientific-atheistic propaganda and measures to improve it. July 7, 1954. (1985). *The CPSU in resolutions and decisions of congresses, conferences and Plenums of the Central Committee*. (Vol. 8). Moscow: Izdatel'stvo politicheskoy literatury // Постановление ЦК КПСС «О крупных недостатках в научно-атеистической пропаганде и мерах ее улучшения». 7 июля 1954 г. (1985). *КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и Пленумов ЦК*. (Т. 8). Москва: Издательство политической литературы.
- The State Archive of Kirovograd Region (SAKR). Fund 6662. List 1. File 27.
- Vedeneev, D.** (2015). Theological educational institutions of Ukraine as an object of operational development of special services (based on documentary materials of the MGB-KGB of

- the Ukrainian SSR of the 1940s – 1950s). *Trudy Kyivskoi duhovnoi akademii*, 23, 244-265 // **Веденеев, Д.** (2015). Духовные учебные заведения Украины как объект оперативной разработки спецслужб (по документальным материалам МГБ-КГБ УССР 1940-х – 1950-х гг.). *Труди Київської духовної академії*, 23, 244-265.
- Vedeneev, D.** (2019). Odessa Theological Seminary as a priority “object” of operational development by state security agencies (late 1940s – second half of the 1950s). *Trudy Kyivskoi duhovnoi akademii*, 31, 212-223 // **Веденеев, Д.** (2019). Одесская духовная семинария как приоритетный «объект» оперативной разработки органов государственной безопасности (кон. 1940-х – втор. пол. 1950-х гг.). *Труди Київської духовної академії*, 31, 212-223.
- Vojnalovych, V.** (2003a). Religious educational institutions of Ukraine (second half of the 1940s – first half of the 1960s). *Ukrainian Historical Journal*, 2, 24-38 // **Войналович, В.** (2003а). Духовні навчальні заклади України (друга половина 40-х – перша половина 60-х рр. XX ст.). *Український історичний журнал*, 2, 24-38.
- Vojnalovych, V.** (2003b). Religious educational institutions of Ukraine (second half of the 1940s – first half of the 1960s). *Ukrainian Historical Journal*, 4, 61-74 // **Войналович, В.** (2003б). Духовні навчальні заклади України (друга половина 40-х – перша половина 60-х рр. XX ст.). *Український історичний журнал*, 4, 61-74.

УДК (UDC) 94 (477) (092) Грушевський
DOI: 10.26693/ahpsxxi2025.10.035

SCIENTIFIC AND ORGANIZATIONAL ACTIVITIES OF M. HRUSHEVSKY AT THE SSS FORUM IN THE MIRROR OF MODERN HISTORIOGRAPHY

Liubomyr Dutko,

e-mail: lyubomyr.dutko@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-6576-8287>

*Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University,
Ukraine, 82100, Drohobych, 24 Ivan Franko Str.*

Abstract

The purpose of the study is to reconstruct the process of understanding the scientific and organizational work of M. Hrushevsky at the SSS forum in modern Ukrainian historiography.

The research methodology involves the use of the principles of objectivity, historicism, and systematicity, as well as general scientific and special-historical methods typical for historiographical research.

The historiographical analysis showed that the scientific and organizational activities of M. Hrushevsky at the SSS forum received extraordinary interest among Ukrainian scientists of the independence era. Relying on the solid achievements of diasporic Ukrainian studies, modern scientists have significantly revised, and in some places noticeably corrected, the conclusions of their predecessors, who for objective reasons had a modest source base. Based on the constantly growing array of epistolary, memoir and clerical materials, the historiographers of our time have updated many new scientific subjects. Thus, thorough studies of the structures established at the initiative of the head of the National Society for the Study of the Arts (G. Svarnyk, O. Surmach, M. Hlushko, O. Vlyadyga), its publishing projects (V. Savenko, Z. Zaytseva, Yu. Naydukh), the ideological principles of the Society formulated by scientists (O. Romaniv, Ya. Dashkevych, I. Hyrych), the leadership style of M. Hrushevsky and the culture of conflicts (L. Vinar, Ya. Hrytsak, Ye. Pshenichny), the reception of national service by the institution's employees (V. Telvak, I. Demuz, N. Romantsova), etc. emerged.

At the same time, such research interest led to the clarification of insufficiently developed topics and promising topics. The first group includes the need for an independent comprehensive analysis of the structures and publications of the National School of Economics (for example, clarifying the peculiarities of the functioning of the Historical and Philosophical Section or studying the practices of M. Hrushevsky as the editor of the 'Notes of the National School of Economics'). The range of promising scientific subjects of the institutional (for example, the interesting problem of the unrealized initiatives of the head of the Society) and problem-thematic (for example, clarifying the role of the National School of Economics as an effective moderator of the cultural diplomacy of modern Ukrainians) plan looks even wider. A comprehensive study of these problems will make it possible to approach the creation of a panoramic interdisciplinary study of M. Hrushevsky as the creator of the 'golden' age in the history of the National School of Economics.

Keywords: M. Hrushevsky, Shevchenko Scientific Society, organizational activity, modern Ukrainian historiography, reception

НАУКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ М. ГРУШЕВСЬКОГО НА ФОРУМІ НТШ У ДЗЕРКАЛІ СУЧАСНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

Любомир Дутко,

e-mail: lyubomyr.dutko@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-6576-8287>

*Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка,
Україна, Дрогобич, вул. Івана Франка, 24*

Анотація

Мета дослідження полягає в реконструкції процесу осмислення науково-організаційної праці М. Грушевського на форумі НТШ в сучасній українській історіографії.

Методологія дослідження передбачає використання принципів об'єктивності, історизму і системності, а також властивих для історіографічного дослідження загальнонаукових і спеціально-історичних методів.

Проведений історіографічний аналіз засвідчив, що науково-організаційна діяльність М. Грушевського на форумі НТШ отримала небуденну зацікавленість у середовищі українських учених доби незалежності. Спираючись на ґрунтовні здобутки діаспорного українознавства, сучасні науковці суттєво доопрацювали, а подекуди й помітно скоригували висновки своїх попередників, що з об'єктивних причин володіли скромною джерельною базою. На підставі постійно зростаючого масиву епістолярних, мемуарних та ділових матеріалів історіографи нашого часу актуалізували чимало нових наукознавчих сюжетів. Таким чином з'явилися ґрунтовні опрацювання посталих за ініціативи голови НТШ структур (Г. Сварник, О. Сурмач, М. Глушко, О. Владига), його видавничих проєктів (В. Савенко, З. Зайцева, Ю. Найдих), сформульованих ученим ідейних засад функціонування Товариства (О. Романів, Я. Дашкевич, І. Гирич), керівного стилю М. Грушевського і культури конфліктів (Л. Винар, Я. Грицак, Є. Пшеничний), рецепції національного служіння співробітників інституції (В. Тельвак, І. Демуз, Н. Романцова) та ін.

Разом із тим, така дослідницька зацікавленість спричинилася до з'ясування недостатньо опрацьованих тем і перспективних сюжетів. До першої групи віднесено потребу самостійного комплексного аналізу структур і видань НТШ (приміром, з'ясування особливостей функціонування Історично-філософської секції чи вивчення практик М. Грушевського як редактора «Записок НТШ»). Ще ширшим виглядає коло перспективних наукознавчих сюжетів інституційного (приміром, цікава проблема нереалізованих ініціатив голови Товариства) й проблемно-тематичного (наприклад, з'ясування ролі НТШ як ефективного модератора культурної дипломатії модерного українства) плану. Всебічне опрацювання щойно згаданих та низки інших проблем уможливить підійти до створення панорамної міждисциплінарної студії про М. Грушевського як творця «золотої» доби в історії НТШ.

Ключові слова: М. Грушевський, Наукове товариство імені Шевченка, організаційна діяльність, сучасна українська історіографія, рецепція

Постановка проблеми. Однією з перших національних інституцій, відновлених напередодні проголошення української незалежності в 1989 р., стало НТШ. Інституційне утвердження в українському культурно-громадському просторі цієї «некоронованої» національної Академії наук супроводжувалося правдивою зливою публікацій, інтенсивність появи яких мала виразний «ювілейний» характер. В усіх цих текстах чи не найбільше уваги відводилося «золотій» добі в історії НТШ,

що її творцем був М. Грушевський. Завдяки відкриттю протягом 1990-х – 2020-х рр. солідних пластів раніше невідомих джерел, сюжети науково-організаційної праці вченого на форумі НТШ поступово набували змістовної об'ємності, а відтак і проблемної самостійності. Тож станом на сьогодні маємо показне коло різнопланових публікацій (статті, розділи в монографіях, книжкові опрацювання, рецензії й ін.), що вимагають всебічного осмислення для з'ясування ступеню опрацьованості тих чи інших аспектів, виявлення дискусійних і маргіналізованих питань, а відтак і окреслення перспективних напрямків історіографічного пошуку.

Мета дослідження полягає у реконструкції процесу осмислення науково-організаційної праці М. Грушевського на форумі НТШ в сучасній українській історіографії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З огляду на досліджуваний нами тривалий період 1990-х – першої чверті 2020-х рр., протягом якого відбувається інтенсивне осмислення праці Грушевського-організатора науки в Галичині, на сьогодні доволі багато написано стосовно провідних тенденцій новітнього етапу грушевськознавства (Telvak, 2010; Telvak, 2011; Telvak, 2012a; Telvak, 2013; Тельвак & Telvak, 2021). Втім, в аспекті з'ясування особливостей новітніх опрацьовань доробку М. Грушевського як голови НТШ, здебільшого маємо лише стислі бібліографічні огляди як складові елементи історіографічних студій. При цьому найбільш змістовно сучасний аналіз науково-організаційної грушевськіани присутній у розвідках останніх років. Особливо повні на сьогодні узагальнення сучасної грушевськіани, втім і її аспекту, сфокусованого на здобутки Великого Українця як очільника Шевченкового товариства, належать І. Демуз (Demuz, 2014: 100-147) та Н. Романцовій (Romantsova, 2019: 146-166). Вони у ґрунтовних монографіях послідовно відтворили понад столітній вітчизняний грушевськознавчий дискурс, чимало уваги присвятивши і сучасному його періоду. Втім, у працях цих та інших авторів відсутній комплексний аналіз досліджуваного питання, як і не зауважені студії останнього десятиліття. Ця обставина й зумовила актуальність нашої проблеми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Протягом першої половини 1990-х рр. був накопичений солідний досвід академічного осмислення науково-організаційного феномену НТШ, що призвів до спеціалізації історіографічного пошуку. Відтак почали з'являтися перші окремі студії, зосереджені як на з'ясуванні численних аспектів діяльності М. Грушевського як очільника Товариства, так і її цілісному осмисленню. В свою чергу, відкриття для дослідників архівного фонду НТШ у Центральному державному історичному архіві України у м. Львові і його опрацювання дозволило вперше сформулювати і дослідити низку важливих проблем.

Найбільше на сьогодні написано стосовно розбудови М. Грушевським структури очолюваного Товариства, що мало наблизити інституцію до тогочасних академічних взірців. При цьому особливо популярним є улюблене інституційне дітище автора «Історії України-Руси» – Археографічна комісія (далі – АК НТШ). Такий інтерес вочевидь зумовила вагомість доробку співробітників цієї структури, що уможливило вийти українській історіографії початку 20 ст. на нові проблемно-тематичні обрії. Уперше за доби незалежності до проблем функціонування АК НТШ звернувся дослідник джерелознавчої спадщини львівського професора М. Капраль. Аналізуючи віднайдений ним проект М. Грушевського з організації археографічного напрямку в НТШ, львівський дослідник довів, що голова НТШ звернув першочергову увагу на пошук і публікацію масових джерел (наприклад, люстрації, інвентарі та ревізії), правничі й актові матеріали, історичні та літературні пам'ятки українського письменства. Відтак, голова АК НТШ ініціював такі серії видань, як «Жерела до історії України-Руси» та «Пам'ятки українсько-руської мови та літератури». Також М. Капраль довів, що саме М. Грушевський розробив головні методологічні правила видання документів у згаданих джерельних серіях, які згодом

були прийняті більшістю українських археографів. Зрештою, сучасний історіограф узагальнив масштабність власних археографічних проєктів голови АК НТШ, вказавши на їхню значущість для тогочасної української історіографії (Капрал, 1995).

Ще більше коло історіографічних сюжетів при осмисленні діяльності голови АК НТШ в контексті його наукових зацікавлень львівської доби підняв у низці статей І. Гирич (Gutysh, 1997; Gutysh, 2012). Опрацювавши розлогий епістолярій М. Грушевського з його родинного фонду, київський учений уперше в історіографії дослідив особливості організації очільником АК НТШ архівних експедицій, розробку ним теорії та практики копіювання джерел та мотивацію визначення пріоритетних напрямків археографічного пошуку. Також авторитетний грушевськознавець запропонував авторську періодизацію діяльності АК НТШ, з'ясував джерела фінансування архівних експедицій, довів ефективність запропонованої львівським професором «вахтової» моделі опрацювання фондів збірок, наголосив на узгодженні ним археографічних зацікавлень молодих співробітників комісії з інтересами загального історіографічного плану. У підсумку І. Гирич аргументовано підніс лідерство очолюваної М. Грушевським АК НТШ у віднайденні й опрацюванні документальної спадщини нашого народу.

Найретельніше опрацювання діяльності творця АК НТШ належить О. Владизі. У кандидатській дисертації (Vladyga, 2014) і низці статей (Vladyga, 2016; Vladyga, 2018) вона підсумувала тривалу історіографічну традицію проблеми й актуалізувала низку малознаних, а то й цілком невідомих сюжетів. Серед останніх львівська історикія вперше з'ясувала організаційні принципи функціонування АК НТШ та комплексно опрацювала питання вагомості археографічної складової в діяльності львівської школи українознавців. Також сучасний історіограф довела, що за ініціативою М. Грушевського АК НТШ вперше в національній науці вдало апробувала такі напрями діяльності, як джерельна евристика, відбір і опрацювання текстів для публікації з подальшим виданням відповідно до ретельно розробленої методики передачі тексту й належної культури археографічного супроводу публікацій, підготовка дослідницьких праць на підставі оприлюднених документів у вигляді передмов до їхнього видання. Насамкінець О. Владиза з'ясувала, що організовуючи цю роботу автор «Історії України-Руси» визначав пріоритети археографічного пошуку, відбирав найбільш вагомий для видання тексти, розробляв методичні та методологічні принципи джерелознавчої й едичійної роботи.

Найбільш актуальна на сьогодні спроба аналізу проблеми «Грушевський і АК НТШ» належить тандему львівських історіографів М. Капралу та А. Фелонюку. Спираючись на щойно проаналізовані грушевськознавчі праці та матеріали самої АК НТШ з архівного фонду Товариства, вони запропонували цілісну реконструкцію багатопланової праці першого голови комісії. Історіографи погодилися з твердженням своїх попередників про визначальний вплив М. Грушевського на визначення пріоритетів археографічних пошуків в НТШ і його профільній комісії. Додатковими аргументами сучасні вчені узасаднили тезу, що втілення археографічних задумів голови АК НТШ відбувалося шляхом послідовної реалізації евристичного, камерального й едичійного етапів. Натомість, уперше в історіографії М. Капрал та А. Фелонюк довели, що чимало проєктів членів АК НТШ так і залишалися в планах через фінансові чи логістичні обставини (Kapral & Felonyuk, 2019). Важливою складовою аналізованої розвідки є змістовний джерельний додаток, що містить цікаву підбірку документів до досліджуваної проблеми.

В свою чергу, В. Опрыск уперше підняв проблему створення головною інституції Археологічного відділу музею НТШ (Oprysk, 1995). На підставі чималого кола архівних і опублікованих джерел львівський дослідник переконливо довів, що саме М. Грушевський був не тільки ініціатором ідеї відкриття Археологічного відділу музею в 1901 р., але й людиною, яка в найактивніший спосіб долучилася до поповнення його колекцій. Завдяки зусиллям голови НТШ, твердить сучасний дослідник, на початку 20 ст. археологічні колекції Товариства були найбільш

представницькими в плані інформування відвідувачів про передісторичну добу населення українських земель.

Спостереження В. Оприска новими фактами з львівських і київських архівних колекцій суттєво доповнили наступні дослідники цієї проблеми. Так, В. Петегирич актуалізував цікаву проблему внеску М. Грушевського у становлення археологічної науки в НТШ. Львівський учений на багатьох фактах довів, що саме очільник Товариства став ініціатором проведення систематичних археологічних досліджень, а також опрацьовував викопні матеріали з їх подальшим включенням до музейної колекції (Petegyrych, 2018). На зусиллях М. Грушевського з поповнення експозицій Археологічного відділу музею НТШ у своєму дослідженні сфокусувалася О. Сурмач. Вона відтворила масштабність розгорнутих головою Товариства заходів з поповнення фондів збірок (Surmach, 2016-2021).

Чимала увага до музейницьких практик М. Грушевського як голови НТШ призвела до появи узагальнюючого дослідження цієї проблеми. Його авторкою стала Н. Шелудякова – авторитетний знавець колекціонерських зацікавлень львівського професора. На підставі щоденника вченого, його розлогого епістолярію та інституційного документообігу, історикиня аргументовано показала М. Грушевського як автора моделі та фактичного керівника Музею НТШ. Сучасний історіограф довела, що визначний історик перетворив Музей Товариства на важливого амбасадора української культурної дипломатії й популярний просвітницький майданчик (Sheludyakova, 2016).

Дещо на сьогодні написано і про внесок М. Грушевського у розбудову Бібліотеки НТШ. В умовах неможливості доступу до архівних джерел діаспорна історіографія небагато могла сказати про цей напрям діяльності голови Товариства. Тож згаданий сюжет цілком належить сучасному періоду грушевськознавства. Уперше до нього звернувся Я. Дашкевич, вказавши на масштабність зусиль Грушевського-бібліофіла з розбудови книгозбірні Шевченкового товариства (Dashkevych, 1994). Йдеться про асигнування головою значних коштів на закупівлю нових видань, взірцево поставлений книгообмін та перетворення бібліотеки на науково-дослідну українознавчу установу. В результаті, аргументовано наголосив львівський учений, бібліотека НТШ стала найповнішим сховищем українських видань до початку Першої світової війни.

На розбудові М. Грушевським в стінах НТШ етнологічних студій зосередився М. Глушко. Важливою рисою його розвідки є простеження динаміки зацікавлення автором «Історії України-Руси» фольклористичними й етнографічними проблемами (Hlushko, 2008). Вивчивши інституційний документообіг, М. Глушко переконливо довів постійне зростання інтересу М. Грушевського до цього напрямку наукової роботи. На доказ такого твердження сучасний учений наводить факти ініціювання ним ще в 1895 р. створення Етнографічної комісії для підготовки та випуску етнологічних видань. Саме голова Товариства, як з'ясував львівський учений, започаткував перші в історії нашої науки спеціалізовані видання – «Етнографічний збірник» та «Материяли до українсько-руської етнології». Власне ці видання, підсумував М. Глушко, мали визначальний вплив на становлення модерної української етнології.

Дещо на сьогодні написано й стосовно проблеми розбудови М. Грушевським наукової періодики і серійних видань, що мислилося ним ключовим елементом академізації НТШ. Очікувано, що особливу увагу дослідники приділяють офіціозу Товариства «Запискам НТШ», які за вправного редагування львівського професора перетворилися зі щорічника на кварталник, а відтак і двомісячник. Тією чи іншою мірою згадана проблема присутня у більшості опрацювань минулого Шевченкового товариства. Натомість, спеціальних її опрацювань і по сьогодні небагато.

Вперше в українській історіографії доби незалежності комплексно до проблеми редагування М. Грушевським «Записок НТШ» в кандидатській дисертації (Savenko, 1997) та низці публікацій (Savenko, 2010) звернувся знаний дослідник історії Товариства імперської доби В. Савенко. Він простежив різні етапи співпраці

історика з часописом – від перших публікацій магістерських часів до майже двадцятирічного редагування. Сучасний дослідник слушно відзначив, що саме голова Товариства став ідеологом трансформації «Записок НТШ» з полідисциплінарного видання на історико-філологічний часопис з регулярною періодичністю появи. Також, слушно вказав історіограф, головний редактор зробив зі свого видання соборницький фаховий майданчик, на якому об'єднувалися українознавці з різних куточків поділеної України. Завдяки продуманій редакційній політиці, висновує В. Савенко, за редакторства М. Грушевського «Записки НТШ» стали найавторитетнішою трибуною нашої соціогуманітаристики (Aleksievets, Savenko, 1999).

Найбільш комплексно на сьогодні до проблеми перетворення М. Грушевським «Записок НТШ» на флагман модерного українознавства підійшла З. Зайцева. На підставі широкого кола джерел київська дослідниця відтворила масштабність зусиль львівського професора з забезпечення журналу належної періодичності, якісного наповнення редакційного портфелю, структурної модернізації змісту тощо. Ці зусилля редактора часопису в короткому часі перетворили видання на своєрідне дзеркало української соціогуманітаристики доби модерного відродження, в якому знайшли найбільш чітке відображення її здобутки та проблеми (Zaitseva, 2004b: 133).

На сьогодні маємо й перші спроби узагальненого погляду на видавничі ініціативи М. Грушевського як голови НТШ. Згадуваний вище В. Савенко в монографії «Роль Наукового товариства ім. Т. Шевченка в українському національному відродженні (друга половина 19 – початок 20 ст.)» переконливо довів, що саме львівський професор став ініціатором більшості періодичних і серійних видань з багатьох галузей знання очолюваної ним інституції (Aleksievets, Savenko, 1999: 67-80). Цю обставину автор слушно пояснює баченням М. Грушевського логіки академізації Товариства. В підсумку широкої видавничої діяльності, твердить В. Савенко, співробітники НТШ опублікували показне коло праць з історії України, літературознавства, етнографії, фольклору, археології, археографії, медицини, біології, фізики, статистики й ін. Все це склало «золотий фонд» національної науки. Історіограф аргументовано вказав, що видавнича діяльність НТШ у той час мала важливе політичне і громадське значення, адже утверджувала суб'єктність українського народу в просторі світової культури.

Нової якості дослідження проблеми структурного ускладнення Товариства й розбудови в ньому наукового видавничого руху в часи головування М. Грушевського набуло з появою «Енциклопедії НТШ». Ця перша в нашому наукознавстві інституційна енциклопедія постала завдяки ініціативі авторитетного українського філолога, історика, археографа, голови НТШ в Україні (2005-2014 рр.), редактора «Вісника НТШ» та «Записок НТШ» від часу їх перенесення до України О. Купчинського. Протягом останнього десятиліття світ побачили п'ять томів цього фундаментального видання. В них, серед іншого, чимало уваги відведено й створеним за ініціативи М. Грушевського структурам і виданням очолюваного ним Товариства. Для прикладу згадаємо такі гасла, як «Археографічна комісія наукового товариства ім. Шевченка у Львові» (А. Фелонюк), «Друкарняна комісія» (О. Купчинський), «Етнографічна експедиція 1904» (М. Глушко), «Жерела до історії України-Руси» (О. Ясь) та ін. Відзначимо також, що енциклопедичні гасла супроводжує розлогий довідковий апарат, який складається з бібліографічного опису публікацій різних категорій (праці дослідників, література про них, джерела архівного збереження тощо). Ця обставина помітно підвищує наукову цінність енциклопедичних статей для дослідницької евристики. Все це перетворило «Енциклопедію НТШ» на настільну книгу для дослідників науково-організаційної праці М. Грушевського в Товаристві, на чому одностайно наголошують рецензенти (Telvak & Telvak, 2022b; Telvak, Zhuravlev & Shtoma, 2024).

Наступна проблема, що їй відведено доволі солідне коло наукової літератури, стосується комунікативної природи та психологічного клімату в стінах очолюваного

М. Грушевським НТШ. При цьому найпопулярнішим сюжетом комунікативного плану стало всебічне з'ясування перебігу і наслідків конфліктів в НТШ, чому сприяла актуалізація чималої кількості нового джерельного матеріалу, насамперед епістолярію чоловічих інтелектуалів доби модерного відродження. Уперше до цієї проблеми звернувся знаний грушевськознавець В. Горинь. На підставі нововідкритих архівних документів він зосередився на дослідженні останнього конфлікту М. Грушевського з колегами по Товариству. З'ясовуючи його генезу, львівський учений вказав на низку соціально-психологічних і політичних моментів. Головною ж причиною кампанії проти голови НТШ В. Горинь аргументовано називає публіцистику останнього, якою він намагався вирвати галичан із тісних меж партикуляризму та боронив наукове спрямування діяльності інституції. Цей конфлікт, слушно вказує сучасний історіограф, став завершенням низки непорозумінь між очільником НТШ та опозицією, що тривали протягом першої половини 1910-х рр. Підсумком останнього конфлікту, аргументовано висновок дослідник, стало те, «що з вини наукових і громадських кіл, особливо політичних лідерів краю, НТШ мусила покинути людина, котра найбільше спричинилася до розвитку Товариства» (Ногун, 1995).

Подальші дослідники конфліктів в НТШ Є. Пшеничний (Pshenichny, 1991-1992), Я. Грицак (Hrytsak, 1991-1992), Н. Бортняк (Bortniak, 1996) та ін., оперуючи постійно зростаючою джерельною базою, помітно поглибили щойно наведені спостереження львівського колеги, висвітлюючи проблему у широкому інтелектуальному й суспільно-політичному контекстах. Загалом, вони дійшли подібного до щойно згаданого висновку, що в основі конфліктів в НТШ були не суто наукова змагальність, а причини суспільно-політичного й особистісного плану. До перших відносилася зростаюча конфліктність голови НТШ з лідерами галицьких народовців, що вилилися з часом в неприглядні публічні суперечки. У випадку другої групи причин найчастіше згадується непоступливість М. Грушевського у відстоюванні власного бачення перспектив і темпів діяльності очолюваної ним інституції. Щоправда, при цьому слід мати на оці, що і його опоненти не відзначалися делікатністю поводження. Відтак конфлікти у Товаристві не принесли жодної позитивної розв'язки – ані наукового, ані організаційного плану. Єдиним їх результатом стало brutальне усунення з головування заслуженого співробітника, що спричинило тривалу кризу всієї інституції, на яку наклалися спричинені війною й польською окупацією проблеми.

Поряд із опрацюванням вищезгаданих сюжетів суто проблемного плану, сучасні дослідники звертаються і до концептуальних питань, пов'язаних із темою «Грушевський і НТШ». Так, згадувана вище З. Зайцева запропонувала цікаве бачення внеску львівського професора в процеси академізації Товариства (Zaitseva, 2004a). Першочергово київська дослідниця ретельно проаналізувала ініціативи М. Грушевського з реформування статутів НТШ, ефектом чого стало зростання впливовості його членів-науковців на життя інституції. Далі історіограф вказує на цілеспрямовані дії М. Грушевського з формування з цієї групи людей науки своєрідного інституційного кістяка, на який він спирався при реалізації довготривалих академічних проєктів на кшталт видання томів «Жерел до історії України-Руси». Як знаємо, це вужче коло осіб серед його сучасників отримало назву «фамілія Грушевського» (Pyrig & Telvak, 2016: 185; Pyrig & Telvak, 2021: 179-189). Зрештою, З. Зайцева вказує на важливість для зростання академічного рівня Товариства політики його голови з послідовного нівелювання впливів тогочасної політики. На щастя, в цій справі він знайшов авторитетних однодумців (насамперед, І. Франка та В. Гнатюка), за підтримки яких об'єднав спільноту тогочасних українських інтелектуалів ідеєю науки, а не партійної винятковості. Саме така політика голови, слушно відзначила З. Зайцева, піднесла НТШ на найвищий в його історії рівень, але й стала причиною хронічних криз, що їх наслідком стала резигнація автора «Історії України-Руси» в 1913 р.

В свою чергу, І. Гирич обґрунтував іншу важливу концептуальну проблему – перетворення М. Грушевським НТШ на ефективний інструмент української культурної політики. Київський історіограф аргументовано пропонує нам подивитися на очолювану львівським професором інституцію як на його суспільно-політичний проєкт, який був покликаний замінити поділенням кордонами і позбавленим державності українцям своєрідне міністерство освіти і культури. На доказ цієї тези сучасний дослідник наводить численні соборницькі акції голови НТШ, активну участь очолюваної ним інституції в утвердженні українського голосу в культурній поліфонії тогочасної Європи, єднання спільними проєктами інтелектуалів різних партійних орієнтацій, виховання молоді в дусі національної жертвовності й ін. (Gyrych, 2012).

Зрештою, на сьогодні маємо декілька спроб цілісної характеристики феноменальності служіння М. Грушевського, як голови НТШ. Так, уперше в українській історіографії доби незалежності до цієї проблеми звернувся голова відродженого в Україні Товариства О. Романів. Узагальнивши розлогіий джерельний матеріал, дослідник аргументовано вказав, що саме в НТШ особливою мірою проявився блискучий талант львівського професора як наукового організатора, який мав «глобальне значення для формування національної науки» (Romaniv, 1994: 82). Свій висновок львівський учений узасаднив відомими з історіографії фактами розбудови істориком структури Товариства за академічними взірцями, налагодження наукових видавництв з багатьох галузей науки, виховання нових кадрів українських учених та ін.

В подібному концептуальному ключі про здобутки діяльності М. Грушевського як голови НТШ в перші роки української незалежності писав і згадуваний вище Я. Дашкевич. Він зосередився на кількох ключових, у його розумінні, моментах наукового менеджменту автора «Історії України-Руси». Першочерговим було опрацювання ним оригінальної концепції відродження української науки на базі західної гуманітарної культури. Наступною за важливістю львівський дослідник називає розбудову структури Товариства за тогочасними академічними взірцями. Цим діям товаришило вражаюче зростання видавничої активності, свідченням чого було понад 400 томів видань з різних галузей знання. Зрештою, підкреслює сучасний історіограф, М. Грушевський першим в українській науці комплексно підійшов до підготовки кадрів українознавців, створивши свою львівську наукову школу. Все це, аргументовано підсумовує Я. Дашкевич, дозволяє атестувати визначного історика найефективнішим керманичем Товариства, що за несприятливих політичних й економічних обставин перетворив його на національну Академію наук, хоча й не визнану формально.

Найбільш масштабна на сьогодні до проблеми «Грушевський і НТШ» у монографічному форматі звернувся засновник науки грушевськознавства Л. Винар. Мовиться про книгу визначного вченого «Михайло Грушевський і Наукове товариство ім. Шевченка: 1892-1934», що була авторським доопрацюванням більш ранньої його праці з подібною назвою, яка побачила світ у мюнхенському видавництві «Дніпрова хвиля» в далекому 1970 р. Як свідчить назва книги, в ній аналізом охоплено всі періоди співпраці М. Грушевського з Шевченковою інституцією – від часів магістерських студій і до останніх років московського заслання. Втім, цілком виправдано найбільш масштабно Л. Винар реконструює різноплановість ініціатив М. Грушевського як голови НТШ (Vynar, 2006: 45-118).

Першочергово автор реконструює обставини обрання професора головою Товариства в широкому контексті складної суспільно-політичної ситуації в тогочасній Наддністрянщині. На підставі різнопланових джерел докладно й аргументовано історіограф відтворює читачеві вражаючу плідність редакторсько-видавничої, науково-організаційної й адміністративної праці автора «Історії України-Руси» в Товаристві. Л. Винар на багатьох прикладах демонструє, як під проводом визначного історика НТШ в короткому часі перетворилося на

найавторитетнішу національну академічну інституцію, котра авторитетністю здобутків своїх членів ефективно обстоювала культурні й громадсько-політичні права українців. Відтак, дослідник слушно зазначає, що діяльність Грушевського-голови складає цілу епоху не тільки в розвитку в НТШ, але й цілого тогочасного українського наукового руху та є промовистим свідченням його визначного таланту як менеджера національної науки. Насамкінець, Л. Винар глибоко реконструює конфлікти в НТШ, спираючись на вищезгадані здобутки його материкових колег. У підсумку визначний історіограф підкреслив, що М. Грушевський «був творцем «золотого віку» українознавчих дослідів і випровадив українську культуру на міжнародний форум як культуру самостійної нації» (Vynar, 2006: 118).

Зрештою, дещо на сьогодні написано й стосовно проблеми рецепції науково-організаційної діяльності М. Грушевського як голови Шевченкового товариства. Вперше спеціально до цієї проблеми при з'ясуванні особливостей осмислення сучасниками багатоплановості національного служіння автора «Історії України-Руси» протягом львівського двадцятиліття звернувся В. Тельвак. У низці різнопланових студій (Telvak, 2008: 40-157; Telvak, 2012b) він аргументовано довів, що цілеспрямовані зусилля львівського професора з професіоналізації науково-організаційного руху в Галичині були з чималим ентузіазмом сприйняті його українськими колегами, які слушно вказували на потужні модернізаційні наслідки енергійних зусиль довголітнього голови НТШ. Особливо ж їх приваблювала соборницька риторика М. Грушевського та його заходи з деполітизації праці в НТШ. Це перетворило Товариство на найбільш авторитетний українознавчий осередок – найвагоміший інституційний здобуток позбавлених державності українців, прояв їхньої культурної зрілості. Тому то й заходи галицьких політиків з витіснення свого ідейного опонента з головування в Шевченковому товаристві, вказав дрогибицький історіограф, були одностайно засуджені як прояв вузькопартійності й партікуляризму.

Сучасний історіограф також уперше з'ясував особливості сприйняття науково-організаційної праці М. Грушевського в позаукраїнських наукових колах. Віднайшовши численні свідчення польських (Telvak & Telvak, 2018; Telvak, Yanyshyn & Telvak, 2023), білоруських (Telvak & Salata, 2021), чеських (Telvak & Telvak, 2019), румунських (Telvak & Ilnytskyi, 2018), французьких (Telvak & Lunyak, 2022; Telvak & Telvak, 2022a) і німецьких (Telvak, Yanyshyn & Telvak, 2021; Telvak & Yanyshyn, 2021) інтелектуалів, він переконливо змалював їхнє одностайне захоплення небуденністю організаційного таланту діяльного голови НТШ. Таке захоплення знайшло відображення в численних схвальних оглядах діяльності Шевченкової інституції на сторінках європейської наукової періодики кінця 19 – початку 20 ст., що популяризували культурні досягнення українського народу. Ефектом цієї популяризації стало стрімке зростання грона закордонних членів НТШ, серед яких знаходимо чимало знакових учених того часу.

Крізь інституційну призму рецепцію науково-організаційної діяльності М. Грушевського на форумі НТШ дослідила І. Демуз. В ґрунтовній монографії вона послідовно реконструювала обговорення досягнень голови Товариства та проблем у реалізації його наукової програми в різні історіографічні періоди – від імперського до сучасного (Demuz, 2014: 100-147). Стосовно доби головування М. Грушевського в НТШ київська дослідниця вказує на домінування публікацій звітної та публіцистичного характеру, що мали на меті популяризацію здобутків цієї першої національної неофіційної Академії наук. Особливістю ж наступного історіографічного періоду (1917-1989) І. Демуз слушно називає замовчування або шельмування національного служіння Грушевського-голови в радянському суспільствознавстві та всебічну увагу до цієї проблеми з боку діаспорних українознавців. Слід погодитися з тезою Авторки, що саме в працях О. Оглоблина, О. Пріцака, Л. Винара й ін. закордонних дослідників було закладено традицію академічного опрацювання проблеми «Грушевський і НТШ». Зрештою, сучасний

період у вивченні цього історіографічного сюжету, на аргументовану думку Авторки, позначений суттєвим поглибленням спостережень діаспорних учених і артикуляцією багатьох нових дослідницьких аспектів, стимульованих відкриттям материкових архівних колекцій.

Найбільш актуальне звернення до рецепції проблеми «Грушевський і НТШ» належить Н. Романцовій (Romantsova, 2019: 146-166). Маріупольська дослідниця, подібно до щойно згаданої її київської колеги, опрацювала згаданий сюжет комплексно від кінця XIX ст. і до 2010-х рр. Вона слушно підмітила, що вже сучасники автора «Історії України-Руси» сприймали очолюване ним НТШ не лише як суто академічний, але й значною мірою суспільно-політичний проєкт. Цим власне й була зумовлена шалена критика культурної праці Грушевського-голови у правомонархічному російському середовищі, представники якого адекватно оцінили її загрозливість для цілісності «единой и неделимой».

Завдяки зусиллям Л. Винара та його колег з Українського історичного товариства постала міждисциплінарна галузь грушевськознавство, в якій науково-організаційним практикам Великого Українця було відведено чимало уваги. Власне здобутки закордонної історіографії стали вихідним пунктом для сучасних історіографічних пошуків, стимульованих відкриттям архівних і бібліотечних спецхранів. Сучасному періоду грушевськознавства, підсумовує Н. Романцова, властиві як глибокі джерельні опрацювання класичних сюжетів проблеми «Грушевський і НТШ» (насамперед, розгорнута видавнича діяльність, міжособистісні взаємини, громадська місія інституції та ін.), так і постійна актуалізація нових її тематичних вимірів у широкому подієвому і наукознавчому контекстах.

Висновки. Як засвідчив проведений історіографічний аналіз, науково-організаційна діяльність М. Грушевського на форумі НТШ отримала небуденну зацікавленість у середовищі українських учених доби незалежності. Спираючись на ґрунтовні здобутки діаспорного українознавства, сучасні науковці суттєво доопрацювали, а подекуди й помітно скоригували висновки своїх попередників, що з об'єктивних причин володіли незрівнянно вужчою джерельною базою. На підставі постійно зростаючого масиву матеріалів (епістолярних, мемуарних, діловодних та ін.) історіографи нашого часу актуалізували чимало нових наукознавчих сюжетів. Таким чином з'явилися ґрунтовні опрацювання посталих за ініціативи голови НТШ структур (Г. Сварник, О. Сурмач, М. Глушко, О. Владига), його видавничих проєктів (В. Савенко, З. Зайцева, Ю. Найдух), сформульованих ученим ідейних засад функціонування Товариства (О. Романів, Я. Дашкевич, І. Гирич), керівного стилю М. Грушевського і культури конфліктів (Л. Винар, Я. Грицак, Є. Пшеничний), рецепції національного служіння співробітників інституції (В. Тельвак, І. Демуз, Н. Романцова) та ін.

Разом із тим, така дослідницька зацікавленість спричинилася до з'ясування недостатньо опрацьованих тем і перспективних сюжетів. До першої групи віднесемо потребу самостійного комплексного аналізу структур і видань НТШ. Приміром, і по сьогодні відсутнє сучасне опрацювання діяльності очолюваної М. Грушевським протягом двадцяти років Історично-філософської секції; з цієї проблеми ми надалі оперуємо створеним століття тому дослідженням Івана Крип'якевича. Також самостійного ґрунтового аналізу потребує вивчення практик М. Грушевського як редактора «Записок НТШ». Ще ширшим виглядає коло перспективних наукознавчих сюжетів інституційного (приміром, цікава проблема нереалізованих ініціатив голови Товариства) й проблемно-тематичного (наприклад, з'ясування ролі НТШ як ефективного модератора культурної дипломатії модерного українства) плану. Всебічне опрацювання щойно згаданих та низки інших проблем уможливить підійти до створення панорамної міждисциплінарної студії про М. Грушевського як творця «золотої» доби в історії НТШ.

REFERENCES

- Aleksievets, M.M. & Savenko, V.V.** (1999). *The Role of the Scientific Society named after T. Shevchenko in the Ukrainian National Revival (second half of the 19th – beginning of the 20th century)*. Ternopil // **Алексієвець, М.М. & Савенко, В.В.** (1999). Роль Наукового товариства ім. Т.Шевченка в українському національному відродженні (друга половина XIX – початок XX ст.). Тернопіль.
- Bortniak, N.** (1996). Stepan Tomashivsky: on relations with Mykhailo Hrushevsky. *Ukrainian Historian*, 1-4, 291-296 // **Бортняк, Н.** (1996). Степан Томашівський: до відносин з Михайлом Грушевським. *Український історик*, 1-4, 291-296.
- Dashkevych, Ya.** (1994). Mykhailo Hrushevsky – the organizer of Ukrainian national science. Mykhailo Hrushevsky. In: *Collection of scientific papers and materials of the International Anniversary Conference dedicated to the 125th anniversary of the birth of Mykhailo Hrushevsky*. Lviv, 93-102 // **Дашкевич, Я.** (1994). Михайло Грушевський – організатор української національної науки. Михайло Грушевський. *Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-й річниці від дня народження Михайла Грушевського*. Львів, 93-102.
- Demuz, I.O.** (2014). *Scientific societies in Ukraine in the 19th and early 20th centuries: a polylogue of scientists and eras*. Pereyaslav-Khmelnytskyi: Lukashevych O.M. // **Демуз, І.О.** (2014). Наукові товариства на теренах України XIX – початку XX ст.: полілог учених і епох. Переяслав-Хмельницький: Лукашевич О.М.
- Gyrych, I.** (2012). Scientific Society named after T. Shevchenko as a cultural and political project of M. Hrushevsky. *Ukrainian parliamentarism: problems of history and modern political practice (To the 145th anniversary of the birth of Mykhailo Hrushevsky)*, Kyiv, 256-273 // **Гирич, І.** (2012). Наукове товариство ім. Т.Шевченка як культурно-політичний проект М. Грушевського. *Український парламентаризм: проблеми історії та сучасної політичної практики (До 145-річчя від дня народження Михайла Грушевського)*, Київ, 256-273.
- Gyrych, I.B.** (1997). Organization of archaeographic work by M.S. Hrushevsky during the Lviv period of his life and activity (1894-1914). *Ukrainian Historical Journal*, 1, 72-86 // **Гирич, І.Б.** (1997). Організація М.С. Грушевським археографічної роботи у львівський період життя й діяльності (1894-1914 рр.). *Український історичний журнал*, 1, 72-86.
- Hlushko, M.** (2008). Mykhailo Hrushevskyi – initiator and organizer of ethnographic research at the National School of Ethnology. *Ethnographic Notebooks*, 1-2, 14-20 // **Глушко, М.** (2008). Михайло Грушевський – ініціатор та організатор етнографічних досліджень в НТШ. *Народознавчі зошити*, 1-2, 14-20.
- Horyn, V.** (1995). Mykhailo Hrushevsky and conflicts in the Taras Shevchenko Scientific Society. *Ukraine: cultural heritage, national consciousness, statehood*, 2, 143-156 // **Горинь, В.** (1995). Михайло Грушевський і конфлікти в Науковому Товаристві ім. Т. Шевченка. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 2, 143-156.
- Hrytsak, Ya.** (1991-1992). The 1913 Conflict in the National Socialist Territorial System: Causes and Causes. *Ukrainian Historian*, 3-4 (110-111) / 1-4 (112-115), 319-332 // **Грицак, Я.** (1991-1992). Конфлікт 1913 року в НТШ: причини і причинки. *Український історик*, 3-4 (110-111) / 1-4 (112-115), 319-332.
- Kapral, M. & Felonyuk, A.** (2019). Mykhailo Hrushevsky and archaeography in the Shevchenko Scientific Society (1894-1913), *Mykhailo Hrushevsky. Studies and Sources*, 2, 7-51 // **Капраль, М. & Фелонюк, А.** (2019). Михайло Грушевський і археографія у Науковому товаристві ім. Шевченка (1894-1913 рр.), *Михайло Грушевський. Студії та джерела*, 2, 7-51.
- Kapral, M.** (1995). Archaeological Activities of Mykhailo Hrushevsky during His Lviv Period of Life (1894-1914). *Mykhailo Hrushevsky and the Lviv Historical School*. New York-Lviv, 166-173 // **Капраль, М.** (1995). Археографічна діяльність Михайла Грушевського у львівський період життя (1894-1914). *Михайло Грушевський і Львівська історична школа*. Нью-Йорк-Львів, 166-173.
- Oprysk, V.** (1995). M. Hrushevsky and the Archaeological Department of the Museum of the National Technical University in Lviv. *Mykhailo Hrushevsky and Western Ukraine*. Lviv, 41-44 // **Оприск, В.** (1995). М. Грушевський і Археологічний відділ Музею НТШ у Львові. *Михайло Грушевський і Західна Україна*. Львів, 41-44.

- Petegrych, V.** (2018). Mykhailo Hrushevskiy and the formation of archaeological science in the Shevchenko Scientific Society, *Bulletin of the Kharkiv National University: Series: History*, 54, 143-156 // **Петегирич, В.** (2018). Михайло Грушевський і формування археологічної науки в Науковому товаристві ім. Шевченка, *Вісник Харківського національного університету: Серія: Історія*, 54, 143-156.
- Pshenichny, E.** (1991-1992). '...Spare the censor's pencil': on the history of the appearance of S. Tomashevsky's article 'Our Politics', *Ukrainian Historian*, 3-4 (110-111) / 1-4 (112-115), 352-361 // **Пшеничний, Є.** (1991-1992). «...Щадіть цензорського олівця»: до історії появи статті С. Томашівського «Наша політика», *Український історик*, 3-4 (110-111) / 1-4 (112-115), 352-361.
- Pyrig, R. & Telvak, V.** (2016). *Mykhailo Hrushevskiy: biographical essay*. Kyiv: Lybid // **Пиріг, Р. & Тельвак, В.** (2016). *Михайло Грушевський: біографічний нарис*. Київ: Либідь.
- Pyrig, R. & Telvak, V.** (2021). *Mykhailo Hrushevskiy: biography against the background of the times*. Kherson: Oldi-Plus // **Пиріг, Р. & Тельвак, В.** (2021). *Михайло Грушевський: життєпис на тлі доби*. Херсон: Олді-Плюс.
- Romaniv, O.** (1994). Mykhailo Hrushevsky and his role in the formation and development of Ukrainian national science (Shevchenko Scientific Society in Lviv). In: *Mykhailo Hrushevsky. Collection of scientific works and materials of the International Anniversary Conference*. Lviv, 80-92 // **Романів, О.** (1994). Михайло Грушевський і його роль у становленні та розвитку української національної науки (Наукове товариство ім. Шевченка у Львові). *Михайло Грушевський. Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції*. Львів, 80-92.
- Romantsova, N.I.** (2019). *Mykhailo Hrushevskiy in historical science (1890-1934). A problem in Ukrainian historiography*. Mariupol: MSU // **Романцова, Н.І.** (2019). *Михайло Грушевський в історичній науці (1890-1934 рр.). Проблема в українській історіографії*. Маріуполь: МДУ.
- Savenko, V.** (2010). The activities of the National Scientific Research School in the field of Ukrainian studies (late 19th – early 20th centuries), *Ukraine-Europe-World. International collection of scientific papers. Series: History, international relations*, 5 (1), 18-27 // **Савенко, В.** (2010). Діяльність НТШ в українознавчій сфері (кінець XIX – початок XX ст.), *Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*, 5 (1), 18-27.
- Savenko, V.V.** (1997). *The Role of the Shevchenko Scientific Society in the Ukrainian National Revival (Second Half of the 19th Century – Early 20th Century): Dissertation...* Candidate of Historical Sciences. Chernivtsi // **Савенко, В.В.** (1997). *Роль Наукового товариства ім. Шевченка в українському національному відродженні (друга половина XIX ст. – початок XX ст.): дис.... канд. іст. наук*. Чернівці.
- Sheludyakova, N.** (2016). The role of M. Hrushevsky in the development of the Museum of the National School of Arts. *Eminak*, 1 (1), 45-51 // **Шелудякова, Н.** (2016). Роль М. Грушевського у розбудові Музею НТШ. *Емінак*, 1 (1), 45-51.
- Surmach, O.** (2016-2021). Mykhailo Hrushevsky's Contribution to the Development of Ukrainian Museum Studies. *Bulletin of Lviv University. Historical Series, Special Issue*, 246-255 // **Сурмач, О.** (2016-2021). Внесок Михайла Грушевського у розвиток українського музейництва. *Вісник Львівського університету. Серія історична, спецвипуск*, 246-255.
- Telvak, V. & Pnytskyi, V.** (2018). Mykhailo Hrushevsky and Nicolae Iorga: scholars' struggle over the national history. *Codrul Cosminului*, XXIV, 1, 53-64.
- Telvak, V. & Lunyak, E.** (2022). Letters of Andre Mazon to Mykhailo and Kateryna Hrushevsky, *Ukrainian Historical Journal*, 5, 244-256 // **Тельвак, В. & Луняк, Є.** (2022). Листи Андре Мазона до Михайла та Катерини Грушевських, *Український історичний журнал*, 5, 244-256.
- Telvak, V. & Telvak, V.** (2018). Ukrainian historiography in the mirror of polish journalism (Mykhailo Hrushevsky contra Francishek Ravita-Gavrinsky). *East European Historical Bulletin*, 7, 46-53.
- Telvak, V. & Telvak, V.** (2019). Mykhailo Hrushevsky in Czech historiography (the first third of the 20th century). *Codrul Cosminului*, XXV, 2, 265-286.
- Telvak, V. & Telvak, V.** (2022a). Mykhailo Hrushevskiy in the circle of French colleagues:

- problems of reception. *Eminak*, 4 (40), 120-138 // **Тельвак, В., Тельвак, В.** (2022a). Михайло Грушевський у колі французьких колег: проблеми рецепції. *Eminak*, 4 (40), 120-138.
- Telvak, V. & Telvak, V.** (2022b). The First Institutional Encyclopaedia in Ukraine. *Studia Historiae Scientiarum*, 21, 423-432.
- Telvak, V.** (2006). The figure of Mykhailo Hrushevskiy in Polish historiography (late 19th-20th centuries). *Ukrainian historical magazine*, 5, 67-82 // **Тельвак, В.** (2006). Постать Михайла Грушевського в польській історіографії (кінець XIX-XX ст.). *Український історичний журнал*. 5, 67-82.
- Telvak, V.** (2008). *The creative heritage of Mykhailo Hrushevskiy in the estimation of contemporaries (end of the 19th – 30s of the 20th century)*. Kyiv-Drohobych: Vymir // **Тельвак, В.** (2008). *Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець XIX – 30-ті роки XX століття)*. Київ-Дрогобич: Вимір.
- Telvak, V.** (2010). Hrushevsky studies: methodological problems of progress. *Local history*, 3, 29-35 // **Тельвак, В.** (2010). Грушевськознавство: методологічні проблеми поступу. *Краєзнавство*. 3, 29-35.
- Telvak, V.** (2011). Hrushevskiana by Ruslan Pyrig. *Archives of Ukraine*, 2-3 (273), 290-298 // **Тельвак, В.** (2011). Грушевськіана Руслана Пирога. *Архіви України*. 2-3 (273), 290-298.
- Telvak, V.** (2012a). Hrushevskiana on the pages of the 'Ukrainian Historical Journal' (1991-2010). *Historiographic research in Ukraine*, 22, 483-498 // **Тельвак, В.** (2012a). Грушевськіана на сторінках «Українського історичного журналу» (1991-2010 рр.). *Історіографічні дослідження в Україні*. 22, 483-498.
- Telvak, V.** (2012b). *The figure of Mykhailo Hrushevskiy in the historiography of Central-Eastern Europe (end of the 19th – 30s of the 20th century)*. Drohobych: RVV Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka // **Тельвак, В.** (2012b). *Постать Михайла Грушевського в історіографії Центрально-Східної Європи (кінець XIX – 30-ті роки XX століття)*. Дрогобич: РВВ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.
- Telvak, V.** (2013). Monographic Hrushevskiana: an attempt at generalization. *Gurdij's historical readings: Collection of scientific papers*, 6, 104-107 // **Тельвак, В.** (2013). Монографічна грушевськіана: спроба узагальнення. *Гуржівські історичні читання: Збірник наукових праць*. 6, 104-107.
- Telvak, V. & Salata, O.** (2021). Reception of Hrushevsky studies: epistolary aspect. *East European Historical Bulletin*, 20, 32-39.
- Telvak, V., Yanyshyn, B. & Telvak, V.** (2021). Between history and politics: the image of Mykhailo Hrushevsky in German Slavic studies of the first third of the 20th century. *Przegląd nauk historycznych*, XX (2), 103-125.
- Telvak, V., Yanyshyn, B. & Telvak, V.** (2023). Between cooperation and conflict: Mykhailo Hrushevsky through the eyes of Polish intellectuals of the late 19th and early 20th centuries. *Echa Przeszłości*, XXIV/2, 89-104.
- Telvak, V. & Yanyshyn, B.** (2021). „Geschichte des Ukrainischen (Ruthenischen) volkes“ of Mykhailo Hrushevsky in the discussions of the beginning of the XXth century. *Studia Historica Nitriensia*, 25 (1), 71-90.
- Telvak, V., Zhuravlev, S. & Shtoma, B.** (2024). History of Ukrainian science in 'Encyclopaedia of Shevchenko Scientific Society', *Current Issues in Humanities*, 75 (3), 23-31.
- Telvak, V.V. & Telvak, V.P.** (2021). Modern Hrushevsky study: gains, losses, prospects. *Ukrainian historical magazine*, 5, 4-16 // **Тельвак, В.В., Тельвак, В.П.** (2021). Сучасне грушевськознавство: здобутки, втрати, перспективи. *Український історичний журнал*. 5, 4-16.
- Vladyga, O.** (2016). Mykhailo Hrushevskiy and Cossack archaeography (Lviv period). *Current issues of the humanities*, 15, 11-16 // **Владига, О.** (2016). Михайло Грушевський та козацька археографія (львівський період). *Актуальні питання гуманітарних наук*, 15, 11-16.
- Vladyga, O.M.** (2014). *Archeographic activity of Mykhailo Hrushevsky (1894-1934): dissertation... candidate of historical sciences*. Cherkasy // **Владига, О.М.** (2014). *Археографічна діяльність Михайла Грушевського (1894-1934 рр.): дис.... канд. іст. наук*. Черкаси.
- Vladyga, O.M.** (2018). Mykhailo Hrushevskiy as an organizer of archaeographic work: technical aspects. *Scientific notes of Vinnytsia State Pedagogical University. Series: History*,

- XXVI, 297-302 // **Владига, О.М.** (2018). Михайло Грушевський як організатор археографічної праці: технічні аспекти. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету. Серія: Історія*, XXVI, 297-302.
- Vynar, L.** (2006). *Mykhailo Hrushevsky and the Shevchenko Scientific Society: 1892-1934*. New York; Drohobych; Lviv: Ukrainian Historical Society // **Винар, Л.** (2006). *Михайло Грушевський і Наукове товариство ім. Шевченка: 1892-1934*. Нью-Йорк; Дрогобич; Львів: Українське історичне товариство.
- Zaitseva, Z.** (2004a). The Role of Mykhailo Hrushevsky in the Academization of the Shevchenko Scientific Society, *Historical Journal*, 10-11, 109-117 // **Зайцева, З.** (2004). Роль Михайла Грушевського в академізації Наукового товариства ім. Шевченка, *Історичний журнал*, 10-11, 109-117.
- Zaitseva, Z.** (2006). *Ukrainian scientific movement: institutional aspects of development (late 19th – early 20th century)*. Kyiv: KNEU // **Зайцева, З.** (2006). *Український науковий рух: інституціональні аспекти розвитку (кінець XIX – початок XX ст.)*. Київ: КНЕУ.
- Zaitseva, Z.I.** (2004b). 'Notes of the Shevchenko Scientific Society': its foundation and the path to the academic standard (1892-1914). *Ukrainian Historical Journal*, 5, 122-134 // **Зайцева, З.І.** (2004). «Записки Наукового товариства ім. Шевченка»: започаткування та шлях до академічного стандарту (1892-1914 рр.). *Український історичний журнал*, 5, 122-134.

УДК (UDC) 321.01 : 316.75 (477) "1991/2004"
DOI: 10.26693/ahpsxxi2025.10.049

BETWEEN SOVIET HERITAGE AND THE EUROPEAN VECTOR: THE ROLE OF POLITICAL RHETORIC IN SHAPING NATIONAL IDENTITY IN UKRAINE (1991-2004)

Alina Iovcheva,

e-mail: alina.iovcheva@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3065-748X>

*Petro Mohyla Black Sea National University,
Ukraine, 54003, Mykolaiv, 68 Desantnykiv St., 10*

Abstract

This article explores the formative role of political rhetoric in constructing and contesting national identity in Ukraine during the post-Soviet period of 1991-2004. In a transitional context marked by institutional fragility, historical ambivalence, and regional polarization, political elites deployed rhetoric not only to reflect societal change but to actively shape collective imaginaries. Situated between the ideological legacy of the Soviet Union and the aspirational pull of European integration, Ukrainian political actors used discourse to navigate competing visions of sovereignty, identity, and geopolitical orientation.

The study draws upon a broad empirical base, including presidential speeches, opposition discourse, party manifestos, electoral rhetoric, and symbolic statements. Using a combined methodology of political discourse analysis, content analysis, and sociological interpretation, the article traces identity narratives across four dimensions: memory politics (e.g., Holodomor, WWII), foreign policy alignment (Europe vs. Russia), language and cultural policy, and regional fragmentation.

Special attention is given to the contrasting rhetorical strategies of Presidents Leonid Kravchuk and Leonid Kuchma, alongside opposition figures such as Vyacheslav Chornovil, Viktor Yushchenko, Yulia Tymoshenko, and Petro Symonenko. The findings show that rhetoric served as a key mechanism of political legitimation and socialization, reinforcing generational and regional cleavages while laying the semantic groundwork for Ukraine's emerging European orientation.

Kravchuk's discourse affirmed independence while maintaining symbolic continuity, relying on notions of unity, legality, and cultural inclusiveness to stabilise the early post-Soviet state. In contrast, Kuchma institutionalised a rhetoric of strategic ambiguity: balancing Soviet nostalgia and economic reliance on Russia with growing appeals to European integration and democratic modernity.

Oppositional rhetoric challenged this ambivalence by articulating alternative identity projects. Figures such as Vyacheslav Chornovil, Viktor Yushchenko, and Yulia Tymoshenko offered competing narratives grounded in civic nationalism, European orientation, and historical justice. Their discourses mobilised younger generations and regional communities in Western and Central Ukraine, particularly through the reframing of the Holodomor, advocacy for Ukrainian as the sole state language, and emphasis on democratic reform. These rhetorical strategies laid the semantic groundwork for subsequent pro-European mobilisations, including the Orange Revolution. Meanwhile, leftist and pro-Soviet actors, especially the Communist Party of Ukraine, preserved a counter-narrative centred on Soviet achievements, Russian cultural affinity, and economic stability.

Keywords: national identity, political rhetoric, post-Soviet Ukraine, collective memory, European integration, discourse analysis, political communication

МІЖ РАДЯНСЬКОЮ СПАДЩИНОЮ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИМ ВЕКТОРОМ: РІЛЬ ПОЛІТИЧНОЇ РИТОРИКИ У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УКРАЇНІ (1991-2004)

Аліна Іовчева,

e-mail: alina.iovcheva@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3065-748X>

*Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
Україна, 54003, Миколаїв, 68 Десантників, 10*

Анотація

У статті досліджується формувальна роль політичної риторики у конструюванні та переосмисленні національної ідентичності в Україні в пострадянський період 1991-2004 років. У контексті інституційної нестабільності, історичної багатозначності та регіональної поляризації українські політичні еліти використовували риторику не лише для відображення суспільних змін, а й для активного формування колективних уявлень про націю, державу й майбутнє. Політичний дискурс виступав ключовим інструментом навігації між спадщиною радянської ідеології та прагненням до європейської інтеграції.

У роботі використано широку емпіричну базу, що включає президентські промови, дискурси опозиції, партійні маніфести, виборчу риторику та символічні заяви. На основі поєднання політичного дискурс-аналізу, контент-аналізу та інтерпретації соціологічних даних проаналізовано чотири ключові виміри риторичного формування ідентичності: політика пам'яті (Голодомор, Друга світова війна), геополітична орієнтація (Європа / Росія), мовно-культурна політика та регіональна фрагментація.

Особливу увагу приділено контрастним риторичним стратегіям президентів Леоніда Кравчука і Леоніда Кучми, а також опозиційних діячів: В'ячеслава Чорновола, Віктора Ющенка, Юлії Тимошенко та Петра Симоненка. Встановлено, що риторика не лише легітимізувала політичні курси, а й слугувала засобом політичної соціалізації, поглиблюючи вікові та регіональні розломи й водночас формуючи смислові основи європейського вектору розвитку.

Дискурс Кравчука стверджував незалежність, зберігаючи символічну безперервність, спираючись на поняття єдності, законності та культурної інклюзивності для стабілізації ранньої пострадянської держави. На противагу цьому, Кучма інституціоналізував риторику стратегічної неоднозначності: балансуючи ностальгію за радянським часом та економічну залежність від Росії зі зростаючими закликами до європейської інтеграції та демократичної сучасності.

Опозиційна риторика кинула виклик цій амбівалентності, артикулюючи альтернативні проекти ідентичності. Такі постаті, як В'ячеслав Чорновіл, Віктор Ющенко та Юлія Тимошенко, пропонували конкуруючі наративи, що ґрунтувалися на громадянському націоналізмі, європейській орієнтації та історичній справедливості. Їхні дискурси мобілізували молодші покоління та регіональні громади у Західній та Центральній Україні, зокрема, через переосмислення Голодомору, відстоювання української мови як єдиної державної мови та акцент на демократичних реформах. Ці риторичні стратегії заклали семантичну основу для подальших проєвропейських мобілізацій, включаючи Помаранчеву революцію. Тим часом ліві та прорадянські діячі, особливо Комуністична партія України, зберегли контрнاراتив, зосереджений на радянських досягненнях, російській культурній спорідненості та економічній стабільності.

Ключові слова: національна ідентичність, політична риторика, пострадянська Україна, колективна пам'ять, європейська інтеграція, дискурс-аналіз, політична комунікація

Problem statement. In post-Soviet countries, the decommunization process emerged as a critical factor in shaping the national identity and reevaluating historical narratives. In Ukraine, the post-Soviet period from 1991 to 2004 was marked by efforts to distance the nation from its Soviet past, both politically and culturally. The main mechanism of this transformation was the use of political rhetoric, which not only reflected societal shifts but actively contributed to their construction. Political discourse, particularly in public speeches and official statements, served as a critical tool for shaping collective memory, legitimizing reforms, and promoting a national identity that was distinct from Soviet ideological narratives.

A significant body of research confirms the importance of political rhetoric in shaping the national identity. For example, R. Wodak, R. Cillia, M. Reisigl and K. Liebhart (Wodak et al., 2009: 25-26) highlight that political discourse plays a central role in constructing collective identities by embedding them within specific historical and cultural contexts. P. Chilton, in turn, emphasizes that rhetorical strategies, such as the selection of historical narratives and symbolic language, are crucial for distinguishing between 'us' and 'them' (Chilton, 2004: 15-18). Such distinctions are particularly effective when there is a need to distance oneself from an undesirable historical legacy. However, in the Ukrainian context, such delineation has led to the exacerbation of a security dilemma both at the domestic and international levels. The historical experience of territorial division within modern Ukrainian lands has resulted in a certain polarization of identities in different regions of independent Ukraine. Each region expressed views and actions seeking to protect its interests and security, which others perceived as threats. Similarly, in the international arena, Ukraine's European aspirations and its efforts to distance itself from its Soviet legacy were perceived by Russia as a direct threat to its geopolitical interests. In response, Russia exploited regional differences through propaganda, support for separatist movements, and direct military intervention.

Therefore this chapter examines the political discourse of independent Ukraine in the period 1991-2004 and its impact on the transformation of the national identity. During this period, political rhetoric created a framework for discussing national priorities, historical events and the geopolitical vector of the country's development, and thus served as a key marker in the formation and transformation of the identity of Ukrainian society. The study uses a combined approach that includes political discourse analysis, content analysis of public speeches, interviews and programmes of political leaders, as well as sociological analysis of the reaction of Ukrainian society to political messages broadcast in different periods of time from 1991 to 2004. Political discourse analysis allows us to explore the evolution of political rhetoric and how Ukrainian political leaders have adapted their rhetorical strategies to address new challenges and opportunities. Content analysis, in turn, is used to identify and classify recurring motifs and key messages in political rhetoric in 1991-2004:

- Historical memory (Soviet past, 20th-century national liberation movements);
- Geopolitical orientations (Europe/Russia);
- Regional polarization (East and West Ukraine, Crimea's status);
- Language issues (status of the Russian language).

Sociological analysis (based on statistics of electoral support for political leaders and independent sociological surveys on Ukrainians' national self-identity) helps to understand the level and nature of public support for certain narratives that were actively disseminated in Ukraine's political discourse during the studied period.

This combined methodological framework allows for a detailed exploration of how political rhetoric not only reflected societal transformations but also actively contributed to the formation of the collective memory and the ideological foundations of Ukraine's post-Soviet identity.

This study focuses specifically on the period capturing the rhetorical build-up to the 2004 Orange Revolution, examining the stage in which identity-building mechanisms were

being gradually accumulated and negotiated, rather than publicly manifested through mass mobilization. By concentrating on the formative phase of discursive identity construction – culminating in its symbolic eruption during the Orange Revolution – the article highlights how political rhetoric laid the semantic and symbolic groundwork for future political realignment without yet reaching its full performative institutionalization.

Analysis of research and publications. The issue of national identity in post-Soviet Ukraine has been the focus of substantial scholarly inquiry, both within the country and internationally. Researchers have emphasized the pivotal role of political rhetoric as a mechanism for negotiating identity in a state undergoing profound political, social, and cultural transformation.

Among Ukrainian scholars, significant contributions have been made by Yaroslav Hrytsak, who has explored the historical construction of Ukrainian identity through competing regional narratives and emphasized the long-term effects of imperial legacies on modern political discourse (Hrytsak, 2011). Volodymyr Kulyk has extensively analysed language politics and the role of state discourse in shaping ethno-national belonging, particularly in the context of media, education, and memory policy (Kulyk, 2011; 2016). Natalia Yakovenko has underscored the role of symbolic capital and historical mythmaking in the formation of national consciousness, arguing that the post-Soviet political elite actively reappropriated both Soviet and pre-Soviet tropes to legitimize authority (Yakovenko, 2000).

From a political science perspective, Mykola Riabchuk has highlighted the persistent division between ‘two Ukraines’ as a rhetorical and structural reality, shaped by different value systems, historical experiences, and geopolitical aspirations (Riabchuk, 2015). His work, alongside that of Olexiy Haran (Haran, 1998), has drawn attention to the identity differences between the ‘nationally conscious’ West/Centre and the ‘post-Soviet’ East/South, emphasizing that these were not static divisions but evolving fields of symbolic contestation influenced by political leadership and public discourse.

On the international level, scholars such as Taras Kuzio (Kuzio, 2000) have researched on Ukraine’s ideological pluralism and identity politics, noting the strategic deployment of historical memory by political elites. Serhy Yekelchuk (Yekelchuk, 2007) has examined the instrumentalisation of the Soviet past, especially through the politics of memory around the Holodomor and World War II. Andrew Wilson (Wilson, 2015) has explored how Ukrainian politicians manipulate regional identities and use rhetoric to manufacture political legitimacy, while also warning of the risks posed by identity-based populism.

Linguistic and discourse scholars such as Ruth Wodak and Paul Chilton have provided methodological tools essential for analysing political rhetoric (Wodak et al., 2009). Discourse-Historical Approach demonstrates how identity is embedded within historically charged language and symbolic constructions. Chilton (Chilton, 2004) argues that political rhetoric is fundamentally about boundary-making – an especially relevant observation for post-imperial states redefining their sense of self.

Despite this robust body of scholarship, there remains a gap in diachronic studies that trace the evolution of political rhetoric over time in Ukraine, especially in the pre-Orange Revolution period. Existing literature tends to focus either on cultural identity or geopolitical alignment but rarely analyses rhetorical strategies in a comparative, longitudinal framework. This article addresses that lacuna by examining how political actors from 1991 to 2004 employed rhetoric to construct, reinforce, or challenge visions of national identity. It positions political discourse as both a site of elite contestation and a formative influence on public consciousness and identity consolidation.

Primary purpose. The primary objective of this study is to critically analyse the evolution of political rhetoric in Ukraine from 1991 to 2004 and its role in shaping national identity in the post-Soviet era. The article aims to uncover how different political actors, through public speeches, official statements, and symbolic narratives, constructed competing visions of Ukraine’s identity, balancing between its Soviet past and European

future. By analysing discourse across presidential terms and oppositional platforms, the study reveals the extent to which political rhetoric contributed to the polarisation or consolidation of national identity.

Political rhetoric of 1991-1994. The years following Ukraine's independence in 1991 witnessed profound political, social, and economic transformations. These shifts often resembled a state of crisis rather than deliberate reform. Nevertheless, decommunization has become a central theme in Ukraine's political discourse, reflecting active efforts to distance the country from its Soviet past and pave a new path to sovereignty and democracy (Kuzio, 2000; Yekelchuk, 2007). It is worth noting that virtually all political leaders of independent Ukraine adopted a position of distancing themselves from the Soviet past and emphasised the impossibility of returning to the status of a proto-union similar to the USSR. At the same time, due to the close ties to the common economy of all former Soviet republics, lack of resources and political experience, 'anti-Soviet' messages were not reinforced by the systematic dismantling of Soviet state structures and the development of their own national institutions, which was vital for the cultural revival and regional unity of the Ukrainian nation at that time. As A. Wilson has noted, the decommunization efforts of 1991-1994 were particularly challenging because the political landscape was shaped by the competing realities of the newly formed Ukraine (Wilson, 2015). On the one hand, there was a strong push to assert the country's independence and develop a national identity through reforms, symbolic actions and the reassessment of historical narratives. On the other hand, economic difficulties, historical regional polarisation and longstanding ties with Russia have posed significant obstacles to the implementation of this strategy.

Leonid Kravchuk, Ukraine's first post-Soviet president, played a formative role in redefining the national political rhetoric at a pivotal historical juncture. As a former high-ranking member of the Communist Party, his early post-independence discourse exhibited a deliberate ambiguity toward the Soviet past. This rhetorical strategy – marked by reserved critique and emphasis on personal deception by the Party leadership (Interview with Leonid Kravchuk..., 1992) – can be interpreted as an attempt to distance both him and the nascent Ukrainian polity from complicity in the totalitarian regime. Rather than fostering a critical reassessment of the Soviet legacy, Kravchuk's narrative enabled a collective self-exoneration, presenting the Ukrainian populace as passive victims of ideological manipulation. This interpretive frame, while politically expedient, hindered deeper societal reckoning and allowed continuity in elite legitimacy.

Kravchuk's rhetoric consistently pivoted toward constructing a forward-looking narrative centered on sovereignty and historical rupture. Phrases such as Ukraine's "transition from one era to another" (Kravchuk's speech at the UN General Assembly, 1993) and declarations of national ownership – "We are the owners of our land..." – signaled a symbolic break with the Soviet past (New Year's greetings from L.M. Kravchuk..., 2015). However, this rhetorical rupture was not underpinned by a comprehensive ideological or institutional disengagement. Rather, it was a performative realignment aimed at establishing Ukraine's normative orientation toward democracy and international integration, as evidenced by Kravchuk's emphasis on human rights and international law in his 1993 UN speech (Kravchuk's speech at the UN General Assembly, 1993).

The exception to Kravchuk's otherwise restrained treatment of the Soviet legacy was his unambiguous condemnation of the Holodomor. Labeling it a "genocide... by directive from another centre" (60th anniversary of the Holodomor in Ukraine, 2019), he appealed to historical justice while externalizing culpability. This rhetorical move simultaneously solidified a victim-centered national identity and positioned the Soviet regime as the 'other' – a crucial discursive device in forging a post-colonial narrative. Scholars such as R.D. Marples identify this framing as instrumental in laying the identity-forming base for the later legal recognition of the Holodomor as genocide (Marples, 2007: 197-203).

While Kravchuk's rhetoric signalled a discursive rupture with the Soviet past, it

simultaneously reflected a realist understanding of Ukraine's structural dependencies, particularly in relation to Russia. His inaugural address in December 1991 framed bilateral relations with former Soviet republics, especially Russia, in terms of shared geopolitical legacy, economic interdependence, and cultural proximity (Kravchuk, 1991). The repetition of this motif in Kravchuk's public statements during the early 1990s reveals a conscious effort to manage the security dilemma inherent in Ukraine's geopolitical position. The establishment of the Commonwealth of Independent States (CIS) was, in this context, not merely a political compromise but an instrument for de-escalating potential post-Soviet conflict. As V. Tretyakov (Tretyakov, 2013) noted, the CIS was conceived as a mechanism to avert ethnic and territorial confrontation, an objective consistent with Ukraine's emphasis on regional stability over bloc reformation.

Kravchuk's rhetorical support for the CIS, however, was contingent on the premise of sovereign equality – a vision that increasingly diverged from the reality of Moscow's centripetal ambitions. His 1992 statement rejecting Ukraine's subordination to CIS supranational structures underscored this tension, highlighting the limits of interdependence when confronted with asymmetrical power dynamics. His insistence on Ukraine's psychological decolonization – challenging both Ukraine's inherited peripheral status and Russia's self-perception as a post-imperial center – was part of a broader discursive strategy to reframe regional hierarchies (Interview with Leonid Kravchuk..., 1992).

Despite rhetorical affirmations of sovereignty, Kravchuk remained acutely aware of the material constraints facing Ukraine. His assertion that severing ties with Russia 'in one spirit' would entail socioeconomic harm reflected not only a pragmatic calculus but also an understanding of the depth of societal entanglement between the two states (Transcript of the plenary session, 1992). Public opinion data from 1993 confirm this ambivalence: while a significant share of Ukrainians perceived Russia's foreign policy as imperial (35%) and bilateral relations as tense or hostile (65%), a parallel majority reported deep interpersonal, familial, and cultural ties to Russians (Poll on relations between Ukraine and Russia in 1993, 2017). This duality – geopolitical caution amidst societal closeness – exemplifies the discursive complexity of early Ukrainian identity construction, caught between the legacies of Soviet integration and the aspirations of sovereign nationhood.

Kravchuk's geopolitical strategy was grounded in a rhetorical and institutional commitment to a multi-vector foreign policy, in which European integration occupied a symbolically privileged position. From the outset of his presidency, Kravchuk consistently framed Ukraine as a "great European power" – a discursive gesture that transcended mere diplomatic orientation and sought to anchor national identity within the civilizational framework of Europe. His inaugural statement that "Ukraine is a European state... [with] political, economic and humanitarian ties" to the continent (Kravchuk, 1991) not only articulated foreign policy priorities but also performed an act of normative positioning, aligning Ukraine with democratic and post-imperial narratives prevalent in Central and Eastern Europe at the time. This rhetorical Europeanism was substantiated through tangible diplomatic moves. Ukraine's accession to the Conference on Security and Cooperation in Europe (January 1992), its application to the Council of Europe (July 1992), and the 1994 signing of the EU Partnership and Cooperation Agreement – the first among post-Soviet republics – functioned as institutional anchors for Kravchuk's westward vector. These steps, although constrained in material impact, were symbolically significant: they positioned Ukraine not as a peripheral post-Soviet state, but as an aspirant member of the European community of values. In this regard, Kravchuk's leadership must be viewed not only as transitional but also as constitutive in shaping a long-term trajectory of European integration.

Domestically, Kravchuk's political rhetoric exhibited a careful balancing act between affirming Ukrainian sovereignty and maintaining interethnic stability in a linguistically and ethnically diverse polity. His discourse on Russians in Ukraine, particularly in relation to Crimea and Donbas, was marked by conciliatory pragmatism. Referring to territories

historically populated by Russians as 'common' lands and explicitly rejecting the label 'national minority' in favor of "friendly fraternal people" (Tretyakov, 2013), Kravchuk sought to de-escalate ethno-political tensions through inclusive language. This approach reflected an early attempt to construct a civic model of nationhood that could encompass multiple identities without undermining the legitimacy of the Ukrainian state.

Similarly, his stance on the Russian language was framed through legal and symbolic gestures of accommodation. By endorsing parliamentary decisions that allowed for the functional coexistence of Ukrainian and regional languages, Kravchuk attempted to defuse the politicization of language and promote societal cohesion. His own use of Russian in public addresses further reinforced this strategy, presenting it not as a concession, but as a pragmatic communicative bridge – especially in the post-Soviet context where Russian remained a *lingua franca*.

The question of Crimea's status emerged as a litmus test for Ukraine's internal cohesion and territorial integrity during Kravchuk's presidency. As separatist sentiment gained traction on the peninsula and Russian geopolitical interests intensified – particularly around the Black Sea Fleet – Kravchuk's rhetoric articulated a vision of autonomy that simultaneously acknowledged regional distinctiveness and reaffirmed national unity. His consistent emphasis that Crimea's autonomous status was legitimised by popular will reflected a strategic invocation of democratic principles to counter both external claims and internal fragmentation (Tretyakov, 2013).

This position was situated within a broader rhetorical project that framed Ukraine as a multinational polity bound by legal equality and civic allegiance, rather than ethnic homogeneity. Kravchuk's assertion that "we must build a state where all people are equal... but there are certain nuances regarding the indigenous people" (Leonid Kravchuk in Ternopil., 2017) reveals the tension between ethnocultural recognition and the imperative of inclusive citizenship. His reluctance to codify ethnonational primacy in constitutional terms suggests a prioritisation of social stability over identity-based statecraft.

Taken together, Kravchuk's domestic and foreign policy rhetoric reveals a coherent strategy of identity construction based on pluralism, moderation, and geopolitical flexibility. While this conciliatory stance can be seen as a delay in the consolidation of a distinct Ukrainian national consciousness, it can also be seen as a deliberate strategy by the first Ukrainian president to accommodate internal diversity without sacrificing coherence. Nevertheless, it should be noted that Kravchuk's rhetoric functioned not merely as transitional narrative but as a foundational element in the reconfiguration of Ukrainian national identity within a post-Soviet discursive field.

In contrast, Kravchuk's main electoral opponent in 1991, Vyacheslav Chornovil, espoused a more radical national agenda rooted in his dissident past and rejection of Soviet imperialism. His characterisation of the USSR as a 'rotten Russian empire' exemplified a confrontational narrative that privileged rupture over continuity (Vyacheslav Chornovil "The rotten Russian empire is collapsing", 2014).

Chornovil's political project focused on eliminating the remnants of Soviet rule by denationalizing public life and replacing administrative centralism with democratic pluralism (Vyacheslav Chornovil: Election speech on television, 1991). His dichotomy of 'reformers' versus 'stabilisers' framed the election not merely as a contest of policy, but as a struggle over competing visions of post-Soviet statehood.

Despite his association with national dissent and political radicalism, Vyacheslav Chornovil articulated a surprisingly moderate stance on issues of language and minority rights during the 1991 presidential campaign. His rejection of retaliatory ethnolinguistic policies – despite acknowledging the long-standing Russification of Ukraine – reflected an effort to distance Ukrainian national-democratic position from exclusionary or retributive narratives. By drawing a distinction between the Russian language and communist ideology, Chornovil affirmed the legitimacy of Russian linguistic presence in Ukraine, aligning his position with liberal-democratic principles of pluralism.

Chornovil's rhetorical sensitivity to identity-laden terms (rejection of such terms as

‘moskal’ and ‘banderivets’) – demonstrates his awareness of the dangers posed by ethnoregional polarization in the newly independent state. His proposal to substitute these divisive markers with the term ‘soborni people’ was more than semantic; it constituted an attempt to forge a unifying civic identity rooted in mutual respect and regional diversity (Presidential candidate televised debates., 1991). Nevertheless, his valorization of Eastern Galicia – framing it as the Ukrainian ‘Piedmont’ and the epicenter of national revival – inevitably reinforced perceptions of his candidacy as representative of Western Ukraine, with Lviv positioned symbolically as its political capital (Vyacheslav Chornovil “The rotten Russian empire is collapsing”, 2014).

In foreign policy, Chornovil’s categorical rejection of renewed alliances with Russia and other post-Soviet republics represented a decisive normative stance. His insistence that Ukraine should ‘enter Europe’ (Presidential candidate televised debates., 1991) marked a sharp contrast to Kravchuk’s more pragmatic multi-vectorism. While Chornovil acknowledged the necessity of economic cooperation with Russia, his rhetoric emphasized equal footing and national sovereignty, prioritizing integration into European structures as both a geopolitical and civilizational imperative.

The divergent electoral support for Kravchuk (61,59%) and Chornovil (23,27%) in the 1991 presidential elections offers insight into the ideological contours of early post-independence Ukraine. The electorate’s preference for Kravchuk’s moderate, continuity-inflected rhetoric suggests that Ukrainian society – while overwhelmingly supportive of sovereignty (as confirmed by the 90,32% in favor during the 1991 independence referendum) – remained ambivalent about abrupt ruptures with the Russian sphere. Kravchuk’s more measured rhetoric arguably resonated with a broader electorate unprepared for radical rupture. This contrast illustrates the discursive fault lines of early Ukrainian politics, shaped by divergent responses to the Soviet legacy and divergent strategies for national reconstruction.

At the same time, empirical data on national self-identification illustrate an unambiguous positive dynamic in the development of the national identity of Ukrainians. The April 1991 survey conducted by the National Academy of Sciences showed that only 42% of respondents identified as Ukrainians, a figure that rose to 69% by 1992 (How has the identity of Ukrainians changed, 2023; Lukanska, 2021). This shift suggests a rapid reconfiguration of national consciousness catalyzed by institutional developments such as the referendum, the symbolism of independence, and the rhetorical framing advanced by political elites. The discursive emphasis on Ukrainians as ‘masters of their own land’ helped to legitimize new governance institutions and facilitated a broader sense of political belonging. The coalescence of external transformations (e.g., the Soviet collapse) with internal nation-building measures produced a fertile context for the emergence of a consolidated civic identity in the early 1990s.

Political rhetoric during the presidency of Leonid Kuchma (1994-2005).

Leonid Kuchma, like his predecessor Leonid Kravchuk, emerged from the Soviet political system, though his ascent was primarily catalysed by the political liberalization of perestroika. His tenure as a deputy in the Ukrainian SSR and later in the first convocation of the Verkhovna Rada (1990-1992) was marked by near-complete rhetorical abstention (Shurkhalo, 2024), a factor that contributed to his public image as a politically passive and administratively dependent figure. This perception, though later revealed to be misleading, likely facilitated his nomination to the post of Prime Minister by Kravchuk in 1992. His technocratic profile—non-partisan and ideologically non-committal – positioned him as a politically adaptive actor capable of navigating the fluid post-Soviet landscape.

Kuchma’s 1994 presidential campaign capitalized on a growing public disillusionment with Kravchuk’s economic stewardship amid an acute systemic crisis. His electoral rhetoric centered on the imperative of change and the promise of decisive economic reform, reflecting a deliberate pivot to pragmatic populism. He effectively mobilized the industrial electorate in eastern and southern Ukraine by advancing a platform of economic restoration through reinvigorated ties with Russia, the protection of

industrial interests, and the elevation of the Russian language to co-official status. This strategic positioning enabled him to construct a discursive identity as a results-oriented 'businessman with pro-Russian inclinations', in contrast to Kravchuk's portrayal as a traditional political figure unable to deliver rapid solutions.

Pre-election polling data confirm Kuchma's success in capturing the so-called 'protest electorate' – a demographic driven more by dissatisfaction with incumbent governance than by coherent ideological alignment (Ostapets, 2016). His victory thus marked not merely a leadership turnover, but the emergence of a deeper structural cleavage in Ukrainian political life.

The 1994 presidential election laid bare the regional polarization within Ukrainian society. The electoral geography revealed a bifurcation of the polity along both cultural-historical and geopolitical axes. Kuchma's support was concentrated in the eastern and southern regions, where post-Soviet industrial decline had heightened receptivity to promises of stability through renewed cooperation with Russia. In these areas, cultural affinity with the Russian language and lingering identification with the Soviet legacy reinforced electoral alignment. Conversely, Kravchuk found his electorate in the western and parts of the central regions, where political identity was more closely tied to the Ukrainian language, historical narratives of independence, and aspirations for European integration.

This specialised divergence reflected not only contrasting voter preferences but deeper historical trajectories. Western Ukraine, shaped by experiences of foreign domination and national revival, articulated a vision of the state rooted in cultural sovereignty and normative alignment with Europe. The East and South, by contrast, remained embedded in industrial infrastructures and symbolic imaginaries inherited from the Soviet project. The election thus functioned as a discursive arena in which two competing models of Ukraine's development – European and post-Soviet – were publicly and electorally staged.

More than a one-time political contest, the 1994 presidential race set a rhetorical precedent for subsequent political campaigns. The regional polarization it revealed would become a stable axis of political mobilization thereafter. This foundational moment institutionalized a pattern wherein electoral success hinged not solely on ideological coherence or policy platforms, but on the ability to articulate regionally resonant narratives of national identity, sovereignty, and geopolitical belonging.

Leonid Kuchma's presidency inaugurated a discursive shift from the symbolic rupture of the early 1990s to rhetoric of strategic continuity. Rather than engaging in normative delegitimation of the Soviet past, Kuchma deployed a controlled ambiguity that allowed him to dissociate the legitimacy of Ukrainian sovereignty from the need to renounce its Soviet institutional origins. This approach enabled a dual function: securing post-Soviet nationhood internally while managing geopolitical expectations externally.

A recurring motif in his rhetoric was the historicization – but not condemnation – of the Soviet Union. In his 1999 address to the Verkhovna Rada, Kuchma asserted that Ukraine would never return to the Soviet model but simultaneously insisted on preserving 'all pages' of its past (Kuchma, 1999). Such framing served to neutralize polarizing historical debates while validating the post-1991 polity as a pragmatic continuation rather than a radical break. His later statement – "there is no such thing as only black or only white in history" (Kuchma, 2004) – eliminated moral binaries from political discourse, enabling a depoliticized engagement with collective memory.

This rhetorical moderation was particularly salient in relation to the Holodomor. Kuchma avoided framing the famine within accusatory or juridical narratives; instead, his UN address in 2003 emphasized memorialization as a global preventative imperative (Kuchma admitted that he does not want to..., 2003). This allowed the national trauma to function as an instrument of international moral alignment without disrupting his policy of regional equilibrium.

Simultaneously, Kuchma's discourse on sovereignty was structurally defensive and

strategically elastic. Amidst growing Russian influence and persistent institutional fragility, he repeatedly affirmed the non-negotiable nature of Ukrainian independence. Yet this affirmation was embedded within a language of cooperative interdependence. The formula 'equal and mutually beneficial cooperation' reinterpreted asymmetric dependence as a chosen modality of international conduct, thereby mitigating perceptions of vulnerability (Signing of the "Treaty on Friendship..., 1997).

His pragmatism was particularly pronounced in the economic domain. While promoting diversification of external partnerships, Kuchma continued to articulate the necessity of sustained economic ties with Russia – particularly in energy and heavy industry – as structurally inevitable. This rhetorical realism not only acknowledged material constraints but actively mobilized support among electorates in Ukraine's East and South, where economic identities remained intertwined with the post-Soviet industrial complex.

Kuchma's multi-vector foreign policy discourse was not an ad hoc compromise but a carefully structured rhetorical technology. While his early presidency included engagement with the Eurasian space (Kuchma, 1994), he progressively reframed foreign alignment through a European lens. His 1995 Berlin speech defined integration into OSCE, NATO, the EU, and WEU as strategic imperatives (Vidnyanskyj, 2016: 15-17), initiating a discursive reorientation without immediate institutional rupture.

This reconfiguration culminated in a full rhetorical embrace of European identity by 2004. The formulae 'Europeanisation is our national idea' and 'Ukraine is not Russia' (Kuchma, 2004) recast geopolitical choice as a question of civilizational belonging. Citing sociological data to show that Euro-Atlanticism prevailed among the professional elite and youth, Kuchma linked geopolitical alignment with generational renewal and social modernization. This turn served to project European integration not merely as a strategic necessity, but as a teleological endpoint in Ukraine's identity trajectory.

Notably, even at the peak of his Europeanist rhetoric, Kuchma retained discursive space for cooperation with Russia, consistently describing the bilateral relationship in terms of 'partnership'. This parallelism was not a contradiction but an intentional synthesis. It allowed him to accommodate Ukraine's internal cultural heterogeneity and geopolitical dependencies while sustaining a coherent narrative of sovereign agency.

Kuchma's domestic rhetoric was oriented toward the symbolic production of national unity, a strategy that mirrored and supported his emphasis on state sovereignty. His 1999 address to the Verkhovna Rada stressed the shared responsibility of central and regional authorities to ensure the "unity and integrity of the state" (Kuchma, 1999), articulating unity not as a normative given, but as a task of political engineering. This rhetoric served as a stabilizing response to structural regional divisions, which were exacerbated by economic asymmetries and divergent historical legacies.

Rather than constructing unity through an assertive nationalist paradigm, Kuchma adopted a model of rhetorical containment – eschewing over identification with national-patriotic narratives that could alienate electorates in the East and South. The differential symbolic valence of OUN-UPA across regions made overt engagement with such movements politically costly. For Western Ukraine, they functioned as markers of anti-Soviet resistance and national revival; in the East and South, Soviet-era interpretations rendered them suspect or antagonistic. By avoiding emphasis on these polarizing historical symbols, Kuchma preserved rhetorical flexibility while limiting the potential for interregional confrontation.

Crimea represented a specific discursive challenge. Throughout his presidency, Kuchma consistently reaffirmed Ukraine's sovereignty over the peninsula, invoking the formula 'Crimea is an integral part of Ukraine' (Ukraine – President Kuchma on market reforms, 2015). This formula functioned less as a performative assertion of national sentiment than as a discursive mechanism for containing separatist tendencies and signaling the non-negotiability of territorial integrity. While lacking a transformative agenda for integration, this consistency contributed to the temporary neutralization of open contestation over Crimea during his tenure.

Kuchma's treatment of language policy illustrates the calculated ambivalence of his domestic discourse. In contrast to campaign promises of formal bilingualism, his later rhetoric emphasized the primacy of Ukrainian as the sole state language. "There is no oppression of the Russian language in Ukraine... Ukrainian is the state language" (Ukrainian President Leonid Kuchma declared..., 2001), he stated in 1996, striking a balance between formal constitutionalism and cultural accommodation. This shift marked a repositioning of language from a mobilizing tool to a stabilizing one. While he refrained from granting Russian official status, he repeatedly acknowledged the importance of linguistic diversity, rhetorically signaling continuity with his earlier base in the Russophone regions.

These rhetorical recalibrations were integral to Kuchma's electoral strategy, which increasingly relied on the management of regional expectations through controlled symbolic differentiation. His 1994 campaign mobilized southeastern industrial voters by foregrounding Russian ties and pragmatic economic cooperation. By contrast, the 1999 campaign, staged against the backdrop of a challenge from Communist Party leader Petro Symonenko, recast Kuchma as a defender of a European and democratic Ukraine. This realignment allowed him to mobilize support in the West and Center by positioning his opponent as a proxy for Soviet authoritarianism and regression.

The repeated use of regional polarization as an electoral mechanism during both campaigns entrenched a divisions that would become a structural feature of Ukrainian politics. As A. Aslund notes, this strategic exploitation of geopolitical and ideological binaries became central to securing electoral support, often overriding coherent policy orientation (Aslund, 2002: 290-293).

Kuchma's ability to adapt his rhetoric to shifting political contexts was a key factor in his political resilience. However, this flexibility bordered on inconsistency, and his balancing between incompatible narratives – Ukrainian national identity, post-Soviet legacy, European integration, and Russian partnership – produced rhetorical dissonance. While designed to neutralize opposition and sustain broad appeal, this ambivalence contributed to public distrust and sharpened ideological fault lines.

The opposition landscape in Ukraine between 1994 and 2004 reveals a dual trajectory: ideological pluralism and fragmentation during 1994-1999, followed by consolidation and intensified contestation in 1999-2004 in response to growing authoritarian tendencies. Central to this process was the role of the Communist Party of Ukraine (CPU), led by Petro Symonenko, whose rhetorical strategy combined nostalgic reaffirmation of Soviet legacies with selective adaptation to post-Soviet political conditions.

Symonenko's discourse consistently framed the Soviet past not as a liability but as a resource. In public addresses, he celebrated Soviet achievements in industry and social welfare, advocating for their reinterpretation rather than rejection: "The Soviet Union gave us the basis of industrial power and social justice. We should not abandon this heritage, but adapt it to modern realities" (Symonenko, 1998). This position positioned the CPU as the custodian of a 'functional memory' – linking sovereignty to stability, and social justice to integration with Russia. While often accused of pro-Russian bias, Symonenko rhetorically reaffirmed Ukraine's independence, but on terms rooted in socialist economics and historical continuity.

This model of sovereignty emphasized state viability through strategic alignment with Russia. In a 1999 interview, Symonenko argued for intensified bilateral cooperation as the only viable path to crisis recovery, asserting that "Ukraine must unequivocally get closer to Russia in economic cooperation and cultural exchange" (Here and now (1999)..., 2022). His economic proposals and cultural references constructed a geopolitical imaginary in which Russia remained both a normative reference point and a practical guarantor of stability. European integration, by contrast, was framed as ideologically incompatible and economically detrimental – a rhetorical inversion of Western-oriented modernization narratives.

Symonenko's rhetoric on NATO and the Holodomor further entrenched this

antagonism. His rejection of the Holodomor's classification as genocide – “a tragedy, but the result of socio-economic policy, not an attack on the Ukrainian people” – aligned with a class-based interpretation that positioned the famine within a broader socialist framework, displacing nationalist historiography (Symonenko, 1998). Likewise, his call for security alliances among ‘Slavic peoples’ sought to construct a cultural-political bloc that bypassed Western security architectures and reaffirmed post-Soviet solidarity.

Although Symonenko supported Ukrainian territorial integrity, including over Crimea, his rhetoric framed unity through the lens of shared Soviet identity. His advocacy for official bilingualism – “Russian is not a threat, but a means of overcoming artificially fuelled regional confrontation” (Here and now (1999)..., 2022) – underscored his strategy of discursive de-escalation. However, by tying national unity to Soviet heritage, the CPU's rhetoric alienated regions invested in post-imperial reorientation. The commemorative invocation of the October Revolution as a ‘holiday of unity’ epitomized a counter-hegemonic narrative in which identity was grounded not in rupture, but in restored continuity (Meeting of Ukrainian and Russian diplomats, 1995).

Electorally, this discourse proved effective. Between 1994 and 1999, the CPU garnered the highest levels of parliamentary support, peaking with 38% of the presidential vote in 1999. The party's resonance was strongest in central and eastern Ukraine, where Soviet-era social imaginaries remained salient. The CPU successfully mobilized these affective reserves, offering a rhetorical alternative to the disruptive effects of market reform, governance crises, and perceived Western imposition.

Yet this rhetorical success came at the cost of national integration. The CPU's discourse, although legitimate for a significant portion of voters, deepened symbolic fragmentation. In a context where Western and central regions oriented toward Ukrainianization and European alignment, the Communists reinforced a Soviet-affiliated identity in the East and South. This linguistic, cultural, and geopolitical bifurcation – reproduced and amplified through electoral discourse – eroded the possibility of a shared national project and institutionalized regional polarization.

The Socialist Party of Ukraine (SPU), under Oleksandr Moroz, represented a more adaptive strand of the left. Drawing on socialist traditions, the SPU articulated a program that merged social justice with national sovereignty and post-Soviet reformism. Unlike the CPU, the SPU acknowledged the need for structural transformation, and positioned itself against authoritarianism and corruption under Kuchma's administration. Its participation in ‘Ukraine without Kuchma’ and the Orange Revolution positioned the SPU as a transitional actor – bridging Soviet-era values with emerging democratic aspirations.

The SPU's rhetorical shift – from ideological orthodoxy to rights-based, anti-corruption populism – enabled limited convergence with national-democratic movements. This pragmatic recalibration, however, did not yield dominance; in parliamentary elections of 1994 and 1998, the SPU ranked third in popular support, reflecting both the durability of leftist appeals and the limits of their transformation.

By the early 2000s, the appeal of explicitly communist rhetoric began to decline, due to generational change, political pluralization, and the CPU's failure to innovate discursively. The party's opposition to the Orange Revolution and support for Viktor Yanukovich in 2004 marked its retreat into ideological retrenchment and its alienation from broader civic mobilization. While the CPU remained electorally relevant, it increasingly functioned as a rhetorical artifact of a fading paradigm – simultaneously symptomatic of unresolved post-Soviet identities and a barrier to national consolidation.

The national-democratic opposition in Ukraine underwent a discursive and organizational transformation between 1994 and 2004. Initially represented by the People's Movement of Ukraine (PMU) under Vyacheslav Chornovil, the opposition articulated a rigidly anti-communist and pro-European rhetoric, which framed Ukrainian sovereignty not merely as political autonomy, but as a civilizational rupture from Soviet and Russian influence. Chornovil's post-1994 rhetoric, while retaining the foundational nationalist narrative, reoriented its focus toward systemic critique of the ruling elite. His

denunciation of the 'corrupt communist nomenklatura' (Suspilne Media, 1995c) functioned as both a delegitimizing device and a marker of institutional continuity with the Soviet regime.

Chornovil's opposition to Kuchma's multi-vectorism was grounded in a discourse of exclusive Europeanism. His statement to Russian diplomats in 1995: "We would not want Ukraine to be seen as a different country, different from England, France and Germany" – rejected cultural relativism and embedded Ukraine within a teleological European trajectory (Vyacheslav Chornovil: Rally on European Square, 1995). This rhetorical absolutism reinforced identity boundaries between East and West and contributed to the semantic polarization of Ukrainian politics.

Following Chornovil's death in 1999, the PMU's electoral base and ideological framework were partially absorbed by new formations, most notably Viktor Yushchenko's 'Our Ukraine' bloc. Yushchenko's rhetoric inherited the Europeanist legacy but modified its register. As a technocratic figure, he recalibrated the national-democratic message to appeal to a broader constituency, including centrist voters, the business community, and moderate Russophones. Unlike the PMU's exclusivist discourse, 'Our Ukraine' deployed unifying language aimed at bridging regional divides, while sustaining a normative commitment to European integration, democratic consolidation, and anti-corruption reform.

Yulia Tymoshenko's political rhetoric introduced a populist and socially charged variation of opposition discourse. Emerging from the same post-Kuchma opposition front, the Yulia Tymoshenko Bloc (YTB) articulated a critique of oligarchic governance not from an ideological-national standpoint, but from a moral-economic one. Her emphasis on social justice and public mobilization, combined with emotional appeals and strategic use of media, constructed an affective counter-hegemonic narrative. While her positioning was partially aligned with national-democratic forces, it was less anchored in identity politics and more oriented toward redistributive populism and regime delegitimation.

These rearticulations of opposition discourse signaled a broader shift: from ideological binary (nationalist vs. post-Soviet) to a more complex matrix that combined geopolitical orientation, generational identity, and class-based appeals. Political rhetoric during this period functioned as a principal mechanism of political socialization, particularly for youth formed in the context of post-1991 independence. The divergence in identity narratives – between those raised in the Soviet system and those formed within an independent Ukraine – translated into differentiated receptivity to political messages. While older cohorts responded to stability-oriented, pro-Russian discourses, younger generations increasingly identified with pro-European, reformist agendas.

This generational and regional cleavage was not merely a reflection of social attitudes, but a product of rhetorical construction. The discourses of political elites reinforced, amplified, and institutionalized these divides, shaping not only electoral outcomes but the very architecture of political belonging. Rhetoric thus played a constitutive role in Ukraine's political development – simultaneously fostering democratic pluralism and deepening societal segmentation.

By the early 2000s, the cumulative effect of these rhetorical strategies contributed to a reconfiguration of Ukraine's political field. National-democratic discourse ceased to be the property of a narrow western electorate and became the dominant language of reform-oriented opposition. At the same time, the semantic legacy of Chornovil – particularly his articulation of European identity as a moral imperative – continued to inform opposition rhetoric, even as its tone softened and its range broadened.

Conclusions. The period from 1991 to 2004 in Ukraine was defined by the discursive construction of a contested national identity, forged amid historical ambivalence, regional asymmetries, and geopolitical uncertainty. This study confirms the central hypothesis: political rhetoric during this formative decade did not merely reflect pre-existing divisions – it actively produced, structured, and legitimised competing visions of Ukrainian nationhood.

Presidents Leonid Kravchuk and Leonid Kuchma, both embedded in the Soviet institutional legacy, employed divergent rhetorical strategies to manage Ukraine's post-imperial transition. Kravchuk's discourse affirmed independence while maintaining symbolic continuity, relying on notions of unity, legality, and cultural inclusiveness to stabilise the early post-Soviet state. In contrast, Kuchma institutionalised the rhetoric of strategic ambiguity: balancing Soviet nostalgia and economic reliance on Russia with growing appeals to European integration and democratic modernity. This flexibility enabled him to manage domestic fragmentation and legitimise a multi-vector foreign policy, while preserving the appearance of ideological coherence.

Oppositional rhetoric challenged this ambivalence by articulating alternative identity projects. Figures such as Vyacheslav Chornovil, Viktor Yushchenko, and Yulia Tymoshenko offered competing narratives grounded in civic nationalism, European orientation, and historical justice. Their discourses mobilised younger generations and regional communities in Western and Central Ukraine, particularly through the reframing of the Holodomor, advocacy for Ukrainian as the sole state language, and emphasis on democratic reform. These rhetorical strategies laid the semantic groundwork for subsequent pro-European mobilisations, including the Orange Revolution.

Meanwhile, leftist and pro-Soviet actors, especially the Communist Party of Ukraine, preserved a counter-narrative centred on Soviet achievements, Russian cultural affinity, and economic stability. This rhetoric, resonant in Eastern and Southern Ukraine, contributed to the entrenchment of identity cleavages that were not merely elective but existential – dividing visions of the state's historical legacy and geopolitical future.

Beyond the ideological poles, political rhetoric during this period became a primary vehicle of political socialisation. Public speeches, electoral campaigns, and media discourse created a symbolic arena in which sovereignty, democracy, and cultural belonging were contested and codified. A new rhetorical vocabulary – featuring terms such as 'European choice', 'sobornist', 'historical justice', and 'independent development' – restructured public understanding of the nation. Importantly, this discourse also marked a generational shift, with youth increasingly aligning with reformist and Europeanist values, in contrast to older cohorts anchored in Soviet cultural memory.

Ultimately, the decade did not produce a unified national identity. Instead, it exposed the plural and dynamic character of identity formation in Ukraine, structured by regional differentiation. Yet, the cumulative effect of political rhetoric was not neutral. It contributed to the institutionalisation of key themes – sovereignty, democracy, memory, and Europeanism – that would shape Ukraine's political trajectory in the years to follow.

REFERENCES

- Aslund, A.** (2002). *Building Capitalism: The Transformation of the Former Soviet Bloc*. Cambridge University Press.
- Chilton, P.** (2004). *Analysing political discourse: Theory and practice*. Routledge.
- Communists commemorate the 78th anniversary of the New Year's Revolution (1995). *Suspilne Media*. Retrieved from <https://surli.cc/eiqbza> // Комуністи святкують 78-му річницю жовтневої революції (1995). *Суспільне Медіатека*. Retrieved from <https://surli.cc/eiqbza>
- Haran, O.** (1998). *Ukraine in Europe: Questions of Identity*. Kyiv: Stylos.
- Here and now (1999): 15.11.1999 (2022, January 18). *ViDgital*. Retrieved from <https://surli.cc/vxruwp> // Тут і зараз (1999): 15.11.1999 (18 січня 2022). *ViDgital*. Retrieved from <https://surli.cc/vxruwp>
- How has the identity of Ukrainians changed over 32 years? Episode 4 of the podcast "(In)Remember" (2023, November 7). *Ukrainian Institute of National Remembrance*. Retrieved from <https://surli.cc/rzssqy> // Як змінилася ідентичність українців за 32 роки? 4 випуск подкасту «(На)пам'ять» (7 листопада 2023). *Український інститут національної пам'яті*. Retrieved from <https://surli.cc/rzssqy>
- Hrytsak, Y.** (2020). *Essays in Ukrainian history: Formation of modern nation*. Kyiv: Geneza // **Грицак, Я.** (2020). *Нариси з історії України: формування української модерної нації*. Київ: Генеза.

- Interview with Leonid Kravchuk: 1992 (1992). *Suspilne Media*. Retrieved from <https://surli.cc/igmzmt> // Інтерв'ю з Леонідом Кравчуком: 1992 рік (1992). *Суспільне Медіатека*. Retrieved from <https://surli.cc/igmzmt>
- Kravchuk, L.** (1991). *President Kravchuk's speech during the inauguration ceremony*. Retrieved from portal.rada.gov.ua // **Кравчук, Л.** (1991). *Промова Президента Кравчука під час церемонії інавгурації*. Retrieved from portal.rada.gov.ua.
- Kravchuk's speech at the UN General Assembly (1993). *Suspilne Media*. Retrieved from <https://surli.cc/drvezx> // Виступ Кравчука в Генеральній Асамблеї ООН (1993). *Суспільне Медіатека*. Retrieved from <https://surli.cc/drvezx>
- Kuchma, L.** (1994). *First speech during the inauguration ceremony*. Retrieved from <http://surl.li/zhiwgb> // **Кучма, Л.** (1994). *Перша промова під час церемонії інавгурації*. Retrieved from <http://surl.li/zhiwgb>
- Kuchma, L.** (1999). *Second speech during the inauguration ceremony*. Retrieved from <http://surl.li/unespj> // **Кучма, Л.** (1999). *Друга промова під час церемонії інавгурації*. Retrieved from <http://surl.li/unespj>
- Kuchma, L.** (2004). *Speech on the occasion of the 13th anniversary of the restoration of independence*. Retrieved from <https://surl.li/mvntbb> // **Кучма, Л.** (2004). *Промова з нагоди 13-их роковин відновлення незалежності*. Retrieved from <https://surl.li/mvntbb>
- Kulyk, V.** (2011). Language identity, linguistic diversity and political cleavages: Evidence from Ukraine. *Nations and Nationalism*, 17 (3), 627-648. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1469-8129.2011.00493.x>
- Kulyk, V.** (2016). National identity in Ukraine: Impact of Euromaidan and the war. *Europe-Asia Studies*, 68 (4), 588-608. DOI: <https://doi.org/10.1080/09668136.2016.1174980>
- Kuzio, T.** (2000). *Ukraine: Perestroika to independence*. London: University College London. Retrieved from <https://surli.cc/zzvebr>
- Leonid Kravchuk in Ternopil. 1993 (2017, April 5). *Valeriy Smirnov*. Retrieved from <https://surli.cc/udyjst> // Леонід Кравчук у Тернополі. 1993 рік (5 квітня 2017). *Валерій Смірнов*. Retrieved from <https://surli.cc/udyjst>
- Lukanska, A.** (2021, August 19). National identity is a key issue for society. *Voice of Ukraine*. Retrieved from <https://surli.cc/imwcnu> // **Луканська, А.** (19 серпня 2021). Національна ідентичність – це ключове питання для суспільства. *Голос України*. Retrieved from <https://surli.cc/imwcnu>
- Marples R. David** (2007). *Heroes and Villains: Creating National History in Contemporary Ukraine*. Budapest – New York: Central European University Press. Retrieved from <https://cutt.ly/brntNwB3>
- Meeting of Ukrainian and Russian diplomats (1995). *Suspilne Media*. Retrieved from <https://surli.cc/jiihik> // Зустріч дипломатів України та Росії (1995). *Суспільне Медіатека*. Retrieved from <https://surli.cc/jiihik>
- New Year's greetings from L.M. Kravchuk for 1992 (2015, January 13). *KruchinaFILM*. Retrieved from <https://surli.cc/wpjnvj> // Новорічне привітання Л.М. Кравчука з 1992 роком (13 січня 2015). *KruchinaFILM*. Retrieved from <https://surli.cc/wpjnvj>
- Ostapets, Y.** (2016). *Electoral processes in Ukraine: National and regional dimensions*. Uzhhorod: Uzhhorod National University. Retrieved from <http://surl.li/atrelh> // **Остапеч, Ю.** (2016). *Електоральні процеси в Україні: загальнонаціональний та регіональний виміри*. Ужгород: Ужгородський національний університет. Retrieved from <http://surl.li/atrelh>
- Poll on relations between Ukraine and Russia in 1993 (2017, April 9). *NEWS'90*. Retrieved from <https://surli.cc/daeujdc> // Соціопитування щодо відносин між Україною та Росією 1993 року (9 квітня 2017). *NEWS'90*. Retrieved from <https://surli.cc/daeujdc>
- Presidential candidate televised debates: 1991 (1991). *Suspilne Media*. Retrieved from <https://mediateka.suspilne.media/media/4902> // Теледебати кандидатів у президенти: 1991 рік (1991). *Суспільне Медіатека*. Retrieved from <https://mediateka.suspilne.media/media/4902>
- Riabchuk, M.** (2015). 'Two Ukraines' reconsidered: The end of Ukrainian ambivalence? *Studies in Ethnicity and Nationalism*, 15 (1), 138-156. DOI: <https://doi.org/10.1111/sena.12120>.
- 60th anniversary of the Holodomor in Ukraine (2019, March 11). *NEWS'90*. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=a-QXZCGMui8> // 60-та річниця Голодомору в Україні (11 березня 2019). *NEWS'90*. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=a-QXZCGMui8>

- Shurkhalo, D.** (2024, July 10). 'Kuchmism' and its consequences: 30 years ago Leonid Kuchma came to power. *Radio Svoboda*. Retrieved from <https://surli.cc/ebnyaj> // **Шурхало, Д.** (10 липня 2024). «Кучмізм» і його наслідки. 30 років тому Леонід Кучма прийшов до влади. *Радіо Свобода*. Retrieved from <https://surli.cc/ebnyaj>
- Signing of the "Treaty on Friendship, Cooperation and Partnership between Ukraine and Russia" (1997). *Suspilne Media*. Retrieved from <https://surli.cc/tgabnd> // Підписання "Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Росією" (1997). *Суспільне Медіатека*. Retrieved from <https://surli.cc/tgabnd>
- Symonenko, P.** (1998). For the sake of a common goal: [Interview with the 1st Secretary of the Central Committee of the Communist Party of Ukraine, People's Deputy of Ukraine]. *Kommunist*, 21, 3 // **Симоненко, П.** (1998). Ради единой цели: [Беседа с 1-м секретарем ЦК Компартии Украины, нар. депутатом Украины]. *Комуніст*, 21, 3.
- Transcript of the plenary session. Bulletin № 8 (1992, September 30). RADA. Retrieved from <https://surli.cc/sxwakn> // Стенограма пленарного засідання. Бюлетень № 8 (30 вересня 1992). *РАДА*. Retrieved from <https://surli.cc/sxwakn>
- Tretyakov, V.** (2013, August 4). Leonid Kravchuk: "Moscow-Kyiv teleconference", 1992. Retrieved from <https://surli.cc/szwrpd> // **Третьяков, В.** (4 серпня 2013). Леонід Кравчук. «Телеміст Москва-Київ». 1992 рік. Retrieved from <https://surli.cc/szwrpd>
- Ukrainian President Leonid Kuchma declared that "the Russian language was not and is not foreign to Ukraine" (2001, May 14). *Radio Svoboda*. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/875170.html> // Президент України Леонід Кучма заявив, що «російська мова не була і не є для України чужою» (14 травня 2001). *Радіо Свобода*. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/875170.html>
- Ukraine – President Kuchma on market reforms (2015, July 21). *AP Archive*. Retrieved from <https://surl.li/zgcbxl>
- Kuchma admitted that he does not want to "settle scores" for the Holodomor-33 (2003, September 5). *Ukrainska Pravda*. Retrieved from <https://surli.cc/viqkif> // Кучма зізнався, що не хоче «зводити рахунки» за Голодомор-33 (5 вересня 2003). *Українська правда*. Retrieved from <https://surli.cc/viqkif>
- Vidnyanskyj, S.** (2016). Ukraine's European policy: Main stages, problems and prospects for implementation. *International Relations of Ukraine: Scientific Research and Findings*, 25, 9-40. Retrieved from <http://surl.li/fjkfuc> // **Віднянський, С.** (2016). Європейська політика України: основні етапи, проблеми та перспективи реалізації. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*, 25, 9-40. Retrieved from <http://surl.li/fjkfuc>
- Vyacheslav Chornovil: Election speech on television (1991). *Suspilne Media*. Retrieved from <https://mediateka.suspilne.media/media/3620> // В'ячеслав Чорновіл: передвиборчий виступ на телебаченні (1991). *Суспільне Медіатека*. Retrieved from <https://mediateka.suspilne.media/media/3620>
- Vyacheslav Chornovil: Rally on European Square, 1995 (1995). *Suspilne Media*. Retrieved from <https://surli.cc/quhjkw> // В'ячеслав Чорновіл: Мітинг на Європейській площі 1995 року (1995). *Суспільне Медіатека*. Retrieved from <https://surli.cc/quhjkw>
- Vyacheslav Chornovil "The rotten Russian empire is collapsing", Lviv (1990) (2014, January 30). *Marko Farion Banduryst*. Retrieved from <https://surli.cc/vqjpkj> // В'ячеслав Чорновіл «Розвалюється гнила російська імперія». Львів (1990). (30 січня 2014). *Marko Farion Banduryst*. Retrieved from <https://surli.cc/vqjpkj>
- Wodak, R., de Cillia, R., Reisigl, M. & Liebhart, K.** (2009). *The discursive construction of national identity* (2nd ed.). Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Wilson, A.** (2015). *The Ukrainians: Unexpected nation*. Yale: Yale University Press. Retrieved from <https://surli.cc/fhqlex>
- Yakovenko, N.** (2000). Early modern Ukraine between East and West: Trajectories of an idea. In K. Matsuzato (Ed.), *Regions: A prism to view the Slavic-Eurasian world* (pp. 50-69). Slavic Research Center, Hokkaido University. Retrieved from <https://surli.cc/qryzfi>
- Yekelchik, S.** (2007). *Ukraine: Birth of a modern nation*. Oxford: Oxford University Press. Retrieved from <https://surli.cc/lkttus>

УДК (UDC) 316.346.2 : 32.019.5] : 355.4 (470+571 : 477) «2014/2024»
DOI: 10.26693/ahpsxxi2025.10.065

GENDER NARRATIVES AS A TOOL OF RUSSIAN MANIPULATIVE PROPAGANDA IN THE CONTEXT OF THE RUSSO-UKRAINIAN WAR (2014-2024)

Olha Honcharova,

e-mail: olia.goncharova2016@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8697-3211>

*H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University,
Ukraine, 61002, Kharkiv, Alchevskiyh Str., 29*

Abstract

The study's relevance lies in the fact that information wars are an integral part of modern conflicts, and the use of gender narratives amplifies their impact, deepens existing stereotypes, and creates new social divisions. The Russo-Ukrainian War, which has been going on since 2014, is no exception in this regard. Thus, the purpose of the study is to analyze gender narratives used in Russian manipulative propaganda in the context of the Russian-Ukrainian war (2014-2024). The author identifies their main mechanisms, functions, and influence on shaping public opinion and evaluates these narratives' role in discrediting Ukrainian society and legitimizing Russian aggression.

The study concludes that Russian media, through gender stereotypes and imagery, contribute to the demoralization of Ukrainian society, create social divisions, and distort perceptions of the conflict. One of the main tools of propaganda is portraying women involved in the war as 'victims of circumstance' or 'reluctant heroines', which undermines their actual contribution to the struggle. Simultaneously, the depiction of women in occupied territories as grateful for 'liberation' reinforces narratives about 'traditional values' and justifies aggression. Particular attention is given by Russian propaganda to discrediting women leaders, attempting to undermine their authority and shift focus from their professional achievements to gender stereotypes. An important component of this strategy is also the masculinization of war, which devalues the role of women in military and volunteer activities, fostering a misleading perception of war as a predominantly 'male' domain. These manipulations aim to create the impression of a weak and unstable Ukrainian state, as well as to support Russian occupation policies. Therefore, a critical understanding of these narratives and active resistance to information manipulation in the media space is essential.

The Ukrainian experience shows that society can counter these manipulations through the support of gender equality, the development of feminist initiatives, and the enhancement of media literacy. Further research on this topic will contribute to a deeper understanding of the mechanisms of informational influence and the development of effective strategies to counter gender manipulations in contemporary conflicts.

Keywords: gender narratives, discreditation, information warfare, manipulations, media literacy, Russian propaganda

ГЕНДЕРНІ НАРАТИВИ ЯК ІНСТРУМЕНТ РОСІЙСЬКОЇ МАНІПУЛЯТИВНОЇ ПРОПАГАНДИ У КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО- УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ (2014-2024 РР.)

Ольга Гончарова,

e-mail: olia.goncharova2016@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8697-3211>

Харківський національний педагогічний

університет імені Г.С. Сковороди,

Україна, 61002, м. Харків, вул. Алчевських, 29

Анотація

Актуальність дослідження полягає в тому, що інформаційні війни є невід'ємною частиною сучасних конфліктів, а використання гендерних наративів посилює їхній вплив, поглиблює існуючі стереотипи та створює нові соціальні розколи. Не стала виключенням в цьому і російсько-українська війна, яка триває з 2014 року. З огляду на це метою дослідження є аналіз гендерних наративів, що використовуються в російській маніпулятивній пропаганді в контексті російсько-української війни (2014-2024 рр.). Авторка визначає їхні основні механізми, функції та вплив на формування суспільної думки, а також оцінює роль цих наративів у дискредитації українського суспільства та легітимізації російської агресії.

У результаті дослідження робиться висновок, що через гендерні стереотипи та образи, російські медіа сприяють деморалізації українського суспільства, створюють соціальні розколи та викривлене сприйняття конфлікту. Одним із основних інструментів пропаганди є подання жінок, які беруть участь у війні, як «жертв обставин» або «героїнь проти їхньої волі», що знецінює їхній реальний внесок у боротьбу. Водночас зображення жінок на окупованих територіях як вдячних за «визволення» посилює наративи про «традиційні цінності» та виправдовує агресію. Особливу увагу російська пропаганда приділяє дискредитації жінок-лідерок, намагаючись підірвати їхній авторитет і змістити фокус з їхніх професійних досягнень на гендерні стереотипи. Важливою складовою стратегії є також маскулінізація війни, яка знецінює роль жінок у військових і волонтерських процесах, формуючи у суспільстві хибне уявлення про «чоловічу» природу війни. Такі маніпуляції спрямовані на формування враження про слабкість та нестабільність української держави, а також на підтримку російської окупаційної політики. Тому критичне розуміння цих наративів та активний опір інформаційним маніпуляціям у медіапросторі є надзвичайно важливими.

Український досвід показує, що суспільство може протидіяти цим маніпуляціям через підтримку гендерної рівності, розвиток феміністичних ініціатив та підвищення медіаграмотності. Подальші дослідження цієї теми сприятимуть глибшому розумінню механізмів інформаційного впливу та розробці ефективних стратегій протидії гендерним маніпуляціям у сучасних конфліктах.

Ключові слова: гендерні наративи, дискредитація, інформаційна війна, маніпуляції, медіаграмотність, російська пропаганда

Relevance of research. The Russo-Ukrainian War, which has been going on since 2014, is marked by military actions and a large-scale information war. One of the powerful tools in this confrontation is gender narratives, actively utilized by the Russian Federation to manipulate public consciousness. These narratives appeal to emotions, social norms, and stereotypes, influencing a broad audience. Gender stereotypes, biases, and depictions

of women and men serve as propaganda tools aimed at undermining national unity, demoralizing society, fostering internal conflicts, and justifying aggressive actions. This issue is significant not only for the Ukrainian context but also for a global audience, as it demonstrates the use of gender as a tool of political influence and manipulation. The relevance of this research lies in the fact that information warfare is an integral part of modern conflicts, and the use of gender narratives amplifies its impact, deepens existing stereotypes, and creates new social divides. Analyzing these mechanisms helps to understand how gender aspects of manipulation contribute to the aggressor's strategies and how to counter these challenges in the media and cultural spheres.

Analysis of previous research. Scientific interest in the gender aspects of information warfare is relatively new; however, this topic has been actively explored in an interdisciplinary context over the past decade. Key elements of this subject include analyzing information warfare, propaganda strategies, and the influence of gender narratives on public opinion. A significant contribution to understanding the mechanisms of information warfare is found in A. Khudoliy's monograph describes the evolution of Russia's information strategies from 2014 to 2022 (Khudoliy, 2022). The influence of Russian propaganda on the Ukrainian media space was studied by Y. Harhaun, D. Tulupnikov (Harhaun & Tulupnikov, 2024) and A. Soloviova (Soloviova, 2024). Scholars such as N. Atamanova (Atamanova, 2023), M. Vovk (Vovk, 2022), and R. Chernysh (Chernysh, 2019) emphasize the widespread use of fake news in hybrid warfare. In their article, S. Vovk and A. Bader propose a systematization of disinformation strategies employed by Russia in its war against Ukraine (Vovk & Bader, 2022). O. Honcharova (Honcharova, 2024) and I. Hrabovska (Hrabovska, 2022) examine the roles of women in war and gender-related challenges.

The role of gender in information warfare has also been addressed in several journalistic investigations (Musevych, 2024; Olenin, 2024; Tolub, 2023; Chevtaieva, 2023; How Russian agitprop, 2023). However, most studies focus on specific aspects of the topic, such as women's participation in war or the media representation of their roles. A comprehensive analysis of the use of gender narratives as a systemic tool of information warfare remains insufficiently researched.

The purpose of the study is to analyze the gender narratives used in Russian manipulative propaganda in the context of the Russo-Ukrainian War (2014-2024), to identify their key mechanisms, functions, and influence on shaping public opinion, and to evaluate the role of these narratives in discrediting Ukrainian society and legitimizing Russian aggression.

Presentation of the main material. Russian propaganda during the war actively exploits deeply rooted societal perceptions of the roles and positions of women and men, adapting these narratives to its strategic goals (Vovk & Bader, 2022: 54). The use of such stereotypes enables the creation of images of weakness, victimhood, or, conversely, aggressions, which influence the emotional state of the audience, deepen distrust, and shape a distorted perception of reality. This, in turn, serves to justify aggressive actions or discredit Ukrainian resistance.

The primary direction of utilizing gender narratives is demoralization through female imagery. A key aspect of this strategy is the emphasis on women's participation in the war, presented as evidence of a crisis in male responsibility. The fact that as of January 1, 2011, 19,186 women were serving in the Armed Forces of Ukraine (Honcharova, 2024: 419), compared to 67,000 by mid-2024 (The Ministry of Defense, 2024), is actively exploited for propaganda purposes by the aggressor state. Russian media often highlight that Ukrainian women are forced to go to the front lines, taking on roles traditionally associated with men. This is portrayed as proof of the 'decline' of traditional values and the alleged inability of Ukrainian men to fulfill their duties as protectors. For instance, propaganda narratives depict female military personnel as 'victims of circumstances' compelled to leave their homes and children to compensate for the lack of men in the Armed Forces. This approach aims to discredit the Ukrainian Armed Forces and

undermine confidence in Ukraine's overall defense capabilities. Volunteers, military medics, and activists who supported the army are frequently shown in propaganda as 'heroes against their will', acting out of fear or emotional coercion (Olenin, 2024). These depictions are intended to devalue their contributions to the fight for independence and diminish trust in their professionalism.

The second narrative actively exploited by Russian propaganda is the romanticization of occupation through female imagery. Specifically, it employs the image of the 'protector' to justify occupation acts. Women in occupied territories are often depicted as weak, defenseless, and simultaneously grateful for 'liberation'. In propaganda materials, they are presented as symbols of suffering who require 'care' and 'protection'. Images of women allegedly awaiting 'liberation' by Russian forces and greeting them with flowers were intended to reinforce narratives about the 'brotherly nation' and 'shared historical destiny'. Particular attention was given to portraying women in occupied territories who cooperated with Russian authorities. These women were depicted as examples of 'wisdom' and 'pragmatism', which understood 'true values' and supported the 'restoration of historical justice' (Vovk, 2022: 82). This created the illusion that occupation was justified and desired by the local population.

Russian propaganda frequently leveraged themes of 'traditional values'. It emphasized that Russian forces were purportedly coming to defend the 'traditional way of life' and 'family values', which, according to their narrative, were declining in Ukraine due to the influence of a 'degraded West'. Women were presented as embodiments of these values, and their 'gratitude' for the occupation was portrayed as proof of the correctness of Russian policy. In this context, stories of 'love' between Russian soldiers and local women also emerged, aiming to create the illusion of peaceful coexistence and mutual understanding in occupied territories. Such narratives were designed to distract attention from the actual crimes committed by the occupiers and to legitimize their actions in the eyes of the international audience. On the other hand, Ukrainian men and women defending their country were portrayed as 'aggressors' or 'puppets of the West', carrying out foreign interests to the detriment of their people. Ukrainian female soldiers and volunteers, in particular, were often depicted as 'traitors' who allegedly rejected their 'natural role' as protectors and became 'accomplices to crimes'. (Musevych, 2024). These images were aimed at justifying military aggression, portraying it as a 'humanitarian mission' to liberate the civilian population. Thus, romanticizing occupation through female imagery became essential in Russian information warfare. It not only justified aggression but also shaped a distorted perception of the conflict, aimed at weakening Ukrainian unity, demoralizing society, and strengthening pro-Russian narratives both among the local population and on the international stage.

Russian propaganda frequently employed the discrediting of female leaders as part of its information warfare strategy. Ukrainian women in leadership positions within military, volunteer, or civil sectors were systematically targeted with attempts to undermine their authority, question their competence, and create negative perceptions within society. One of the key methods of discreditation was the spread of rumors about the alleged 'immoral behavior' of female leaders. Volunteers and servicewomen were accused of 'infidelity', 'abusing their positions', or even corruption (How Russian agitprop, 2023). Such narratives aimed to erode public trust in these women and their work. For example, fabricated stories circulated on social media and controlled media outlets claimed that women volunteers misused funds collected for the front for personal purposes.

Particular attention was also given to attempts to reduce the role of women to gender stereotypes. Their involvement in decision-making was often portrayed as a result of 'emotionality' rather than professional qualifications. These tactics were designed to reinforce traditional gender roles, delegitimize the leadership of women, and undermine their contribution to Ukraine's defense efforts. The actions of women leaders are often interpreted through the lens of their personal lives, emphasizing their appearance, marital status, or relationships. Russian media frequently focus on whether a woman's behavior

'aligns' with perceptions of her 'traditional role', distracting attention from her actual achievements or impact. This tactic serves to undermine their authority and reduce their credibility, framing them as less competent or unsuitable for leadership by highlighting aspects of their personal lives that fit within stereotypical gender norms. By doing so, Russian propaganda aims to diminish the influence of these women and portray them as unfit for roles that require professionalism and leadership (Hrabovska, 2022: 31). A significant aspect of Russian propaganda campaigns targets the discrediting of women leaders as 'unnecessary' in traditionally male-dominated fields, such as the military. Female volunteers or servicewomen are accused of 'taking up space' or performing tasks that, allegedly, would be better suited for men. This rhetoric aims to weaken the position of women in defense roles and undermine their contribution to Ukraine's fight for independence.

Additionally, women leaders are often portrayed as 'agents of the West', suggesting that they act under the direction of foreign governments or organizations. This narrative serves to highlight their 'detachment' from Ukrainian realities and further delegitimize their activities in the eyes of society. Media materials also present women as mere 'PR campaigns' for the Ukrainian government or army, reducing their contribution to a formal role created to project a positive image of Ukraine on the international stage. Such narratives undermine the credibility of women leaders and aim to frame their actions as serving external interests rather than the national cause (Chevtaieva, 2023).

These strategies aim to demoralize women leaders, reduce their societal support, and undermine the broader trust in Ukraine's volunteer movement, civil sector, and Armed Forces. These tactics attempt to weaken key pillars of Ukrainian resistance and national unity by targeting women in leadership positions. Discrediting women leaders is, therefore, part of a broader information warfare campaign that seeks to destabilize Ukrainian society through manipulation and the spread of disinformation. This approach attempts to create divisions, delegitimize essential societal actors, and erode confidence in the national defense and civilian contributions to the war effort, ultimately serving the strategic objectives of the aggressor.

The use of gendered narratives in propaganda relies on existing gender stereotypes and societal inequality, which are exacerbated during times of war, creating fertile ground for information manipulation. In particular, Russian propaganda effectively uses and amplifies the stereotype of female vulnerability. This narrative is aimed at heightening feelings of fear, helplessness, and the incapacity of the Ukrainian state to ensure the safety of its citizens. Russian media systematically spread fabricated stories about crimes against women in conflict zones, including sexual violence, falsely attributing these acts to Ukrainian military forces. For example, in 2014, a propaganda piece about a 'crucified boy' emphasized the suffering of mothers and children in the context of the war, creating a potent emotional appeal while attempting to manipulate international perceptions of the conflict. Such narratives aim to demonize the Ukrainian military, depict the state as incapable of protecting its citizens, and further the Russian agenda of discrediting Ukraine's resistance and governance (Chernysh, 2019: 110).

Although the 'crucified boy' case was debunked as a fake, it remains one of the most notorious examples of creating the image of Ukrainians as inhumane. Other narratives, such as fabricated stories about women suffering from the 'cruelty' of Ukrainian soldiers, were spread through both state-controlled media and social networks. These messages aimed to shape the perception of Ukrainian soldiers as immoral 'aggressors' and stir up hatred against them among the pro-Russian population. The image of the woman as a victim in Russian propaganda is complemented by an emphasis on her emotionality and weakness. Fabricated stories about women abandoned by their families, who lost their children, or were forced to flee from war, are designed to evoke sympathy and amplify the perception of chaos and Ukraine's incapacity to handle the situation.

Particularly cynical is the use of sexual violence as a tool of information warfare. Russian propaganda not only fabricated stories of violence by Ukrainian soldiers but also

claimed that this was made possible by the lack of ‘protection’ from Russian forces. This narrative reinforces the myth of Russia as a ‘protector’, justifying its occupation. Through the emphasis on women’s vulnerability and suffering, Russian propaganda achieves several goals: 1. Discrediting the Ukrainian government – It forms the perception that the state is incapable of ensuring even basic security for its citizens. 2. Heightening anxiety – Emotionally charged stories foster panic and distrust in official sources of information. 3. Justifying aggression – Propaganda uses the narrative of women’s suffering to rationalize the occupation as a ‘protection of civilians’. Thus, the image of the woman as a victim in Russian information strategy becomes one of the key tools for manipulating public opinion, facilitating the spread of propaganda narratives about Ukraine’s inability to function as a state.

Russian propaganda often resorts to the masculinization of war for gender-based manipulation. War is frequently portrayed as an exclusively male affair, which devalues the contributions of women in the struggle for independence, particularly their roles in volunteering, medical support, and cultural resistance (How Russian agitprop, 2023). Moreover, such a narrative creates a distorted perception of the real structure and functioning of society during wartime. This trend is evident both in the media space and in propaganda narratives that focus on the heroism of men, while ignoring or marginalizing the involvement of women in various aspects of resistance.

Women’s roles in war are mostly reduced to auxiliary functions or completely excluded from historical and societal discourse. Their contributions to volunteering, medical support, cultural resistance, or diplomacy are often portrayed as a ‘natural extension of feminine essence’ or as something secondary compared to the ‘heroic’ actions of men on the battlefield. This diminishes the real achievements of women who are directly involved in military operations, engage in strategic planning, provide support, or risk their lives helping the wounded and saving civilians. The masculinization of war also affects the formation of gender stereotypes in society. For example, women who join the Armed Forces of Ukraine or participate in combat operations are often depicted as ‘deviations’ from the norm. Their involvement may be criticized or mocked, and their achievements downplayed. This shapes the perception that the military sphere is ‘male territory’, and women who dare to enter it are seen as violating traditional gender roles.

The issue of Ukrainian refugees abroad is also actively used by Russian propaganda as a tool for discrediting and manipulating societal stereotypes, prejudices, and fears. This approach aims to create a negative image of Ukrainians worldwide and reduce international support for Ukraine. One of the narratives that are actively spread by Russian propaganda is ‘Victims who abuse aid’. Ukrainian refugees are depicted as people who do not need real help but are intentionally abusing social benefits, humanitarian aid, and resources of the host countries. The media spread stories about “Ukrainian refugees in expensive cars” or “those living in luxury at the expense of foreign taxpayers”.

Propaganda portrays refugees as people with questionable reputations, engaging in illegal activities such as prostitution, fraud, or smuggling. Special attention is given to cases where Ukrainian women get involved in scandals abroad, and these stories are exaggerated or fabricated. Ukrainian women are presented as those who do not integrate into the host society, showing ‘impertinence’ or ‘disrespect’ for local traditions and norms. The narrative suggests that Ukrainian refugees pose a threat to local communities due to their behavior. Women who left their country while their husbands were at the front are condemned. They are labeled ‘traitors’ to their families, country, or traditions (How Russian agitprop, 2023). All these informational injections aim to create an image of Ukrainian refugees as a ‘burden’ on the economies of host countries to undermine international solidarity with Ukraine. The portrayal of Ukrainians as immoral, dishonest, and incompatible with European values is intended to stir xenophobia and increase tension between local populations and refugees.

Modern information technologies have radically changed how propaganda is spread, making it more personalized, faster, and mass-oriented. Social media platforms such as

Facebook, Twitter, Instagram, and Telegram have become key tools for generating and broadcasting manipulative messages, including those with gendered content. This enables the creation and dissemination of content that influences audiences through stereotypes, emotional reactions, and the falsification of reality (Tolub, 2023). One of the most common tools used is the creation of fabricated stories aimed at discrediting Ukrainian women, especially those who are actively involved in military, volunteer, or political processes. Propaganda generates false narratives about women who are allegedly 'betraying' Ukraine or siding with the occupiers, often accompanied by images designed to provoke outrage or distrust. For example, fake posts circulated on social media claiming that Ukrainian female soldiers were collaborating with Russian intelligence services.

These stories are intended to undermine the morale of society and discredit women as part of the Ukrainian resistance. Russian propaganda frequently resorts to the sexualization of women on social media, attempting to downplay their role in societal and military processes. Depictions of women in degrading or objectified contexts serve to create the impression that their actions are trivial or depend on their appearance rather than their professional qualities. For example, female soldiers may be portrayed as 'women for entertainment' or 'decorations' for male teams rather than as equal participants in combat or strategic processes. Such messages are aimed at devaluing the real contributions of women in the fight for independence and the country's recovery. Feminist initiatives also become targets of attacks on social media. Narratives mocking or discrediting feminist movements are used to reinforce patriarchal stereotypes and restore the notion of 'traditional roles' for women. For instance, posts circulate that depict feminists as 'agents of the West' who are allegedly undermining Ukrainian society. These narratives are accompanied by cartoons, memes, and videos mocking activists, reducing their movement to superficial or even absurd motives.

Gender manipulations are actively spread by bots and trolls, who create and share content aimed at discrediting women. These accounts mimic real users, fueling discussions and provoking conflicts. For example, in the comments on posts about women's achievements in the military or political spheres, one can often see gender-biased statements that question their competence or emphasize the 'inappropriateness' of their activities. Social media allows manipulative content to be adapted for different audience groups. For older generations, these may be posts with nostalgic elements about 'traditional women's roles', while for younger audiences, memes or videos featuring popular influencers mocking feminist movements are used. Such campaigns reinforce gender stereotypes, discredit female leaders, and contribute to the formation of distrust in their activities. Thus, through memes, fake stories, sexualization, and attacks on feminist initiatives, distorted perceptions of women actively participating in the defense and recovery of Ukraine are created. This affects not only public consciousness but also the effectiveness of Ukraine's resistance in the context of information warfare.

Ukrainian society is actively responding to the challenges of information warfare, particularly to attempts to manipulate public consciousness through gender stereotypes. Thanks to the synergy of various initiatives, there is an increasing understanding of the importance of fighting against manipulations, and effective tools for exposing them are being developed (Atamanova, 2023: 4-5).

An important role in this resistance is played by the support for gender equality. The Russo-Ukrainian war has become a catalyst for changes in the perception of women's roles in society. Ukrainian society increasingly recognizes the contributions of women in various fields of life, including those traditionally considered 'male-dominated'. Support is growing for women who participate in military actions, work in leadership positions in volunteer organizations, or implement projects aimed at rebuilding the country. Initiatives aimed at supporting gender equality cover not only human rights activities but also state policies. The adoption of legislative changes aimed at expanding women's rights and ensuring equality becomes a key factor in the fight against gender manipulations. For example, campaigns highlighting the achievements of women in the Ukrainian Armed Forces or

their contribution to rebuilding infrastructure create new positive images that counteract propagandist stereotypes.

Feminist organizations and activists play an essential role in countering gender manipulations. They organize educational campaigns, public lectures, media literacy workshops, and actions aimed at dismantling stereotypes about women. One successful example is initiatives that highlight women's contributions to various aspects of public life, particularly in military service and volunteer work. Feminist movements also actively work to counter the discrediting of women leaders, helping them fight against gender discrimination and propagandist attacks. Awareness-raising campaigns that debunk myths about 'immoral behavior' or 'incompetence' of women in the public sphere raise societal awareness and contribute to the formation of a critical attitude toward disinformation.

Public organizations and media play a central role in exposing propagandist manipulations. Initiatives aimed at improving media literacy help the public distinguish between reliable sources of information and identify fake news. These efforts are essential in building resilience against misinformation, enabling individuals to critically evaluate the content they encounter and make informed decisions based on facts rather than manipulation (Khudoliy, 2022: 111).

Ukrainian journalists and fact-checking platforms, such as StopFake or Detector Media, monitor content shared on social media and debunk the most dangerous disinformation campaigns. Special attention is given to gendered narratives aimed at discrediting women. Additionally, Ukrainian media actively produce content that highlights the real contributions of women in the fight for independence and the country's recovery. Information warfare also involves the engagement of international partners, who help expand opportunities for exposing propaganda and providing an accurate understanding of the situation in Ukraine. Projects, such as collaboration with international organizations focused on gender equality, contribute to the promotion of Ukraine's experience in combating information warfare and gender manipulations.

An important component of the counteraction is the shift in societal perceptions of women's roles in war and post-war reconstruction. Through media, educational programs, and cultural initiatives, recognition of women's equal contributions to all aspects of life is growing. This helps shape a new national identity, in which equality and partnership become fundamental principles.

Conclusions. Russian propaganda actively used gendered narratives to manipulate public consciousness and amplify disinformation during the Russo-Ukrainian war. Through gender stereotypes and imagery, Russian media contribute to the demoralization of Ukrainian society, create social divides, and distort the perception of the conflict. One of the key propaganda tools is the portrayal of women involved in the war as 'victims of circumstances' or 'heroines against their will', devaluing their fundamental contributions to the fight. At the same time, depicting women in occupied territories as grateful for 'liberation' strengthens narratives about 'traditional values' and justifies aggression.

Russian propaganda pays particular attention to discrediting female leaders, attempting to undermine their authority and shift the focus from their professional achievements to gender stereotypes. An important component of the strategy is also the masculinization of war, which minimizes the role of women in military and volunteer processes, creating a false notion in society of the 'masculine' nature of war. The use of social media in propaganda campaigns makes these narratives more effective by spreading disinformation among a broad audience through emotionally charged and fabricated stories.

These manipulations aim to create the impression of a weak and unstable Ukrainian state, as well as to support Russian occupation policies. Therefore, a critical understanding of these narratives and active resistance to information manipulation in the media space is essential. The Ukrainian experience shows that society can counter these manipulations through the support of gender equality, the development of feminist initiatives, and the enhancement of media literacy. Further research on this topic will contribute to a deeper

understanding of the mechanisms of informational influence and the development of effective strategies to counter gender manipulations in contemporary conflicts.

REFERENCES

- Atamanova, N.V.** (2023). Means of combating information fakes in the modern state. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii*, 3, 3-9 // **Атаманова, Н.В.** (2023). Засоби протистояння інформаційним фейкам у сучасній державі. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*, 3, 3-9.
- Chernysh, R.F.** (2019). Fake as one of the instruments of negative impact on the national security of Ukraine in the conditions of hybrid war. *Journal of the Kyiv University of Law*, 2, 109-114 // **Черниш, Р.Ф.** (2019). Фейк як один із інструментів негативного впливу на національну безпеку України в умовах ведення гібридної війни. *Часопис Київського університету права*, 2, 109-114.
- Chevtaieva, I.** (2023, February 27). How Russian propaganda attacks Ukraine through gender stereotypes. In *Focus*. Retrieved from <http://surl.li/iivqbp> // **Чевтаєва, І.** (27 лютого 2023). Як пропаганда РФ атакує Україну через гендерні стереотипи. У *фокусі*. Retrieved from <http://surl.li/iivqbp>
- Harhaun, Y. & Tulupnikov, D.** (2024). Propaganda and disinformation in the Russian and Ukrainian media: information technology in conflict. *Acta De Historia & Politica: Saeculum XXI*, 8, 53-61. Retrieved from <https://doi.org/10.26693/ahpsxxi2024.08.053> // **Гаргаун, Я. & Тулупніков, Д.** (2024). Пропаганда і дезінформація в російських та українських медіа: інформаційні технології у конфлікті. *Acta De Historia & Politica: Saeculum XXI*, 8, 53-61. Retrieved from <https://doi.org/10.26693/ahpsxxi2024.08.053>
- Honcharova, O.S.** (2024). Ukrainian women in defense of the state: with and without weapons. In *Svitohliadni sens suchasnoi viiny: sotsiohumanitarni aspekty*. Kharkiv: KhNUPS, Pp. 413-436 // **Гончарова, О.С.** (2024). Українські жінки на захисті держави: зі зброєю та без. In *Світоглядний сенс сучасної війни: соціогуманітарні аспекти: монографія*. Харків: ХНУПС, 413-436.
- How Russian agitprop is trying to discredit Ukrainian women — a study by “Detector Media”. (2023, October 2). Platform “Women are 50% of Ukraine’s success”. Retrieved from <http://surl.li/ilnurb> // Як російський агітпроп намагається дискредитувати українок — дослідження «Детектор медіа» (2 жовтня 2023). Платформа «Жінки — це 50% успіху України». Retrieved from <http://surl.li/ilnurb>
- Hrabovska, I.** (2022). The female “face” of Ukraine’s war against the Russian aggressor. *Almanac of Ukrainian Studies*, 30, 29-34 // **Грабовська, І.** (2022). Жіноче «обличчя» війни України проти російського агресора. *Українознавчий альманах*, 30, 29-34.
- Khudoliy, A.O.** (2022). *Information War 2014-2022*. Ostroh: Publishing House of the National University “Ostroh Academy” // **Худолій, А.О.** (2022). *Інформаційна війна 2014-2022 рр.* Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія».
- Musevych, R.Yu.** (2024). The Russian-Ukrainian War: Gender Challenges and Prejudices. *Wicc.net*. Retrieved from https://wicc.net.ua/media/gender_challenges.pdf // **Мусевич, Р.Ю.** (2024). Російсько-українська війна: гендерні виклики та упередження. *Wicc.net*. Retrieved from https://wicc.net.ua/media/gender_challenges.pdf
- Olenin, A.** (2024, August 21). Rosprop has spread another fake about “hundreds of thousands of dead Ukrainian soldiers” and the “recruitment” of women to the Armed Forces of Ukraine. *Ukrinform*. Retrieved from <http://surl.li/lsapgr> // **Оленін, А.** (21 серпня, 2024). Роспроп поширив чергові фейки про «сотні тисяч загиблих українських військових» та «рекрутинг» жінок до ЗСУ. *Укрінформ*. Retrieved from <http://surl.li/lsapgr>
- Soloviova, A.** (2024). Narratives of Russian propaganda in the Ukrainian media space in the context of implementation of European values. *Acta De Historia & Politica: Saeculum XXI*, 8, 31-44. Retrieved from <https://doi.org/10.26693/ahpsxxi2024.08.031>
- The Ministry of Defense revealed how many women are currently serving in the Armed Forces of Ukraine (2024, June 9). *Ukrinform*. Retrieved from <http://surl.li/jspwlv> // У Міноборони розповіли, скільки жінок наразі служить в ЗСУ (9 червня 2024). *Укрінформ*. Retrieved from <http://surl.li/jspwlv>

- Tolub, N.** (2023, January 30). Hydra of lies and propaganda: how Russians spend millions of dollars on fakes about Ukraine. *The page*. Retrieved from <http://surl.li/dqthbq> // **Толуб, Н.** (30 січня 2023). Гідра брехні та пропаганди: як росіяни витрачають мільйони доларів на фейки про Україну. *The page*. Retrieved from <http://surl.li/dqthbq>
- Vovk, M.** (2022). Fakes as a threat to national security in the conditions of a hybrid war. *Philosophical and methodological problems of law*, 2 (24), 80-85 // **Вовк, М.** (2022). Фейки як загроза національній безпеці в умовах гібридної війни. *Філософські та методологічні проблеми права*, 2 (24), 80-85.
- Vovk, S.O. & Bader, A.V.** (2023). Russian disinformation strategies in the Russian-Ukrainian war: typology of fakes. *Rehionalni studii*, 35, 53-59 // **Вовк, С.О. & Бадер, А.В.** (2023). Стратегії дезінформації Росії в російсько-українській війні: типологія фейків. *Регіональні студії*, 35, 53-59.

УДК (UDC) 327.5 : 355.48 (477) «2022/2025»
DOI: 10.26693/ahpsxxi2025.10.075

UKRAINE AS A SHIELD FOR EUROPE: THE RUSSIAN INVASION AND THE RESHAPING OF INTERNATIONAL SECURITY

Yuriy Kotlyar,

e-mail: K555556k@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2222-3857>

Petro Mohyla Black Sea National University,
Ukraine, 54003, Mykolaiv, 68 Desantnykiv, 10

Marharyta Lymar,

e-mail: rita25lymar@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9902-2709>

Petro Mohyla Black Sea National University,
Ukraine, 54003, Mykolaiv, 68 Desantnykiv, 10

Abstract

This article explores the impact of the Russian-Ukrainian military conflict – de facto a war – on the transformation of the international security system. The full-scale invasion launched in 2022 exposed critical vulnerabilities in global governance and challenged the foundational principles of peace and sovereignty across the European space. The study aims to analyse Ukraine's evolving role as both a security actor and a normative force. To this end, it examines the country's repositioning in regional and global structures, outlines the key consequences of the war, and assesses how the conflict has reshaped strategic thinking in Europe.

Methodologically, the article applies historical, comparative, and analytical approaches, combining periodisation, analogy, and actualisation to examine legal, military, and political dimensions of the conflict. In addition to academic literature and institutional reports, the research draws on expert interviews and news-based analysis to provide a multidimensional understanding of the war and Ukraine's place within it. Special attention is given to the concept of Ukraine as a civilisational 'shield of Europe' – a state that has historically functioned as a defensive frontier against eastern authoritarian expansion. This perspective helps situate Ukraine's modern struggle within a broader cultural and geopolitical continuum.

The article addresses key challenges posed by the war, including food insecurity, mass displacement, energy crises, environmental degradation, and legal disruption. It also highlights Ukraine's contribution not only to military defence, but to democratic resilience, legal coherence under existential pressure, and the defence of international norms. Ukraine's consistent appeals to international law and cooperation with global institutions demonstrate its normative potential in a time of democratic backsliding and authoritarian revisionism. The article concludes that Ukraine has moved from the margins of Europe's security system to its normative centre, playing a strategic role in shaping the continent's future security architecture.

Funding. The article is published within the international project Erasmus+ in the direction of Jean Monnet Module 'Implementation of European values as a basis of democracy in Ukraine' (EVADEM), 101085843 – EVADEM – ERASMUS-JMO-2022-MODULE.

Keywords: Ukraine, Russian invasion, hybrid war, security, European values, international law, resilience, normative actor

УКРАЇНА ЯК ЩИТ ЄВРОПИ: РОСІЙСЬКЕ ВТОРГНЕННЯ ТА ТРАНСФОРМАЦІЯ МІЖНАРОДНОЇ СИСТЕМИ БЕЗПЕКИ

Юрій Котляр,

e-mail: K555556k@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2222-3857>

Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
Україна, 54003, Миколаїв, 68 Десантників, 10

Маргарита Лимар,

e-mail: rita25lymar@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9902-2709>

Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
Україна, 54003, Миколаїв, 68 Десантників, 10

Анотація

У статті досліджується вплив російсько-українського збройного конфлікту – фактично війни – на трансформацію міжнародної системи безпеки. Повномасштабне вторгнення, розпочате у 2022 році, виявило критичні вразливості глобального управління та поставило під сумнів основоположні принципи миру й суверенітету в європейському просторі. Метою дослідження є аналіз еволюції ролі України як актора безпеки та нормативної сили. З цією метою розглядається зміна позиціонування України в регіональних та глобальних структурах, окреслюються ключові наслідки війни та оцінюється, як цей конфлікт вплинув на стратегічне мислення в Європі.

У методологічному аспекті стаття поєднує історичний, порівняльний та аналітичний підходи, використовуючи періодизацію, аналогію та актуалізацію для вивчення правових, воєнних та політичних вимірів конфлікту. Окрім наукової літератури та інституційних звітів, дослідження спирається на інтерв'ю з експертами та аналітичні новинні джерела, що дозволяє сформувати багатовимірне розуміння війни та місця України в її контексті. Особливу увагу приділено концепції України як цивілізаційного «щита Європи» – держави, що історично функціонувала як оборонний форпост проти східної авторитарної експансії. Такий підхід дозволяє розглядати сучасну боротьбу України в ширшому культурному та геополітичному континумі.

У статті висвітлюються ключові виклики, спричинені війною, зокрема продовольча нестабільність, масове переміщення населення, енергетичні кризи, деградація довкілля та порушення правопорядку. Також підкреслюється внесок України не лише у воєнну оборону, а й у демократичну стійкість, правову послідовність в умовах екзистенційного тиску та захист міжнародних норм. Звернення України до міжнародного права й співпраця з глобальними інституціями демонструють її нормативний потенціал в епоху демократичного відступу та авторитарного ревізйонізму. У підсумку робиться висновок, що Україна перейшла з периферії європейської безпекової системи до її нормативного центру, відіграючи стратегічну роль у формуванні майбутньої архітектури безпеки континенту.

Фінансування. Стаття підготовлена у рамках міжнародного проекту Erasmus+ за напрямком модуля Жана Моне «Впровадження європейських цінностей як основи демократії в Україні» (EVADEM), 101085843 – EVADEM – ERASMUS-JMO-2022-MODULE.

Ключові слова: Україна, російське вторгнення, гібридна війна, безпека, європейські цінності, міжнародне право, стійкість, нормативний актор

Problem statement. Russia's military invasion of Ukraine, which began on 20 February 2014 with the occupation of Crimea and later the escalation in Donbas, marked the start of an undeclared hybrid war that flagrantly violated international law. The full-scale phase of this war, launched on 24 February 2022, became not only a logical continuation of Russia's long-standing expansionist policies but also a turning point in European and global security. Emerging from the aftermath of the Revolution of Dignity (Revoliutsiia Hidnosti) and the collapse of the Yanukovych regime, Ukraine has found itself at the epicentre of one of the deepest socio-political and civilizational fractures of the modern era.

Since 2014, and especially after the beginning of full-scale hostilities in 2022, Ukraine has assumed a dual role: as both a frontline state defending its territorial integrity and a key normative actor upholding core European values – dignity, freedom, sovereignty, and the rule of law. Russia's aggression against Ukraine, as well as its broader hybrid offensives against the West, have not only destabilised Eastern and Central Europe – regions still marked by the legacy of totalitarianism and Moscow's dominance – but have also exposed critical vulnerabilities in the international security architecture.

The war has catalysed global shifts, including disruptions in energy and food supply chains, the weaponisation of migration, nuclear blackmail, and large-scale environmental degradation. Simultaneously, it has forced transatlantic institutions to revisit their foundational principles and defence postures. Ukraine's response – characterised by resilience, democratic mobilisation, and institutional coherence – has increasingly positioned the country as a 'norm entrepreneur', shaping discourses of collective defence, international justice, and moral leadership.

Analysis of previous research and publications. The Russian-Ukrainian war, ongoing since 2014 and escalating into a full-scale invasion on 24 February 2022, has become the focus of extensive interdisciplinary research. Among Ukrainian scholars, significant contributions have been made by Valerii Hrytsiuk and Oleksandr Lysenko (Hrytsiuk & Lysenko, 2023), who proposed a detailed military-historical periodisation of the conflict. A more comprehensive framework was presented by Pavlo Hai-Nyzhnyk (Hai-Nyzhnyk, 2022), who emphasized the evolving nature of the war – from a localized armed confrontation to a total war encompassing political, humanitarian, economic, and geopolitical dimensions. Olha Brusientseva (Brusientseva, 2022) has conducted a comprehensive analysis of the challenges posed by Russia's war against Ukraine, addressing them across socio-economic, humanitarian, security, and several other aspects.

Among other critical areas, the global economic implications of the war have been explored in detail by the Economist Intelligence Unit (2022), which highlighted the war's disruptive effect on macroeconomic stability and trade. Similar conclusions were drawn by economist Sebastian Galiani (Galiani, 2023), whose analysis underscores the war's long-term impact on food security, commodity prices, and financial markets. These findings are consistent with assessments by the World Food Programme and the UN (WFP, 2025a), which identified the war in Ukraine as a major driver of global hunger and economic instability.

Another important line of scholarly inquiry concerns Ukraine's civilizational role in defending Europe. In particular, the concept of the 'Ukrainian Shield', originally proposed by Yuriy Kotlyar and elaborated in a joint publication with Marharyta Lymar, frames Ukraine's resistance as part of a long-standing historical mission to protect Europe from eastern invasions – from the Pechenegs and Mongol-Tatars to the modern 'Moscow horde' (Kotlyar & Lymar, 2023). This symbolic framing resonates in policy and academic narratives alike, reinforcing Ukraine's identity as both a security actor and a moral anchor of European civilization.

While various dimensions of the war – military, economic, humanitarian, environmental, and legal – have been individually analysed, an integrative approach that situates the Russian-Ukrainian war within the broader crisis of the international security system and the defence of European values remains both timely and necessary.

Purpose of the study is to examine Ukraine's evolving role as both a security actor and a normative force in Europe by analysing its defence and promotion of core European values, as well as the broader impact of the Russian invasion on global and regional security structures. In doing so, the article pays particular attention to Ukraine's contribution to the transformation of the international security system and to its emerging position within a redefined European defence order. The analysis focuses on the multidimensional consequences of the war – economic, demographic, ecological, and legal – and highlights Ukraine's role not only as a security buffer but also as a strategic architect of Europe's future.

Research methods and techniques. This study applies a combination of general scientific and specialised historical methods to examine the transformative impact of the Russian-Ukrainian war on the international security system.

Among general scientific approaches, the research relies on *analysis*, to break down complex issues such as the war and its global implications; *synthesis*, to integrate findings from historical and contemporary sources; *induction*, to generalise from observed patterns; and *deduction*, to draw conclusions regarding the war's influence on the evolving European security architecture.

In terms of specialised methods, the study utilises *periodisation*, *actualisation*, *analogy*, and the *historical-comparative method*. Periodisation enables the structuring of the war's progression into analytically distinct phases. While no unified periodisation of the Russian-Ukrainian war (2014-2024) exists, two influential frameworks are widely cited. The first periodisation was developed by military historian Hrytsiuk (Hrytsiuk, 2022: 45), who identified three key stages of the war: the occupation of Crimea, the Anti-Terrorist Operation (ATO) / Joint Forces Operation (JFO) period, and the full-scale invasion beginning in February 2022. This framework was later elaborated in detail in collaboration with Lysenko, particularly regarding the third stage, which they further divided into four operational phases (Hrytsiuk & Lysenko, 2023; Ilnytskyi & Kutska, 2023). The second, proposed by Hai-Nyzhnyk (Hai-Nyzhnyk, 2022), introduces a more detailed multi-phase chronology that traces the conflict's transformation into a total war with geopolitical and civilisational dimensions.

The *method of analogy* facilitates the comparison of Ukraine's experience with other regional security complexes (Kotlyar, Lymar & Tykhonenko, 2020). This comparative lens contributes to broader historical generalisations and highlights Ukraine's role as both a subject and agent of global security transformation.

By combining these methods, the study aims to uncover not only the factual progression of the war but also its symbolic, legal, geopolitical, and normative ramifications within a crisis-ridden international system.

Presentation of the main material. To understand Ukraine's evolving role within the international security system, it is essential to examine the multifaceted consequences of the Russian invasion – not only in terms of military dynamics but also through the broader socio-economic, ecological, demographic, legal, and geopolitical dimensions. These interconnected spheres reveal the scale of disruption caused by the war and Ukraine's response as a resilient actor and value-based partner. The analysis below focuses on several critical domains in which the war has generated systemic shifts, beginning with the global economic ramifications.

Economic disruption and inflationary spillover. The Russian invasion of Ukraine has triggered profound disruptions in global markets, exacerbating inflation, destabilising supply chains, and accelerating systemic crises across both developed and developing economies. As one of the world's key exporters of grain, corn, sunflower oil, and other critical commodities, Ukraine has traditionally played a stabilising role in global agri-food and resource markets. However, the war and the blockade of Ukrainian ports have drastically reduced export volumes, intensifying global food insecurity and commodity price shocks.

In 2022, the World Trade Organisation forecasted a slowdown in global GDP growth

from 5,7% to 2,8%, while global trade projections were revised down due to instability in energy and agriculture markets. The Economist Intelligence Unit downgraded its global growth forecast from 3,9% to 3,4%, attributing the shift to the war's far-reaching impact. These projections aligned with World Bank data showing that over half of Ukrainian businesses had ceased operations, while the remaining enterprises functioned under severe constraints. At that stage, the total damage to Ukrainian infrastructure was estimated at more than two-thirds of GDP.

By early 2025, the cost of Ukraine's recovery and reconstruction was officially estimated at \$524 billion over the next decade, based on a joint assessment by the Government of Ukraine, the World Bank, the European Commission, and the United Nations (Updated Ukraine recovery and reconstruction needs..., 2025). This amount equals nearly 2,8 times the country's 2024 nominal GDP. Ukraine's economy is expected to grow by 2% in 2025 (Mukhina, 2025), although inflation remains high at 12,6%, and the state faces external financing needs of around \$42,8 billion (European Commission worsens forecast for Ukraine's economic growth, 2025; Updated Ukraine recovery and reconstruction needs..., 2025).

Ukraine and Russia were among the world's leading agricultural producers and, prior to the full-scale war, the two largest exporters of grains and oilseeds – jointly accounting for approximately 30% of global wheat exports in 2021 and nearly 80% of international trade in sunflower oil and related products. Ukraine, in particular, has been a major supplier of corn and other key agricultural commodities consumed globally, playing an especially vital role in food security across Asia, the Middle East, and North Africa, including countries such as Egypt and Lebanon whose political and economic stability are of critical regional importance (Brusientseva, 2022: 843).

According to the UN World Food Programme (Ukraine, 2025), prior to the invasion Ukraine produced enough food to feed 400 million people, making it a critical pillar of global food security. In an attempt to disrupt the sowing season and undermine Ukraine's role in global food supply, Russian forces deliberately targeted the country's agricultural sector. They shelled agricultural infrastructure and fuel depots, looted grain and transported it to Russian territory, mined fields and farming equipment, and blockaded key Black Sea ports through which Ukraine exports much of its agricultural produce. Despite the Black Sea Grain Initiative (2022-2023), renewed Russian attacks on port infrastructure in Odesa and Mykolaiv in 2024 undermined global confidence and pushed millions toward food insecurity (Welsh, Glauber & Dodd, 2024).

Although Ukraine succeeded in restoring its agricultural exports to nearly pre-war levels – reaching \$24,5 billion in 2024 (In 2024, Ukraine reached its pre-war export levels, 2025), including substantial volumes of sunflower oil, corn, and wheat – the global food security situation remains deeply troubling. According to the United Nations, over 295 million people in 53 countries experienced crisis-level or worse hunger in 2024, a 5% increase compared to the previous year (Global Report on Food Crises 2025, 2025). The primary drivers of this deterioration include armed conflict, climate-related disasters, and economic shocks, which increasingly intersect and reinforce one another. The crisis is expected to escalate further in 2025 due to substantial cuts in humanitarian food assistance, including a significant reduction in funding by the U.S. Agency for International Development.

In Europe, economies already weakened by the COVID-19 crisis were hit hard. Energy insecurity, inflation, and redirected public spending toward refugee assistance and military aid forced significant budgetary adjustments. Countries such as Germany and Italy, previously reliant on Russian gas, were compelled to reconfigure their energy strategies and accelerate green transitions, despite immediate economic losses.

Although earlier projections estimated that the cumulative global economic cost of the war could reach \$1,5 trillion by 2025, recent developments suggest that this figure may soon be surpassed – not only due to sustained disruptions in trade and inflationary pressures, but also because of rising reconstruction costs and a projected surge in defence

spending. Europe alone is preparing for what has been described as a 'big bang' moment, potentially unlocking over one trillion dollars in new military investments over the next decade, in response to the erosion of U.S. support and the need to reinforce the continent's own security architecture (Monaghan, 2025). When combined with the existing burden of humanitarian aid, military assistance, industrial disruptions, and infrastructure losses, the total cost of the war is likely to exceed earlier estimates.

As Professor Sebastian Galiani observes, the war has reshaped the structure of the global economy in at least three fundamental ways: by accelerating the energy transition, pushing inflation to unprecedented levels, and destabilising the financial foundations of emerging markets. The feedback loop created by disrupted grain and fertiliser exports, logistical breakdowns, and geopolitical fragmentation threatens to redefine the rules of global trade and investment for years to come (Galiani, 2023).

Demographic crisis and humanitarian fallout. The Russian invasion of Ukraine has precipitated one of the largest displacement crises in Europe since World War II. As of August 2024, approximately 6,7 million Ukrainians fled abroad, including over 6,2 million residing in European countries. Also, Ukraine still hosts around 3,7 million internally displaced persons (Ukraine: Global Appeal 2025 situation overview, 2025: 2). These movements have profound implications for Ukraine's labour market, demographic stability, and post-war recovery.

Since 24 February 2022, almost 6,5 million people fleeing Ukraine have been documented globally as of 15 February 2024 (Crisis Movements – Ukraine, 2024). By June 2023, more than 8 million Ukrainians were living abroad – roughly 20% of the country's pre-war population, including 63% of adult citizens and 22% of children (Number of Ukrainians and Their Migration Abroad., 2023). Despite some return migration, many refugees still held temporary protection status in the European Union. Countries like Germany, Poland, and the Czech Republic hosted the largest Ukrainian populations. As of 17 April 2025, 6,357,600 Ukrainian refugees were officially registered in Europe – an increase of over 350,000 compared to the figures from February 2024. This rise reflects ongoing population displacement caused by escalating hostilities and deliberate attacks on civilian infrastructure (Ukraine refugee situation, 2025).

The economic implications for host countries have been considerable. According to *Goldman Sachs*, the four largest EU economies – Germany, Poland, France, and Sweden – allocated up to 0,2% of their GDP to support Ukrainian refugees in 2022 (Chaliuk, 2022). As of 2025, European countries have spent over €117 billion to support Ukrainian refugees, with the largest contributions coming from Germany (€30.6 billion) and Poland (€26,5 billion) (How much money have European countries spent on aid., 2024). Despite the fact that many Ukrainians have actively integrated into host societies and entered the labour market, expenditures on housing, social benefits, education, and healthcare remain substantial. Particularly significant is Poland's support, which allocated 4,2% of its GDP to refugee assistance – the highest proportion among all EU member states (Poland helps Ukraine with almost 5% of its GDP., 2024).

Within Ukraine, civilians in occupied territories suffer constant shelling, lack of basic resources, and the collapse of public services. The Office of the UN High Commissioner for Human Rights (OHCHR) has documented serious humanitarian violations, including sexual violence, forced disappearances, and the targeting of civilian infrastructure.

The war has also resulted in extensive cultural destruction. According to UNESCO, at least 110 cultural heritage sites were damaged in the first two months of the full-scale invasion (How Russia is destroying Ukraine's national and cultural heritage, 2022). By mid-2023, Ukraine's Ministry of Culture reported that over 664 sites, including 84 of national significance, had been damaged or destroyed (The Ministry continues to record damage and destruction., 2023). Attacks have also targeted Holocaust memorials, such as Babyn Yar in Kyiv and Drobytsky Yar in Kharkiv, in cynical contradiction of Russia's own propaganda.

Despite these devastating impacts, the Ukrainian diaspora has mobilised extensively to support the homeland. Razom for Ukraine (Since start of full-scale invasion, over USD 100 million., 2023), for instance, raised over \$100 million for medical and mental health assistance, while the Ukrainian World Congress (2024) has coordinated the delivery of military and humanitarian aid across continents.

Nuclear risk and ecological destruction. Russia's war against Ukraine has inflicted large-scale environmental destruction, combining nuclear safety threats, ecocide, and long-term ecological degradation. These consequences transcend national borders, posing serious risks to regional and global environmental security.

Nuclear safety remains a persistent concern. Since March 2022, Russian troops have militarised the Zaporizhzhia Nuclear Power Plant (NPP), Europe's largest, using it as a military base and obstructing maintenance operations. The plant has faced repeated shelling, blackouts, and operational uncertainty. Earlier in the war, Russian forces also seized the Chernobyl Exclusion Zone, triggering international alarm due to radiation risks and hostage-taking of plant personnel. These incidents undermine global nuclear norms and highlight gaps in international enforcement mechanisms.

The destruction of the Kakhovka Dam on 6 June 2023, widely recognised as an act of ecocide, caused massive flooding, environmental contamination, and damage to critical biodiversity zones. Over 150 tonnes of oil spilled into the Dnipro River. Flooding has significantly affected three nature reserves: the Nizhnedniprovsky National Nature Park (NNP), the Kamianska Sich NNP, the Biloberezhzhia Sviatoslava NNP, and the Black Sea Biosphere Reserve, which is protected by UNESCO. In addition, the Kinburn Spit Regional Landscape Park with a total area of almost 18,000 hectares; sites of the Volyn Forest Black Sea Biosphere Reserve, Dovhyi Island, Kruhlyi Island with an area of 2,700 hectares; and the Vysunsko-Inhuletskyi Regional Landscape Park with an area of 2,700 hectares were also affected (The destruction of the Kakhovka HPP caused at least \$2., 2023). The dam's collapse also disrupted the water supply for cooling reactors at Zaporizhzhia NPP, further compounding nuclear risks.

Experts of the State Environmental Inspectorate have recorded that the salinity level of the Black Sea near Odesa is already almost three times lower than normal. Such changes can irreversibly affect the entire ecosystem and lead to massive deaths of the Black Sea flora and fauna. The Black Sea is threatened with catastrophic pollution due to the explosion of the Kakhovka Hydroelectric Power Plant (Zakharchenko, 2023).

Beyond these major disasters, the war has contaminated air, soil, and water across much of Ukraine. As of 2025, Ukraine is one of the most mine-contaminated areas in the world (Mine Action Update: Ukraine, 2025). Toxic emissions from industrial sites, oil leaks, and disrupted sewage systems have polluted ecosystems and threaten long-term public health.

Russia's actions in Ukraine demonstrate the weaponisation of nature as a tool of war. The concept of ecocide is increasingly used to frame these actions within international legal discourse, reinforcing calls for accountability and compensation through global environmental justice mechanisms.

Energy security and the role of Ukraine. Russia's invasion of Ukraine exposed Europe's acute vulnerability to energy coercion. For decades, Russia leveraged its dominance in fossil fuel exports – particularly natural gas – as a geopolitical tool, shaping foreign policy decisions across the continent. The war marked a turning point, triggering what EU leaders have called a 'tectonic shift' in the region's energy doctrine.

Ukraine has played a critical role in this transformation – not only as a transit state for gas, but increasingly as an agent of resistance against energy blackmail. Despite attacks on infrastructure and the occupation of key energy facilities, Ukraine has maintained energy flows where possible, resisted Russian attempts to destabilise its grid, and accelerated its own path toward energy independence. The country is now a testing ground for distributed energy resilience, with growing investments in renewables, energy efficiency, and decentralised systems.

At the European level, Ukraine's struggle has catalysed reforms. The EU's REPowerEU strategy was fast-tracked in response to the war, aiming to reduce fossil fuel dependency and diversify supply routes (EU action to address the energy crisis, 2025). Countries like Germany and Italy, previously heavily reliant on Russian gas, have begun restructuring their energy sectors under pressure from both geopolitical necessity and Ukrainian advocacy.

Ukraine's experience has also exposed the dangers of the 'resource curse' – a concept highlighted by scholars such as Michael Ross (2012) – which links fossil fuel wealth to authoritarianism. In this context, Ukraine's defiance serves not just a defensive purpose, but a normative one: challenging autocratic control over energy flows and promoting democratic resilience through transparency and reform.

Thus, Ukraine functions not merely as a victim of energy aggression, but as a normative and infrastructural shield – defending European societies from economic coercion and accelerating the continent's shift toward sustainable, decentralised energy futures.

Legal order, international norms, and the Ukrainian commitment to values. The Russian invasion of Ukraine constitutes one of the most egregious violations of international law in the twenty-first century. Since 2022, Russia has breached multiple foundational principles of the UN Charter and customary international law, including the prohibition of the use of force, respect for sovereignty and territorial integrity, the inviolability of borders, and the protection of civilians in times of war. The use of indiscriminate weapons – cluster munitions, phosphorus bombs – and deliberate attacks on civilian infrastructure such as hospitals, schools, and energy grids have triggered global condemnation and calls for accountability.

In parallel, Russia's disregard for international obligations under the 1994 Budapest Memorandum, the Geneva Conventions, and the Law of Armed Conflict has undermined the very foundations of the rules-based international order. Its militarisation of occupied territories, weaponisation of food and energy, and systemic disinformation campaigns not only destabilise Ukraine, but threaten the credibility of global governance mechanisms writ large.

In stark contrast, Ukraine has consistently aligned itself with international legal norms and democratic values, even under conditions of existential threat. Kyiv has initiated legal proceedings at the International Court of Justice and cooperated with the International Criminal Court on war crimes investigations. Despite the devastation of war, Ukraine has maintained its commitment to human rights conventions, rule of law, and democratic governance – upholding the very values enshrined in the European and international legal traditions.

Ukraine's conduct in war reinforces its position not only as a victim of aggression but as a defender of legal and moral order. As European Commission President Ursula von der Leyen stated during her visit to Kyiv in May 2023, Ukraine has become a place where European values are defended daily – not just in rhetoric but in practice (Kanevskyi, 2023). This commitment has accelerated Ukraine's integration into the Euro-Atlantic legal and security space and has bolstered its status as a normative actor capable of reinforcing the legitimacy of international institutions from within.

Ultimately, Ukraine's legal posture exemplifies the normative power of value-based resistance. While Russia undermines international law to pursue imperial revisionism, Ukraine's resilience contributes to the reaffirmation of global norms – and to the reconstitution of international security architecture on the basis of rights, justice, and shared democratic ideals.

Ukraine as a strategic and normative shield of Europe. Russia's full-scale invasion of Ukraine is not merely a geopolitical rupture – it is a civilizational confrontation. Ukraine today stands at the epicentre of a historic struggle between authoritarian coercion and democratic resilience. As in earlier centuries, Ukraine has once again become the shield defending Europe from aggression, disinformation, and the erosion of core values.

Yet Ukraine's role in this war transcends the traditional image of a defensive buffer

zone. Through its battlefield resilience, legal initiatives, civil mobilisation, and diplomatic engagement, Ukraine has emerged not only as a frontline state but as a *security provider* and *normative leader* within the emerging European order.

Traditionally, aspirant countries in the Euro-Atlantic space are required to meet established standards before joining NATO or the EU. However, Ukraine's wartime performance has inverted this logic. Under conditions of existential threat, the country has demonstrated strategic competence, military innovation, and operational discipline that exceed those of several long-standing member states. The Ukrainian Armed Forces have successfully absorbed and institutionalised NATO principles – from interoperability and decentralised command to battlefield logistics – under the most extreme conditions imaginable.

Ukraine's battlefield has become a real-world environment for understanding the dynamics of modern warfare. These experiences are already informing doctrinal updates within NATO and shaping the alliance's long-term adaptation strategy. In this sense, Ukraine is no longer merely aspiring to join Western defence structures – it is already contributing to their strategic relevance and evolution.

Equally significant is Ukraine's function as a *normative actor*. In contrast to authoritarian regimes that exploit state power to suppress dissent, Ukraine has sustained democratic practices, rule of law, transparency, and respect for civil liberties even under martial law. Its wartime governance – including initiatives in digital governance, civil society coordination, and international legal advocacy – reflects a resilient value ecosystem aligned with the foundational principles of the European Union.

Ukraine's appeals to international law, human rights conventions, and multilateral institutions are not instrumental or selective; they are rule-based and consistent. Whether through its engagement with the International Criminal Court or advocacy at the United Nations General Assembly, Ukraine has demonstrated that it is not merely aligning with European values – it is actively reinvigorating them.

This moral consistency is particularly evident in Ukraine's rejection of coerced peace. Despite mounting international pressure for compromise, Ukraine continues to uphold its right to just resistance. The missile strike on the Okhmatdyt children's hospital in Kyiv (July 2024) and the double attack on civilians in Sumy (April 2025) are just two among many examples that, despite widespread international condemnation, failed to stop Russia's aggression and further underscore the existential nature of Ukraine's struggle. Its refusal to appease mirrors the failures of past attempts to pacify authoritarian expansionism and affirms the moral clarity of Ukraine's position.

Ukraine's contribution to European security and its principled commitment to shared values demand a corresponding shift in integration policy. While the EU and NATO traditionally apply the principle of conditionality to accession, the current context necessitates a more flexible, partnership-based approach. Ukraine's reconstruction provides a unique opportunity to embed reforms into European frameworks from the ground up, creating a model of synchronised, accelerated integration.

Delaying Ukraine's institutional anchoring risks not only strategic fragmentation but also moral incoherence. Europe's long-term stability depends on locking Ukraine into its security and political architecture – not only to reward resilience but to consolidate deterrence against future aggression.

Conclusions. The Russian invasion of Ukraine has become a critical juncture in the evolution of the international security system, triggering multidimensional transformations far beyond the battlefield. This war has revealed the limits of existing institutional mechanisms, exposed vulnerabilities in economic and energy interdependence, and challenged the normative coherence of the global order. At the same time, it has elevated Ukraine from the position of a peripheral security recipient to that of a central actor – both strategic and normative – in shaping Europe's response to authoritarian aggression.

Ukraine's wartime experience has fundamentally altered its status within the Euro-

Atlantic community. Its ability to maintain institutional resilience, civil mobilisation, and legal coherence under conditions of existential threat has demonstrated a level of democratic maturity and strategic competence that exceeds the expectations typically placed on aspirant states. The country's economy, though severely damaged, has continued to function, supported by international partnerships and domestic innovation. Its agricultural sector, once a pillar of global food security, has adapted under fire to resume critical exports, while the Ukrainian diaspora has mobilised extensive humanitarian and logistical assistance across continents.

Equally transformative is Ukraine's role in accelerating Europe's energy transition. As country resisting energy blackmail and promoting energy diversification, Ukraine has not only defended its own sovereignty but also helped redefine the continent's energy architecture. In doing so, it has challenged the geopolitical logic of dependency and reinforced the normative imperative of democratic resilience over resource authoritarianism.

The environmental and humanitarian dimensions of the war – ranging from ecocide and nuclear risk to mass displacement and cultural destruction – have further underlined the systemic consequences of Russia's aggression. These effects are not limited to Ukraine's territory but threaten regional stability, global health, and ecological balance. Ukraine's response, grounded in appeals to international law and sustained civic engagement, has reaffirmed its commitment to the very norms that form the foundation of European and global governance.

Perhaps most significantly, Ukraine has assumed a new identity – not as a passive object of geopolitical contestation, but as an active defender and co-shaper of the European project. Its strategic adaptation on the battlefield has already informed NATO doctrine, while its morally grounded insistence on justice and accountability has strengthened the legitimacy of international legal institutions. In this sense, Ukraine has become not only a shield in the physical sense, but a normative compass, confronting the erosion of democratic values and reinforcing the moral coherence of the West.

In light of these developments, Ukraine's integration into the European and transatlantic institutional system should no longer be treated as a distant objective but as a necessary condition for continental security and democratic consolidation. The war has made clear that the future of Europe's defence, stability, and values depends not only on formal treaties, but on the inclusion of those who have demonstrated – through action, sacrifice, and conviction – their unwavering commitment to the principles that unite democratic nations. Ukraine's presence at the core of this architecture is not a symbolic gesture; it is a strategic and ethical imperative.

REFERENCES

- Brusientseva, O.** (2022). *Global challenges of the Russian-Ukrainian war*, In Bodak, V., Pantiuk, M., Haliv, M., Ilnytskyi, V. & Vikhliaiev, M. (Eds.), *The Russian-Ukrainian war (2014-2022): Historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph* (pp. 840-847). Riga, Latvia: Baltija Publishing. Retrieved from <https://cutt.ly/rxx5dR44> // **Брусієнцєва, О.** (2022). *Глобальні виклики російсько-української війни*, In В. Бодак, М. Пантюк, М. Галій, В. Ільницький & М. Віхляєв (ред.). *Російсько-українська війна (2014-2022): Історичні, політичні, культурно-освітні, релігійні, економічні та правові аспекти: Наукова монографія* (с. 840-847). Рига, Латвія: Baltija Publishing. Retrieved from <https://cutt.ly/rxx5dR44>
- Chaliuk, Y.** (2022). Global socio-economic implications of the Russia-Ukraine war. *Economy and Society*, 37. Retrieved from <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-54> // **Чалюк, Ю.** (2022). Глобальні соціально-економічні наслідки російсько-української війни. *Економіка та суспільство*, 37. Retrieved from <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-54>
- Crisis Movements – Ukraine (2024). *Global Migration Data Portal*. Retrieved from <https://cutt.ly/lrx6J9Ba>
- EU action to address the energy crisis (2025). *European Commission*. Retrieved from

- <https://cutt.ly/6rcqMELy>
- European Commission worsens forecast for Ukraine's economic growth (2025, May 19). *UNN: Ukrainian National News*. Retrieved from <https://cutt.ly/Rrx5wC8p>
- Galiani, S.** (2023, August 25). How the war in Ukraine is transforming economic and business landscapes of countries, regions, and the world. Explained by economist Sebastian Galiani. *Forbes Ukraine*. Retrieved from <https://cutt.ly/Vrx9I7NS> // **Галіані, С.** (25 серпня 2023). Як війна в Україні змінює економічний і бізнесовий ландшафти країн, регіонів та світу. Пояснює професор економіки Себастьян Галіані. *Forbes Україна*. Retrieved from <https://cutt.ly/Vrx9I7NS>
- Global Economic Outlook 2022: Assessing the impact of war on G7 economies, Russia and Ukraine (2022). *Economist Intelligence Unit*. Retrieved from <https://cutt.ly/Urx9hOvI>
- Global Report on Food Crises 2025 (2025). *FSIN: Food Security Information Network*. Retrieved from <https://cutt.ly/nrx51W1c>
- Hai-Nyzhnyk, P.** (2022). The Russian-Ukrainian war – the war for life (2014-2022): Periodization. *Ukrainoznavstvo*, 1 (82), 51-76. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4-55> // **Гай-Нижник, П.** (2022). Російсько-українська війна – війна за життя (2014-2022 pp.): періодизація. *Українознавство*, 1 (82), 51-76. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4-55>
- How much money have European countries spent on aid for Ukrainian refugees. (2024, October 15). *Slovo i Dilo*. Retrieved from <https://cutt.ly/hrcql8B6> // *Скільки грошей країни Європи витратили на допомогу українським біженцям.* (15 жовтня 2024). *Слово і Діло*. Retrieved from <https://cutt.ly/hrcql8B6>
- How Russia is destroying Ukraine's national and cultural heritage (photo gallery) (2022, April 28). *Radio Svoboda*. Retrieved from <https://cutt.ly/ircqWgZM> // Як Росія знищує національну і культурну спадщину України (фотогалерея). (28 квітня 2022). *Радіо Свобода*. Retrieved from <https://cutt.ly/ircqWgZM>
- Hrytsiuk, V. & Lysenko, O.** (2023). Russia's war against Ukraine: Military, international legal, geopolitical and economic dimensions. *Ukrainian Historical Journal*, 2 (569), 5-33. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2023.02.005> // **Грицюк, В. & Лисенко, О.** (2023). Війна Російської Федерації проти України: Воєнний, міжнародно-правовий, геополітичний та економічний виміри. *Український історичний журнал*, 2 (569), 5-33. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2023.02.005>
- Hrytsiuk, V.** (2022). Historical periodisation of the full-scale armed aggression of the Russian Federation against Ukraine. In *Ukrainian Army: Modernity and Historical Retrospective: Proceedings of the 3rd International Scientific and Practical Conference, 23 November 2022* (pp. 45-46). Kyiv: National University of Defence of Ukraine // **Грицюк, В.** (2022). Історична періодизація широкомасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України. *Українське військо: сучасність та історична ретроспектива: Збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції, 23 листопада 2022 р.* (с. 45-46). Київ: НУОУ.
- Ilnytskyi, V. & Kutska, O.** (2023). Periodization of the Russian-Ukrainian war (2014-2022) in the Ukrainian scientific discourse. *Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical Universit*, 13 (55), 162-176. DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.13/55.283087> // **Ільницький, В. & Куцька, О.** (2023). Періодизація російсько-української війни (2014-2022) в українському науковому дискурсі. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 13 (55), 162-176. DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.13/55.283087>
- Italy 2023: Energy Policy Review (2023). *Paris: IEA*. Retrieved from <https://cutt.ly/krx6U1oj>
- Kanevskyi, D.** (2023, May 9). Europe Day: What did von der Leyen bring to Kyiv. *Deutsche Welle*. Retrieved from <https://cutt.ly/4rcq2Jjl> // **Каневський, Д.** (9 травня 2023). День Європи: з чим фон дер Ляєн приїхала до Києва. *Deutsche Welle*. Retrieved from <https://cutt.ly/4rcq2Jjl>
- Kotlyar, Y. & Lymar, M.** (2023). Ukrainian shield in defense of European civilization: Chronology and periodization. *Eminak: Scientific Quarterly Journal*, 3 (43), 255-271. DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2023.3\(43\).669](https://doi.org/10.33782/eminak2023.3(43).669)
- Kotlyar, Y., Lymar, M. & Tykhonenko, I.** (2020). Pakistan-Ukraine: Analogies in the triangles of regional security complexes. *Annali di Ca' Foscari. Serie orientale*, 56, 219-244. DOI: <http://doi.org/10.30687/AnnOr/2385-3042/2020/56/009>

- Macro poverty outlook for Ukraine: April 10, 2025. Macro Poverty Outlook (MPO). Washington, D.C.: World Bank Group (2025). *World Bank*. Retrieved from <https://cutt.ly/Krx7Rp7A>
- McHugh, D.** (2023, September 19). Germany went from envy of the world to the worst-performing major developed economy. What happened? *Associated Press*. Retrieved from <https://cutt.ly/Mrx6uJq5>
- Mine Action Update: Ukraine (2025, January). *UNMAS: United Nations Mine Action Service*. Retrieved from <https://cutt.ly/nrcqCQwK>
- Monaghan, S.** (2025, March 5). Europe's trillion dollar opportunity to save Ukraine and the free world. *Center for Strategic & International Studies (CSIS)*. Retrieved from <https://cutt.ly/2rx6dXwv>
- Mukhina, O.** (January 17, 2025). *World Bank projects 2% growth for Ukraine in 2025 despite ongoing war*. *Euromaidan Press*. Retrieved from <https://cutt.ly/3rx77Rj3>
- Number of Ukrainians and Their Migration Abroad Because of the War (2023, July 5). *OPORA*. Retrieved from <https://cutt.ly/Hrx6LfQ2> // Кількість українців та їх міграція за кордон через війну (5 липня 2023). *ОПОРА*. Retrieved from <https://cutt.ly/Hrx6LfQ2>
- Poland helps Ukraine with almost 5% of its GDP, 85% of which goes to refugees (2024, November 14). *European Pravda*. Retrieved from <https://cutt.ly/VrcqnABY> // Польща допомогла Україні на майже 5% свого ВВП, 85% з цього пішло на біженців (14 листопада 2024). *Європейська правда*. Retrieved from <https://cutt.ly/VrcqnABY>
- Ross, M.** (2012). *The oil curse: How petroleum wealth shapes the development of nations*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Since start of full-scale invasion, over USD 100 million in aid collected by Razom for Ukraine charity organization (2023, August 23). *Media Center Ukraine*. Retrieved from <https://cutt.ly/3rcqUo6Q>
- The destruction of the Kakhovka HPP caused at least \$2 billion in direct damages to Ukraine — preliminary estimates by the KSE Institute (2023, June 30). *KSE: Kyiv School of Economics*. Retrieved from <https://cutt.ly/zrcqP9lJ> // Підлив Каховської ГЕС завдав Україні щонайменше \$2 млрд прямих збитків — перші обрахунки KSE Institute (30 червня 2023). *Київська школа економіки*. Retrieved from <https://cutt.ly/zrcqP9lJ>
- The Ministry continues to record damage and destruction of cultural heritage sites caused by Russian aggression (2023, July 19). *Uriadovyi Portal*. Retrieved from <https://cutt.ly/orcqTJEo> // МКІП продовжує фіксувати пошкодження та руйнування об'єктів культурної спадщини внаслідок російської агресії (19 липня 2023). *Урядовий портал*. Retrieved from <https://cutt.ly/orcqTJEo>
- In 2024, Ukraine reached its pre-war export levels (2025, January 3). *The Odessa Journal*. Retrieved from <https://cutt.ly/jrx5GxWm>
- Ukraine Emergency (2025). *WFP: World Food Programme*. Retrieved from <https://www.wfp.org/emergencies/ukraine-emergency>
- Ukraine: Global Appeal 2025 situation overview (2024). *United Nations High Commissioner for Refugees*. Retrieved from <https://cutt.ly/1rx6IHbp>
- Ukraine (2025). *WFP: World Food Programme*. Retrieved from <https://cutt.ly/1rx5nb1y>
- Ukraine refugee situation (2025, April 17). *Operational Data Portal*. Retrieved from <https://cutt.ly/ircqrqa4>
- Ukrainian World Congress delivers \$1.22 million aid package to bolster defense intelligence (2024, December 19). *Ukrainian World Congress*. Retrieved from <https://cutt.ly/Drcq18zz>
- Updated Ukraine recovery and reconstruction needs assessment released (2025, February 25). *World Bank Group*. Retrieved from <https://cutt.ly/nrx7htex>
- Welsh, C., Glauber, J. & Dodd, E.** (2024). *Russia's renewed attacks on Ukraine's grain infrastructure: Why now? What next?* *Center for Strategic & International Studies (CSIS)*. Retrieved from <https://cutt.ly/Hrx5R41K>
- Zakharchenko, K.** (2023, June 13). An environmental disaster of global scale: Consequences of the destruction of the Kakhovka HPP. *Kyiv Post*. Retrieved from <https://www.kyivpost.com/uk/post/18238> // Захарченко, К. (13 червня 2023). Екологічна катастрофа світового масштабу: наслідки підриву Каховської ГЕС. *Kyiv Post*. Retrieved from <https://www.kyivpost.com/uk/post/18238>

INTERNATIONAL RELATIONS

УДК (UDC) 327.56 : 355.23 «2022-2024»
DOI: 10.26693/ahpsxxi2025.10.087

MILITARY ASSISTANCE OF NORWAY TO UKRAINE IN 2022-2024: SCALE, MECHANISMS, AND SIGNIFICANCE

Serhii Rudko,

e-mail: serhii.rudko@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4734-4276>

*Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy,
Ukraine, 79026, Lviv, Heroiv Maidanu Street, 32*

Abstract

The article examines Norway's military assistance to Ukraine in 2022-2024, analyzing its scale, implementation mechanisms, and impact on the combat capability of the Armed Forces of Ukraine. Amid Russian aggression, the Kingdom of Norway plays a key role among European allies by providing a broad spectrum of support, including financial aid, the supply of modern weaponry, armored vehicles, artillery systems, air defense assets, naval equipment, and technological support. Particular emphasis is placed on strategic initiatives, notably the Nansen Program, which envisions long-term support for Ukraine, and the Security Cooperation Agreement, which formalizes Norway's commitments to military aid, the integration of the Ukrainian army into the European security framework, and the strengthening of defense-industrial cooperation.

The article explores Norway's participation in multilateral defense coalitions and its contribution to international training programs for Ukrainian servicemen. It analyzes the supply of heavy weaponry, including Leopard 2 tanks, CV90 infantry fighting vehicles, M109 self-propelled artillery systems, M270 multiple launch rocket systems, and advanced air defense systems such as NASAMS, IRIS-T, and Mistral. Special attention is given to the funding of ammunition procurement, demining operations, support for Ukraine's defense industry, and the enhancement of its naval capabilities. Another critical aspect is the development of aviation potential, including the delivery of F-16 fighter jets and the maintenance of military aircraft.

The study confirms that Norway is not only among the largest donors of military aid to Ukraine but also provides targeted long-term support aimed at strengthening the combat readiness of the Ukrainian Armed Forces and integrating Ukraine into the European security system. The analysis allows for an assessment of Norway's contributions within the broader international efforts to enhance Ukraine's defense capabilities and ensure stability in Europe. The findings demonstrate that cooperation between Ukraine and Norway continues to expand, incorporating new formats of military, technological, and institutional collaboration that contribute to long-term security in the region.

Keywords: Norway, military assistance, Nansen Program, international cooperation, Armed Forces of Ukraine, European security

ВІЙСЬКОВА ДОПОМОГА НОРВЕГІЇ УКРАЇНІ У 2022-2024 РОКАХ: МАСШТАБИ, МЕХАНІЗМИ ТА ЗНАЧЕННЯ

Сергій Рудько,

e-mail: serhii.rudko@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4734-4276>

*Національна академія сухопутних військ
імені Гетьмана Петра Сагайдачного,
Україна, 79026, Львів, вулиця Героїв Майдану, 32*

Анотація

Стаття досліджує військову допомогу Норвегії Україні у 2022-2024 роках, аналізуючи її масштаби, механізми реалізації та вплив на обороноздатність Збройних Сил України. В умовах російської агресії Королівство Норвегія відіграє ключову роль серед європейських союзників, надаючи широкий спектр підтримки, включаючи фінансування, постачання сучасного озброєння, бронетехніки, артилерійських систем, засобів протиповітряної оборони, військово-морського обладнання та технологічну підтримку. Особливий акцент зроблено на стратегічних ініціативах, зокрема Програмі «Нансена», що передбачає довгострокову підтримку України, та Угоді про співробітництво у сфері безпеки, яка закріплює зобов'язання Норвегії щодо військової допомоги, інтеграції української армії у європейський безпековий простір та посилення військово-промислової кооперації.

У статті розглянуто участь Норвегії у багатосторонніх оборонних коаліціях та її внесок у міжнародні програми навчання українських військовослужбовців. Проаналізовано постачання важкого озброєння, серед якого танки Leopard 2, бойові машини піхоти CV90, самохідні артилерійські установки M109, реактивні системи залпового вогню M270 та сучасні засоби ППО, включаючи NASAMS, IRIS-T та Mistral. Окрему увагу приділено фінансуванню закупівель боєприпасів, розмінуванню територій, підтримці оборонної промисловості та зміцненню морських спроможностей України. Важливим аспектом є також розвиток авіаційного потенціалу, зокрема передача винищувачів F-16 і технічне обслуговування військової авіації.

Дослідження підтверджує, що Норвегія не лише входить до групи найбільших донорів військової допомоги Україні, але й здійснює цілеспрямовану довгострокову підтримку, спрямовану на підвищення боєготовності ЗСУ та інтеграцію України у європейську систему безпеки. Результати аналізу дозволяють оцінити значення норвезької підтримки у контексті міжнародних зусиль зі зміцнення обороноздатності України та забезпечення стабільності в Європі. Дослідження демонструє, що співпраця між Україною та Норвегією продовжує розширюватися, включаючи нові формати військової, технологічної та інституційної взаємодії, що сприяє довгостроковій безпеці в регіоні.

Ключові слова: Норвегія, військова допомога, Програма «Нансена», міжнародна співпраця, Збройні Сили України, безпека Європи

Постановка проблеми. Повномасштабна війна Росії суттєво змінила безпекову ситуацію в Європі, зробивши міжнародну військову допомогу ключовим чинником підтримки обороноздатності України. Одним із важливих партнерів у цьому процесі є Норвегія, яка не лише постачає сучасне озброєння та військову техніку, а й бере участь у фінансуванні багатосторонніх оборонних ініціатив. Її внесок у зміцнення української армії включає передавання бронетехніки, артилерійських систем, засобів ППО, а також сприяння розвитку оборонної промисловості України.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Тема військової підтримки Норвегії Україні є відносно новою та динамічною, що зумовлює обмежену кількість наукових публікацій. Наявні матеріали здебільшого представлені аналітичними дослідженнями, журналістськими розслідуваннями та офіційними звітами. Дослідження та публікації свідчать про активне висвітлення цієї теми у мілітарних оглядах, офіційних документах, на спеціалізованих порталах (Militaryni, Defense Express), норвезьких, українських та міжнародних ЗМІ (Nettavisen, VG, NRK, DN, TV2, Radio Svoboda, European Pravda, Reuters, Bloomberg). Вони містять детальну інформацію про масштаби, структуру та специфіку допомоги, проте часто зосереджуються на окремих її аспектах, що ускладнює формування цілісного уявлення про стратегію Норвегії щодо підтримки України.

Важливими джерелами залишаються офіційні документи урядів і міжнародних організацій, зокрема Уряду Норвегії, Норвезького агентства матеріального забезпечення оборони, Норвезького агентства з розвитку співробітництва, Уряду Великої Британії, Центру інвестицій у оборону Естонії, Офісу Президента України та НАТО. Значний обсяг актуальної інформації публікується на офіційних сторінках у соціальних мережах X і Facebook таких установ, як Міністерство закордонних справ Норвегії, Збройні сили Норвегії, Генеральний штаб Збройних сил України, Державне агентство відновлення та розвитку інфраструктури України, Командування Десантно-штурмових військ ЗСУ та Командування об'єднаних операцій Збройних сил Канади.

Оперативним джерелом новин залишаються соціальні мережі, де офіційні особи, зокрема міністр оборони України Рустем Умеров (Umerov, 2024, October 30; Umerov, 2024, November 13) і президент Володимир Зеленський (Office of the President of Ukraine), повідомляють про нові пакети допомоги та їхній вплив на обороноздатність країни. Додаткову цінність становлять дані, опубліковані на ресурсах підприємств, що беруть участь у виробництві військової техніки чи забезпеченні інших напрямів допомоги, зокрема норвезького оборонного концерну Kongsberg Gruppen. Сукупний аналіз цих матеріалів дає змогу оцінити масштаби та стратегічне значення норвезької підтримки для України.

Метою статті є аналіз військової допомоги Норвегії Україні у 2022-2024 роках, розгляд її масштабів, напрямів і впливу на ведення бойових дій.

Виклад основного матеріалу. Ще до 2022 р. співпраця між Україною та Норвегією у сфері оборони була обмеженою і здебільшого зосереджувалася на участі в навчальних програмах, спільних тренуваннях у межах НАТО та підтримці у сфері реформування ЗСУ. Після початку війни допомога набула значно масштабнішого характеру, охоплюючи постачання важкого озброєння, боєприпасів, фінансування військових закупівель та навчання українських військовослужбовців. За даними Інституту світової економіки Кіля, станом на 31 грудня 2024 р. Норвегія посідає одинадцяте місце серед країн-донорів за обсягом військової допомоги, надавши близько 2 млрд євро. Її внесок не лише посилює обороноздатність України, а й відіграє значну роль у загальній структурі міжнародної підтримки, що спрямована на забезпечення стабільності та безпеки в Європі.

Від серпня 2022 р. Норвегія поступово нарощувала обсяги військової допомоги Україні. У листопаді того ж року вона спільно з Нідерландами оголосила про виділення 250 млн. євро на закупівлю обладнання, боєприпасів і матеріально-технічне забезпечення (Norway and the Netherlands contribute..., 2022). У лютому 2023 р. уряд Норвегії затвердив новий пакет фінансування, що охоплює довгострокову програму підтримки ЗСУ (Norway allocates..., 2023), а вже у березні було підписано угоду про створення організації для постачання оборонних матеріалів, що підвищило прозорість та ефективність процесу міжнародних закупівель військової техніки для України (Norway helps Ukraine..., 2023).

Для підтримки України Норвегія створила довгострокову ініціативу – Програму «Нансена», спрямовану на надання військової, гуманітарної та

економічної допомоги у період з 2023 по 2030 р. Ця програма передбачає загальний бюджет у 135 млрд. норвезьких крон (11,2 млрд. євро), а розподіл коштів між військовою та цивільною підтримкою визначається щорічно залежно від актуальних потреб України. Фінансування охоплює закупівлю озброєння, технічне забезпечення, соціальні програми, а також підтримку критично важливої інфраструктури. Координацією цивільної частини займається Норвезька агенція з розвитку співробітництва у співпраці з міжнародними організаціями, що забезпечує ефективність та прозорість використання ресурсів. Норвегія розглядає цю програму як механізм стабільної та довготривалої підтримки України, спрямований на посилення її обороноздатності, розвиток та післявоєнне відновлення (The Nansen Support Programme for Ukraine, 2024).

Протягом 2023-2024 рр. Королівство Норвегія продовжувало розширювати свою підтримку. У липні 2023 р. було оголошено про збільшення обсягів військової допомоги, яка включала постачання військової техніки та боєприпасів. На початку 2024 р. уряд ухвалив рішення про дозвіл на прямий продаж озброєнь Україні, що значно прискорило процес постачання критично важливого обладнання (Ukraine will purchase..., 2024). Крім того, у квітні 2024 р. було виділено додаткові 600 млн. доларів на військову, технічну та гуманітарну допомогу (Zelenskuu, 2024). У жовтні 2024 р. було оголошено про інвестування 967 млн. крон (82 млн. євро) у розвиток норвезької оборонної промисловості, що дозволить збільшити виробництво озброєнь, які передаються Україні (Roadmap for the Defense Industry, 2024).

31 травня 2024 р. було підписано Угоду про співробітництво у сфері безпеки та довгострокову підтримку між Україною та Королівством Норвегія. У межах цієї угоди Норвегія зобов'язалася надати Україні щонайменше 13,5 млрд. крон (близько 1,2 млрд. євро) військової допомоги у 2024 р. Загалом, у рамках Програми «Нансен», що діятиме до 2027 р., передбачено виділення майже 6,4 млрд. євро на підтримку українського оборонного сектору (Agreement..., 2024).

Окрему увагу в угоді приділено розвитку військових спроможностей України, зокрема постачанню винищувачів F-16 та підготовці українських пілотів. Також Норвегія підтримуватиме посилення морської безпеки України, сприяючи зміцненню її військово-морських можливостей у Чорному та Азовському морях. Угода передбачає подальшу співпрацю у сфері оборонної промисловості, що включає фінансування виробництва озброєнь для ЗСУ та спільні оборонні проекти. Документ також окреслює широкий спектр напрямів підтримки, зокрема постачання військової техніки, гуманітарне розмінування, захист критичної інфраструктури та протидію інформаційним загрозам. Крім того, Норвегія підтвердила свою підтримку майбутнього членства України в НАТО, що закріплює стратегічний характер двосторонньої співпраці у сфері безпеки та оборони (Agreement..., 2024).

Королівство Норвегія також підтримує українську оборонну промисловість безпосередньо. Наприкінці жовтня 2024 р. було оголошено про фінансування закупівлі озброєнь в українських виробників, що не лише зміцнює українську армію, а й сприяє розвитку внутрішнього оборонного сектору (Norway provides half..., 2024). У листопаді 2024 р. норвезькі урядові структури та оборонні закупівельні агенції України уклали угоду про співпрацю, що передбачає активізацію спільних проектів та взаємодію у сфері військових поставок (Umerov, 2024, November 13). Крім того, уряд Норвегії підтримує міжнародні ініціативи з фінансування України. У листопаді 2024 р. країна затвердила фінансову допомогу Україні на суму 3,2 млрд. доларів, що включає підтримку оборонного сектору, відновлення інфраструктури та гуманітарні ініціативи (Increased and more long-term support for Ukraine, 2024).

Королівство Норвегія здійснює значну нелетальну підтримку України, спрямовану на медичну допомогу, транспортну інфраструктуру та розмінування. Важливу складову цієї допомоги стали спеціалізовані медичні автобуси та польові шпиталі, які дозволяють забезпечувати оперативне лікування поранених у зоні бойових дій. 30 листопада 2022 р. Норвегія передала Україні медичні автобуси

для евакуації поранених військовослужбовців (Norway donates medical..., 2022). 1 грудня 2022 р. було оголошено про передачу Україні додаткового польового шпиталю типу Role II, який забезпечуватиме розширену медичну допомогу на передових позиціях (Norway and the Netherlands..., 2022). 21 березня 2023 р. Україна отримала військовий польовий шпиталь у співпраці між Норвегією, Естонією та Нідерландами (Field hospital donated in cooperation..., 2023). 17 лютого 2024 р. Королівство Норвегія оголосило про передачу Україні медичного обладнання для військових, що включає апарати для діагностики, інструменти для хірургії та засоби для реабілітації поранених (Donating medical..., 2024).

Окрім медичної підтримки, Норвегія сприяє відновленню зруйнованої інфраструктури, передаючи тимчасові мости для забезпечення логістики. 15 грудня 2022 р. було передано десять тимчасових мостів для відновлення транспортної інфраструктури (Norway donates temporary bridges to Ukraine, 2022). Також країна активно допомагає у розмінуванні територій, надаючи відповідне технічне обладнання та засоби захисту. 24 серпня 2023 р. Норвегія оголосила про передачу обладнання для розмінування, що включає технічні засоби та спеціальне спорядження для операторів (Norway donates mine-clearing..., 2023).

Окрім значної нелетальної допомоги, Королівство Норвегія активно долучилося до зміцнення обороноздатності України шляхом постачання бронетехніки та важкого озброєння. Враховуючи зростаючі потреби ЗСУ у броньованих машинах для ведення бойових дій і забезпечення мобільності військ, норвезький уряд ухвалив рішення про передачу сучасних зразків техніки, зокрема танків Leopard 2, бронеавтомобілів та транспортних засобів для логістики. Така підтримка стала частиною ширшої міжнародної координації допомоги, зокрема танкової коаліції, спрямованої на підвищення боєздатності української армії.

Передача бронетехніки розпочалася у липні 2022 р., коли Норвегія надала Україні 14 бронеавтомобілів IVECO LAV III (Norway donates armored..., 2022). Ці машини активно використовуються українськими десантниками для виконання бойових завдань, зокрема розвідки, пошуку та евакуації. Завдяки високій маневреності, прохідності та надійному броньованому корпусу, IVECO LAV III забезпечують захист екіпажу та ефективно підтримують мобільні операції ЗСУ в умовах бойових дій (Italian Iveco – LMV armored vehicles help..., 2022).

Згодом, у січні 2023 р., норвезький уряд почав переговори щодо можливого постачання танків Leopard 2, визнаючи необхідність надання Україні важкої техніки для ефективного ведення бойових дій (Norway may deliver ur..., 2023). Уже наприкінці місяця стало відомо, що Норвегія готова передати до восьми танків Leopard 2 у межах спільних зусиль країн НАТО з підтримки України. У лютому ця ініціатива отримала офіційне підтвердження і танки разом із боєприпасами та матеріально-технічним забезпеченням були передані ЗСУ. Загалом, Королівство Норвегія передало Україні 8 танків Leopard 2 (Norway donates eight Leopard 2..., 2023).

У вересні 2023 р. Норвегія передала Україні 50 гусеничних транспортерів М548, які значно покращили логістичні можливості українських військ (Norway provides..., 2023). Створені на базі бронетранспортера М113, ці машини призначені для транспортування вантажів, боєприпасів і особового складу в умовах бездоріжжя, де використання колісної техніки ускладнене. Завдяки високій прохідності та вантажопідйомності до 5 тонн, М548 забезпечують безперебійне постачання ресурсів на передову, що особливо важливо в осінньо-зимовий період.

Королівство Норвегія також підтримує Україну, виділяючи кошти на технічне обслуговування переданої бронетехніки. У квітні 2024 р. уряд Норвегії виділив 13,7 млн. доларів на підтримку танків Leopard 2A4, що перебувають на озброєнні України. Це дозволить підтримувати їхню боєготовність і забезпечити довготривале використання у бойових умовах (Norway provides..., 2023).

Королівство Норвегія з перших місяців повномасштабного вторгнення активно

підтримувало Україну не лише бронетехнікою, а й сучасними артилерійськими системами, реактивними установками, боеприпасами та технологіями оборонного виробництва. Враховуючи значну роль артилерії у сучасній війні, норвезький уряд ухвалював рішення про передачу гаубиць, снарядів та іншого важливого озброєння, що забезпечувало ЗСУ необхідними ресурсами для тривалих бойових дій. Ця допомога розширювалася поступово, охоплюючи як безпосереднє постачання зброї, так і фінансування закупівель у партнерстві з іншими країнами НАТО.

Одним із перших кроків у цьому напрямі стало оголошення Норвегії в березні 2022 р. про передачу 2 000 гранатометів M72, що довело загальну кількість переданого озброєння цього типу до 4 000 одиниць задля посилення протитанкових спроможностей української армії (Norway sends..., 2022). У травні 2022 р. стало відомо, що Україна отримає від Норвегії самохідні артилерійські установки M109, які здатні завдавати точних ударів на великих відстанях (Voifot, 2022). У червні 2022 р. Осло офіційно підтвердило передачу 22 таких установок, наголошуючи на їхньому важливому внеску в оборону України (Norway has..., 2022).

Самохідні артилерійські установки M109A3, передані Норвегією, продемонстрували високу ефективність на полі бою, забезпечуючи точне ураження цілей і значно перевершуючи за характеристиками радянські аналоги. Вони мають зручну ергономіку для екіпажу, підвищену дальність стрільби та використовують герметичні боеприпаси, що позитивно впливає на точність ведення вогню. Українські артилеристи швидко освоїли ці гаубиці, що дозволяє їм ефективно виконувати бойові завдання та завдавати втрат ворогу на передовій. Під час боїв за звільнення села Роботине влітку 2023 р. САУ M109A6 Paladin відіграли важливу роль. Одна установка могла випускати по ворогу від 50 до 100 снарядів за добу, часто використовуючи касетні 155-мм боеприпаси DPICM, надані США. Це сприяло ефективному знищенню позицій противника та підтримці наступальних дій українських сил (How M109..., 2023).

Розширюючи свою допомогу, Норвегія долучилася до спільної ініціативи з Великою Британією щодо постачання реактивних систем залпового вогню M270, здатних завдавати високоточних ударів на великих відстанях (Norway and the United Kingdom, 2022). Пізніше, у жовтні 2022 р., Королівство Норвегія разом із ФРН та Данією погодило фінансування закупівлі 16 словацьких САУ Zuzana 2. У серпні 2023 р. українські артилерійські підрозділи отримали першу партію цих установок (Ludovit, 2023). Ці гаубиці вирізняються високою швидкострільністю та можливістю вражати цілі на значній відстані, що є важливим чинником у сучасній війні.

Норвегія також зробила суттєвий внесок у забезпечення України боеприпасами. У жовтні 2022 р. уряд країни виділив 210 млн. крон на закупівлю снарядів калібрів 122 мм і 152 мм через британський фонд підтримки України. У 2023 р. співпраця Норвегії та Данії дозволила передати Україні 17 тисяч артилерійських снарядів у двох партіях – у квітні та червні (Norway contributes the purchase..., 2022; Norway and Denmark..., 2023).

У травні 2023 р. Королівство Норвегія розширило свою підтримку, оголосивши про передачу Україні нових РСЗВ та радарів ARTHUR. Ці високотехнологічні засоби мають критичне значення для підвищення ефективності артилерійських ударів і точності ураження ворожих цілей. Радари ARTHUR дозволяють виявляти артилерійські позиції противника та координувати вогонь у режимі реального часу, що значно посилює можливості українських військових у веденні контрбатарейної боротьби. Передача цієї техніки стала важливим кроком у розвитку артилерійських підрозділів ЗСУ, підвищуючи їхню маневреність, точність і оперативність у бойових умовах (Norway supports Ukraine..., 2023).

На початку 2024 р. Королівство Норвегія продовжило підтримку українських військових, зокрема фінансуючи закупівлю боеприпасів у межах чеської ініціативи. На це було виділено 153 млн. доларів, що дозволило забезпечити безперервність постачання необхідних снарядів для артилерійських підрозділів ЗСУ (Norway will

allocate..., 2024). У червні 2024 р. Норвегія спрямувала 480 млн. крон на закупівлю мінометних боєприпасів (Norway provides ammunition, 2024), а вже у серпні оголосила про передачу Україні технологій виробництва 155-мм артилерійських снарядів (Ukraine will produce..., 2024). Це стратегічне рішення покликане зміцнити оборонну промисловість України, дозволяючи їй поступово зменшувати залежність від імпортних боєприпасів і забезпечувати власне виробництво на тривалий період.

Норвегія відіграє важливу роль у зміцненні протиповітряної оборони України, надаючи сучасні зенітно-ракетні комплекси, боєприпаси та антидронові системи. Починаючи з 2022 р., уряд країни ухвалив низку рішень, спрямованих на посилення українських можливостей захисту від повітряних атак, що включало як безпосереднє постачання озброєння, так і фінансову підтримку закупівель у партнерстві з союзниками.

Перші кроки в цьому напрямку було зроблено у квітні 2022 р., коли Норвегія ухвалила рішення передати переносні зенітно-ракетні комплекси Mistral, які раніше використовувалися на військових кораблях. Це забезпечило українські сили ефективними засобами боротьби з повітряними загрозами, зокрема з авіацією та гелікоптерами (Norway will deliver..., 2022). Восени 2022 р. Україна почала отримувати більш потужні засоби ППО. У листопаді було офіційно підтверджено передачу ЗРК NASAMS, що значно посилює здатність України захищати критичну інфраструктуру від ракетних ударів. У наступні місяці Норвегія розширювала цю підтримку: у березні 2023 р. було оголошено про надання додаткових систем NASAMS, а вже у травні підготовлено ці комплекси для передачі Україні. У липні українська держава отримала ще більше елементів ЗРК NASAMS для посилення протиповітряної оборони (Norway to provide additional..., 2023; Norway donates additional..., 2023).

Окрім комплексів NASAMS, у серпні 2023 р. Королівство Норвегія оголосило про закупівлю для України антидронових систем виробництва Kongsberg, які забезпечують ефективний захист від безпілотників (Kongsberg, 2023). Подальші рішення щодо постачання відбувалися регулярно: у грудні 2023 р. було анонсовано передачу нових комплексів NASAMS (Norway donates more..., 2023), а у січні 2024 р. Норвегія придбала додаткові компоненти для цих систем, щоб замінити обладнання, передане Україні (Norway acquires..., 2024).

У той же період Королівство Норвегія передало Україні зенітні ракети IRIS-T SLM, що стали важливим доповненням до вже наявних систем ППО (Norway donates air defense, 2023). Згідно з інформацією, наданою канцлером Німеччини Олафом Шольцем у вересні 2024 р., ці системи, розгорнуті в Україні, досягли показника успішності понад 95%, знищивши більше 250 дронів та крилатих ракет (Siebold, 2024).

У червні 2024 р. Норвегія заявила про виділення коштів на закупівлю 100 ракет до зенітно-ракетного комплексу Patriot, що стало ще одним важливим кроком у зміцненні української ППО (Norway MFA, 2024). Наступного місяця країна оголосила про фінансування виробництва батареї IRIS-T SLM на суму 93 млн. доларів (Norway to donate \$93..., 2024).

Норвегія також бере активну участь у міжнародній коаліції з підтримки протиповітряної оборони України. У жовтні 2024 р. вона заявила про компенсацію витрат Румунії за передачу комплексу Patriot Україні, що свідчить про координацію зусиль союзників (Norway contributes..., 2024). Наприкінці року Норвегія долучилася до забезпечення безпеки ключового військового хабу допомоги в Польщі, передавши для його захисту системи NASAMS (Ojewski, 2024).

Королівство Норвегія зробило вагомий внесок у посилення ударних можливостей України, передаючи високоточне ракетне озброєння. У вересні 2022 р. було оголошено про передачу ракет Hellfire, які забезпечують високу точність ураження цілей (Norway donates Hellfire..., 2022).

Королівство Норвегія відіграє ключову роль у зміцненні авіаційних і розвідувальних можливостей України, надаючи сучасні винищувачі, БПЛА та

технічне оснащення. Від початку повномасштабного вторгнення Норвегія підтримувала розвиток українських Повітряних сил як шляхом постачання техніки, так і через підготовку персоналу та фінансування закупівель у співпраці з міжнародними партнерами.

У серпні 2022 р. Норвегія разом із Великою Британією оголосила про передачу мікродронів Black Hornet (Drones for Ukraine, 2022) і антидронових систем NightFighter, які значно покращили можливості ЗСУ у веденні розвідки та протидії безпілотним загрозам. У липні 2023 р. було підтверджено додаткову передачу 1 000 дронів Black Hornet (Norway donates 1000..., 2023). Ці мікродрони дозволяють українським військовим виконувати високоточну розвідку та збір інформації в реальному часі, що робить їх надзвичайно корисними в сучасних бойових умовах (Drones for Ukraine, 2022).

Важливим напрямком військової допомоги стала передача Україні винищувачів F-16, що відображає прагнення Норвегії забезпечити Україну сучасною авіаційною технікою. У серпні 2023 р. уряд країни офіційно підтвердив намір надати 12 літаків, що стало частиною міжнародної коаліції з модернізації українських Повітряних сил (Persen, 2023). У січні 2024 р. Королівство Норвегія відправило два винищувачі F-16 до Данії для навчання українських пілотів (Norwegian Armed..., 2024), а у квітні США схвалили передачу 22 норвезьких F-16, оснащених сучасним озброєнням і технологіями (Saether, 2024). У липні 2024 р. уряд оголосив про безоплатну передачу шести винищувачів (Johnsen & Nilsson, 2024), а в жовтні завершив їхню підготовку для передачі Україні. Також було виділено фінансування на оснащення літаків сучасним озброєнням, що суттєво підвищить їхню ефективність у бойових умовах (Umerov, 2024, October 30).

Крім безпосередньої передачі літаків, Норвегія підтримує технічне забезпечення української авіації. У липні 2024 р. вона передала запчастини до гелікоптерів Sea King, що дозволить забезпечити їхню ефективну експлуатацію в умовах війни. У грудні 2024 р. Королівство Норвегія оголосило про виділення коштів на підготовку українських пілотів у Португалії (Norway to donate spare parts..., 2024).

Окрім державної підтримки, у Норвегії активізуються й громадські ініціативи, спрямовані на розвиток безпілотних технологій для української армії. Першою такою ініціативою став збір коштів на закупівлю безпілотників Bayraktar TB2, розпочатий у липні 2022 р. (In Norway..., 2022). У грудні 2024 р. норвезький фонд долучився до збору коштів на проєкт «Дронопад», спрямований на знищення російських розвідувальних безпілотників за допомогою FPV-дронів. Ініціатива охоплює придбання ударних безпілотників, створення спеціалізованих підрозділів та забезпечення їх необхідним обладнанням, включно із засобами зв'язку, транспортом і приладами нічного бачення (Povernys, 2024).

Королівство Норвегія також робить значний внесок у зміцнення Військово-морських сил України, зосереджуючись на підтримці розмінування, забезпеченні мобільності та постачанні військово-морських суден. У грудні 2023 р. Велика Британія та Норвегія оголосили про створення морської коаліції, основною метою якої є посилення спроможностей України в розмінуванні акваторій та захисті судноплавства. У межах цієї ініціативи Норвегія передала сучасне обладнання для виконання цих завдань, що дозволило суттєво покращити безпеку у Чорноморському регіоні (British minehunting ships to bolster..., 2023).

У жовтні 2024 р. Королівство Норвегія оголосила про передачу Україні 130 надувних човнів. Ці човни покликані підвищити мобільність українських військово-морських сил і сприяти виконанню завдань у складних умовах бойових дій на воді (Increases support..., 2024). У грудні 2024 р. Норвегія оголосила про нову програму зміцнення українського флоту, яка передбачає передачу військово-морських суден, забезпечення технічної підтримки та навчання персоналу. Ця ініціатива спрямована на посилення безпеки Чорноморського регіону та стабільності в Європі (Strengthening the Ukrainian navy, 2024).

Королівство Норвегія відіграє важливу роль у підготовці українських військових, беручи участь у міжнародних тренувальних місіях та організовуючи спеціалізовані навчальні програми. У серпні 2022 р. Норвегія долучилася до програми підготовки українських військових у Великій Британії (Norway will contribute..., 2022). У листопаді того ж року країна оголосила про виділення 14,5 млн. євро на фінансування тренувальної місії ЄС для України (Norway contributes to EU..., 2022). У грудні Осло ухвалило рішення удвічі збільшити кількість інструкторів, залучених до тренувань українських військових, що дозволило значно розширити масштаби підготовки (Norway will double..., 2022).

У 2023 р. Норвегія продовжила активну участь у навчальних програмах для українських військових. У січні було оголошено про початок спеціалізованих курсів для молодших офіцерів, снайперів і медиків, що проводяться безпосередньо на території Норвегії (Specialist training..., 2023). У лютому канадські інструктори, за підтримки Норвегії, розпочали навчання українських танкістів на танках Leopard 2, що стало важливим доповненням до поставок цієї бронетехніки (Canadian instructors..., 2023). У травні уряд країни заявив про намір провести навчання для 3200 українських військових, охоплюючи широкий спектр спеціальностей, включаючи механіків і медиків (General Staff..., 2024). У 2024 р. Королівство Норвегія розширило свою тренувальну програму, зосередившись на підготовці військових моряків. У лютому було оголошено, що українські морські піхотинці проходять навчання з управління катерами, що сприятиме підвищенню мобільності та ефективності ВМС України (Norway will train..., 2024).

Висновки. Військова допомога Норвегії відіграє значну роль у зміцненні обороноздатності України, забезпечуючи її сучасним озброєнням, фінансуванням та підготовкою військових кадрів. Завдяки довгостроковим програмам підтримки, таким як Програма «Нансена», Норвегія не лише постачає критично важливі ресурси для ведення бойових дій, а й інвестує у розвиток української оборонної промисловості та її інтеграцію у європейську систему безпеки. Вона посідає одне з провідних місць серед донорів військової допомоги, що підкреслює стратегічний характер її підтримки. Норвегія відіграє ключову роль у міжнародних ініціативах із фінансування та координації військової допомоги у співпраці з іншими союзниками. Координація зусиль із міжнародними партнерами, участь у навчальних місіях, передача передових систем озброєнь та сприяння модернізації ЗСУ демонструють комплексний підхід Королівства Норвегії до зміцнення оборони України. Сукупність цих заходів не лише допомагає Україні протистояти російській агресії, а й сприяє довготривалій стабільності в Європі, роблячи Норвегію одним із ключових партнерів України у сфері безпеки та оборони.

REFERENCES

- Agreement on Security Cooperation (2024). *Office of the President of Ukraine*. Retrieved from <https://cutt.ly/de7gSVRU> // Угода про співробітництво у сфері безпеки (2024). *Офіс Президента України*. Retrieved from <https://cutt.ly/de7gSVRU>
- Boifot, R.** (2022, April 28). Heavy Weapons Retrieved from Emergency Storage in Ofoten. *Nettavisen*. Retrieved from <https://cutt.ly/Ue7gHfLm> // **Boifot, R.** (2022, April 28) Tunge våpen hentet ut av beredskapslagrene i Ofoten. *Nettavisen*. Retrieved from <https://cutt.ly/Ue7gHfLm>
- British minehunting ships to bolster Ukrainian navy as UK and Norway launch maritime support initiative (2023). *Government of the United Kingdom*. Retrieved from <https://cutt.ly/Je7g5vOj>
- Canadian instructors train Ukrainian tank crews on Leopard 2 (2023). *Canadian Joint Operations Command*. [Post in X]. Retrieved from https://x.com/CJOC_COIC/status/1628426228687314945
- Donating medical equipment from the defense sector to Ukraine (2024). *Government of Norway*. Retrieved from <https://cutt.ly/3e7gFGYX> // Donerer medisinsk utstyr fra forsvarssektoren til Ukraina. (2024). *Government of Norway*. Retrieved from <https://cutt.ly/3e7gFGYX>

- Drones for Ukraine (2022). *Government of Norway*. Retrieved from <https://cutt.ly/re7gV1SQ>
- Field hospital donated in cooperation between Estonia, Norway, and the Netherlands arrived in Ukraine (2023). *Kaitseinvesteeringute Keskus*. Retrieved from <https://cutt.ly/Ye7gFE4o>
- General Staff of the Armed Forces of Ukraine (2024). [Post in Facebook]. Retrieved from <https://www.facebook.com/share/p/12Capn96i9Z/>
- How M109 Paladin Helped the Ukrainian Armed Forces Clear Robotyne of Russian Forces (2023, September 19). *Defense Express*. Retrieved from <https://cutt.ly/de7gHFW3> // Як M109 Paladin допомогли ЗСУ очистити Роботине від рашистів. (19 вересня 2023). *Defense Express*. Retrieved from <https://cutt.ly/de7gHFW3>
- In Norway, fundraising for Bayraktar TB2 for Ukraine has begun (2022, July 18). *Militarnyi*. Retrieved from <https://cutt.ly/De7g5goK> // У Норвегії почали збір коштів на Bayraktar TB2 для України. (18 липня 2022). *Militarnyi*. Retrieved from <https://cutt.ly/De7g5goK>
- Increased and more long-term support for Ukraine (2024). *Government of Norway*. Retrieved from <https://cutt.ly/ze7gD4HO> // Økt og mer langvarig støtte til Ukraina (2024). *Government of Norway*. Retrieved from <https://cutt.ly/ze7gD4HO>
- Increases support for the Ukrainian Air Force by 1.3 billion and donates 130 small boats (2024). *Government of Norway*. Retrieved from <https://cutt.ly/2e7g5IZI> // Øker støtten til det ukrainske luftforsvaret med 1,3 milliarder og donerer 130 småbåter. (2024). *Government of Norway*. Retrieved from <https://cutt.ly/2e7g5IZI>
- Italian Iveco – LMV armored vehicles help paratroopers liberate Ukraine from Russian occupiers (2022). *Command of the Air Assault Forces of the Armed Forces of Ukraine*. [Post in Facebook]. Retrieved from <https://fb.watch/xolehIbCNd/> // Італійська бронетехніка Івеко – LMV допомагає десантникам у звільненні України від російських окупантів (2022). *Командування Десантно-штурмових військ Збройних Сил України* [Пост в Facebook]. Retrieved from <https://fb.watch/xolehIbCNd/>
- Johnsen, A. & Nilsson, T.** (2024, July 10). Ukraine receives six F-16 fighter jets from Norway. *VG*. Retrieved from <https://cutt.ly/ne7g7NTy> // **Johnsen, A. & Nilsson, T.** (2024, July 10). Ukraina får seks F-16 kampfly fra Norge. *VG*. Retrieved from <https://cutt.ly/ne7g7NTy>
- Kongsberg to Deliver Anti-Drone System to Ukraine (2023). *Government of Norway*. Retrieved from <https://cutt.ly/ke7gZazg> // Kongsberg skal levere anti-drone system til Ukraina (2023). *Government of Norway*. Retrieved from <https://cutt.ly/ke7gZazg>
- Ludovit, O.** (2023). [Post in X]. Retrieved from <https://x.com/LudoOdor/status/1686322008605261824>
- Norway acquires new NASAMS air defence systems (2024, January 31). *Kongsberg*. Retrieved from <https://cutt.ly/Je7gZAWz>
- Norway allocates new funds for Ukrainian Armed Forces (2023). *Government of Norway*. Retrieved from <https://cutt.ly/de7gPRnn>
- Norway and Denmark cooperate on new donation to Ukraine (2023). *Government of Norway*. Retrieved from <https://cutt.ly/1e7gKeSV>
- Norway and the Netherlands contribute €250 million to Ukraine's defence (2022). *Government of Norway*. Retrieved from <https://www.regjeringen.no/en/aktuelt/ukfund/id2946620/>
- Norway and the Netherlands provide additional field hospital (2022). *Government of Norway*. Retrieved from <https://cutt.ly/Ne7gFsNC>
- Norway and the United Kingdom provide long-range rocket artillery to Ukraine (2022, June 29). *Government of Norway*. Retrieved from <https://cutt.ly/be7gJlCM> // Norge og Storbritannia gir langtrevkende rakettartilleri til Ukraina. (2022, June 29). *Government of Norway*. Retrieved from <https://cutt.ly/be7gJlCM>
- Norway contributes to EU training mission for Ukraine (2022). *Government of Norway*. Retrieved from <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/omgrupperingsprop2/id2948308/>
- Norway contributes to more air defense for Ukraine (2024). *Government of Norway*. Retrieved from <https://cutt.ly/Se7gVtBy> // Norge bidrar til mer luftvern for Ukraina (2024). *Government of Norway*. Retrieved from <https://cutt.ly/Se7gVtBy>
- Norway contributes to the purchase of artillery ammunition for Ukraine (2022). *Government of Norway*. Retrieved from <https://cutt.ly/ne7gJXYe>
- Norway donates 1000 new drones of the Black Hornet type (2023). *Government of Norway*. Retrieved from <https://cutt.ly/ye7g47Xc>
- Norway donates additional NASAMS material to Ukraine's air defense (2023). *Government of*

- Norway. Retrieved from <https://cutt.ly/ie7gL7Mq>
- Norway donates air defense missiles to Ukraine (2023). *Government of Norway*. Retrieved from <https://cutt.ly/Oe7gCiHa> // Norge donerer luftvernmissiler til Ukraina (2023). *Government of Norway*. Retrieved from <https://cutt.ly/Oe7gCiHa>
- Norway donates armored patrol vehicles to Ukraine (2022). *Government of Norway*. Retrieved from <https://cutt.ly/Ie7gGiJp> // Norge donerer pansrede patroljekkøretøy til Ukraina (2022). *Government of Norway*. Retrieved from <https://cutt.ly/Ie7gGiJp>
- Norway donates eight Leopard 2 tanks to Ukraine (2023). *Government of Norway*. Retrieved from <https://cutt.ly/pe5eACid>
- Norway donates Hellfire missiles and night optics to Ukraine (2022). *Government of Norway*. Retrieved from <https://cutt.ly/me7gVWTM>
- Norway donates medical buses to Ukraine (2022). *NATO*. Retrieved from https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_209495.htm?selectedLocale=en
- Norway donates mine-clearing equipment to Ukraine (2023). *Government of Norway*. Retrieved from <https://cutt.ly/ke7gF3gm> // Norge donerer mineryddingsutstyr til Ukraina (2023). *Government of Norway*. Retrieved from <https://cutt.ly/ke7gF3gm>
- Norway Donates More Air Defense to Ukraine (2023). *Government of Norway*. Retrieved from <https://cutt.ly/ze7gZmSy> // Noreg donerer meir luftvern til Ukraina. (2023). *Government of Norway*. Retrieved from <https://cutt.ly/ze7gZmSy>
- Norway donates temporary bridges to Ukraine (2022). *State Agency for Restoration and Infrastructure Development of Ukraine*. [Post in Facebook]. Retrieved from <https://www.facebook.com/share/p/18Tn5jfc9C/>
- Norway has donated artillery to Ukraine (2022, June 8). *Government of Norway*. Retrieved from <https://cutt.ly/le7gHWEj> // Norge har donert artilleriskyts til Ukraina. (2022, June 8). *Government of Norway*. Retrieved from <https://cutt.ly/le7gHWEj>
- Norway helps Ukraine establish a defense procurement organization (2023). *Norwegian Defence Material Agency*. Retrieved from <https://cutt.ly/De7gALxM>
- Norway may deliver up to eight Leopard 2 tanks to Ukraine (2023, January 24). *DN*. Retrieved from <https://cutt.ly/De7gGUKD>
- Norway MFA (2024). [Post in X]. Retrieved from <https://x.com/NorwayMFA/status/1800621067398009316>
- Norway provides ammunition to Ukraine for 480 million (2024, March 7). *NRK*. Retrieved from <https://cutt.ly/Ye7gKoa4> // Norge gir ammunisjon til Ukraina for 480 millioner (2024, March 7). *NRK*. Retrieved from <https://cutt.ly/Ye7gKoa4>
- Norway provides half a billion kroner to the Ukrainian defense industry (2024). *Government of Norway*. Retrieved from <https://cutt.ly/Te7gDF4j> // Norge gir en halv milliard kroner til ukrainsk forsvarsindustri. (2024). *Government of Norway*. Retrieved from <https://cutt.ly/Te7gDF4j>
- Norway provides tracked transport vehicles to Ukraine (2023). *Government of Norway*. Retrieved from <https://www.regjeringen.no/en/aktuelt/sak/id2994359/>
- Norway sends more anti-tank weapons to Ukraine (2022, March 30). *Reuters*. Retrieved from <https://cutt.ly/Ce7gG5bw>
- Norway supports Ukraine with artillery and radars (2023). *Government of Norway*. Retrieved from <https://cutt.ly/Ae7gKjVY>
- Norway to donate \$93 mln for Ukraine air defence (2024, July 11). *Reuters*. Retrieved from <https://cutt.ly/pe7gC7My>
- Norway to donate spare parts for Sea King helicopters to Ukraine (2024). *Government of Norway*. Retrieved from <https://cutt.ly/Ze7g5eRa>
- Norway to provide additional NASAMS to Ukraine (2023). *Government of Norway*. Retrieved from <https://cutt.ly/Ve7gLXPA>
- Norway will allocate up to \$153 million for the Czech initiative (2024, March 7). *Radio Svoboda*. Retrieved from <https://cutt.ly/3e7gKGqg> // Норвегія виділить до 153 млн доларів на чеську ініціативу (7 березня 2024). *Радіо Свобода*. Retrieved from <https://cutt.ly/3e7gKGqg>
- Norway will contribute to the training of Ukrainian soldiers in the United Kingdom (2022, August 12). *NRK*. Retrieved from <https://cutt.ly/Ee7g6ugn> // Norge skal bidra til opplæring av ukrainske soldater i Storbritannia. (2022, August 12). *NRK*. Retrieved from <https://cutt.ly/Ee7g6ugn>
- Norway will deliver Mistral MANPADS to Ukraine (2022, April 20). *Militarynyi*. Retrieved from <https://cutt.ly/Be5eDAdb> // Норвегія передасть Україні ПЗРК Mistral (20 квітня

- 2022). *Militarnyi*. Retrieved from <https://cutt.ly/Be5eDAdB>
- Norway will double the number of instructors training Ukrainian military personnel. (2022, December 1). *European Pravda*. Retrieved from <https://cutt.ly/se5eDyoM> // Норвегія подвоїть кількість інструкторів, які тренують українських військових. (1 грудня 2022). *Європейська правда*. Retrieved from <https://cutt.ly/se5eDyoM>
- Norway will train Ukrainian marines (2024). *Government of Norway*. Retrieved from <https://cutt.ly/ke7g6TNf> // Noreg skal trenе ukrainske marinesoldatar (2024). *Government of Norway*. Retrieved from <https://cutt.ly/ke7g6TNf>
- Norwegian Armed Forces / Forsvaret (2024). [Post in X]. Retrieved from https://x.com/Forsvaret_no/status/1743282487181123916
- Ojewski, N.** (2024, November 28). Norway to help protect key Ukraine aid hub in Poland, Tusk says. *Bloomberg*. Retrieved from <https://cutt.ly/5e7gVgDA>
- Persen, K.** (2023, August 24). Norway donates F-16 to Ukraine. *TV2*. Retrieved from <https://cutt.ly/Pe7g7bqV> // **Persen, K.** (2023, August 24). Norge donerer F-16 til Ukraina. *TV2*. Retrieved from <https://cutt.ly/Pe7g7bqV>
- Povernys' zhyvym (2024). [Post in Facebook] // Повернись живим (2024). [Post in Facebook]. Retrieved from <https://www.facebook.com/share/p/144MAizrVc/>
- Roadmap for the Defense Industry (2024). *Government of Norway*. Retrieved from <https://cutt.ly/6e7gSOWS> // Veikart for forsvarsindustrien (2024). *Government of Norway*. Retrieved from <https://cutt.ly/6e7gSOWS>
- Saether, T.** (2024, April 11). The US has approved the transfer of 22 Norwegian F-16s to Ukraine. *Nettavisen*. Retrieved from <https://cutt.ly/ce7g7Fii> // **Saether, T.** (2024, April 11). USA har godkjent overføring av 22 norske F-16 til Ukraina. *Nettavisen*. Retrieved from <https://cutt.ly/ce7g7Fii>
- Siebold, S.** (2024, September 4) Germany won't let up in military aid to Ukraine, Scholz says. *Reuters*. Retrieved from <https://cutt.ly/Ve7gCGLD>
- Specialist training for Ukrainian soldiers in Norway (2023). *Government of Norway*. Retrieved from <https://cutt.ly/Be7g6zu2>
- Strengthening the Ukrainian navy (2024). *Government of Norway*. Retrieved from <https://cutt.ly/ue7g5LRO>
- The Nansen Support Programme for Ukraine (2024). *Norwegian Agency for Development Cooperation (Norad)*. Retrieved from <https://cutt.ly/le7gA5nW>
- Ukraine will produce Norwegian artillery shells (2024). *Government of Norway*. Retrieved from <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/oppskrift/id3051006/> // Ukraina får produsere norske artillerigranater (2024). *Government of Norway*. Retrieved from <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/oppskrift/id3051006/>
- Ukraine will purchase weapons directly from Norwegian enterprises (2024, February 6). *Militarnyi*. Retrieved from <https://cutt.ly/he7gSgSy> // Україна купуватиме озброєння напряму у підприємств Норвегії (6 лютого 2024). *Militarnyi*. Retrieved from <https://cutt.ly/he7gSgSy>
- Umerov, R.** (2024, October 30). [Post in Facebook]. Retrieved from <https://www.facebook.com/share/p/1DsgHqFa5N/>
- Umerov, R.** (2024, November 13). [Post in Facebook]. Retrieved from <https://www.facebook.com/share/p/12BwrZriN2n/>
- Zelenskyy, V.** (2024, April 30). [Post in X]. Retrieved from <https://x.com/ZelenskyyUa/status/1785340280926806342>

УДК (UDC) 327 (439 : 470+339.11) «20...»
DOI: 10.26693/ahpsxxi2025.10.099

ECONOMIC ASPECTS OF RELATIONS BETWEEN HUNGARY AND THE EU

Iryna Habro,

e-mail: irngabro@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8215-7615>

*Petro Mohyla Black Sea National University,
Ukraine, 54003, Mykolaiv, 68 Desantnykiiv 10*

Anastasiia Khmel,

e-mail: hmelnastia@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4881-7859>

*Petro Mohyla Black Sea National University,
Ukraine, 54003, Mykolaiv, 68 Desantnykiiv 10*

Abstract

In the article, the authors focus on highlighting the economic cooperation between Hungary and the European Union, which has a wave-like nature. Hungary's twenty-one years in the European Union can be divided into two distinct periods. The first six to seven years, the membership learning phase, were characterized by compliance with EU requirements, the alignment of Hungarian state political institutions with the EU, and steady integration into European markets.

During this period, the socialist-liberal government adopted a pro-European stance and did not question the EU's competence in state policy. The global financial crisis of 2008 hit Hungary particularly hard, leading to a sharp increase in the state budget deficit and a reduction in foreign lending. Without EU membership and the stand-by arrangement with the EU and the IMF, the crisis would have been deeper and the economic recovery would have taken longer.

However, EU membership has increased the Hungarian economy's dependence on three main external sources of financing: foreign capital, EU funds, and migrant remittances, which account for up to 10% of GDP annually. Despite the significant amount of financial support (€56 billion since 2004), its impact on economic modernization, reducing regional disparities and private sector development has been limited.

Although the EU acted as a safety net for Hungary during the global financial crisis, this was a turning point in Hungary's relations with the EU. In 2010, Viktor Orbán and his right-wing Fidesz party won a landslide victory in national elections. Orbán's government developed Eurosceptic rhetoric, questioned the EU's mandate in several policy areas and began to openly criticize the European Union. Hungary has increasingly clashed with the EU, in particular over its violations of the rule of law and the adoption of a law on the 'protection of sovereignty', which puts EU funding at risk. The confrontational policy of the Orbán government risks losing further funding, which could negatively affect the country's socio-economic development in the medium term.

Hungary remains an important player in the European economy, especially in the manufacturing sector. However, the gradual loss of competitive advantages in the market requires in-depth analysis for the formulation of effective economic policies.

Keywords: European Union (EU), Hungary, economic cooperation, financial support, financial stability, EU cohesion policy

ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ВІДНОСИН УГОРЩИНИ ТА ЄС

Ірина Габро,

e-mail: irngabro@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8215-7615>

Чорноморський національний університет імені Петра Могили,

Україна, 54003, Миколаїв, 68 Десантників, 10

Анастасія Хмель,

e-mail: hmelnastia@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4881-7859>

Чорноморський національний університет імені Петра Могили,

Україна, 54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10

Анотація

У статті автори роблять акцент на висвітленні економічного співробітництва Угорщини та Європейського Союзу, які мають хвилеподібний характер. Двадцять один рік перебування Угорщини в Європейському Союзі можна розділити на два окремі періоди. Перші шість-сім років – фаза навчання членству, характеризувалися дотриманням вимог ЄС, узгодженням угорських державних політичних інституцій з ЄС та постійною інтеграцією в європейські ринки.

Протягом цього періоду соціалістично-ліберальний уряд зайняв проєвропейську позицію та не ставив під сумнів компетентність ЄС у державній політиці. Глобальна фінансова криза 2008 року особливо сильно вдарила по Угорщині, призвівши до різкого зростання дефіциту державного бюджету та скорочення іноземного кредитування. Без членства в ЄС та угоди про резервний режим, укладеної з ЄС та МВФ, криза була б глибшою, а економічне відновлення тривало б довше.

Втім, членство в ЄС посилює залежність угорської економіки від трьох основних зовнішніх джерел фінансування – іноземного капіталу, фондів ЄС і грошових переказів мігрантів, що становлять до 10% ВВП щорічно. Незважаючи на значний обсяг фінансової підтримки (56 млрд євро з 2004 року), її вплив на модернізацію економіки, зменшення регіональних диспропорцій і розвиток приватного сектору був обмеженим.

Хоча ЄС виступав для Угорщини поясом безпеки під час світової фінансової кризи, це стало поворотним моментом у відносинах Угорщини з ЄС. У 2010 році Віктор Орбан та його права партія «Фідес» здобули переконливу перемогу на національних виборах. Уряд Орбана розвинув євроскептичну риторику, поставив під сумнів мандат ЄС у кількох політичних сферах та почав відкрито критикувати Європейський Союз. Угорщина дедалі більше конфліктує з Євросоюзом, зокрема через порушення принципів верховенства права та прийняття закону про «захист суверенітету», що ставить під загрозу фінансування з боку ЄС. Конфронтаційна політика уряду Орбана створює ризики втрати подальшого фінансування, що може негативно вплинути на соціально-економічний розвиток країни в середньостроковій перспективі.

Угорщина залишається важливим учасником європейської економіки, особливо у виробничому секторі. Однак поступова втрата конкурентних переваг на ринку потребує глибокого аналізу для формування ефективної економічної політики.

Ключові слова: Європейський Союз (ЄС), Угорщина, економічна співпраця, фінансова підтримка, фінансова стабільність, політика згуртованості ЄС

Постановка проблеми. Угорщина значною мірою залежить від фінансової підтримки ЄС, що впливає на її макроекономічні показники, інвестиційний клімат та рівень життя населення. Напружені відносини між урядом Віктора Орбана та керівництвом ЄС загрожують стабільному надходженню європейських коштів до Угорщини. Економічно Угорщина глибоко інтегрована в європейські ринки. Майже 80% загального експорту країни припадає на Європейський Союз, тоді як на ЄС припадає майже 70% загального внутрішнього імпорту. Угорщина залишається важливим учасником європейської економіки, особливо у виробничому секторі. Однак поступова втрата конкурентних переваг на ринку потребує глибокого аналізу для формування ефективної економічної політики. Саме тому вивчення економічної співпраці між Європейським Союзом та Угорщиною є надзвичайно актуальним з огляду на проблеми цієї співпраці на сучасному етапі.

Аналіз попередніх досліджень та публікацій. Питання економічної співпраці Угорщини та ЄС – від макроекономічної стабільності до політичних викликів та правових обмежень – розкриває у своїх роботах низка науковців, які охоплюють різні аспекти. Зокрема, у роботі Дж.Лої та М.Саболя детально висвітлено механізми фінансової підтримки Угорщини з боку ЄС та МВФ. Дослідники підкреслюють залежність угорської економіки від зовнішніх фінансових потоків та виклики, пов'язані із забезпеченням макроекономічної стабільності (Loi & Sabol, 2025). Наростаючим суперечностям між Угорщиною та ЄС, які безпосередньо впливають на доступ країни до європейських фондів, приділено увагу у наукових напрацюваннях А. Біро-Надя, Дж. Медве-Белінта (Bíró-Nagy & Medve-Bálint, 2024) та Ж. Девенпорта (Davenport, 2024).

Зокрема, науковці А. Біро-Надь та Дж. Медве-Белінт, які досить жорстко критикують у своїй статті уряд В. Орбана, відзначають, що конфліктні відносини Угорщини з ЄС, ймовірно, триватимуть щонайменше до загальних виборів в Угорщині у 2026 році. Ці конфліктні відносини кореняться в занепаді демократії в країні та відображають ширші політичні та економічні розбіжності всередині ЄС, які ставлять під сумнів легітимність та здатність ЄС до внутрішньої інтеграції. Втім, дослідники наголошують, що через глибоку вбудованість та залежність Угорщини від європейського ринку і зовнішнього фінансування з ЄС, ця країна навряд покине лави ЄС. У свою чергу К. Займі (Zajmi, 2025) та Н. Вінокур (Vinocur, 2025) акцентують увагу на проблемах верховенства права, які спричинили замороження фінансової допомоги, створюючи загрози для економічної стійкості Угорщини.

Варто відзначити, що європейські автори досить багато уваги приділяють як відносинам Угорщини із ЄС, так й економічним аспектам цієї взаємодії. Українські ж науковці, практично не розглядають цей аспект, аналізуючи в основному, безпекові сторони взаємодії ЄС та Угорщини.

Метою дослідження є аналіз впливу членства Угорщини в Європейському Союзі на її економічний розвиток, зокрема через механізми зовнішнього фінансування, політику згуртування та участь у фінансових стабілізаційних програмах ЄС.

Методи та прийоми дослідження. Дослідження впливу членства Угорщини в Європейському Союзі на її економічний розвиток здійснено за допомогою низки наукових методів. Так, методи аналізу, синтезу та інституційного аналізу дали змогу розглянути функціонування різних фінансових механізмів ЄС (EFSM, EFSF, ESM, EMF), їхні правові основи, роль у стабілізації економік та умови надання допомоги. Історичний метод допоміг дослідити еволюцію зовнішнього фінансування Угорщини з моменту вступу до ЄС у 2004 році до 2025 року, включаючи ключові події – фінансову кризу 2008 року, міграційні тенденції, реформування стабілізаційних механізмів ЄС. За допомогою контент-аналізу вивчаються меморандуми про взаєморозуміння, законодавчі акти ЄС, заяви представників європейських інституцій, що дозволяє зрозуміти політичні та юридичні основи надання допомоги та оцінити реакцію ЄС на дії Угорщини.

Виклад основного матеріалу. Членство в ЄС зміцнило залежну модель ринкової економіки Угорщини, яка зараз базується на трьох стовпах зовнішнього фінансування. На початку періоду домінуючим джерелом був іноземний капітал, потім фонди ЄС, а з 2010-х років важливим джерелом також стали грошові перекази від угорців, які працюють у Західній Європі. Разом ці три джерела зовнішнього фінансування становлять в середньому 10% ВВП на рік.

Треба сказати, що фонди ЄС є важливим джерелом фінансування програм в межах багатьох держав-членів ЄС. Європейські механізми фінансової допомоги покликані зберегти фінансову стабільність ЄС та Єврозони, оскільки фінансові труднощі в одній державі-члені можуть суттєво вплинути на макрофінансову стабільність в інших державах-членах. Фінансова допомога пов'язана з макроекономічною обумовленістю (це позика, а не фіскальний трансферт) задля забезпечення впровадження державами-членами, які отримують таку допомогу, необхідних фіскальних, економічних, структурних і наглядових реформ. Реформи узгоджуються та викладаються в спеціальних документах (меморандумах про взаєморозуміння), опублікованих на веб-сайті Комісії та, за потреби, на веб-сайті Європейського механізму стабільності.

Держави-члени ЄС у травні 2010 р. створили тимчасовий стабілізаційний механізм для збереження своєї фінансової стабільності в контексті кризи суверенного боргу. Він складається з таких двох кредитних програм: Європейський механізм фінансової стабілізації (EFSM) та Європейський фонд фінансової стабільності (EFSF).

Згідно з Європейським механізмом фінансової стабілізації (EFSM) Комісії дозволено позичати до 60 мільярдів євро на фінансових ринках від імені ЄС під неявну гарантію бюджету ЄС. EFSM може надавати допомогу всім державам-членам. Цей механізм було активовано для Ірландії, Португалії та Греції (як перехідне фінансування).

Європейський механізм стабільності (ЄМС) було створено у жовтні 2012 р., і очікується, що держави-члени Єврозони звертатимуться до нього, якщо їм знадобиться фінансова допомога. Однак ЄМС залишається чинним саме для вирішення виняткових ситуацій, коли практичні, процедурні або фінансові причини вимагають його використання, як правило, до або разом із фінансовою допомогою ЄМС (Loi, Sabol, 2025).

Європейський фонд фінансової стабільності (EFSF) було створено у червні 2010 р. державами-членами Єврозони як тимчасовий механізм вирішення криз, який має загальну ефективну кредитну спроможність у розмірі 440 млрд. євро. Кредити фінансуються за рахунок облігацій EFSF та інших боргових інструментів на ринках капіталу та гарантуються акціонерами (17 державами-членами, які входили до Єврозони на момент створення EFSF).

У жовтні 2012 р. було створено постійний механізм підтримки у формі Європейського стабілізаційного механізму (ESM), який був заснований міжурядовою угодою (тобто поза межами правової бази ЄС).

ESM наразі є єдиним і постійним інструментом надання фінансової допомоги державам-членам Єврозони. Він має ефективну кредитну спроможність у розмірі 500 мільярдів євро. Кредити фінансуються за рахунок запозичень ESM на фінансових ринках і гарантуються акціонерами (20 державами-членами Єврозони). Європейський стабілізаційний механізм (ESM) надав фінансову допомогу Іспанії, Кіпру та Греції. Комісія та ESM встановили детальні процедури своїх робочих відносин щодо надання фінансової допомоги державам-членам Єврозони.

6 грудня 2017 р. Комісія ЄС представила пропозицію щодо поглиблення Європейського економічного та валютного союзу (EMU), яка включала перетворення ЄМС на Європейський валютний фонд (EMF), який був би унікальною юридичною особою, закріпленою в правовому полі ЄС, водночас по суті зберігаючи фінансові та інституційні структури ESM. Крім того, EMF забезпечував би спільний механізм

підтримки для Єдиного фонду реструктуризації в рамках Банківського союзу. У березні 2019 р. Парламент ухвалив резолюцію щодо пропозиції Комісії. У травні 2013 р. набрав чинності «Пакет двох законодавчих актів», який складається з двох регламентів ЄС № 472/2013 та № 473/2013), що застосовуються до держав-членів, валюта яких євро. Це стало складовою міцнішої економічної та управлінської системи в рамках EMU (Regulation (EU) № 472/2013, 2013; Regulation (EU) № 473/2013, 2013).

У листопаді 2020 року держави-члени Єврозони досягли угоди щодо реформи Договору про Європейський механізм стабілізації (ESM) з метою посилення його інструментарію та мандата. Ключові запропоновані зміни включають: створення спільного механізму підтримки для Єдиного фонду врегулювання проблем банків, створеного ЄС для врегулювання проблем банків та фінансованого за рахунок внесків банківського сектору, як механізму безпеки для врегулювання проблем банків; посилення ролі у визначенні та моніторингу програм фінансової допомоги; та додаткові інструменти для сприяння сталому розвитку боргу (Loi, Sabol, 2025).

Таким чином, надання фінансової допомоги пов'язане з макроекономічною обумовленістю – комплексом заходів, спрямованих на усунення джерел нестабільності. Це гарантує, що держави-члени, які отримують таку допомогу, здійснюють необхідні фінансові, економічні, структурні та наглядові реформи.

З 2004 р. ЄС виділив Угорщині близько 56 млрд. євро через політику згуртованості ЄС, що в середньому становить 3,5% ВВП країни на рік. Більшість цих коштів були спрямовані державним підприємствам, які переважно інвестували в інфраструктуру. Хоча кошти ЄС значною мірою сприяли модернізації та розширенню фізичної інфраструктури країни, приватний сектор, який отримує кошти від ЄС, не зміг покращити свій виробничий профіль.

Аналогічно, рівень внутрішніх територіальних диспропорцій загалом відповідає рівню двадцятирічної давності. Враховуючи значну кількість ресурсів політики згуртування ЄС, спрямованих на зменшення диспропорцій у розвитку, цей результат не можна вважати видатним досягненням. Загалом, ефективність фінансової підтримки ЄС залишається досить низькою, оскільки кошти не досягли заявлених цілей.

У першій половині жовтня 2008 р. угорська влада звернулася до ЄС, МВФ і Світового банку за фінансовою допомогою, оскільки країна переживала серйозні ринкові потрясіння та труднощі з рефінансуванням державного та зовнішнього боргу. Так, між МВФ, співробітниками Європейської Комісії та угорською владою було домовлено про те, що Угорщина отримає загальну суму багатосторонньої фінансової допомоги у розмірі 20 млрд. євро. Внески були такими:

- 6,5 млрд. євро від Європейського Співтовариства в рамках механізму допомоги платіжному балансу, схваленого Радою 4 листопада 2008 р.;
- 10,5 млрд. СПЗ (близько 12,5 млрд. євро) від МВФ у рамках угоди про резервний кредит МВФ, затвердженої 6 листопада 2008 р.;
- 1 мільярд євро від Світового банку.

Замість спочатку запланованих 6,5 млрд. євро фінансової допомоги ЄС було виділено загалом 5,5 млрд. євро: 2 млрд. євро було виділено у грудні 2008 р. після укладення меморандуму про взаєморозуміння; 2 млрд. євро виділено у березні 2009 р. та 1,5 млрд. євро – у липні 2009 р. Загалом Угорщина отримала 14,2 млрд. євро допомоги для платіжного балансу, що складається з 8,7 млрд. євро від МВФ і 5,5 млрд. євро від Європейського Союзу. Від Світового банку фінансової допомоги не було отримано (Financial assistance..., 2025).

У 2010-х роках відбувся поворот у міграційній структурі угорської робочої сили. Хоча в перші роки після вступу угорці не були особливо мобільними, порівняно з іншими східними державами-членами, з 2011 р. спостерігається значне зростання зовнішньої трудової міграції.

21 листопада 2011 р. Угорщина звернулася з проханням про другу

(превентивну) фінансову допомогу до ЄС і МВФ через погіршення умов фінансування. Рада ECOFIN 30 листопада 2011 р. погодилася на запит. Проблеми з повагою до незалежних інституцій (зокрема, центрального банку) затримали початок переговорів. Зрештою, упродовж з 17 по 25 липня 2012 р. відбулися переговори, які обмежилися одним офіційним раундом, бо Угорщина змогла фінансувати себе через міжнародний ринок і не просила додаткової допомоги. Наприклад, у 2013 р. вона залучила 3,25 млрд. доларів США та змогла достроково погасити всі виплати МВФ за програмою stand-by 2008-2010 рр. (фондовий еквівалент програми платіжного балансу ЄС).

Фінансові негаразди Угорщини частково пов'язані з економічними труднощами, спричиненими світовою фінансовою кризою 2008 р. Хоча частка людей, які живуть у тяжких матеріальних нестачах, зменшилася після 2015 р., рівень життя угорських домогосподарств є одним з найнижчих у ЄС. Можливості для соціальної мобільності також не суттєво покращилися, незважаючи на несприятливу стартову позицію на момент вступу Угорщини до ЄС. Це відображає політичні пріоритети та діяльність угорського уряду (Bíró-Nagy & Medve-Bálint, 2024).

Скориставшись правилами ЄС щодо державної допомоги, уряд В. Орбана збільшив державну допомогу іноземним компаніям у виробничому секторі, посилюючи функціональну спеціалізацію Угорщини на складному виробництві з низькою доданою вартістю. Однак країна поступово втрачає свою конкурентну перевагу, засновану на дешевій кваліфікованій робочій силі, що вказує на межі залежного розвитку, ризик пастки середнього доходу та значне уповільнення процесу економічного наздоганяння.

Загалом, угорські уряди не змогли модернізувати економіку протягом останніх двадцяти років. Як наслідок, не відбулося суттєвого зсуву в бік видів діяльності з вищою доданою вартістю. Замість того, щоб рухатися до центру, угорська економіка залишилася на європейській напівпериферії.

З моменту переобрання у 2022 р., Віктор Орбан дедалі більш конфронтаційно ставиться до ЄС. У жовтні 2023 р. це протистояння досягло апогею навколо пакету допомоги Україні на суму 50 млрд. євро, який підтримали 25 з 27 країн-членів, а заблокували його лише Словаччина та Угорщина.

Після пандемії COVID-19, Угорщина майже не отримала грошей від Фонду відновлення та стійкості (RRF). Щоб виплати за програмою RRF отримали зелене світло в Угорщині, як і кожна інша держава-член, Угорщина повинна виконати інфраструктурні та інші інвестиції в розвиток, окреслені угорським урядом та визначені в цілях, прийнятих ЄС. Угорський уряд, намагаючись вирішити давні суперечки щодо верховенства права, розробив 27 інвестиційних цілей та реформ. Реформи усувають перешкоди на шляху до тривалого та сталого зростання шляхом зміцнення верховенства права (включаючи заходи щодо боротьби з корупцією та покращення конкуренції у сфері державних закупівель), незалежності судової влади, енергетики, освіти та державних фінансів. Інвестиції спрямовані на зелений та цифровий перехід (зокрема, енергетику та сталий транспорт), а також на вирішення проблем, пов'язаних зі здоров'ям та навичками. Усі заходи мали б бути впроваджені у стислі терміни, оскільки Регламент про створення Механізму відновлення та стійкості вимагає, щоб усі етапи та цілі в рамках національних планів були виконані до серпня 2026 р.

Однак, з моменту ухвалення Радою зміненого Плану відновлення та стійкості Угорщини (RRP) у грудні 2022 р. на основі позитивної оцінки Європейської Комісії, просунутися вперед не вдалося.

У 2022 р. ЄС розпочав процедуру «обумовленості» проти Угорщини, прагнучи заблокувати платежі через ймовірні порушення правил державних закупівель. Він заявив про брак контролю та прозорості. Було встановлено, що Угорщина не дотримується стандартів ЄС і фундаментальних цінностей, і їй було наказано провести достатні реформи. Після цього Угорщина погодилася провести реформи,

що дозволило розблокувати деякі кошти, але сума в розмірі 19 млрд. євро (20 млрд. доларів) залишилася замороженою.

ЄС пригрозив припинити життєво важливе фінансування Угорщини, розширивши вже заморожені 10 млрд. євро з фонду згуртування через проблеми з верховенством права до додаткових 6 млрд. євро, виділених на 2024 рік (Davenport, 2024). Варто відзначити, що у 2023 р. Угорщина отримала 6,5 млрд. євро коштів ЄС, з чистим прибутком у розмірі 4,5 млрд. євро після її внеску до бюджету ЄС, що ставить її серед найбільших одержувачів коштів поряд з Польщею та Румунією.

Угорщина має отримати 22 млрд. євро з фондів згуртування на період 2021-2027 років, щоб допомогти реалізувати спільні пріоритети ЄС, які збалансують територіальний розвиток та забезпечать справедливий кліматичний та цифровий перехід, одночасно підтримуючи інноваційну та інклюзивну соціальну ринкову економіку. Енергоефективність є найдорожчою статтею витрат у розподілі коштів – 6,7 млрд. євро, за нею йдуть інші пріоритети, такі як підтримка ринку праці (5,3 млрд. євро), транспортна інфраструктура (1,7 млрд. євро) та перехід на зелену енергетику (215 млн. євро) (Zajmi, 2025).

У 2022 р. Комісія заборонила понад 30 угорським установам, включаючи 21 університет, доступ до фондів програм Horizon Europe та Erasmus+ через побоювання, що нав'язані урядом зміни в їхніх структурах управління підривають академічну свободу та прозорість.

31 серпня 2023 р. Угорщина подала свій змінений план відновлення та стійкості, який включає новий розділ REPowerEU. У зміненому плані значний акцент робиться на зеленому переході, виділяючи 67,1% доступних коштів на заходи, що підтримують кліматичні цілі, порівняно з 48,1% у початковому плані.

У звіті, опублікованому в липні 2024 р., Європейська комісія дійшла висновку, що Угорщина не відповідає демократичним стандартам ЄС. Найбільш помітними недоліками були названі корупція, політичне фінансування, конфлікт інтересів та незалежність ЗМІ. Як наслідок, у вересні 2024 р. уряд Угорщини запропонував законопроект, спрямований на подолання глухого кута, але Комісія постановила, що він не вирішує проблеми належним чином. Тож фінансування залишається заблокованим.

У 2025 р. партія Орбана запропонувала закон «Про прозорість суспільного життя», який дозволить вносити до чорного списку організації, що отримують іноземне фінансування, якщо їх вважатимуть «загрозою» суверенітету. Він нагадує російський закон про «іноземних агентів». Цей закон дозволить Управлінню із захисту суверенітету (урядовий орган, створений у грудні 2023 р., який має повноваження розслідувати діяльність будь-яких груп або окремих одержувачів іноземного фінансування) вносити до чорного переліку організації, які отримують іноземне фінансування, зокрема з грантів ЄС, якщо воно вважатиме їх «загрозою» національному суверенітету (In Hungary, Orban's..., 2025).

У березні 2025 р. Угорщину відвідав Комісар з питань демократії та верховенства права ЄС Майкл Макграт, який заявив, що занепокоєний станом демократії в країні. Також Макграт зауважив, що Комісія розглядає можливість змінити свої довгострокові бюджетні правила. Будапешт вже втрачає близько 18 млрд. євро з фондів ЄС, які Комісія утримує через порушення європейського законодавства. Але країна може втратити набагато більше (Hungary may lose..., 2025).

М. Макграт пропонує ще більше посилити зв'язок між повагою до закону та майбутніми виплатами, оскільки Комісія готується представити свою пропозицію щодо багаторічного фінансового плану (БФП) у липні 2025 р. Наступний багаторічний фінансовий план не набуде чинності до 2028 р., але будь-яка пропозиція щодо посилення умов буде політичним сигналом напередодні виборів в Угорщині, які мають відбутися у 2026 р. (Vinocur, 2025).

Метою скорочення фінансування ЄС є зміна системи в Угорщині. Крім того, ЄС фінансує угорські неурядові організації, які критикують уряд, що, на думку

угорського уряду, є непрямою підтримкою опозиційних партій. Провідна опозиційна партія, Демократична коаліція, виступає за подальший розвиток ЄС як «Сполучені Штати Європи». Ця ідея знайшла підтримку у Брюсселі, де Комісія та Парламент регулярно запрошують угорських активістів і членів опозиції висловлювати свої звинувачення проти уряду Фідес.

Населення Угорщини підтримує членство в ЄС, понад 60% все ще виступають за те, щоб залишитися в ньому. Однак підтримка знижується, головним чином через вплив західних санкцій проти Росії та відсутність виплат ЄС. Якщо подальше скасування фондів ЄС виявиться неприйнятним, Угорщина може бути позбавлена права голосу. Багато хто в Угорщині побоюється, що це підштовхне країну до ситуації, коли уряд не матиме іншого вибору, окрім як вийти з Союзу, що, ймовірно, призведе до його усунення.

Висновок. Економічний аспект інтеграції Угорщини до Європейського Союзу носить суперечливі результати для країни. З одного боку, Угорщина отримала значну фінансову підтримку, яка сприяла модернізації інфраструктури та стабілізації економіки у критичні періоди, зокрема під час фінансової кризи 2008 р. З іншого боку, ця підтримка не трансформувала економіку в напрямку більшої самостійності чи високої доданої вартості, залишаючи Угорщину на периферії європейського розвитку. Більшість фінансування пішла на інфраструктурні проекти державного сектору, не створивши довготривалих передумов для зростання приватного бізнесу чи зменшення регіональних диспропорцій. Ефективність використання європейських фондів була низькою, а вплив на соціальну мобільність – обмеженим.

Політичний курс уряду Віктора Орбана, зростаюча напруга у відносинах з ЄС та посилення авторитарних тенденцій в Угорщині ставлять під загрозу подальше фінансування з боку ЄС, яке є критично-важливим для стабільності країни. Проблеми з верховенством права, корупцією та недостатньою прозорістю в управлінні державними ресурсами в Угорщині призвели до затримок та блокування фінансової допомоги з боку ЄС.

В умовах обмеженої ефективності використання єврофондів і ризику втрати зовнішнього фінансування, майбутнє економічного розвитку Угорщини стає дедалі більш невизначеним. Угорщина опинилася у ситуації політичної та економічної ізоляції всередині ЄС, із суттєвою загрозою втрати голосу в Союзі чи навіть потенційного виходу. Це створює серйозні ризики як для самої Угорщини, так і для єдності Європейського Союзу загалом. Адже популізм Орбана, спрямований на руйнування спільної системи цінностей ЄС, відображає глибшу та далекосяжнішу динаміку на Європейському континенті. І як не парадоксально, саме з цієї ситуації ЄС міг би вийти сильнішим та більш здатним до дій. Наразі ЄС бракує внутрішніх механізмів для тимчасового призупинення членства або виключення держави-члена, яка послідовно нехтує спільними принципами – Угорщина є найяскравішим прикладом. У відповідь ЄС та його держави-члени шукають шляхи вирішення цієї проблеми. Вони публікують спільні заяви без підпису Орбана, проводять консультації з питань безпеки та оборони за участю Великої Британії, але без Угорщини.

REFERENCES

- Bíró-Nagy, A. & Medve-Bálint, G.** (2024, December 27). Mixed economic results and growing political conflict – Hungary's 20 years of EU membership. *LSE*. Retrieved from <https://surli.cc/lhkfob>.
- Davenport, J.** (2024, February 1). Hungary's deteriorating relationship with the EU. *Frontier View*. Retrieved from <https://surli.li/kpksag>
- Financial assistance to Hungary (2025). *European Commission*. Retrieved from <https://surli.li/kvxpul>
- Hungary may lose large amounts of EU funds due to the country's government's violation of the rule of law (2025, May 16). *Ukrainian National News*. Retrieved from <https://surli.lu/araudz> // Угорщина може втратити великі кошти ЄС через

- порушення урядом країни верховенства права зразком (16 травня 2025 року). *Українські національні новини*. Retrieved from <https://surl.lu/araudz>
- In Hungary, Orban's ruling party wants to introduce Russian-style repression (2025, May 14). *Ukrainian National News*. Retrieved from <https://surl.li/dznzpl> // В Угорщині правляча партія Орбана хоче запровадити репресії за російським зразком (14 травня 2025 року). *Українські національні новини*. Retrieved from <https://surl.li/dznzpl>
- Loi, G. & Sabol, M.** (2025, April). Financial assistance to EU Member States. *Fact Sheets on the European Union European Parliament*. Retrieved from <https://surl.lu/xglfii>
- Regulation (EU) № 472/2013 of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on the strengthening of economic and budgetary surveillance of Member States in the euro area experiencing or threatened with serious difficulties with respect to their financial stability (2013). *European Union*. Retrieved from <https://surl.li/wpsipq>
- Regulation (EU) № 473/2013 of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on common provisions for monitoring and assessing draft budgetary plans and ensuring the correction of excessive deficit of the Member States in the euro area (2013). *European Union*. Retrieved from <https://surl.lu/elydac>
- Vinocur, N.** (2025, May 14). Hungary stands to lose more EU funds under possible budget rule changes. *Politico*. Retrieved from <https://surli.cc/hdtvdw>
- Zajmi, X.** (2025, January 23). Hungary's cohesion crisis, EU funds in limbo with rule-of-law standstill. *Euractiv*. Retrieved from <https://surl.li/sqcsoz>

УДК (UDC) 327 (560+100) «2011/2025»

DOI: 10.26693/ahpsxxi2025.10.108

THE ISTANBUL CANAL IN THE SYSTEM OF INTERNATIONAL RELATIONS: A COMPREHENSIVE ANALYSIS OF GEOPOLITICAL, ECONOMIC, AND ENVIRONMENTAL CHALLENGES (2011-2025)

Dymytrii Grytsyshen,

e-mail: grytsyshen-do@ztu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1559-2403>

Zhytomyr Polytechnic State University,

Ukraine, 10005, Zhytomyr, Chudnivska, 103

Andrii Shevchuk,

e-mail: shevchuk.istor@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9023-5214>

Zhytomyr Polytechnic State University,

Ukraine, 10005, Zhytomyr, Chudnivska, 103

Abstract

The article presents a comprehensive analysis of the Istanbul Canal construction project as a strategic initiative of Turkey during 2011-2025. It explores the historical background of the idea from Roman Empire times to the present day, and investigates the geopolitical context of the project within the system of international relations, particularly its potential impact on the regime of the Turkish Straits established by the Montreux Convention of 1936. Special attention is given to analyzing the likely consequences of the Istanbul Canal's construction for the regional balance of power, the interests of global actors (USA, Russia, China, EU), and the security architecture of the Black Sea region. The Istanbul Canal project is viewed as a multidimensional phenomenon that combines historical ambitions, modern geopolitical challenges, and economic risks.

Economic aspects of the project are analyzed, including potential benefits and risks, questions of profitability at an estimated cost of \$10 to \$20 billion, and challenges in attracting shipowners to use the toll canal instead of the free passage through the Bosphorus. Additional financial components are considered, such as the involvement of Chinese investments (up to \$65 billion) and their potential impact on Turkish sovereignty, as well as alternative sources of financing, including public-private partnerships.

Environmental challenges of the construction are thoroughly addressed, including threats to Istanbul's water supply, deforestation, destruction of agricultural land, and impacts on marine ecosystems.

Based on a conducted SWOT analysis, practical recommendations are formulated to minimize project risks across three main areas: geopolitical, economic, and environmental. These include multilateral consultations regarding the regime of the Turkish Straits, revising the project's scale to improve its economic viability, compensation mechanisms for affected communities, and ecological restoration programs.

It is determined that the future of the Istanbul Canal will depend on the ability of Turkish leadership to balance geopolitical ambitions with economic realities and environmental requirements, as well as on the reaction of the international community to potential changes in the status of the Turkish Straits. The study emphasizes the need for continued monitoring of the project due to its potential impact on the stability of the Black Sea region amid growing geopolitical tensions.

Keywords: Turkey, Istanbul Canal, Turkish Straits, Montreux Convention, geopolitics, international security, economic feasibility, environmental risks, international relations

СТАМБУЛЬСЬКИЙ КАНАЛ У СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН: КОМПЛЕКСНИЙ АНАЛІЗ ГЕОПОЛІТИЧНИХ, ЕКОНОМІЧНИХ ТА ЕКОЛОГІЧНИХ ВИКЛИКІВ (2011-2025 РР.)

Димитрій Грицишен,

e-mail: grytsyshen-do@ztu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1559-2403>

*Державний університет «Житомирська політехніка»,
Україна, 10005, Житомир, Чуднівська, 103*

Андрій Шевчук,

e-mail: shevchuk.istor@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9023-5214>

*Державний університет «Житомирська політехніка»,
Україна, 10005, Житомир, Чуднівська, 103*

Анотація

У статті здійснено комплексний аналіз проекту будівництва Стамбульського каналу як стратегічної ініціативи Туреччини у період 2011-2025 рр. Розглянуто історичні передумови виникнення ідеї побудови від часів Римської імперії до сучасності, досліджено геополітичний контекст проекту в системі міжнародних відносин, зокрема його потенційний вплив на режим Чорноморських проток, встановлений Конвенцією Монтре 1936 р. Особливу увагу приділено аналізу ймовірних наслідків будівництва Стамбульського каналу для регіонального балансу сил, інтересів глобальних акторів (США, Росії, Китаю, ЄС) та безпекової архітектури Чорноморського регіону. Проект Стамбульського каналу розглядається як багатовимірний феномен, що поєднує історичні амбіції, сучасні геополітичні виклики та економічні ризики.

Проаналізовано економічні аспекти проекту, зокрема потенційні вигоди та ризики, питання рентабельності при заявленій вартості від \$10 до \$20 млрд. та проблеми залучення судовласників до використання платного каналу замість безкоштовного проходу через Босфор. Додатково розглянуто фінансові складові, такі як залучення китайських інвестицій (до \$65 млрд.) та їхній потенційний вплив на турецький суверенітет, а також альтернативні джерела фінансування, включаючи публічно-приватне партнерство.

Детально висвітлено екологічні виклики будівництва, включаючи загрози водопостачанню Стамбула, вирубку лісів, знищення сільськогосподарських угідь та вплив на морські екосистеми.

На основі проведеного SWOT-аналізу сформульовано практичні рекомендації щодо мінімізації ризиків проекту за трьома основними напрямками: геополітичним, економічним та екологічним. Серед них: багатосторонні консультації щодо режиму Чорноморських проток, перегляд масштабів проекту для підвищення його економічної життєздатності, компенсаційні механізми для постраждалих громад та програми екологічного відновлення.

Визначено, що майбутнє Стамбульського каналу залежатиме від здатності турецького керівництва збалансувати геополітичні амбіції з економічними реаліями та екологічними вимогами, а також від реакції міжнародної спільноти на потенційні зміни у статусі Чорноморських проток. Дослідження підкреслює необхідність подальшого моніторингу проекту, враховуючи його потенційний вплив на стабільність Чорноморського регіону у контексті зростаючої геополітичної напруженості.

Ключові слова: Туреччина, Стамбульський канал, Чорноморські протоки, Конвенція Монтре, геополітика, міжнародна безпека, економічна доцільність, екологічні ризики, міжнародні відносини

Постановка проблеми. Протягом всієї історії свого існування Османська імперія та Турецька республіка займали важливе місце у геополітичній архітектурі регіону. Якщо в епоху середньовіччя та раннього нового часу навколишнім країнам та народам доводилося витримувати тиск з боку імперії, то починаючи з кінця 17 ст. розпочалися поступові зміни, адже держава вступила в період затяжної кризи, яка супроводжувалася військовими поразками, територіальними втратами, боротьбою народів за визволення тощо. У 19 ст. у рамках Віденської системи для європейських країн одним з ключових стало «Східне питання», пов'язане зі стрімким занепадом Османської імперії, яка навіть отримала назву «Хвора людина Європи» (англ. «*The Sick Man of Europe*»). Спроби реформування були малоуспішними, а військові поразки та повстання, разом з економічними негараздами, поглиблювали катастрофічний стан Порту. Апогеем стала участь у Першій світовій війні на боці Німеччини та Австро-Угорщини, що завершилася катастрофою.

Проте, завдяки діяльності Мустафи Кемаля Ататюрка (1881-1938 рр.), який після поразки Османської імперії у Першій світовій війні в жовтні 1918 р. очолив національно-революційний рух та війну за незалежність в Анатолії, було повалено владу султана та усунуто окупаційний режим, що запобігло розподілу імперії. Він створив нову республіканську державу, засновану на принципах націоналізму та «суверенітету нації», а також впровадив низку значних політичних, соціальних і культурних реформ. Туреччина дотримувалась нейтралітету під час Другої світової війни, приєднавшись до союзників лише наприкінці конфлікту, що дозволило країні уникнути руйнувань та втрат. Після війни країна вступила до НАТО (1952 р.), пережила кілька військових переворотів (1960, 1971, 1980 рр.), водночас поступово розвиваючи економіку та прагнучи до європейської інтеграції. На початку 21 ст. Туреччина стала важливим регіональним гравцем із зростаючою економікою, проте внутрішньополітична ситуація залишалась нестабільною через релігійно-світський конфлікт, курдське питання та протистояння між прихильниками секуляризму та ісламістами.

Важливим чинником геополітичної нестабільності в регіоні є контроль над режимом проходження через чорноморські протоки (далі – Протоки). Проходження торговельних та військових кораблів завжди були причиною геополітичного тиску на Османську імперію та Турецьку республіку. Питання суверенітету та проходження кораблів ВМФ різних держав через Протоки у 20 ст. намагалися врегулювати за допомогою міжнародних договорів (Севрський договір 1920 р., Лозанський договір 1923 р. та Конвенція Монтре 1936 р.), які, втім, не змогли остаточно розв'язати це питання і воно залишається одним із чинників регіональної напруженості. З приходом до влади Р.Т.Ердогана (прем'єр-міністр у 2003-2014 рр., президент з 2014 р.) Туреччина почала посилювати свої позиції в регіоні, де одним із інструментів виступає перегляд статусу Босфору і Дарданелл. Саме для збільшення геополітичної ваги і було в 2011 р. оголошено про будівництво Стамбульського каналу, який повинен був розв'язати геополітичні, економічні та соціальні проблеми.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. У сучасних наукових дослідженнях розглядалась тема будівництва Стамбульського каналу, проте досі бракує всебічного аналізу різних аспектів цього проєкту в контексті змін у зовнішньополітичній стратегії Туреччини. Наша увага буде зосереджена на аналізі окремих оригінальних наукових досліджень.

Дослідники з Інституту національної безпеки (INSS) Р.Деніел і Г.Лінденштраусс (Ізраїль) аналізують Стамбульський канал як політичний проєкт Р.Т.Ердогана, який поєднує економічні амбіції, геополітичні ризики (зокрема для Конвенції Монтре) та серйозні екологічні загрози. Дослідники також підкреслюють внутрішню опозицію на чолі з мером Імамоглу та міжнародні наслідки для відносин Туреччини з Росією, Грецією та Ізраїлем (Daniel & Lindenstrauss, 2020). М. Аггюн і С.Тір'які у 2011 р. досліджували політичну доцільність Стамбульського каналу, аналізуючи його в контексті Конвенції Монтре 1936 р., а також історичні, правові та

стратегічні наслідки будівництва для Туреччини та Чорноморського регіону. Автори підкреслюють, що реалізація проекту може вимагати перегляду конвенції, що загрожуює її стабільності, і проводять паралелі з минулим – від Османської імперії до сучасних дипломатичних викликів, акцентуючи на економічних та геополітичних ризиках (Akgün & Tiryaki, 2011).

Т. Ельдем аналізує потенційні геополітичні наслідки будівництва каналу, зокрема його вплив на Конвенцію Монтре та регіональну стабільність. Авторка розглядає проект у контексті стратегічних інтересів великих держав (США, Росії, Китаю та ЄС), підкреслюючи, що хоча штучний канал безпосередньо не скасує Конвенцію 1936 р., його будівництво може створити підстави для перегляду режиму проходження через Протоки, що матиме серйозні наслідки для балансу сил у регіоні (Eldem, 2021).

Дослідження А. Сімаворяна відзначається систематичним зіставленням офіційної урядової риторики з критичними оцінками незалежних експертів та опозиціонерів, що створює багатовимірну картину сприйняття проекту від «економічного прориву» до «державного самогубства». Водночас автор методично відстежує еволюцію параметрів будівництва, документуючи зміни в заявлених термінах будівництва з 2023 на 2025-2026 рр., технічних характеристиках (коління ширини від 275 м до 600 м) та вартісних оцінках, що демонструє залежність проектної документації від політичних та економічних чинників (Simavoryan, 2020). Вказується на те, що ідея 2011 р. була проголошена як передвиборна обіцянка й навіть через 10 років було відсутнє техніко-економічне обґрунтування зведення каналу (The Economics of the Istanbul Canal: Why the Project..., 2021).

Е. Пехліванлі та Х. Еслен-Зія досліджують політичне протистояння між правлячою Партією справедливості та розвитку (ПСР) і опозиційною Республіканською народною партією (РНП) стосовно проекту будівництва Стамбульського каналу, демонструючи використання схожих стратегій легітимації з протилежними змістами. Автори показують, що ПСР будує дискурс навколо образу Ердогана як спадкоємця османської величі, тоді як РНП конструює наратив викриття корупції та прихованих аспектів проекту. Стаття розкриває, як обидві сторони використовують «наукові» аргументи та експертні висновки для переконання громадськості, претендуючи на «об'єктивність» та піклування про благо міста, що підтверджує тезу авторів про ідеологію як боротьбу за контроль над політичною мовою та діями (Pehlivanli & Eslen-Ziya, 2023).

Дж. Озчелік та К. Бенлі вперше детально розглядають не тільки проект Стамбульського каналу, але й можливість будівництва другого каналу – «Каналу Мармара» через півострів Галліполі. Автори показують, що цей додатковий канал, який коштуватиме лише 15% від основного проекту, є ключовим для повного контролю над водним шляхом між Чорним та Середземним морями, що відкриває новий напрям для подальших наукових досліджень цієї геополітичної проблеми. Автори наполягають на важливості міжнародного консенсусу щодо майбутнього Конвенції Монтре (Özçelik & Benli, 2021).

М. Армаган розкриває прагнення Р.Т. Ердогана не просто реалізувати масштабний інфраструктурний проект, а символічно відродити велич Османської імперії через втілення історичних проектів, що є проявом його ідеології «Нової Туреччини», яка спирається на османську спадщину та прагне повернути країні статус регіонального лідера (Armağan, 2015). М. Дресслер оцінює перетворення Айя-Софії на мечеть у 2020 р. як інструмент посилення влади Ердогана, який використовує історичні символи (на кшталт образу Мехмеда Завойовника) для легітимації свого авторитарного правління та утвердження неоосманської ідеології. Автор підкреслює, що цей крок спрямований не стільки на ісламізацію, скільки на консолідацію націоналістичного електорату та демонстрацію суверенітету, водночас маргіналізуючи голоси секуляристів і релігійних меншин (Dressler, 2021).

Здійснюючи історіографічний аналіз Проекту каналу Стамбул, важливо відзначити суперечливість оцінок привабливості проекту, де економічні амбіції та геополітичні прагнення Туреччини протистоять серйозним екологічним застереженням. Екологічний вплив проекту викликає обґрунтовані побоювання через потенційне порушення крихкої екосистеми регіону, забруднення водних резервуарів та знищення лісових масивів, що може мати незворотні наслідки для природних ресурсів Стамбула та якості життя його мешканців (Kundak & Baupınar, 2011).

Українські вчені Ю. Зайцев і Б. Александров розглядають проект Стамбульського каналу з погляду його потенційного впливу на цілісну екосистему Чорного моря, наголошуючи на двох паралельних екологічних сценаріях: негативному (збільшення забруднення, проникнення інвазивних видів, порушення гідрологічного режиму) та потенційно позитивному (посилення вертикального перемішування вод, збільшення товщини кисневого шару, стабілізація солоності). Автори, спираючись на 65-річний досвід Інституту морської біології НАН України, вперше в українській науковій літературі формулюють необхідність створення міжнародної «лабораторії під відкритим небом» для всебічного моніторингу екологічних наслідків будівництва каналу як альтернативи Босфору. На відміну від переважно економічних та геополітичних оцінок проекту, що домінували в міжнародному дискурсі, українські вчені зосереджуються на його впливі на морський біоценоз, де мешкає понад 4000 видів організмів, пов'язаних складними харчовими ланцюгами та умовами існування (Zaitsev & Aleksandrov, 2018).

Метою дослідження є проведення комплексного аналізу проекту Стамбульського каналу як багатовимірної стратегічної ініціативи Туреччини, визначення його геополітичного значення у контексті регіональної політики та міжнародно-правового статусу морських проток, оцінка економічних перспектив та ризиків проекту, а також дослідження потенційних екологічних наслідків його реалізації від початку планування (2011 р.) до сучасного етапу (2025 р.).

Виклад основного матеріалу. Геополітичний аспект контролю над Чорноморськими протоками (Босфор і Дарданелли) становив фундаментальний вектор зовнішньополітичної стратегії як Османської імперії, так і її правонаступниці – Турецької Республіки, враховуючи їх стратегічне положення на перетині континентальних та морських комунікацій Євразії. Від захоплення Константинополя у 1453 р. та переходу у васальну залежність Кримського ханства 1478 р. до кінця 18 ст. Чорне море було «внутрішнім озером» Османської імперії. Еволюція статусу Проток у 18-19 ст. позначена трьома ключовими точками біфуркації (зміни усталеного режиму роботи системи): першою став Кючук-Кайнарджийський мир 1774 р., що дозволив торговельним кораблям проходити через протоки, які раніше були повністю закриті для іноземців; другою – російсько-турецькі договори на межі 18-19 ст., що створили модель російського контролю над протоками при забороні проходу інших військових суден; третьою – Лондонська конвенція 1841 р., яка встановила багатосторонній контроль над Босфором і Дарданеллами, підірвавши плани Росії на домінування в регіоні. Подальші геополітичні зміни, включно з Паризьким миром 1856 р. та наслідками франко-німецької війни 1870-1871 рр., зберігали режим «давнього права Османської імперії» з вільним проходом торговельних суден та обмеженнями для військових кораблів до Першої світової війни (Shevchuk, Lytvynchuk & Voitiuk, 2024).

Після Першої світової війни, де Османська імперія зазнала поразки, розгорнулася боротьба за контроль над Чорноморськими протоками, що відобразилась у Севрському договорі 1920 р., який гарантував свободу судноплавства всім суднам і відповідав інтересам Великобританії, проте був переглянутий на Лозаннській конференції 1923 р., де встановили обмеження для військових кораблів при демілітаризації зони Проток. Геополітичні зміни 1930-х рр. дозволили Туреччині під керівництвом М. Кемаля досягти ремілітаризації Проток і запровадити через

Конвенцію Монтре 1936 р. різні режими для чорноморських і нечорноморських держав, що сприяло формальному нейтралітету Туреччини до 1945 р. (Shevchuk & Lytvynchuk, 2024). Країна протягом другої половини 19 – на початку 21 ст. прагнула використати контроль над Чорноморськими протоками для збільшення власного впливу та закріплення статусу регіонального лідера. Після Другої світової війни СРСР намагався посилити свій вплив через встановлення спільного з Туреччиною управління над Протоками, однак об'єднана позиція західних держав та вступ Туреччини до НАТО в 1952 р. стабілізували ситуацію. Розпад Радянського Союзу змінив безпекову ситуацію в регіоні, а повномасштабне російське вторгнення в Україну знову актуалізувало питання статусу Проток, змушуючи Туреччину балансувати між Росією та НАТО, що проявилось в забороні проходження російських військових кораблів через протоки (Shevchuk & Voitiuk, 2024).

Рис. 1. Проект каналу за часів Османської імперії
(Kundak & Bayraktar, 2011: 54).

Через обмеження згідно Конвенції Монтре для проходження військових кораблів та збільшення судноплавного трафіку через протоки, а також для зміцнення геополітичних позицій виник проект побудови обхідного каналу. Ідея створення альтернативного водного шляху між Мармуровим та Чорним морями має глибоке історичне коріння, що сягає часів Римської та Візантійської імперій. Вже імператор Траян (98-117 рр.) розглядав проект з'єднання Ізмітської затоки з озером Сапанджа, а за часів імператора Юстиніана (527-565 рр.) розпочалися роботи зі створення повноцінного водного шляху через річку Сакар'ю. За Османської імперії ця ідея неодноразово відроджувалася – від Сулеймана Кануні (1520-1566 рр.) до Абдул-Азіза (1861-1876 рр.), причому за участі видатних архітекторів та інженерів, зокрема Мімара Сінана (1489-1588 рр.) (рис. 1). Проте, різні обставини, включаючи війни та протидію опозиції, перешкоджали реалізації цих амбітних планів (Armağan, 2015). Основною метою будівництва каналу передбачалося забезпечення транспортування суден, які б постачали деревину, необхідну для військово-

морського флоту та задоволення потреб Стамбула в цьому стратегічному ресурсі. У рамках підготовчих робіт архітектор Мімар Сінан і його грецький учень Нікола Гірез здійснили комплексні інженерні дослідження території від озера Сапанджа до Ізмітської затоки (рис. 1). Однак реалізацію проекту було відтерміновано через військові кампанії, що потребували перерозподілу фінансових та людських ресурсів Османської імперії. Загалом же в Османській імперії сім разів робили спроби реалізувати проект будівництва каналу, який би з'єднував Мармурове море з Чорним (Ecevit first proposed it in 1994: Headlines... 2011).

Повернення до розгляду будівництва каналу відбулося вже у наш час. Одним з перших був радник Міністерства енергетики Ю. Онем, який у статті «Я розмірковую про Стамбульський канал», опублікованій 1990 р. в журналі «Наука і технології» Турецької ради з наукових і технологічних досліджень (TÜBİTAK), здійснив аналіз перспектив реалізації проекту будівництва водного шляху між Чорним і Мармуровим морями (The Istanbul Canal project and Montreux: can the Strait..., 2019). Проте, «мрії» науковців були безрезультатними, допоки до справи не взялися політики.

Проект «Стамбульський канал» має глибокі політичні корені: його концепція була вперше офіційно запропонована у 1994 р. прем'єр-міністром Б. Еджевітом (Демократична ліва партія (DSP) як частина передвиборчої програми на місцевих виборах. Хоча аргументація щодо побудови через зростання вантажопотоку через Босфор залишається незмінною з 1994 р., модель можливого фінансування¹ зазнала суттєвої корекції: Б. Еджевіт розраховував на іноземні інвестиції за схемою BOT («будівництво-експлуатація-передача»). На сучасному етапі ініціатори роблять ставку на внутрішні ресурси, що відображає зміну економічних пріоритетів Туреччини (Ecevit first proposed it in 1994: Headlines... 2011). Цей історичний контекст свідчить про те, що проект є не стільки технократичним рішенням, скільки тривалим політичним концептом, який адаптується до поточних умов, зберігаючи ключові риси.

27 квітня 2011 р. світові новинні сайти підхопили промову прем'єр-міністра Туреччини Р.Т. Ердогана, виголошену напередодні червневих парламентських виборів, про амбітний проект – будівництво Стамбульського каналу (рис. 2, 3). Причиною було вказано бажання розвантажити переповнену Босфорську протоку² за допомогою каналу завдовжки 45 км, шириною – 150 м і глибиною 25 м, який мав би з'єднати Чорне море з Мармуровим (Turkey to build waterway to bypass..., 2011). Планувалося завершити його до 2023 р., коли мало відбуватися святкування сторіччя заснування Турецької республіки. «Туреччина більш ніж заслуговує на те, щоб увійти в 2023 р. з таким божевільним і чудовим проектом», – сказав він перед радісною аудиторією в місті. «Стамбул стане містом, через яке проходять два моря» (Turkey plans 'crazy' new canal, 2011). Проте, протягом наступного десятиріччя, у силу цілого комплексу внутрішніх і зовнішніх чинників, повномасштабна реалізація проекту не розпочалася.

¹ Достатньо фантастичною видається модель фінансування будівництва каналу, запропонована М. Агюном і С. Тірякі з турецького Центру глобальних політичних тенденцій (GPOt) ще у далекому 2011 р. Автори вказували, що прохід через Протоки торговельного судна водотоннажністю 10 тис. тон становила на той момент 4 881 дол., що було недостатнім для фінансування будівництва нового каналу. Тому пропонувалося повернутися до виконання Конвенції Монтре про режим проток, де плата мала прийматися у золотих франках (на той момент вартість проходження за курсом золота на 4 серпня 2011 р. склало б 59 976 дол.). У такому разі транзитні платежі зросли б у рази і для вищенаведеного судна вони б зараз становили значно більшу суму (Akgün & Tiryaki, 2011). Така система робила б транзит непрактично дорогим, тому Туреччина використовує інші механізми розрахунків.

² Противники будівництва, натомість, переконують, що за період 2006-2020 рр. кількість суден, що проходять через Босфор, зменшилася на 30% і прогнози різкого збільшення трафіку суперечать глобальним тенденціям розвитку морського транспорту. Водночас за останні 25 років на 40% знизилася кількість аварій у Босфорі завдяки поліпшенню заходів безпеки (The economics of the Istanbul Canal: why the project..., 2021: 23-24, 27).

Рис. 2. Проект Стамбульського каналу (Randam, 2025)

26 червня 2021 р. президент Р.Т. Ердоган, виступаючи на церемонії закладання фундаменту мосту Сазлидере Стамбульського каналу, критикував своїх опонентів, які виступали проти його діяльності загалом та будівництва каналу зокрема. Відкидаючи аргументи скептиків, він стверджував, що обраний маршрут був визнаний найбільш оптимальним серед 5 альтернативних варіантів згідно з науковими дослідженнями. Над проектом працювали 204 експерти, зокрема 51 науковець з 11 університетів. Було проведено понад 17 тисяч метрів буріння та 248 геофізичних досліджень у 304 точках вздовж траси каналу. У моделюванні досліджень у провідному світовому інженерному центрі взяли участь з 500 фахівців із 35 країн (Erdogan, 2021). Натомість мер Стамбула Е. Імамоглу, найвідоміший опонент проекту, зазначив, що міст, закладений у суботу, планувався ще з 2006 р. – задовго до оголошення про будівництво каналу: «Будівництво мосту тут не має нічого спільного з проектом каналу. Це пов'язано з дорожнім вузлом», – наголосив Е. Імамоглу (Erdogan launches Istanbul Canal project, 2021).

До початку реалізації масштабного проекту Стамбульського каналу було розроблено чіткі часові рамки виконання робіт з метою забезпечення ефективної організації та планування ресурсів. Згідно з офіційним графіком будівництва, передбачено три основні етапи. Після проведення тендеру підготовчі роботи до будівництва каналу триватимуть приблизно 1,5 року. Очікується, що будівництво каналу займе 5,5 років. За нормальних умов завершення проекту заплановано на 7 років (Completion Timeline of the Istanbul Canal Project, 2025).

Сучасний Стамбульський канал є не просто інфраструктурним проектом, а потужним *геополітичним інструментом*, який, на думку С. Кундак і М.Б. Байпінара, має на меті не лише посилення економічного та стратегічного становища Туреччини, а й зміну регіонального балансу сил. На відміну від історичних османських маршрутів, що використовувались б переважно для транспортування деревини, цей проект ставить під сумнів чинний режим судноплавства, потенційно порушуючи положення Конвенції Монтре 1936 р. Його реалізація може спровокувати серйозні міжнародні суперечки, зокрема з НАТО та

причорноморськими країнами, а також створити значні екологічні загрози. Таким чином, канал перетворюється на важливий політичний виклик існуючому світовому порядку, виходячи далеко за рамки звичайного економічного проекту (Kundak & Baupınar, 2011: 53).

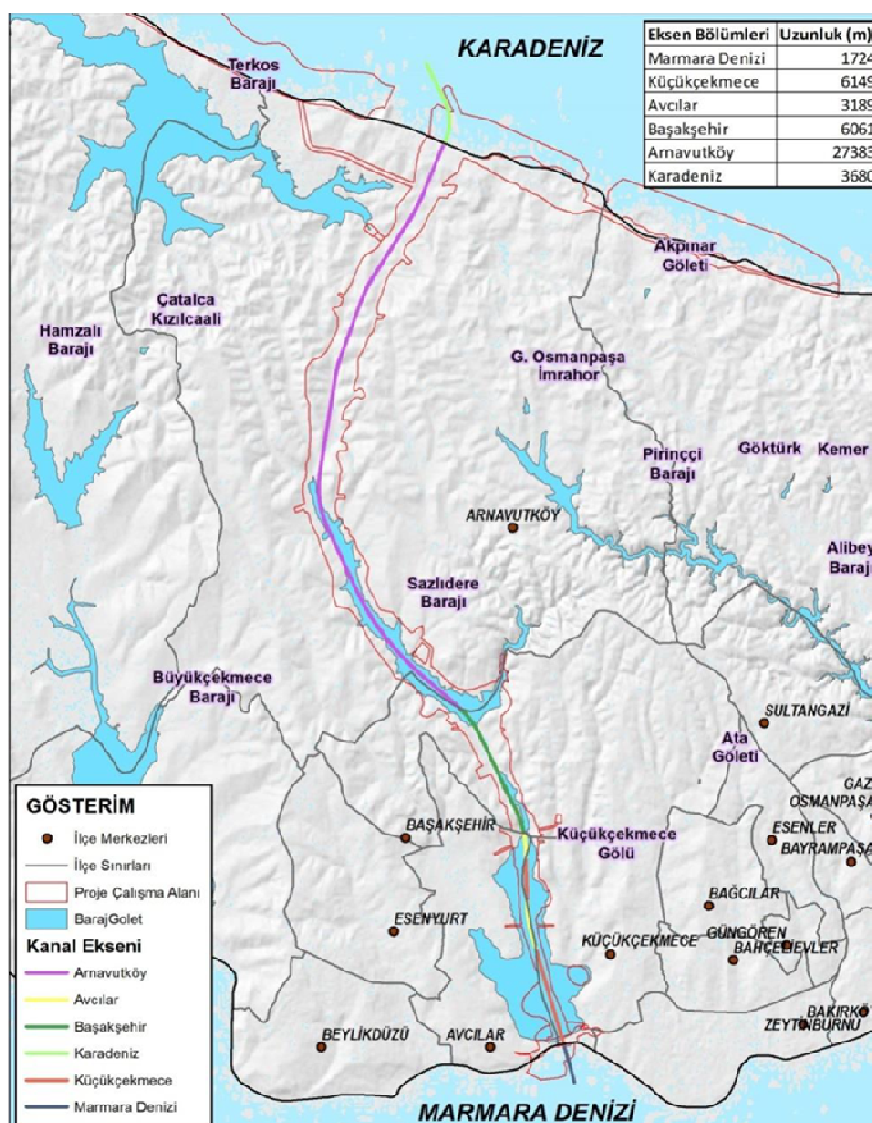

Рис. 3. Деталізація проекту будівництва Стамбульського каналу
(Project Location, 2025)

У квітні 2021 р. Р.Т.Ердоган заявив про можливість перегляду будь-якої конвенції в майбутньому, якщо це буде необхідно для покращення умов для Туреччини. Цю позицію підтримав спікер турецького парламенту, який ще у березні 2021 р. підтвердив право Туреччини на вихід з договору за власним бажанням. Видається, що проект Стамбульського каналу розглядається як інструмент для президента Туреччини, щоб уникнути обмежень Конвенції Монтре. Ердоган має намір, щоб канал був «...повністю поза сферою застосування цього міжнародного договору» (Kemp-Welch, 2025: 4).

Натомість, на офіційному сайті Стамбульського каналу стверджується, що він не замінить статус проток за Конвенцією Монтре, оскільки це буде виключно альтернативний шлях для проходження суден, не скасовуючи необхідності використання Босфору та Дарданелли. Конвенція 1936 р. продовжуватиме регулювати прохід через Протоки, включаючи обмеження для військових кораблів із нечорноморських держав, а також правила щодо тривалості перебування та тоннажу. Оскільки канал не повністю замінює існуючі маршрути, його будівництво не порушить чинний режим, який залишається вигідним для Туреччини та країн Чорноморського регіону. Таким чином, Конвенція Монтре збереже свою силу, якщо Туреччина продовжуватиме її дотримуватися (Istanbul Canal and the Montreux Convention, 2025). Проте, не все так просто навіть у самій країні – у квітні 2021 р. було затримано 10 відставних турецьких адміралів після того, як вони відкрито розкритикували проект будівництва Стамбульського каналу. Затримані були серед 104 відставних адміралів, які підписали відкритий лист із застереженням проти виходу з міжнародного договору, що регулює використання стратегічної протоки Босфор. Військовослужбовці у відставці були звинувачені у «змові з метою вчинення злочину проти безпеки держави і конституційного ладу» (Turkey detains admirals..., 2021).

Потенційне скасування або перегляд Конвенції внаслідок будівництва Стамбульського каналу створює складну геополітичну головоломку, де стикаються інтереси глобальних акторів. Якщо конвенція буде скасована, це надасть Туреччині безпрецедентного важеля впливу на контроль військового доступу до Чорного моря, потенційно дозволяючи більшу присутність НАТО біля південних кордонів Росії, але водночас усуваючи регуляторний буфер, який запобігає військовій ескаляції в регіоні. Перегляд конвенції, що потребує одностайної згоди всіх сторін (включаючи Туреччину, Велику Британію, Францію, Італію, Грецію, Болгарію, Румунію, Росію, Україну та Грузію), майже гарантовано спровокує рішучу відповідь Росії, яка історично розглядає Чорне море як зону своїх привілейованих інтересів – не дарма В. Путін у квітні 2021 р. безпосередньо наголосив на важливості збереження Конвенції для «забезпечення регіональної стабільності та безпеки», що в російському дипломатичному словнику є прозорим сигналом готовності захищати статус-кво всіма доступними засобами (Kemp-Welch, 2025: 7-8).

Зрозуміло, що Сполучені Штати Америки розглядають Чорноморський регіон як зону стратегічного значення, де перетинаються інтереси багатьох глобальних та регіональних гравців. Погляди американських стратегів знайшли відображення у «Black Sea Security Act of 2022». Цей законопроект був схвалений лише Палатою представників та не став законом, але демонструє чіткий стратегічний намір Вашингтона трансформувати геополітичну архітектуру Чорноморського регіону. Законопроект передбачає «збільшення присутності та можливостей НАТО» та просування «більшої свободи навігації» у Чорному морі, що в контексті триваючого будівництва Стамбульського каналу відображає скоординовані зусилля західних держав щодо перегляду історичного режиму Конвенції 1936 р. (H.R.9511 – Black Sea Security Act of 2022, 2021-2022). За цим стоїть прагнення США створити протидію традиційній російській військово-морській домінації в регіоні та отримати стратегічний плацдарм біля південних кордонів Росії, що неминуче загострить геополітичне суперництво в Чорноморському басейні.

Достатньо цікавою видається думка Дж. Озчеліка та К. Бенлі щодо повного контролю над морськими шляхами між Чорним та Середземним морями, який можливий лише при будівництві обох каналів – Стамбульського та Мармара (останній дозволив би ominuti Дарданелли, статус який врегульовано Конвенцією 1936 р.). Автори підкреслюють, що ця комбінація створить значні геополітичні виклики, оскільки потенційно може спровокувати перегляд Конвенції Монтре, спричинити конфлікти між причорноморськими державами та світовими морськими потугами, а також суттєво вплинути на баланс сил у регіоні, особливо в контексті китайської ініціативи «Морський шовковий шлях» та доступу

нечорноморських військових флотів до Чорного моря (Özçelik & Benli, 2021: 852-856).

Т. Ельдем констатує, що попри низьку громадську підтримку та економічні труднощі Туреччини, президент Ердоган наполегливо просуває проєкт Каналу Стамбул з міркувань геополітичного впливу та особистого престижу. Авторка рекомендує європейським політикам підтримувати комунікацію з усіма турецькими зацікавленими сторонами щодо цього контрверсійного мегапроєкту, який може суттєво вплинути на безпековий баланс у Чорноморському регіоні через потенційний перегляд режиму Конвенції Монтре (Eldem, 2021: 8).

Економічна складова будівництва каналу представлена амбітними очікуваннями щодо посилення не лише стратегічної позиції Туреччини на світовій арені, але й прискорення економічного зростання. Проєкт має на меті зробити Стамбул привабливішим для прямих іноземних інвестицій та стимулювати розвиток престижних житлових комплексів з розвинутою інфраструктурою.

Однак економічні переваги проєкту викликають сумніви щодо їх справжніх бенефіціарів. Новий престижний район навряд чи буде доступним для більшості жителів Стамбула, які потребують переселення з ризикованих зон міста. Додатковий транспортний потік може знівелювати обіцяні покращення транспортної ситуації. Проєкт нагадує дубайську модель розвитку, спрямовану більше на глобальну конкурентоспроможність, ніж на вирішення нагальних проблем міста, що ставить під питання співвідношення короткострокових економічних вигод та довгострокових екологічних витрат (Kundak & Bayrınar, 2011: 62).

З точки зору опонентів будівництва Стамбульського каналу, вибір маршруту до офіційного оголошення проєкту вказує на непрозорість процесу прийняття рішень та можливу корупційну складову³. Численні повідомлення про спекуляції земельними ділянками вздовж запланованого маршруту каналу свідчать про те, що будівництво може приносити вигоду передусім наближеним до влади особам. Постійні зміни технічних параметрів проєкту з 2011 р., включаючи коригування ширини, глибини та кількості мостів, демонструють відсутність належного планування та потенційну технічну недоцільність цього амбітного будівництва. Особливе занепокоєння викликає передача 80% державних земель у зоні проєкту Адміністрації житлового будівництва (TOKİ), що може свідчити про пріоритетність комерційної забудови над екологічними та соціальними аспектами проєкту (The economics of the Istanbul Canal: why the project..., 2021: 16-21).

Великі дискусії викликані питанням вартості можливого будівництва. Одразу ж критики почали ставити під сумнів прогнозовану вартість каналу в понад \$10 млрд. При цьому стверджувалося, що економіка Туреччини, яка перебуває в скрутному становищі, не може собі цього дозволити, а Стамбул потребує кращого захисту від землетрусів. Проєкт спричинить більше забруднення у переповненому більш ніж 15-млн. місті (Turkey detains admirals..., 2021). Згодом з'явилася нова цифра – \$15 млрд. Турецькі банки відмовились від участі через екологічні ризики, що змусило уряд шукати іноземних інвесторів.

Найсильнішу зацікавленість проявив Китай, запропонувавши негайно надати \$30 млрд. депозиту з потенціалом інвестицій до \$65 млрд. через Промисловий і комерційний банк Китаю та Банк Китаю. Інтерес також виявили HSBC (Hongkong and Shanghai Banking Corporation) та фінансові установи з Нідерландів, Бельгії, Росії, хоча в значно меншому обсязі. Це породжує занепокоєння щодо «дипломатії боргових пасток» та потенційної загрози турецькому суверенітету, особливо зважаючи на економічну кризу в країні, а також підкреслює парадоксальну ситуацію, коли перегляд Конвенції Монтре, що може бути вигідним для Заходу, відбуватиметься за рахунок посилення економічного впливу Китаю в регіоні (Kemp-Welch, 2025: 5-6, 9).

³ Ринкова вартість землі становила 300-400 TL/m², що перевищувала в 13-16 разів державну ціну (The economics of the Istanbul Canal: why the project..., 2021: 21).

Критики наголошують, що економічні перспективи Стамбульського каналу викликають серйозні сумніви, адже при коливанні оцінок вартості від \$11,4 до \$20 млрд. проект створить лише 5 000-10 000 тимчасових і 500-800 постійних робочих місць, а окупність навіть за найоптимістичнішими прогнозами становитиме 40 років. Складна економічна ситуація, погіршена пандемією, зростанням цін на енергоносії та будівельні матеріали, суттєво підвищує фінансові ризики проекту, ставлячи під питання його економічну доцільність (The economics of the Istanbul Canal: why the project..., 2021: 28-33).

Зазначимо, що хоча Туреччина планує забезпечити щоденний прохід близько 160 вантажних суден через Стамбульський канал з очікуваним доходом у \$1 млрд. на початковому етапі та \$5 млрд. до 2050 р., залишається невирішеним питання, як країна зможе переконати судновласників використовувати платний канал замість безкоштовного проходу через Босфор, гарантованого Монтрезькою конвенцією. Ця економічна суперечність є однією з головних проблем проекту, оскільки прогнозований річний трафік у 58 400 суден може виявитися недосяжним без примусових регуляторних заходів або значних переваг у швидкості та безпеці проходу (Simavogyan, 2020: 2-3).

Екологічна складова проекту будівництва викликає чи не найбільше суперечок та спротиву як серед фахівців, так і пересічних громадян. Заплановані роботи загрожують порушити баланс чутливих екосистем, негативно вплинути на водні резервуари міста та лісові масиви. Маршрут третього мосту через північне узбережжя міста може призвести до розвитку нових житлових зон у екологічно вразливих територіях. Історичний досвід урбанізації Стамбула в 1970-х і 1980-х рр. демонструє, що такі інфраструктурні проекти здатні істотно погіршити якість води та скоротити площу природних зон, створюючи довгострокові екологічні проблеми попри можливі економічні вигоди (Kundak & Bayraktar, 2011: 62-63).

Професор Д. Толунай концентрує увагу громадськості на екологічних втратах через вирубування 394 тис. дерев, знищенні понад 3 тис. га лісових насаджень та втраті сільськогосподарських угідь площею у 20 тис. футбольних полів, що матиме наслідком втрату 30 тис. робочих місць у сільському господарстві (The economics of the Istanbul Canal: why the project..., 2021: 34). Проект каналу загрожує критичними екологічними наслідками: вирубка лісів позбавить місто кисню для 1,2 млн. людей, а порушення морських течій призведе до масової загибелі близько 3 774 видів морських організмів. Особливо небезпечним є безпрецедентне руйнування державного водосховища Сазлидере, яке разом із озером Теркосом забезпечує водою 6 млн. стамбульців, що фактично позбавить місто третини питної води (Istanbul Canal in 25 Questions, 2020: 15-17). Стверджується і про забруднення Мармурового моря водами Чорного (Ozgur Kirca & Mutlu Sumer, 2025).

Стамбульський канал є одним з найамбітніших інфраструктурних проектів сучасної Туреччини, який має потенціал корінним чином змінити економічні, екологічні та геополітичні умови в Чорноморському регіоні. Для комплексної оцінки його впливу та перспектив реалізації було проведено детальний SWOT-аналіз, який базується на комплексному вивченні офіційних документів, наукових досліджень та критичних оцінок експертів. Враховуються історичний контекст, економічні дані та екологічні експертизи. Необхідність такого аналізу зумовлена стратегічною важливістю проекту, його суперечливими оцінками та потенційним впливом на регіональну безпеку.

Таблиця 1. SWOT-аналіз будівництва Стамбульського каналу

Сильні сторони (Strengths)		Слабкі сторони (Weaknesses)
Розвантаження	Босфорської	Висока вартість будівництва – оцінки
протоки	– канал зможе зменшити	
		варіюються від \$10 до \$20 млрд., що

навантаження на протоку Босфор, що покращить безпеку судноплавства та зменшить ризики аварій.	створює навантаження на економіку Туреччини, яка вже перебуває в скрутному становищі.
Збільшення геополітичного впливу Туреччини – проект потенційно надасть країні нові важелі впливу на регіональну та світову політику через контроль альтернативного водного шляху.	Тривалий термін окупності – навіть за оптимістичними прогнозами окупність проекту становитиме близько 40 років.
Символічне значення – завершення масштабного проекту у 2023 р. до 100-річчя Турецької республіки повинно було підкреслити статус регіонального лідера.	Відсутність чіткого механізму залучення кораблів – не вирішеним залишається питання, як переконати судновласників використовувати канал з більшою оплатою.
Продовження історичної традиції – реалізація ідеї, що має глибоке історичне коріння від часів Римської та Візантійської імперій до Османської доби.	Непрозорість процесу прийняття рішень – постійні зміни технічних параметрів проекту та вибір маршруту без належного громадського обговорення.
Потенційне збільшення доходів – очікується дохід у \$1 млрд. на початковому етапі з перспективою зростання до \$5 млрд. до 2050 р.	Обмежений вплив на зайнятість – проект створить лише 5 000-10 000 тимчасових та 500-800 постійних робочих місць, що непропорційно мало порівняно з інвестиціями.
Можливості (Opportunities)	Загрози (Threats)
Залучення іноземних інвестицій – проект викликав зацікавленість Китаю (з потенціалом інвестицій до \$65 млрд.), HSBC та фінансових установ з Нідерландів, Бельгії, Росії.	Катастрофічні екологічні наслідки – проект загрожує вирубкою 394 тис. дерев, знищенням понад 3 тис. га лісових насаджень, втратою с/г угідь площею 20 тис. футбольних полів, проблема із забезпеченням прісною водою, загибель близько 3 774 видів морських організмів.
Розвиток престижних житлових комплексів може стимулювати будівництво та розвиток престижних районів навколо каналу.	Міжнародні дипломатичні ускладнення – потенційний перегляд статусу Конвенції Монтре може спровокувати серйозні суперечки з НАТО та причорноморськими країнами, особливо з Росією.
Підвищення привабливості для прямих іноземних інвестицій може зробити Стамбул більш привабливим для інвесторів.	Внутрішньополітичні конфлікти – проект викликає значний спротив опозиції, що призводить до поляризації суспільства.
Посилення позиції в переговорах щодо перегляду Конвенції Монтре – наявність альтернативного шляху дасть Туреччині додаткові аргументи при можливому перегляді міжнародного договору.	Економічні ризики (погіршення економічної ситуації через пандемію, зростання цін на енергоносії та будівельні матеріали може суттєво підвищити вартість проекту) та втрата робочих місць у сільському господарстві .
Потенціал для розвитку туризму – новий канал може сприяти збільшенню туристичного потоку.	Ризик «дипломатії боргових пасток» – масштабне фінансування з боку Китаю створює загрозу надмірної економічної залежності та потенційного впливу на турецький суверенітет.

Проведений SWOT-аналізу проєкту Стамбульського каналу виявив ключові фактори впливу на реалізацію проєкту. Він дозволяє усім зацікавленим сторонам зрозуміти комплексну природу каналу, що поєднує геополітичні амбіції, економічні ризики та екологічні виклики. Можна сформулювати наступні ключові рекомендації за трьома основними напрямками:

Геополітичний вимір. Туреччині необхідно розробити виважену стратегію щодо майбутнього режиму Чорноморських проток, яка враховуватиме геополітичні інтереси всіх причорноморських держав. Замість одностороннього перегляду Конвенції Монтре 1936 р., що може спровокувати міжнародну кризу, доцільно ініціювати багатосторонні консультації для формування оновленого консенсусу щодо режиму судноплавства. Такий підхід дозволить зберегти роль Туреччини як гаранта регіональної стабільності. Зважаючи на зростаючу напруженість у Чорноморському регіоні, особливо після російського вторгнення в Україну, рекомендується інтегрувати проєкт Стамбульського каналу в ширшу архітектуру європейської безпеки. Це має включати розробку спеціальних протоколів щодо проходження військових кораблів у кризові періоди та створення міжнародної системи моніторингу судноплавства. Для забезпечення геополітичного балансу критично важливо уникнути надмірної залежності від китайських інвестицій, яка може призвести до сценарію «дипломатії боргових пасток». Рекомендується розробити механізми міжнародного співуправління каналом при збереженні загального турецького суверенітету над територією.

Економічний вимір. Економічний аналіз свідчить про необхідність перегляду масштабів проєкту з метою забезпечення його фінансової життєздатності. Доцільно розробити альтернативні, менш витратні варіанти із скороченими термінами окупності. Критично важливим є проведення незалежної міжнародної експертизи економічної доцільності проєкту, яка враховуватиме актуальні тенденції у світовій економіці та морських перевезеннях. Потребує суттєвого опрацювання механізм залучення судновласників до використання більш витратного Стамбульського каналу. Без створення значущих економічних стимулів або обмежень проходу через Босфор досягнення прогнозованого річного трафіку у 58 400 суден виглядає нереалістичним. Рекомендується диверсифікувати джерела фінансування, розглянути можливість публічно-приватного партнерства з участю турецьких компаній та розробити поетапний план фінансування з чіткими контрольними точками, що дозволить коригувати проєкт залежно від проміжних результатів та змін у зовнішньому середовищі.

Екологічний вимір. Екологічні ризики проєкту вимагають розробки комплексного плану їх мінімізації. Пріоритетним завданням є захист водосховища Сазлідере, що забезпечує водою 6 млн. стамбульців, та розробка альтернативних джерел водопостачання. Необхідно також мінімізувати вирубку лісових насаджень та створити програми компенсаційного лісовідновлення. Рекомендується створення міжнародної «лабораторії під відкритим небом» для всебічного моніторингу екологічних наслідків будівництва, особливо щодо впливу на морський біоценоз Чорного та Мармурового морів. Важливо впровадити систему раннього екологічного попередження, яка дозволить своєчасно реагувати на негативні зміни в екосистемах. Доцільно також розробити компенсаційні механізми для громад, які постраждають від проєкту, зокрема для 30 тисяч працівників сільського господарства, які можуть втратити роботу через знищення сільськогосподарських угідь. Це має включати програми перекваліфікації та створення альтернативних робочих місць у регіоні.

Висновки. Таким чином, Стамбульський канал, задуманий як амбітний інфраструктурний проєкт Туреччини, демонструє взаємопереплетення геополітичних амбіцій, економічних розрахунків та екологічних викликів та виходить далеко за межі звичайного транспортного коридору. Аналіз геополітичного контексту свідчить, що будівництво є інструментом посилення регіонального впливу Туреччини та потенційного перегляду режиму проходження

через Чорноморські протоки, встановленого Конвенцією Монтре 1936 р. Така ініціатива створює підґрунтя для глибинних змін у системі безпеки Чорноморського регіону, викликаючи стурбованість причорноморських держав, насамперед Росії, та привертаючи стратегічний інтерес США і Китаю. В економічному вимірі проєкт характеризується суперечливими оцінками рентабельності. При заявленій вартості від \$10 до \$20 млрд. і тривалому терміні окупності (до 40 років) залишається нерозв'язаним фундаментальне питання залучення судновласників до використання більш дорогого шляху. Це ставить під сумнів економічну доцільність проєкту, особливо в умовах поточної фінансової нестабільності Туреччини. Екологічний аспект будівництва Стамбульського каналу викликає найбільше занепокоєння фахівців. Потенційні наслідки включають вирубку сотень тисяч дерев, знищення тисяч гектарів лісових насаджень та сільськогосподарських угідь, порушення водного балансу регіону та загибель тисяч видів морських організмів.

Проведений SWOT-аналіз демонструє, що попри певні стратегічні переваги, проєкт містить суттєві ризики, які потребують комплексного підходу до їх мінімізації. Оптимальною стратегією для Туреччини видається збалансований підхід, що включає багатосторонні консультації щодо режиму Чорноморських проток, перегляд масштабів проєкту для підвищення його економічної життєздатності та розробку компенсаційних механізмів для пом'якшення екологічних наслідків. Таким чином, майбутнє Стамбульського каналу залежатиме від здатності турецького керівництва збалансувати геополітичні амбіції з економічними реаліями та екологічними вимогами, а також від реакції міжнародної спільноти на потенційні зміни у статусі Чорноморських проток. Подальший розвиток цього стратегічного проєкту потребує постійного моніторингу та аналізу з боку експертного середовища та всіх зацікавлених сторін.

REFERENCES

- Akgün, M. & Tiryaki, S. (2011). Political Feasibility of the Istanbul Canal. *Global Political Trends Center (GPOt)*. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/resrep07683> // Akgün, M. & Tiryaki, S. (2011). İstanbul kanalının siyasi fizibilitesi. *Global Political Trends Center (GPOt)*. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/resrep07683>
- Armağan, M. (2015, May 13). Is the real 'crazy project' to bring back the Ottoman Empire? *Time*. Retrieved from <https://cutt.ly/grlT9l8L> // Armağan, M. (2015, May 13). Asıl "çılgın proje" Osmanlı'yı geri getirmek mi? *Zaman*. Retrieved from <https://cutt.ly/grlT9l8L>
- Completion Timeline of the Istanbul Canal Project (2025). *Istanbul Canal*. Retrieved from <https://cutt.ly/hrlAixbF> // Kanal İstanbul Projesinin Tamamlanma Süresi (2025). *Kanal İstanbul*. Retrieved from <https://cutt.ly/hrlAixbF>
- Daniel, R. & Lindenstrauss, G. (2020). The Istanbul Canal: Erdogan's "Crazy Project" Raises Concerns. *Institute for National Security Studies*. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/resrep23523>
- Dreßler, M. (2021). The Reconversion of the Hagia Sophia: Silences and Unheard Voices. *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association*, 8 (1), 209-213. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/48680071>
- Ecevit first proposed it in 1994: Headlines hailed as 'Mega Project' (2011, April 28). *Hürriyet*. Retrieved from <https://cutt.ly/jrjn3UnV> // 1994'te Ecevit Ortaya Attı, Manşetlere 'Mega Proje' Diye Yansıdı (2011, April 28). *Hürriyet*. Retrieved from <https://cutt.ly/jrjn3UnV>
- Eldem, T. (2021). Canal Istanbul: Turkey's Controversial Megaproject. *SWP Comment*. *SWP Comment*, 43, 1-8.
- Erdoğan, R.T. (2021). Speech Delivered at the Foundation-Laying Ceremony of the Sazlıdere Bridge for the Istanbul Canal. *Anadolu Agency*. Retrieved from <https://cutt.ly/orjnoeqU> // Erdoğan, R.T. (2021). Kanal İstanbul Sazlıdere Köprüsü Temel Atma Töreni'nde Yaptıkları Konuşma. *Anadolu Agency*. Retrieved from <https://cutt.ly/orjnoeqU>
- Erdogan launches Istanbul Canal project (2021). *The Maritime Executive*. Retrieved from <https://cutt.ly/TrlT92rA>

- H.R.9511 – Black Sea Security Act of 2022 (2021-2022). *117th Congress*. Retrieved from <https://www.congress.gov/bill/117th-congress/house-bill/9511>
- Istanbul Canal and the Montreux Convention (2025). *Istanbul Canal***. Retrieved from <https://cutt.ly/3rEPYSLD> // Kanal İstanbul ve Montrö Sözleşmesi (2025). Kanal İstanbul. Retrieved from <https://cutt.ly/3rEPYSLD>
- Istanbul Canal in 25 Questions (2020). *Istanbul: Istanbul Metropolitan Municipality***. Retrieved from <https://kanal.istanbul/ana-sayfa/yayinlar/> // 25 Soruda Kanal İstanbul. (2020). *Istanbul: T.C. İstanbul Büyükşehir Belediyesi*. Retrieved from <https://kanal.istanbul/ana-sayfa/yayinlar/>
- Kemp-Welch, M.** (2025). The Istanbul Canal: Implications for International Security. *The New Diplomacy Project*. Retrieved from <https://cutt.ly/9rIT3SFN>
- Kundak, S. & Baypinar, M.B.** (2011). The Crazy Project – Canal Istanbul. *TeMA – Journal of Land Use, Mobility and Environment*, 3, 53-63.
- Ozgun Kirca, V.S. & Mutlu Sumer, B.** (2025). Potential Impact of Canal Istanbul on Flow Through the Bosphorus. *Journal of Waterway, Port, Coastal, and Ocean Engineering*. 151 (3). Retrieved from <https://cutt.ly/WrlAaSwx>
- Özçelik, C. & Benli, K.** (2021). Canal Istanbul and Political Dispute on Turkish Straits. *DÜMFMD*, 12 (5), 849-863.
- Pehlivanli, E. & Eslen-Ziya, H.** (2023). A Political Game?: The Dispute Over the Canal Istanbul Project. *Turkish Studies*, 25 (1), 43-63.
- Project Location (2025). *Istanbul Canal***. Retrieved from <https://cutt.ly/irEPTozN> // Projenin Lokasyonu (2025). *Kanal İstanbul*. Retrieved from <https://cutt.ly/irEPTozN>
- Random** (2025). Location of Istanbul Canal. *Wikipedia*. Retrieved from <https://cutt.ly/VrEPTvco>
- Shevchuk, A. & Lytvynchuk, O.** (2024). Black Sea Straits (1920-1936): The Struggle of International Actors for Control. *Acta De Historia & Politica: Saeculum XXI*, 7, 34-46. DOI: <https://doi.org/10.26693/ahpsxxi2024.07.034> // Шевчук, А. & Литвинчук, О. Чорноморські протоки (1920-1936): боротьба міжнародних акторів за контроль. *Acta De Historia & Politica: Saeculum XXI*, 7, 34-46. DOI: <https://doi.org/10.26693/ahpsxxi2024.07.034>
- Shevchuk, A. & Voitiuk, O.** (2024). The Black Sea Straits as a Geopolitical Hub: Transformation of Status (1945-2024). *Acta De Historia & Politica: Saeculum XXI*, 8, 15-30. DOI: <https://doi.org/10.26693/ahpsxxi2024.08.015> // Шевчук, А. & Войтюк, О. (2024). Чорноморські протоки як геополітичний вузол: трансформація статусу (1945-2024 pp.). *Acta De Historia & Politica: Saeculum XXI*, 8, 15-30. DOI: <https://doi.org/10.26693/ahpsxxi2024.08.015>
- Shevchuk, A., Lytvynchuk, O. & Voitiuk, O.** (2024). Black Sea straits in international politics (XVIII-XIX centuries). *International Relations, Public Communications and Regional Studies*, 1 (18), 39-55 // Шевчук, А., Литвинчук, О. & Войтюк, О. (2024). Чорноморські протоки в міжнародній політиці (XVIII-XIX ст.). *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*, 1 (18), 39-55.
- Simavoryan, A.** (2020). The Istanbul Canal or New Bosphorus. *Orbeli Center*. Retrieved from <https://ssrn.com/abstract=3905727>
- The economics of the Istanbul Canal: why the project concept is unfeasible?** (2021). *Istanbul*. Retrieved from <https://cutt.ly/arjnoXxw> // Kanal İstanbul'un Ekonomisi: Proje Fikri Neden Yapılabilir Değil? (2021). *Istanbul*. Retrieved from <https://cutt.ly/arjnoXxw>
- The Istanbul Canal project and Montreux: can the Strait be closed?** (2019, December 25). *Strategic Partner*. Retrieved from <https://cutt.ly/wrjn8aif> // Kanal İstanbul Projesi ve Montrö: Boğaz Kapatılabilir mi? (2019, December 25). *Stratejik Ortak*. Retrieved from <https://cutt.ly/wrjn8aif>
- Turkey detains admirals who criticised giant Istanbul Canal (2021). *BBC News*. Retrieved from <https://www.bbc.com/news/world-europe-56640495>
- Turkey plans 'crazy' new canal (2011). *EXPRESS*. Retrieved from <https://cutt.ly/rEP4l6H>
- Turkey to build waterway to bypass Bosphorus Straits (2011). *BBC News*. Retrieved from <https://www.bbc.com/news/world-europe-13207304>
- Zaitsev, Yu.P. & Aleksandrov, B.H.** (2018). Ukraine on the guard of the Black Sea ecological health. *Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 9, 53-58 // Зайцев Ю.П. & Александров Б.Г. (2018). Україна на сторожі екологічного здоров'я Чорного моря. *Вісник Національної академії наук України*, 9, 53-58.

УДК (UDC) 327-049.5 (560: 1-4) (262.5)
DOI: 10.26693/ahpsxxi2025.10.124

THE «TURKISH» FACTOR IN THE TRANSFORMATION OF THE BLACK SEA REGIONAL SECURITY SYSTEM UNDER THE INFLUENCE OF RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

Iryna Tykhonenko,

e-mail: irinavi2202@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7716-085X>

Petro Mohyla Black Sea National University,
Ukraine, 54003, Mykolaiv, 68 Desantnykiv, 10

Yelyzaveta Rachynska,

e-mail: rachynskayelisaveta@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-7992-946X>

Petro Mohyla Black Sea National University,
Ukraine, 54003, Mykolaiv, 68 Desantnykiv 10

Abstract

The article attempts to consider the ‘Turkish’ factor in the historical transformation of the Black Sea regional security system under the influence of the Russian-Ukrainian war. The chronological period considered by the authors is regulated from 2014 to the present, taking into account the forms and levels of interaction of the states of the Black Sea region with extra-regional actors. The relevance of using Barry Buzan’s theory of regional security complexes for analyzing the security environment of the Black Sea basin has been revealed, taking into account the formation of the Black Sea regional security complex. After all, under the influence of the Russian-Ukrainian war, the interdependence of the security of Black Sea states is increasing; the region is polarized due to the aggressive actions of Russia and external influence from the USA, NATO and the EU on the formation of a regional alignment of forces in which Türkiye occupies a central place.

It was revealed that against the background of increasing security threats arising as a result of Russia’s aggressive actions in the Black Sea region, Türkiye increasingly strives to implement an independent foreign policy. On the one hand, it supports alliances with NATO countries and, on the other hand, seeks to establish pragmatic relations with the Russian Federation. However, Türkiye has been quite active in supporting Ukraine: 1) by providing military assistance – the supply of Bayraktar equipment, which played a major role in Ukraine’s defense at the beginning of Russia’s full-scale military invasion; 2) by acting as a mediator in the implementation of the grain corridor initiative.

A decisive factor in the system of Black Sea regional security is the Montreux Convention of 1936, which gives Turkey special rights and responsibilities in the management of the Bosphorus and Dardanelles straits. Therefore, the Russian-Ukrainian war increased the importance of this document, since guiding by its provisions; Turkey can limit the access of warships to the Black Sea, maintaining the balance in the region. At the same time, Ankara is guided by its own national interests (construction of the Istanbul Canal).

The authors came to the conclusion that the Russian-Ukrainian war not only strengthened interdependence in the Black Sea region, forming the Black Sea regional security complex, but also increased the role of the Turkish factor in this process. In turn, Turkey pursues a balancing policy – simultaneously supporting its own strategic interests, developing relations with NATO, and maintaining a balance of power in relations with Russia.

Keywords: Türkiye, Ukraine, Black Sea region, Turkish factor, regional security system, Russian-Ukrainian war, the Montreux Convention

«ТУРЕЦЬКИЙ» ФАКТОР У ТРАНСФОРМАЦІЇ ЧОРНОМОРСЬКОЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ БЕЗПЕКИ ПІД ВПЛИВОМ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Ірина Тихоненко,

e-mail: irinavi2202@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7716-085X>

Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
Україна, 54003, Миколаїв, 68 Десантників, 10

Єлизавета Рачинська,

e-mail: rachynskayelisaveta@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-7992-946X>

Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
Україна, 54003, Миколаїв, 68 Десантників, 10

Анотація

У статті здійснено спробу розглянути «турецький» фактор в історичній трансформації Чорноморської регіональної системи безпеки під впливом російсько-української війни. Хронологічний період, який розглядають автори регламентується з 2014 р. по сучасність, зважаючи на форми та рівні взаємодії держав Чорноморського регіону з позарегіональними акторами. Виявлено доречність використання теорії регіональних комплексів безпеки Баррі Бузана для аналізу безпекового середовища Чорноморського басейну зважаючи на формування Чорноморського регіонального комплексу безпеки. Адже, під впливом російсько-української війни відбувається посилення взаємозалежності безпеки Чорноморських держав, поляризація регіону з огляду на агресивні дії Росії та зовнішнього впливу зі сторони США, НАТО і ЄС на формування регіональної розстановки сил у якій Туреччина займає центральне місце.

Виявлено, що на тлі посилення безпекових загроз, що виникають у результаті агресивних дій Росії в Чорноморському регіону, Туреччина дедалі більше прагне реалізовувати незалежну зовнішню політику. З одного боку, вона підтримує альянси з країнами НАТО, а з іншого – прагне налагоджувати прагматичні відносини з Російською Федерацією. Проте, Туреччина досить активно підтримала Україну: 1) надаючи військову допомогу – постачання безпілотників Bayraktar, що відіграли велику роль в обороні України на початку повномасштабного військового вторгнення Росії; 2) виступаючи медіатором у реалізації ініціативи зернового коридору.

Вирішальним фактором у системі Чорноморської регіональної безпеки є Конвенція Монте 1936 р., яка надає Туреччині особливі права та обов'язки в управлінні протоками Босфор і Дарданелли. Відтак російсько-українська війна підвищила важливість цього документу, адже керуючись його положеннями, Туреччина може обмежувати доступ військових кораблів до Чорного моря, підтримуючи баланс у регіоні. Водночас Анкара керується власними національними інтересами (будівництво Стамбульського каналу).

Автори дійшли до висновку, що російсько-українська війна не лише посилила взаємозалежність у Чорноморському регіоні, формуючи Чорноморський регіональний комплекс безпеки, а й збільшила роль турецького фактору у цьому процесі. У свою чергу, Туреччина проводить політику балансування – одночасно підтримує власні стратегічні інтереси, зберігає відносини з НАТО та підтримує рівновагу сил у відносинах із Росією.

Ключові слова: Туреччина, Україна, Чорноморський регіон, турецький фактор, система регіональної безпеки, російсько-українська війни, конвенція Монте

Problem statement. The Russian-Ukrainian war raised the question of the transformation of the Black Sea regional security system, which directly affected the role of Türkiye as an important geopolitical actor that controls the Bosphorus and Dardanelles straits and plays a key role in the security architecture of the Black Sea. The Black Sea has become a strategic center of military operations, and accordingly, Turkey's role in regional security processes has relatively increased. An important aspect of the study is Türkiye's ability to maintain a balance between Russia and Ukraine. As a member of NATO, Türkiye has an obligation to adhere to a certain position regarding the policy of aggressor states. However, significant economic and political ties with Russia, in particular in the energy and defense sectors, create additional difficulties for its strengthening, especially within the framework of open military support for Ukraine. Accordingly, Russia's war against Ukraine forced Turkey to strengthen its own defense capabilities and increase its role in ensuring regional security.

Thus, the full-scale war in Ukraine has actually changed the balance of power in the Black Sea region, in which Türkiye has emerged as a central figure. Therefore, its ability to balance the interests of the confronting states and ensure regional stability enhances its importance in the transformation of regional security system nowadays.

Analysis of previous research and publications. The issue of the Turkish factor in the transformation of the Black Sea regional security system at the current stage of the development of international relations has been the subject of a number of scientific studies and publications of mass media.

Ukrainian scholars A. Shevchuk and O. Lytvynchuk (Shevchuk & Lytvynchuk, 2024) consider the historical aspect of the influence of the Black Sea Straits on international relations, which is an important prerequisite for understanding the Turkish position on this issue. D. Isachenko (Isachenko, 2023) analyzed Ankara's reaction to Russia's war against Ukraine on the background of regional dynamics and global confrontation.

Among foreign scholars who have examined the interrelations of Ukraine, Russia and Turkey, should be noted the works of O. Coskun (Coskun, 2022) and I. Sheldon (Sheldon, 2023) in which Türkiye's role in resolving the grain issue are estimated. A. Gozkaman (Gozkaman, 2023) stresses on energy factor in Türkiye's policy.

Polish political scientist A. Balcer (Balcer, 2015) examined Turkey's role in strengthening the security of the Black Sea region within the framework of interaction with the Eastern Partnership countries: Moldova, Romania, and Ukraine. P. Ayan Musil (Musil, 2024) and M. Aydın (Aydın, 2009) analyzed the prospects for the development of Turkey as a regional leader from the point of view of maritime law.

Taking into account the dynamics of the topic, a number of sources and media publications, speeches by political figures, in particular, were used. For instance, documents in the field of international humanitarian law that relate to and regulate the status of the Black Sea Straits of the Bosphorus and Dardanelles – the Convention on the Regime of the Straits (Montreux Convention, 1936), as well as the statements and speeches of states leaders (Recep Erdogan) and officials from international organizations.

The purpose of the study is the analysis of Türkiye's role in the transformation of the security system of the Black Sea region under the influence of the Russian-Ukrainian war.

To achieve the goal, the authors formulated the following tasks: 1) to characterize the security system of the Black Sea region, appealing to the theory of regional security complexes of B. Buzan and describe the geopolitical importance of Türkiye in the Black Sea region; 2) to investigate the factors of Türkiye's influence on the Russian-Ukrainian war (Türkiye-Ukraine-Russia relations) analyzing the role of Turkey as a guarantor of regional security in the system of multilateral interaction of the Black Sea basin states; 3) to clarify the aspects of the transformation of the Black Sea security system under the influence of militarism trend and Türkiye's relations with extra-regional actors – NATO and the USA.

Presentation of the main material. The Black Sea region has always played a key role in ensuring the security of Eastern Europe and the Balkans due to its strategic location, as well as the political, economic and military interests of neighboring countries.

The modern security system in this region has undergone significant changes under the influence of the Russian-Ukrainian war (since 2014), which has seriously affected the regional and global balance of power.

B. Buzan, the developer of the theory of regional security complexes theory (RSCT), argues that global security is structured around certain regions where geographically close countries have common security interests and interdependencies. Regional security complexes are systems in which the security of one country is closely linked to the security of its neighbors. This makes regions important nodes of tension or stability, where intra-regional events can easily influence global politics. According to the RSCT, in the Black Sea region the security complex includes Ukraine, Russia, Türkiye, Georgia, Bulgaria, Romania, and indirectly, Western European countries and the United States because of their interests in the stability of the region. The interaction of these countries is determined both by historical hostility and modern political and economic ties, which gives rise to complicated patterns of cooperation and competition. B. Buzan noted that regions with a dominant country, such as Russia, often experience significant tension due to that country's desire for dominance and influence over its neighbors (Buzan, 2012).

Until 2014, the security situation in the Black Sea region was characterized by a balance of power in which Russia claimed leadership, but was constrained by the interests of NATO and its allies in the region. Türkiye, as a NATO member, occupied a strategic position, controlling the passage through the Bosphorus and the Dardanelles, which is critically important for the Russian Black Sea Fleet. At the same time, Bulgaria and Romania, members of the EU and NATO, strengthened their ties with the European Union and the Alliance, which allowed balancing the influence of Russia.

The annexation of Crimea in 2014 was the first major event to radically change the balance of power in the region. Russia gained control of the peninsula, expanding its military presence in the Black Sea, which increased its ability to influence neighboring states, including Ukraine and Georgia, which are seeking closer ties with NATO and the EU. The seizure of Crimea thus opened up the opportunity for Russia to deploy significant naval resources, increasing the threat to the Black Sea region and NATO.

The full-scale invasion of 2022 began a new stage of changes in the Black Sea regional security complex. The war exacerbated tensions and turned the Black Sea region into an arena of global confrontation between Russia and the West. These changes include such key aspects as the growth of NATO's role in the Black Sea, the militarization of Crimea, the deepening of ties between Ukraine and the West, the expansion of energy conflicts, and the strengthening of Turkey's strategic importance. Therefore, the Black Sea regional security system is gradually transforming with the influence of the 'Turkish' factor, taking into account following components: 1) the influence of Türkiye-Ukraine-Russia relations due to the Russian-Ukrainian war (considering Turkish military assistance to Ukraine and mediation efforts in the grain initiative); 2) regional multilateral interaction of the Black Sea states in the field of maritime security, military security (the controversial nature of Türkiye's relations with the European Union (EU) and the activities of the Black Sea Economic Cooperation (BSEC)); 3) the issue of militarization of the Black Sea basin as a manifestation of the influence of extra-regional actors on the regional security environment (interpenetration according to B. Buzan's theory) – NATO and the USA and, accordingly, their interaction with Turkey.

Considering Türkiye's leading role as a regional player stems from the regional security system, it is worth analyzing its geopolitical position as a component of the regional security complex. Due to its unique location at the crossroads of Europe, Asia, and the Middle East, Türkiye has been an important member of NATO since its accession in 1952. The country's strategic location ensures control over the Bosphorus and Dardanelles straits connecting the Black and Mediterranean Seas, which are important for regional security, in particular for limiting Russia's military maneuvers in the Black Sea region. Control over these straits allows official Ankara to influence energy and trade routes between Asia and Europe, which increases its weight in international politics (1936

Convention Regarding the Regime of the Straits). Major pipelines, such as the Trans-Anatolian Gas Pipeline (TANAP), Baku-Tbilisi-Ceyhan, and TurkStream, create a network for supplying energy resources to Europe. The first one is part of the Southern Gas Corridor, which transports natural gas from Azerbaijan through Georgia and Turkey to Europe, reducing dependence on Russian gas. This situation is due to the energy crisis caused by the reduction in gas supplies from Russia amid sanctions and geopolitical tensions. The TurkStream gas pipeline accordingly ensures stable energy supplies to partners in Hungary, Serbia and Bulgaria (Gözkaman, 2023).

However, such dependence on Russian gas is of concern to NATO countries, given the threat of Russia using energy influence as an instrument of political pressure and manipulation.

Due to Türkiye's geographical location, the Black Sea serves as an important route for transporting oil and petroleum products from the Caspian region through the Bosphorus and Dardanelles straits. As a result, Türkiye has the ability to regulate maritime traffic and control the passage of energy cargoes through the Black Sea to Europe despite the EU embargo on the import of crude oil from Russia by sea especially from the Black Sea. Seven such violations were recorded in August 2024 (Russian Crude Oil Imports to the EU Embargo..., 2024). In fact, this gives Türkiye additional leverages in relations with energy importing countries.

However, as part of its cooperation with Russia, Türkiye has become a buffer zone for energy supplies from the Caucasus and the Middle East to Europe. Thus, Türkiye manages to minimize the dependence of European states on Russian gas, as well as to ensure the conditional energy security of NATO's allies, balancing between economic interests and security challenges. Despite the fact that Turkey is a NATO member and a candidate country for the EU, it can be considered as a state that plays on both sides. It has often deviated from the models of Western allies, while at the same time applying a 'mediator strategy' regarding Russian aggression against Ukraine, benefiting both sides.

Deputy Foreign Minister of Türkiye, Ambassador F. Kaymakci, emphasized that Türkiye does not consider itself an international partner of the EU, but a part of Europe and sees its future in the EU. However, Turkish President R. T. Erdogan stated in a September 2023 interview that "...for the last 50 years we have been waiting on the threshold of the EU, and at this moment I trust the West as much as I trust Russia" (Ayan Musil, 2024). Such words openly demonstrate Türkiye's course to continue cooperation with Russia, confirming Ankara's balancing position. At the same time, F. Kaymakci emphasized that serious challenges have arisen in connection with the Russian-Ukrainian war – the most important of which are security and defense. Such a statement by the minister implies the importance of Türkiye's acquisition of EU membership to ensure the deterrent force of NATO and the EU against violators of the international order. Thus, Türkiye does not express a clear anti-Russian position, trying not to worsen relations with the West. However, in 2022, Türkiye avoided approving Western sanctions against Moscow, thus demonstrating open support for Russia. Perhaps, thanks to such a position, Russia desired and directly supported the re-election of President Erdogan in the historic elections in May 2023. Russia's Gazprom went so far as to agree to defer Turkey's debts for some of the natural gas it exported, providing some relief for Erdogan's government amid the severity of the economic crisis that preceded the election (Yarar, 2022).

Turkish-Russian relations have worsened after the Turkish government expressed support for Sweden's NATO membership and transferred five commanders of the Ukrainian Azov regiment to Kyiv (Ayan Musil, 2024).

In light of these events, Russia has refrained from renewing an UN-backed agreement brokered by Türkiye to ensure the safe passage of grain from Ukraine.

Following the presidential elections in May 2023, which consolidated Erdogan's authoritarian rule, Türkiye has nevertheless seen a shift in its balance of power. Tensions with Russia have escalated, while its engagement with the West has become more positive, leading to the publication of the EU's long-term strategy for improving relations with

Türkiye on November 29, 2023 (State of play of EU-Türkiye political, economic and trade relations, 2023). This document calls for caution in this positive turn and highlights three factors that could hinder Turkey's potential rapprochement with the West: the growing influence of far-right parties in the Turkish government, its dependence on Russian gas, and its desire to assert its leadership in the Muslim world, where anti-Western rhetoric plays a crucial role (A long-term perspective to EU-Turkey relations..., 2021).

Therefore, adhering to a multi-vector policy, Türkiye plays a complex and at the same time comprehensive role in the context of the Russian-Ukrainian war. In fact, Türkiye's relations with Russia and Ukraine are largely economically oriented, but at the same time include elements of strategic rivalry. Therefore, cooperating with Russia in the energy sector, Türkiye simultaneously cooperates with Ukraine in the military-technical sector. In particular, the supply of Bayraktar equipment, which has already demonstrated its effectiveness on the battlefield, confirms Türkiye's active support for Ukraine. The first arrivals of drones produced by Baykar Company in Ukraine were carried out in 2019. The first use of Bayraktar drones took place on October 26, 2021 in the area of the Joint Forces Operation in Donbas as part of the war in Eastern Ukraine, which began in 2014. Therefore, as of December 2022, Verkhovna Rada of Ukraine ratified an agreement with Turkey on cooperation in the field of high technologies, which provides for the construction of the Bayraktar plant in Ukraine. It should be noted that with the beginning of the full-scale Russian invasion, the Armed Forces of Ukraine carried out a number of successful military operations to destroy the enemy using Bayraktar equipment, which caused discontent in Moscow. As a result, Türkiye classified information about the sale of drones (The manufacturer of "Bayraktar" began..., 2024).

On September 9, 2022, V. Zelensky highly appreciated the contribution of Baykar Company to increasing the power of the Ukrainian Armed Forces in the fight against the aggressor and Baykar Makin CEO H. Bayraktar was awarded by the Order of Merit of the 1st degree. At the same time he addressed to President Erdogan: "Everyone in Ukraine knows what Bayraktar is, knows your company. Thank you, thank you President Erdogan for your support and the support of the citizens of Turkey in this war with Russian aggression" (Mazurenko, 2022).

Such active support by Turkey for Ukraine was highlighted by Erdogan's words of September 11, 2024, that Türkiye supports the territorial integrity of Ukraine, and the return of Crimea to its composition is a requirement of international law. Later, on September 16, the Turkish Ministry of Foreign Affairs stated the need to end the war through peaceful negotiations and unconditional support for Ukrainians, taking into account their interests. Later, Erdogan added that Ankara will contribute to increasing support for Ukraine to end the war through diplomacy and dialogue based on the territorial integrity of Ukraine (Kurkina, 2024).

Analyzing an important component of Russian-Turkish relations in the context of the Black Sea rivalry, it is worth emphasizing the historically formed and modern roots of its formation. The Black Sea is an important region for Türkiye for ensuring national security, as well as a key transport hub for economic projects, such as grain exports from Ukraine. Since the beginning of the Russian-Ukrainian war, Türkiye has played a key role in creating a grain corridor through the Black Sea, acting as a mediator between Russia and Ukraine. One of the tangible results of Ankara's mediation efforts is undoubtedly the grain agreement of July 22, 2022, which illustrates Türkiye's regional leadership potential in the Black Sea region. The emergence of the Black Sea Grain Initiative indicates that the agreement is also the result of the Turkish-Russian partnership and the settlement of regional conflicts, which can be observed in neighboring conflict zones in the Middle East and the South Caucasus. Back in May 2022, Ankara began negotiations with Moscow and Kyiv on grain exports. At that time, Turkey and Russia developed a plan to ensure the security of transport routes, excluding Ukraine. It was assumed that the Turkish side would help demine the area around the Odessa port and escort grain ships, which would have to be controlled in accordance with Russian requirements (Coskun, 2022).

However, as of July 17, 2023, Russia terminated its participation in the agreement, which brings with it increased uncertainty about available global supplies of grain and oilseeds, the potential for greater price volatility, as well as new challenges for Turkey as a mediator.

Thus, for Russia, the Black Sea is directly related to the North Caucasus, as a part of the territorial integrity of Russia. In this context, the Caspian, Azov and Black Seas form a single space in Russia's strategic thinking, which serves not only to project power in the Mediterranean, the Balkans and the Middle East, but also to protect its southern borders. The strategic connection that the Kremlin sees between Crimea, the Black Sea and the North Caucasus is not least reflected in Russian military exercises. Thus, in Ankara's approach to the Black Sea region, one can observe collective defense, following the logic of NATO, but it is mixed with the concept of collective security with Russia. The desire not to provoke Moscow is a constant theme of Türkiye's Black Sea policy. This is due not only to its past experience with Russia, but also to its complex relations with the West. According to Ankara, its balancing policy after Russia's annexation of Crimea in 2014 is due to the lack of decisive action by the West at the time and Ankara's concern that the West would leave it without support in the face of Russia's hard policy (Isachenko, 2023).

In turn, Türkiye plays an important role as a security guarantor in the Black Sea region, in particular due to its geopolitical position, military capabilities and diplomatic activity. One of the main instruments for ensuring stability is the Black Sea Economic Cooperation (BSEC), which contributes to regional stability through economic, political and social cooperation between member states. Thus, Turkey supports initiatives to develop transport corridors across the Black Sea, which contributes to increasing the transit potential of the region. One such project, the Trans-Caspian International Transport Route, which includes Türkiye, Azerbaijan, Georgia, Kazakhstan and Ukraine, allows countries in the region to avoid dependence on traditional routes through Russia and creates new trade opportunities, increasing stability through economic integration (Mussayev, 2024).

Türkiye regularly participates in NATO military exercises, such as 'Sea Breeze', which are held in the Black Sea and involve various countries in the region, including Ukraine, Romania and Georgia. These exercises increase the level of interoperability between allies and contribute to strengthening the defense capabilities of the BSEC countries. Türkiye's participation in these exercises sends a clear signal of its readiness to protect stability in the region and support countries facing threats. Türkiye's importance to Georgia is most clearly illustrated by Ankara's role in the development of the Georgian armed forces (equipment, training, development of a military base, joint maneuvers). In the very difficult period of 2008-2009 for Georgia, a time of tension and war with Russia, Türkiye, along with Ukraine, was the main supplier of equipment to the Georgian armed forces, accounting for almost 40% of all purchases. However, Turkey was quite ambiguous in its criticism of the Russian invasion, but, thanks to its membership in NATO, it allowed some American ships to be in the Black Sea, which put Russia in a critical position (Aydin, 2009).

In the context of Russia's war against Ukraine, the Ukrainian Ambassador to Türkiye V. Bodnar noted that in addition to the BSEC, there was also the BLACKSEAFOR format, which created a security environment in the region and conditions for interaction and trust between the fleets. However, since 2014 this has become impossible, given the participation and membership of Russia (Russia has destroyed regional cooperation in the Black Sea..., 2022). Therefore, cooperation on such basis within BSEC is impossible due to the participation of the aggressor state in it. Therefore, it cannot guarantee security for the entire region, especially given the existence of clearly real threats and potential dangers.

Türkiye's policy in the field of ensuring the safety of navigation and the protection of the marine environment is more in line with the tasks of the International Maritime Organization than with the economic concerns of coastal states, so in general Türkiye does not violate international maritime law. Thus, in October 2002, a new Instruction on the

Application of Navigation Rules in the Straits was adopted in Türkiye, which clarified and detailed the procedure for applying the already established rules (Implementation of the Montreux Convention..., 2005).

Based on Türkiye's desire to monopolize the use of the Black Sea Straits, in 2011 Ankara announced the construction of a new infrastructure project, known as the Istanbul Canal, which represents the greatest challenge to the legal and practical status quo in the Straits. Russia's annexation of Crimea, the increased militarization of the Black Sea, which has entered its active phase since 2014, has worried Türkiye. In May 2016, the Turkish President openly condemned the Russian Federation's view of the Black Sea as a 'Russian lake' (Koru, 2017). However, this issue was resolved against the backdrop of the Russian Federation's full-scale invasion of Ukraine on February 24, 2022, when, four days after the invasion, Türkiye, at Ukraine's request, closed the Bosphorus and Dardanelles straits to warships of any country, regardless of whether they border the Black Sea (Mongilio, 2022).

Montreal Convention of 1936 established the regime of the Turkish Straits and consolidated Türkiye's special role as the controller of maritime traffic through the Bosphorus and the Dardanelles. The main purpose of the Convention was to ensure freedom of passage for merchant ships in peacetime and to establish control for warships, which limits the threat to the Black Sea region and protects Türkiye's sovereignty. In fact, the Convention differentiates the rules of passage for the states of the Black Sea region and other countries. Thus, in peacetime, merchant ships have free passage, but warships of non-Black Sea countries are limited in tonnage and cannot be in the Black Sea for more than 21 days. At the same time, Türkiye has the right to close the straits to warships in the event of war or a threat to its national security. In modern conditions, after the start of the Russian-Ukrainian war, Türkiye again exercised this right, limiting the passage of warships for countries participating in the conflict. Although this decision was largely symbolic, it underscores Turkey's ability to influence the security situation in the Black Sea through the Convention (1936 Convention Regarding the Regime of the Straits, n/d.).

The Convention remains relevant in the face of today's geopolitical challenges, but Türkiye is actively seeking ways to increase its control over the straits. One such project is the Istanbul Canal, a new route that could bypass the Convention. This project would allow Türkiye to control transit at its own discretion, as it would not be subject to the Montreux Convention. This would potentially upset the balance of interests and raise concerns among other countries, including NATO members, as access to the Black Sea could become more controlled and politically dependent on Türkiye (Pryce, 2020)

The Russian large-scale offensive prompted an immediate response the same day from NATO – former Secretary General J. Stoltenberg, who said that North American and European members of the alliance had already deployed thousands of new troops to eastern NATO members, noting: "We have over 100 jets [on] high alert protecting our airspace and over 120 Allied ships at sea from the far north to the Mediterranean. [...] We will continue to do whatever is necessary to protect the alliance from aggression" (Press briefing by NATO Secretary General Jens Stoltenberg..., 2022). So NATO's position, like that of the United States itself, is more than clear and transparent – their interest lies in national security, their own superiority and preventing Russian domination in the region.

It is therefore quite obvious that not only politics, but also Türkiye's military strategy within NATO and its military bases play an important role in deterring regional conflicts, especially in the Black Sea and Mediterranean regions. Türkiye has the second largest army among NATO countries, which makes it one of the main elements of the alliance on the southern flank. Turkish military bases, including key aviation and radar facilities, allow NATO to maintain a presence near areas of tension, such as the Black Sea and the Middle East. Thus, Incirlik Air Base provides strategic support to NATO missions and is used for operations in the Middle East and for the fight against terrorism in Syria and Iraq. In addition, Turkish bases are used to host NATO forces, in particular NATO's Very High Readiness Joint Task Force (VJTF), which allows the alliance to respond quickly to threats, especially in the event of an escalation of conflict in the region. Konya Air Base is intended

to carry out air patrol missions, especially in the surveillance of conflict zones such as Syria. AWACS aircraft are deployed in Konya, which provides NATO with the ability to respond quickly to threats in the airspace of the southern direction (Ellehuus, 2019). Izmir Base is the center for command of NATO ground forces, where one of the main headquarters of the Alliance is located. This base facilitates coordination between allies and plays an important role in regional exercises. Izmir supports the readiness of NATO forces, especially for the possible deployment of forces in crisis situations on the southern flank (In an increasingly volatile neighbourhood..., 2023).

Former US Secretary of State A. Blinken stressed that Türkiye's decision to close the straits to Russian warships "is consistent with the spirit of international law and the security interests of the entire region". At the same time, US officials, including Deputy Secretary of State for Political Affairs V. Nuland, have repeatedly stressed that the US expects Turkey to be more transparent and coordinated in making decisions regarding the straits, especially in the context of the war in Ukraine. Nuland noted: "The Black Sea has become a key front in the struggle for democracy and sovereignty, and Turkey has a unique role in defending this region". However, Ankara's position has not always met Washington's expectations. Turkey has tried to maintain a balance between Russia and the West, which has attracted some criticism. In July 2022, US National Security Council representative J. Kirby stated: "We expect our NATO allies, including Turkey, to fully support Ukraine and deter the Kremlin's aggression. Restricting access to the straits is important, but it is not enough to strengthen the security of the Black Sea" (Iarmolenko, 2023).

In the policy of D. Trump's administration and the negotiations initiated by Washington to resolve the Russian-Ukrainian war, Türkiye is quite active and does not reduce its interest in supporting the security of the Black Sea region.

Turkish President R. Erdogan on March 16, 2025 spoke with U.S. President D. Trump for the first time since his second term began in January. During the conversation, Erdogan expressed support for President Trump's efforts to bring an end to the war. He emphasized that Turkey backs Trump's initiatives aimed at resolving the war and voiced hope for a positive outcome under his leadership. Türkiye has positioned itself as a potential mediator in Russia's all-out war against Ukraine (Goncharova, 2025)

At the same time, Ankara acts from the position of its own national interests. After all, during the above mentioned conversations with the American President, Erdogan urged Trump to lift sanctions imposed during his first term on Türkiye's defence industry due to the purchase of Russian S-400 air defence systems. Erdogan is reaching out to the US amid efforts to deepen defence and economic cooperation with the EU as European countries seek to reduce their dependence on Washington (Media: Turkish President Erdoğan wants..., 2025).

Ankara has also expressed the possibility of deploying Turkish troops on the territory of Ukraine. Türkiye is considering the issue of ensuring the security of Ukraine, its guarantee together with the issue of the security of the Black Sea region. On the one hand these issues are interconnected, and on the other hand, comprehensive support for security in the Black Sea is important for Türkiye's national interests due to military, economic, and energy security as a whole system.

Conclusions. Thus, the security system of the Black Sea region is a complex system, formed under the influence of various national interests that determine the political, economic and military interaction of states in this region, as well as the strategies of other global players. The significance of this region for international security lies in controlling access between the Black and Mediterranean Seas and in its role as an important energy corridor. Current Russian-Ukrainian war has significantly changed the balance of power in the region, increasing the attention of allies and strengthening cooperation between countries interested in stabilization and security. The geopolitical importance of Türkiye in the Black Sea region is largely determined by its control over the Bosphorus and the Dardanelles, which are key sea gates to the Black Sea.

Therefore, it can be argued that Türkiye's policy is becoming a determinant in the transformation of the Black Sea security system under the influence of the Russian-Ukrainian war due to a number of factors. Firstly, the influence of bilateral interaction in the Türkiye-Ukraine-Russia format, in which Türkiye's 'involvement' in the Russian-Ukrainian war is manifested through its role as a mediator (participation in the implementation of the Grain Corridor initiative) and a supplier of military technology. Türkiye provides military assistance to Ukraine, including drones, and supports energy cooperation, which makes it an important partner for Ukraine. At the same time, Türkiye seeks to maintain relations with Russia, striking a careful balance between supporting Ukraine and avoiding direct conflict with Russia. Secondly, at the regional level, Türkiye acts as a guarantor of regional security, playing an important role through control of the straits. Thirdly, Türkiye acts as a state through which 'penetration/involvement' of non-regional actors – NATO and the United States – into the Black Sea regional security system takes place. Its military bases, in particular Incirlik and Konya, allow it to maintain NATO's presence in the region and contribute to 'deterring' Russia.

However, it is worth emphasizing that Turkish security policy is also subordinated to its ambitions to be an influential regional power, which allows it to simultaneously fulfill the role of a reliable partner for NATO and ensure its own security interests in the Black Sea region.

REFERENCES

- 1936 Convention Regarding the Regime of the Straits (N.d.). Retrieved from <https://cutt.ly/8roNg8XY>
- Ayan Musil, P.** (2024, March 28). How Türkiye's balancing strategy between Russia and the West matters. *Institute of international relations Prague*. Retrieved from <https://cutt.ly/6roNwbNr>
- Aydın, M.** (2009). Geographical blessing versus geopolitical curse: great power security agendas for the Black Sea region and a Turkish alternative. *Southeast European and Black Sea Studies*, 9 (3), 271-285.
- A long-term perspective to EU-Turkey relations: Europe's geostrategic sovereignty and Turkey (2021, March 17). *Atlantic Council*. Retrieved from <https://cutt.ly/froNwr5H>
- Buzan, B.** (2012). Asia: A geopolitical reconfiguration. *Institut Francais des Relations Internationales*. Retrieved from <https://cutt.ly/qroNwDgw>
- Balcer, A.** (2015). A Polish-Romanian-Turkish triangle and the Black Sea region – a new driving force of regional integration? *Neighbourhood policy paper*. Retrieved from <https://cutt.ly/MroNwVdn>
- Coskun, O.** (2022, May 26). "Turkey in Talks with Russia, Ukraine over Grain-export Corridor". *Reuters*. Retrieved from <https://cutt.ly/eroNw8V7>
- Ellehuus, R.** (2019, December 2). Turkey and NATO: A Relationship Worth Saving. *Center for Strategic and International Studies*. Retrieved from <https://cutt.ly/UroNetp8>
- Goncharova, O.** (2025, March 17). Erdogan tells Trump that Turkey supports US efforts to end Russia's war. *The Kyiv Independent*. Retrieved from <https://cutt.ly/GroB6ICp>
- Gözkaman, A.** (2023). The Trans-Anatolian Natural Gas Pipeline: An "Asset" for Türkiye in her Relations with the EU? In: Kruessmann, T. (ed.) *The Caucasus in Europe-Asia Connectivity the Promise of Infrastructure and Trade*, pp. 163-190. Retrieved from <https://cutt.ly/FroNef29>
- Iarmolenko, I.** (2023, July 06). US Expects Robust Discussions on Ukraine's Long-Term Security Needs at NATO Summit. *Voice of America*. Retrieved from <https://cutt.ly/YroNeE8g>
- Implementation of the Montreux Convention (2005). *Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey*. Retrieved from <https://cutt.ly/5roNeFxP>
- In an increasingly volatile neighbourhood, Türkiye seeks regional solutions and invests in defence resilience (2023). *NATO Parliamentary Assembly*. Retrieved from <https://cutt.ly/DroNeMga>
- Isachenko, D.** (2023). Turkey in the Black Sea Region. Ankara's Reactions to the War in Ukraine against the Background of Regional Dynamics and Global Confrontation. *Centre for Applied Turkey Studies*. Retrieved from <https://cutt.ly/hroNe6cY>
- Koru, S.** (2017, July 18). Turkey's Black Sea Policy: Navigating between Russia and the West. *Foreign Policy Research Institute*. Retrieved from <https://cutt.ly/MroNriCv>

- Kurkina, D.** (2024, November 8). War in Ukraine can be "easily ended" thanks to Trump administration's solution-oriented approach – Erdogan. *ESPRESSO.TV*. Retrieved from <https://cutt.ly/aroNqgpE> // **Куркіна, Д.** (8 листопада 2024). Війну в Україні можна «легко завершити» завдяки підходу адміністрації Трампа, орієнтованому на вирішення ситуації, – Ердоган. *ЕСПРЕССО.TV*. Retrieved from <https://cutt.ly/aroNqgpE>
- Mazurenko, A.** (2022, September 9). Zelensky gave an order to the director of the company "Baykar", which produces "Bayraktars". *Ukrainska Pravda*. Retrieved from <https://cutt.ly/iroNqWvT> // **Мазуренко, А.** (9 вересня 2022). Зеленський дав орден директору компанії «Байкар», яка виробляє «Байрактари». *Українська Правда*. Retrieved from <https://cutt.ly/iroNqWvT>
- Media: Turkish President Erdoğan wants to meet with Trump at White House in April (2025, March 18). *European Pravda*. Retrieved from <https://cutt.ly/VroB6KJh>
- Mongilio, H.** (2022, February 28). Turkey Closes Bosphorus, Dardanelles Straits to Warships. *USNI News*. Retrieved from <https://cutt.ly/ProNrgWE>
- Mussayev, A.** (2024, April 15). Trans-Caspian International Transport Route. *EY*. Retrieved from <https://cutt.ly/NroNrxFx>
- Press briefing by NATO Secretary General Jens Stoltenberg following an extraordinary meeting of the North Atlantic Council (2022, February 24). *NATO*. Retrieved from <https://cutt.ly/TroNrERC>
- Pryce, P.** (2020, June 1). Let Me Get this Strait: The Turkish Straits Question Revisited. *CIMSEC*. Retrieved from <https://cutt.ly/jroNrHIP>
- Russian Crude Oil Imports to the EU Embargo: Database of August 2024 Violations (2024, September 16). *Black Sea News*. Retrieved from <https://cutt.ly/HroNrBb5>
- Russia has destroyed regional cooperation in the Black Sea with aggressive actions – ambassador (2022, February 22). *Black Sea News*. Retrieved from <https://cutt.ly/CroNqJz8> // Росія агресивними діями знищила регіональну співпрацю у Чорному морі – посол (22 лютого 2022). *Black Sea News*. Retrieved from <https://cutt.ly/CroNqJz8>
- Sheldon, I.** (2023, July 18). What are the Implications of the Black Sea Grain Deal Breaking Down? *The Ohio State University*. Retrieved from <https://cutt.ly/yroNr21J>
- Shevchuk, A. & Lytvynchuk, O.** (2024). The Black Sea Straits (1920-1936): The Struggle of International Actors for Control. *Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI*, 7, 34-46. DOI: 10.26693/ahpsxxi2024.07.034 // **Шевчук, А. & Литвинчук, О.** (2024). Чорноморські протоки (1920-1936): боротьба міжнародних акторів за контроль. *Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI*, 7, 34-46. DOI: 10.26693/ahpsxxi2024.07.034
- State of play of EU-Türkiye political, economic and trade relations (2023, November 29). *European Commission*. Retrieved from <https://cutt.ly/WroNtwY3>
- The manufacturer of "Bayraktar" began building a plant in Ukraine (2024, February 7). *Radio Svoboda*. Retrieved from: <https://cutt.ly/YroB695g> // Виробник «Байрактарів» почав будувати завод в Україні (7 лютого 2024). *Радіо Свобода*. Retrieved from: <https://cutt.ly/YroB695g>
- Yarar, E.** (2022, October 21). Türkiye expects EU to take enlargement policy more seriously: Deputy FM. *Daily Sabah*. Retrieved from <https://cutt.ly/wroNtdpU>

УДК (UDC) 327.82 (532)
DOI: 10.26693/ahpsxxi2025.10.135

EU-GCC RELATIONS IN THE CONTEXT OF THE ISRAELI-PALESTINIAN CONFLICT

Taras Strykhot'skyi,

E-mail: taras.strykhot'skyi@oa.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6978-8076>

National University of Ostroh Academy,
Ukraine, 35800, Ostroh, Seminarna St. 2.

Abstract

The article examines the relations between the European Union (EU) and the Gulf Cooperation Council (GCC) in the context of a new phase of the Israeli-Palestinian conflict since October 7th, 2023. The conflict has become one of the central topics in the global media recently. In addition, it is the cornerstone of a broader Middle East confrontation involving the State of Israel, the Islamic Republic of Iran and other regional powers. Given the significant role of Ukraine's allies in this conflict, the confrontation is extremely important to watch in our country. The author examines the interrelationships between the EU and the GCC on the one hand and the participants in the conflict – the State of Israel and the Palestinians – on the other. It examines how the regional escalation in the Middle East has affected the political and security dialogues and diplomatic coordination between the EU and the GCC, in particular the EU-GCC summit. Special attention is paid to the conflict's influence on maritime security due to Houthi attacks in the Red Sea. In this context, the launch of the EUNAVFOR 'Aspides' and its coherence with the security needs of the GCC member states is discussed.

While writing the article, the author used a systematic approach that helps to understand the actions of the EU and the GCC in a broader context. Content analysis was used in working with official documents, communiqués, statements by officials and analytical reports to identify the stages of development of cooperation between the EU and the GCC. In addition, chronological and comparative analysis methods were also used.

The research shows that the EU and the GCC have similar interests in a stable Middle East and free maritime trade. However, different views on lasting solution to the Israeli-Palestinian conflict remain between the two organizations. The EU is passive towards Israeli regional policies. Considering this fact, the Arab monarchies of the Gulf criticize the EU for its double standards in its position on the Israeli-Palestinian conflict and the Ukrainian-Russian war. For effective cooperation on these issues, the EU and the GCC need to further strengthen communication based on common security and economic interests. The author concludes that there is significant potential in the EU-GCC relations and a truly strategic partnership between the EU and the Arab monarchies of the Gulf is possible in case an intensive dialogue is established.

Keywords: Middle East, Israeli-Palestinian conflict, European Union, Gulf Cooperation Council, security cooperation

ВІДНОСИНИ МІЖ ЄС ТА РСАДЗ У КОНТЕКСТІ ІЗРАЇЛЬСЬКО-ПАЛЕСТИНСЬКОГО ПРОТИСТОЯННЯ

Тарас Стрихоцький,

E-mail: taras.strykhotskyi@oa.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6978-8076>

Національний університет «Острозька академія»,
Україна, 35800, м. Острог, вул. Семінарська, 2

Анотація

У статті досліджено динаміку відносин між Європейським Союзом та Радою співпраці арабських держав Затоки (РСАДЗ) у контексті нового етапу ізраїльсько-палестинського конфлікту, який розпочався 7 жовтня 2023 р. Останнім часом конфлікт став одним із основних тем у світових медіа. Крім цього, він є осердям більш широкого Близькосхідного протистояння, яке залучає Державу Ізраїль, Ісламську Республіку Іран та інші регіональні держави. Зважаючи на значну роль союзників України в цьому конфлікті, за протистоянням уважно стежать і у Києві. Автор досліджує взаємозв'язки між ЄС і РСАДЗ з одного боку та учасниками конфлікту – Державою Ізраїль та палестинцями – з іншого. Вивчається як регіональне загострення на Близькому Сході вплинуло на політико-безпековий діалог та дипломатичну координацію між ЄС та РСАДЗ, зокрема на саміт лідерів держав-членів двох міжнародних організацій. Особливу увагу приділено впливу конфлікту на морську безпеку, зокрема через атаки хуситів на торговельні судна в Червоному морі. У цьому контексті йдеться про початок військово-морської операції ЄС «Aspides» та її узгодженість із безпековими потребами держав-членів РСАДЗ.

Під час написання статті автор використовував системний підхід, який допомагає зрозуміти дії ЄС та РСАДЗ у ширшому контексті. Контент-аналіз застосовувався у роботі з офіційними документами, комюніке, заявам посадовців та аналітичними доповідями для визначення етапів розвитку співпраці між ЄС і РСАДЗ. Крім цього, використовувалися також методи хронологічного та порівняльного аналізу.

Результат дослідження показує, що ЄС і РСАДЗ мають схожі інтереси у питаннях стабілізації безпекової ситуації на Близькому Сході та гарантування вільної морської торгівлі. Однак між двома організаціями зберігаються розбіжності у поглядах на довготривале завершення ізраїльсько-палестинського конфлікту. Європейський Союз продовжує відігравати пасивну роль щодо регіональної політики Держави Ізраїль. Таким чином, Арабський монархії затоки критикують ЄС за подвійні стандарти у позиції щодо ізраїльсько-палестинського конфлікту і українсько-російської війни, що ускладнює координацію між двома сторонами. Для ефективного співробітництва в цих питаннях ЄС та РСАДЗ необхідне подальше посилення комунікації, що базується на спільних безпекових та економічних інтересах. Автором зроблено висновок про наявність значного потенціалу партнерства між ЄС та РСАДЗ, яке можливе за умов налагодження інтенсивнішого діалогу.

Ключові слова: Близький Схід, ізраїльсько-палестинське протистояння, Європейський Союз, Рада співпраці арабських держав Затоки, безпекова співпраця

Постановка проблеми. Актуальність дослідження зумовлена тим, що ізраїльсько-палестинське протистояння на сучасному етапі є однією з центральних проблем глобального рівня. Його вага зумовлена низкою політичних, економічних

та геополітичних чинників. Важливо зазначити, що протистояння відбувається у регіоні, який характеризується високим конфліктогенним потенціалом. Ключовою характеристикою сучасного Близького Сходу є тривале суперництво між основними регіональними державами, найбільш активними серед яких є Держава Ізраїль та Ісламська Республіка Іран. Будь-яка ескалація за участі цих держав негативно вплине на ключові торговельні маршрути, що з'єднують Європу, Африку та Азію. Такий розвиток подій може суттєво погіршити торговельні зв'язки ЄС з африканськими та азіатськими державами, які проходять через Суецький канал та Червоне море. Через блокування цих шляхів для торгівлі доведеться використовувати обхідні маршрути навколо Африканського континенту, що негативно позначиться на вартості товарів.

Що важливо, починаючи із 2022 р. через відмову від російських нафти та газу, ЄС значно наростив імпорту нафти та природного газу із держав-членів РСАДЗ. Однак, він ризикує суттєво ускладнитися внаслідок ескалації на Близькому Сході. Крім цього, через регіональне загострення може постраждати морська торгівля арабських монархій Затоки, які вкрай залежні від продажу енергоносіїв та розвивають нафтову торгівлю. Зважаючи на своє геополітичне розташування та тісні безпекові відносини з Ізраїлем, такі держави як Королівство Саудівська Аравія та Об'єднані Арабські Емірати ризикують бути втягнутими у ірано-ізраїльський конфлікт. За умов регіонального загострення, можна очікувати переростання конфлікту у глобальний вимір через тісні зв'язки регіональних держав із США, РФ та КНР. Таким чином, ЄС та РСАДЗ зацікавлені у стабілізації, що створює підґрунтя для розширення співпраці.

Сучасне протистояння між Ізраїлем та рухом «ХАМАС» надзвичайно важливе і для інтересів України. Зокрема, війна у секторі Гази інформаційно витісняє українсько-російську війну з порядку денного світових ЗМІ. На тлі збільшення інформаційної присутності ізраїльсько-палестинського конфлікту, Держава Ізраїль та палестинські араби мають активне лобі в основних державах-партнерах України на північноамериканському і європейському континентах. Таким чином, за допомогою лобістських зусиль, вони можуть мобілізувати фінансову та безпекову підтримку від держав перебування, що потенційно суперечить українським інтересам. На тлі обмеженості ресурсів закордонних партнерів, це може призвести до зменшення підтримки України у протистоянні з Російською Федерацією. Важливо зазначити, що будь-яке регіональне загострення відносин спричинить коливання нафтових цін. Тим самим, відкритий регіональний конфлікт зміцнить світові позиції РФ як надійного постачальника енергоресурсів.

Метою статті є визначення впливу загострення на Близькому Сході на відносини між ЄС та РСАДЗ.

Стан наукової розробки проблеми. Відносини між ЄС та РСАДЗ все частіше стають предметом наукових досліджень, зважаючи на активізацію відносин між двома організаціями. Зокрема, С. Альблущі (Alblooshi, 2024) у своєму дослідженні показує співпрацю у сферах торгівлі, інвестицій та енергетики напередодні саміту ЄС-РСАДЗ. Автор фокусується на інтересах не тільки ЄС, але і РСАДЗ, водночас із обмеженим акцентом на безпекову співпрацю між двома організаціями. О. Вінчек і Л. Бут (Wientzek & Bout, 2024) доповнюють попереднього автора через розгляд основних наслідків першого саміту ЄС-РСАДЗ та потенційні напрями поглиблення співпраці.

Спільні загрози стимулюють зростання кількості публікацій про співпрацю у сфері безпеки. До прикладу, Е. Ардемані та Г. Баррут (Ardemagni & Barrout, 2024) вивчають сучасні загрози для ЄС та РСАДЗ і визначають очікування сторін та аналізують потенціал безпекової співпраці. У публікації К. Коха (Koch, 2024) досліджено спільні безпекові інтереси ЄС та РСАДЗ у регіоні, виражені у документах «Стратегічне партнерство» та «Візія РСАДЗ щодо регіональної безпеки». Ц. Біанко та Е. Тасінато (Bianco & Tasinato, 2024) розвивають підхід К. Коха через розгляд

безпекового виміру співпраці між ЄС і РСАДЗ в контексті змін, пов'язаних із загостренням протистояння між Державою Ізраїль та Іраном і його регіональними проксі та вплив операції «Aspides» на регіональні держави. Можливі шляхи співпраці між ЄС і РСАДЗ у контексті вирішення ізраїльсько-палестинського протистояння досліджують Г. Ловатт та М. Шехада (Lovatt & Shehada, 2025). Таким чином, сучасні дослідження розглядають повний спектр відносин між РСАДЗ та ЄС від економічної і торговельної співпраці до різних безпекових аспектів.

Методологічну основу становлять хронологічний, порівняльний методи та контент-аналіз, що дає змогу простежити розвиток співпраці між Європейським Союзом і Радою співробітництва арабських держав Затоки (РСАДЗ) під час загострення ізраїльсько-палестинського протистояння. Хронологічний метод застосовано для аналізу процесів етапів розвитку відносин між РСАДЗ і ЄС, починаючи із підписання Угоди про співпрацю у 1990 р. й до сьогодні. Контент-аналіз використано під час роботи з офіційними документами («Стратегічне партнерство із Затокою», спільні комюніке), заявами посадовців ЄС і РСАДЗ, аналітичними матеріалами (RUSI, GSR, ISPI), що дозволило виявити мотиви та інтереси сторін. Порівняльний метод дав змогу проаналізувати розбіжності між окремими країнами ЄС, а також між позиціями ЄС і РСАДЗ щодо конфлікту у секторі Гази. У основі дослідження застосовано системний підхід для аналізу відносин ЄС і РСАДЗ у ширшому контексті регіональної безпеки, торгових, енергетичних інтересів.

Виклад основного матеріалу. У 1990 р. між ЄС і РСАДЗ налагоджено щорічний структурований діалог за умовами Угоди про співпрацю між двома організаціями. Протягом майже 30 років міністри закордонних справ проводили регулярні зустрічі почергово у Брюсселі та столицях держав-членів РСАДЗ. Це дозволяло координувати позиції щодо регіональних та глобальних викликів, а також поглиблювати взаємодію у сферах торгівлі та інвестицій. У період із 2017 по 2021 рр. двосторонні контакти були тимчасово припинені через Катарську дипломатичну кризу, яка унеможливила повноцінну діяльність РСАДЗ. Лише після завершення дипломатичної кризи наприкінці 2021 р. сторони відновили політичні взаємодії. Значним поштовхом до поглиблення співпраці між двома організаціями стало повномасштабне вторгнення РФ до України. Українсько-російська війна погіршила безпекову ситуацію в Європі, а також негативно вплинула на ринки енергоносіїв. Таким чином, роль арабських монархій Затоки для ЄС суттєво зросла через потребу європейських держав у заміщенні імпорту російських енергоносіїв.

У травні 2022 р. Високий представник ЄС з питань зовнішньої політики і політики безпеки опублікував комюніке «Стратегічне партнерство із Затокою», спрямоване на поглиблення взаємин із РСАДЗ. У документі наголошується, що «збереження миру, безпеки і стабільності у регіоні Затоки є ключовим пріоритетом ЄС... впливає на його безпекові та економічні інтереси і сприяє миру в Сахелі та на Африканському Розі» (Joint communication, 2022). Цю позицію було підтверджено на форумі «Манамський діалог», де президентка Європейської Комісії Урсула фон дер Ляєн заявила: «Безпека у Затоці має таке ж значення для Європи, як і безпека Європи – для Затоки» (Keynote address, 2022).

Відповідно до «Стратегічного партнерства» улітку 2023 р. було створено посаду Спеціального представника ЄС у Затоці, яку зайняв колишній міністр закордонних справ Італії Луїджі ді Майо. У вересні того ж року, на полях засідання групи «G7» було представлено проект економічного коридору «Індія – Близький Схід – Європа». Коридор сприймається як альтернатива китайському «Поясу і Шляху» і має на меті сполучати Індію із Європейським Союзом через арабські монархії Затоки та Ізраїль. Таким чином, ЄС збільшує регіональну присутність, сприяючи транспортній інтеграції й зміцненню регіональному миру.

Атака руху «ХАМАС» на Державу Ізраїль у жовтні 2023 р. суттєво загострила безпекову ситуацію у регіоні. Зокрема, початок бойових дій у секторі Гази сприяв ескалації напруженості між Ізраїлем та Ісламською Республікою Іран, який є

патроном палестинського руху. Підконтрольні Тегерану проксі-групи «Ансар Аллах» та «Хезболла» у Ємені та Лівані здійснювали обстріли території Ізраїлю. Крім цього, хусити розпочали атаки на торговельні судна біля берегів Ємену. Таким чином, було фактично припинено реалізацію економічного коридору, а обстріли суден поставили під загрозу економічні інтереси держав-учасниць проєкту.

Окрім того, потенційна війна між ІРІ та Ізраїлем створює ризик втягнення арабських монархій Затоки у відкритий конфлікт на боці останнього. Через регіональне посилення Ірану, безпекові зв'язки між основними державами-членами РСАДЗ – КСА та ОАЕ – і Державою Ізраїль суттєво активізувалися. Безпекова співпраця між Державою Ізраїль та Королівством Саудівська Аравія наразі залишається на неформальному рівні. У випадку ОАЕ та Бахрейну, співпраця з Тель-Авівом у сфері безпеки призвела до політичного визнання цими державами Ізраїлю із неформальної згоди КСА.

Вплив ЄС і РСАДЗ на ізраїльсько-палестинське протистояння. Європейський Союз має значні зв'язки з двома сторонами ізраїльсько-палестинського конфлікту і виступає важливим регіональним гравцем. ЄС є найбільшим торговельним партнером Ізраїлю: на нього припадає 31% від усього ізраїльського імпорту та 25% від експорту країни. Разом із тим, Ізраїль є 25-м за величиною торговельним партнером ЄС, оскільки його частка складає 0,8% від сумарної торгівлі ЄС (EU trade relations, 2025). За даними Стокгольмського інституту із дослідження проблем миру, за період з 2019 по 2024 рр. на держави-члени ЄС припадає близько 34% від усього ізраїльського імпорту озброєнь. Серед європейських держав найбільшим експортером озброєнь є Федеративна Республіка Німеччина, на яку припадає понад 90% імпорту (Trends in international arms transfers, 2024). Таким чином, ЄС має значний потенціал для впливу на Державу Ізраїль у разі, якщо виступатиме з єдиної позиції.

Попри тісну економічну співпрацю з Ізраїлем, ЄС відіграє важливу роль у підтримці палестинців. Зокрема, ЄС фінансує «Агентство ООН для допомоги палестинським біженцям і організації робіт на Близькому Сході» (The United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East – UNRWA). Загальна частка внесків ЄС та держав-членів у бюджет UNRWA становить близько 42% (Government partners, 2024). Із жовтня 2023 р. по січень 2025 р., ЄС надав фінансової допомоги палестинцям на 450 млн євро включно із майже 4 тис тон гуманітарної допомоги жителям сектору Гази (EU support to Palestinians, 2025). Така підтримка дозволяє Європейському Союзу зберігати баланс у Близькосхідному конфлікті і зайняти більш вигідну дипломатичну позицію порівняно із державами, які підтримують лише одну сторону конфлікту.

У другій половині 20 ст., ЄС послідовно підтримував створення незалежної Палестини та існування Держави Ізраїль. Традиційно, позиція Брюсселя була більш збалансованою між Ізраїлем та Палестиною, що знайшло відображення у прийнятті Венеційської декларації 1980 року. Філіп Жак та Філіп Рікар з видання «Ле Монд» наголошують, що із найбільшим розширенням на Схід у 2004 р., позиція ЄС почала змінюватися у бік Ізраїлю. Подібна трансформація була зумовлена вступом держав Центрально-Східної Європи, які підтримували американську позицію щодо ізраїльсько-палестинського протистояння.

Ф. Жак та Ф. Рікар розділяють європейські держави на два табори: «проізраїльський» та «пропалестинський». До першого належить Німеччина, Австрія, Чеська Республіка та Угорщина. До другого відносять Бельгію, Іспанію та Ірландію, оскільки вони, попри засудження руху «ХАМАС», критикують дії Ізраїлю у секторі Гази. Важливим чинником підтримки дій Ізраїлю автори вважають «правий поворот» у внутрішній політиці багатьох європейських держав. Характерною рисою правих рухів у політиці держав-членів ЄС є ісламофобія, наслідком якої часто призводить до збільшення підтримки Ізраїлю (Jasqué & Ricard, 2024).

Своєю чергою, арабські монархії Затоки мають значну вагу на глобальній арені

завдяки високим доходам від продажу енергоносіїв та зростанню дипломатичного впливу. Азіз Альґашіан стверджує, що КСА та інші арабські монархії Затоки можуть використати відбудову сектору Гази як засіб тиску на Ізраїль заради політичного вирішення конфлікту. На його думку, держави-члени РСАДЗ надають перевагу власному розвитку та не вкладатимуть кошти у регіон, який ризикує стати зоною конфлікту. Таким чином, якщо Ізраїлю необхідні регіональна стабільність, держава повинна запропонувати чіткі політичні критерії завершення конфлікту (Alghashian, 2023). Зважаючи на те, що КСА часто розглядають як неформального лідера групи арабських та мусульманських держав, Королівство володіє значним дипломатичним впливом. У цьому контексті, офіційне визнання Ер-Ріядом Держави Ізраїль може стати спусковим гачком для нормалізації відносин інших арабських держав із Тель-Авівом.

Цинзія Біанко і Каміль Лонс з Європейської Ради з міжнародних відносин стверджують, що із початку ескалації у секторі Гази, арабські монархії Затоки збалансовують свої національні інтереси із критикою дій США та Держави Ізраїль. Попри декларовану підтримку незалежної Палестини, держави-члени РСАДЗ намагаються нормалізувати відносини з Тель-Авівом. Зокрема, Саудівська Аравія показала, що не готова впливати на ринки енергоносіїв заради завершення конфлікту. Держава Катар поєднує підтримку руху «ХАМАС» із статусом «основного союзника поза НАТО» для проізраїльських США. У випадку Бахрейну та ОАЕ, незважаючи на підтримку Палестини, ці держави не розірвали дипломатичних відносин із Ізраїлем та й надалі дотримуються Авраамових угод (Bianco & Lons, 2024).

Взаємодії між ЄС і РСАДЗ у контексті ізраїльсько-палестинського протистояння. 10 жовтня 2023 р. відбулося планове засідання Спільної Ради ЄС-РСАДЗ, однією з основних тем якого було ізраїльсько-палестинське протистояння. У підсумковому комюніке представники ЄС та арабських монархій Затоки закликали Ізраїль та «ХАМАС» до стриманості, засудили атаки проти цивільних жителів та підтримали мирне врегулювання конфлікту на основі «Арабської мирної ініціативи» 2002 р. Разом із тим, за підсумками засідання Спільної ради, сторони вирішили розпочати систематичні експертні консультації щодо регіональної та глобальної безпеки, зокрема у сферах ядерного непоширення, контртероризму, незаконного обігу наркотиків, організованої злочинності, безпеки морських торгових шляхів та продовольчої безпеки. Міністри закордонних справ ЄС і РСАДЗ закликали до проведення Форуму високого рівня у Брюсселі між представниками держав-членів ЄС та РСАДЗ з метою доповнення двосторонніх експертних консультацій (Co-chairs' statement, 2023). Зважаючи на те, що засідання Спільної ради відбулося через три дні після нападу «ХАМАС» на Ізраїль, складно визначити, чи поглиблення безпекових консультацій є безпосереднім наслідком ескалації. Утім, зважаючи на потенціал до подальшого загострення через втягнення руху «Хезбола» та ІРІ, цілком імовірно, що сторони прагнули тіснішої координації безпекових питань. Обережна риторика комюніке може свідчити про бажання ЄС і РСАДЗ відновити доконфліктний статус-кво.

Наприкінці жовтня 2023 р., розпочалися атаки єменського руху «Ансар Аллах» на торговельні судна у Червоному морі та Баб-ель-Мандебській протоці. Хусити стверджували, що їхні дії є відповіддю на ізраїльську операцію у секторі Гази. Дії іранських проксі загрожували паралізувати морську торгівлю в одному із найбільш важливих регіонів для світової торгівлі. Таким чином, продовжилася ескалація конфлікту. У відповідь на дестабілізацію, у грудні 2023 р. ЄС разом із НАТО та міжнародними партнерами виступили із закликом до припинення атак та звільнення захоплених суден і їх екіпажів (Red Sea, 2023). Однак, хусити продовжили атаки на торгові судна попри заклики міжнародної спільноти. Внаслідок цього, держави-члени ЄС розглянули можливість запуску оборонної місії у Червоному морі.

Перевагою морської оборонної місії є її економічна ефективність. Порівняно із

повномасштабною наземною операцією проти хуситів чи авіаційними та ракетними ударами США, оборонна місія зменшує ризик ескалації з Іраном. На думку Крістіана Коха із Центру вивчення Затоки, підхід Європейського Союзу узгоджується із позицією арабських монархій Затоки, викладеній у документі «Візія РСАДЗ щодо регіональної безпеки», зокрема:

- відсутність конфронтації з Іраном;
- залученість зовнішніх безпекових акторів для підтримки регіонального судноплавства (Koch, 2024).

Морська безпека у регіоні була серед тем перемовин і під час візиту Жозепа Борреля до Королівства Саудівська Аравія на початку січня 2024 р. Крім цього, напередодні оголошення операції «Щит» («Aspides») для захисту морських шляхів РСАДЗ та ЄС провели перший безпековий діалог, під час якого обговорювали питання посилення співпраці у сфері морської безпеки, контртероризму та кібербезпеки (GCC, 2024). Таким чином, через загострення у Червоному морі, яке безпосередньо пов'язане із ізраїльсько-палестинським протистоянням, морська безпека стала частиною діалогу між ЄС та державами-членами РСАДЗ.

Ц. Біанко та Е. Тасінато у доповіді опублікованій Брюссельським міжнародним центром відзначають важливість морської місії у Червоному морі для європейської безпеки. Водночас, автори стверджують, що серед регіональних держав «Aspides» найбільше впливає на Єгипет, оскільки гарантує рух торгових суден Суецьким каналом. Місія також сприяє безпеці торгівлі держав-членів РСАДЗ, перш за все, ОАЕ та КСА, які зацікавлені у розвитку неенергетичного експорту у рамках втілення стратегій «Візія» (Bianco & Tasinato, 2024). Згідно даних видання «Financial Times», серед неоголошених цілей місії європейських держав була «побудова довіри із регіональними арабськими державами без погіршення відносин з Іраном» (Foy, 2024). Зважаючи на те, що атаки «Ансар Аллах» на торгові судна є реакцією на ескалацію у секторі Гази, вони продовжаться аж до завершення бойових дій на Близькому Сході. Таким чином, ЄС і надалі відіграватиме важливу роль у підтримці регіональної торгівлі та морської безпеки.

На тлі дронівих та ракетних атак Ірану на Ізраїль, і загрози виникнення регіональної війни, ЄС та РСАДЗ інтенсифікували безпековий діалог. У квітні 2024 р. міністри закордонних справ держав-членів двох міжнародних організацій провели перший Форум високого рівня щодо регіональної безпеки і співпраці. Згідно повідомлення Саудівського інформаційного агентства, представники ЄС та РСАДЗ обговорювали безпекову і стратегічну співпрацю. Крім цього, дипломати провели перемовини щодо конфлікту у Секторі Гази та шляхи припинення вогню і збільшення гуманітарної допомоги палестинцям (Foreign Minister, 2024). Елеонора Ардемані та Гоуда Барруг вважають, що ЄС та РСАДЗ зацікавлені у стабільності у регіоні Близького Сходу та безпеці енергетичних потоків. Автори зазначають, що для арабських монархій Затоки важливим може стати розширення співпраці у сфері обміну розвідданими із ЄС та дипломатична координація ЄС, які можуть допомогти уникнути регіонального протистояння між Ізраїлем та Іраном і втягнення у конфлікт арабських монархій Затоки. Разом із тим, Е. Ардемані та Г. Барруг визнають, що в жодному із блоків не існує консолідованої позиції, що змушує сторони фокусуватися на короткотермінових питаннях, а не на довгострокових (Ardemagni & Barroug, 2024).

Центральною подією тридцяти років дипломатичних відносин між РСАДЗ та ЄС став перший саміт лідерів держав-членів організацій, проведений у Брюсселі у жовтні 2024 р. У підсумковому комюніке, лідери держав-членів ЄС та РСАДЗ закликали до негайного перемир'я та обміну заручниками і полоненими. Особливу увагу у спільній декларації сфокусовано на гуманітарних аспектах: доступу до гуманітарної допомоги, захисту цивільних жителів. Лідери держав-членів ЄС та РСАДЗ засудили ізраїльську політику щодо єврейських поселень на Західному березі р. Йордан і спроби зміни міжнародного статусу Єрусалиму.

За даними Луїса Бута та Олафа Вінцека із Фондації Конрада Аденауера,

європейська політика щодо ізраїльсько-палестинського протистояння викликає незадоволення у РСАДЗ. Науковці стверджують, що ЄС вимагав поступок від арабських монархій Затоки щодо їх позиції відносно українсько-російської війни без симетричних поступок відносно ізраїльсько-палестинського протистояння. На підтвердження своєї тези, Л. Бут та О. Вінцек цитують еміра Катару, який у промові до учасників саміту застерігав ЄС від «подвійних стандартів» та «селективності у застосуванні принципів» (Wientzek & Bout, 2024). Саїд Альблущі погоджується з думкою попередніх авторів щодо необхідності більшої підтримки арабських монархій Затоки з боку ЄС задля вирішення конфлікту. На думку автора, підтримка європейськими державами позицій РСАДЗ щодо перемир'я у Палестині та Лівані та створення Палестинської держави дозволить вирішити основні протиріччя між протиборчими сторонами (Alblooshi, 2024). Таким чином, саміт продемонстрував не тільки спільну позицію щодо конфлікту на Близькому сході, але й виявив розбіжності у сприйнятті конфлікту між двома сторонами.

Завдяки своєму регіональному впливу, скоординована позиція ЄС і РСАДЗ може відіграти ключову роль у врегулюванні ізраїльсько-палестинського протистояння. Г. Барруг зазначає, що із приходом Д. Трампа та змінами у зовнішній політиці США, ЄС може відіграти більш активну роль у вирішенні конфлікту. Зокрема на тлі зупинки діяльності USAID, Європейський Союз і РСАДЗ здатні посилити координацію із надання гуманітарної допомоги постраждалим жителям Гази та Західного берега р. Йордан і можуть зайняти більш активну зовнішньополітичну позицію спрямовану на дипломатичне вирішення мирного процесу. ЄС і РСАДЗ мають значний вплив, завдяки власним контактам з двома сторонами конфлікту (Baroug, 2025). На думку Г'ю Ловатта та Мухаммада Шехади лише спільні дії ЄС та РСАДЗ мають потенціал для впливу на основного союзника Держави Ізраїль – США. По-перше, європейці та арабські держави повинні підтримати палестинську державу і її відхід від авторитаризму до більш демократичного устрою із подальшим встановленням контролю над сектором Гази. По-друге, ЄС і РСАДЗ здатні реалізувати «Арабську мирну ініціативу», яка передбачає визнання Ізраїлю арабськими державами в обмін на визнання Тель-Авівом Палестини у кордонах 1967 р. (Lovatt & Shehada, 2025).

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що взаємозв'язки між ЄС і РСАДЗ посилюються після початку нової фази ізраїльсько-палестинського протистояння у жовтні 2023 р. Якщо російсько-українська війна підштовхнула ЄС до тісніших зв'язків із арабськими монархіями Затоки, то конфлікт у секторі Гази більш важливий у безпековому плані саме для арабських монархій Затоки. До безпекової ескалації сторони проводили консультації на рівні міністрів закордонних справ. Протягом першого року від початку конфлікту, ЄС і РСАДЗ провели три ключові зустрічі: на рівні експертів, міністрів закордонних справ та провели саміт глав держав.

Європейський Союз значно посилив власну безпекову присутність у регіоні Затоки через проведення операції «Aspides». Охорона морських торгових шляхів суднами європейських держав взаємовигідна не лише для ЄС, а й для арабських монархій Затоки. Важливо зазначити, що ця операція, на відміну від американської, враховує бажання регіональних монархій щодо уникнення ескалації у відносинах з ІРІ.

Незважаючи на значний прогрес, між позиціями двох організацій все ще існують суттєві розбіжності щодо бачення шляхів завершення конфлікту. Крім того, держави-члени РСАДЗ незадоволені тим, що ЄС намагається схилити їх до підтримки власної позиції щодо українсько-російської війни без поступок щодо Палестини.

У найближчій перспективі конфлікт у секторі Гази може суттєво посилити співпрацю ЄС та РСАДЗ у сфері безпеки. Дві сторони зацікавлені у збереженні регіонального статус-кво, морської торгівлі, деескалації з Іраном та проводять інтенсивний діалог. Більш збалансована між Державою Ізраїль та Палестиною

позиція ЄС сприятиме активізації взаємодій з арабськими монархіями Затоки та сприятиме довготривалому вирішенню конфлікту. Підсумовуючи, можна з упевненістю сказати, що за умов поглибленої стратегічної координації, ЄС та РСАДЗ мають значний потенціал для впливу на вирішення ізраїльсько-палестинського конфлікту завдяки фінансовим і дипломатичним ресурсам.

REFERENCES:

- Alblooshi, S.** (2024, October 15). Bridging blocs: The EU-GCC summit through the lens of Middle East realities. *RUSI*. Retrieved from <https://cutt.ly/yrfD4TBR>
- Alghashian, A.** (2023, December 18). How Saudi Arabia could use its leverage in Gaza. *Foreign Policy*. Retrieved from <https://cutt.ly/IrfD72Zc>
- Ardemagni, E. & Barroug, H.** (2024, October 15). EU-GCC: Time looks ripe for security and defense cooperation. *ISPI*. Retrieved from <https://cutt.ly/BrfD5zhZ>
- Barroug, H.** (2025, February). Europe's moment of truth in the Middle East. *Gulf Research Center*. Retrieved from <https://cutt.ly/6rfD55eN>
- Bianco, C. & Lons, C.** (2024, January 12). National interests and regional turmoil: The Gulf states' view on Gaza and the Red Sea. *European Council on Foreign Relations*. Retrieved from <https://cutt.ly/ArfD6cGw>
- Bianco, C. & Tasinato, E.** (2024, May 27). Taking stock of 'Aspides': A step forward in Europe's geopolitical role in the Red Sea? *The Brussels International Center*. Retrieved from <https://cutt.ly/prfFqePf>
- Co-chairs' statement of the 27th GCC-EU Joint Council and Ministerial Meeting. (2023, October 10). *Council of the EU*. Retrieved from <https://cutt.ly/hrfFqmE8>
- EU support to Palestinians. (2025, January). *European Commission*. Retrieved from <https://cutt.ly/9rfFq1Em>
- EU trade relations with Israel: Facts, figures and latest developments. (2025). *European Commission*. Retrieved from <https://cutt.ly/XrfFwihI>
- Foreign Minister participates in opening of EU-GCC regional security meeting. (2024, April 22). The Saudi Press Agency. Retrieved from <https://cutt.ly/JrfFwOZY>
- Foy, H.** (2024, January 22). What should the EU's role be in the Red Sea's conflicted waters? *The Financial Times*. Retrieved from <https://cutt.ly/JrfFeyVE>
- GCC: First regional security dialogue with the EU held in Riyadh. (2024, January 25). *The European External Action Service*. Retrieved from <https://cutt.ly/arfFeTKy>
- Government partners. (2024). *United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East*. Retrieved from <https://cutt.ly/7rfFrwzF>
- Jacqué, P. & Ricard, P.** (2024, June 5). War in Gaza: The European Union's diplomatic failure. *Le Monde*. Retrieved from <https://cutt.ly/XrfFrR3u>
- Joint communication on a "Strategic Partnership with the Gulf". (2022). *The European External Action Service*. Retrieved from <https://cutt.ly/xrfFr1Et>
- Keynote address by President von der Leyen at the International Institute for Strategic Studies Manama Dialogue. (2022, November 18). *European Commission*. Retrieved from <https://cutt.ly/JrfFtOS>
- Koch, C.** (2024, April). Europe and regional security in the Gulf. *Gulf Research Center*. Retrieved from <https://cutt.ly/XrfFtoYp>
- Lovatt, H. & Shehada, M.** (2025, January 16). Why Europeans, Arab states, and the Trump administration must work together to ensure a sustainable Gaza ceasefire. *European Council on Foreign Relations*. Retrieved from <https://cutt.ly/irfFyhKi>
- Red Sea: Joint statement on Houthi attacks. (2023, December 19). *The European External Action Service*. Retrieved from <https://cutt.ly/ArfFyGN3>
- Trends in international arms transfers, 2024. (2025). *SIPRI*. Retrieved from <https://cutt.ly/6rfFuafG>
- Wientzek, O. & Bout, L.** (2024, October 24). Geopolitics and connectivity take the center stage at the first EU-GCC summit. *Konrad-Adenauer-Stiftung*. Retrieved from <https://cutt.ly/UrfFunWj>

УДК (UDC) 94 : 327 (5-15)+327.8 (73+515)
DOI: 10.26693/ahpsxxi2025.10.144

THE PERSIAN GULF MONARCHIES IN THE POLICY OF THE USA AND CHINA

Anatoliy Khudoliy,

e-mail: anatoliy.khudoliy@oa.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8144-126X>

*The National University of Ostroh Academy,
Ukraine, 35800, Ostroh, 2, Seminarska str.*

Abstract

The article examines the policies of the United States and China towards the Persian Gulf countries. The author examines a number of areas of cooperation between these countries, including politics, economics, military, etc. The purpose of the article is to identify and describe the key areas of cooperation between the USA and China with the Gulf monarchies. The article analyses the peculiarities of foreign policy relations between Washington and the Gulf monarchies; describes cooperation between China and the Arab states of the Persian Gulf; details the political, economic and security features of interaction between the United States, China and the Arab monarchies. The policy of the six-member Gulf Cooperation Council (GCC) is to establish commercial ties with countries around the world, regardless of their political preferences. At the same time, it should be noted that this policy is undergoing changes amid geo-economic turmoil. Western attempts to separate from China and a sharp turn in US trade policy are key strategic concerns for the leaders and governors of Bahrain, Kuwait, Oman, Qatar, and especially Saudi Arabia and the United Arab Emirates. The Gulf States are seeking to maintain and expand bilateral business ties to build domestic capacity, while developing bilateral relations with both the United States and China.

However, such a policy is brinkmanship, as Washington does not accept such a policy and perceives it as a betrayal of security commitments, as the Gulf monarchies are heavily dependent on US military support for their security.

The Gulf countries are actively developing relations with China and other Asian countries, as their cooperation is multifaceted, given the huge regional construction market, trade, Arab investments in the Chinese artificial intelligence sector, etc. While President Trump's tariff and trade policies may push the GCC countries to become even more dependent on China or encourage them to seek other partners, their dependence on the US for security makes it unlikely that any significant shifts will occur in the short term. It is clear that the GCC states are preparing for different scenarios, emphasising diversification and flexibility.

Keywords: Arab states, the Persian Gulf monarchies, the USA, China, the Middle East

МОНАРХІЇ ПЕРСЬКОЇ ЗАТОКИ В ПОЛІТИЦІ США ТА КИТАЮ

Анатолій Худолій,

e-mail: anatoliy.khudoliy@oa.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8144-126X>

Національний університет "Острозька академія",

Україна, 35800, м. Острог, вул. Семінарська, 2

Анотація

У статті розглянуто політику США та КНР щодо країн Перської затоки. Автором розглянуто низку сфер співробітництва згаданих країн, серед яких – політика, економіка, військова сфера тощо. Мета статті – виявити та описати ключові напрямки співробітництва США та КНР з монархіями Перської затоки. У статті проаналізовано особливості зовнішньополітичних відносин між Вашингтоном і монархіями Перської Затоки; описано співробітництво між КНР і арабськими державами Перської затоки; деталізовано політичні, економічні та безпекові особливості взаємодії США, Китаю та арабськими монархіями. Політика Ради співробітництва країн Перської затоки (РСАДПЗ), що складається з шести членів, полягає в налагодженні комерційних зв'язків з країнами по всьому світу, незалежно від їхніх політичних уподобань. Водночас, слід зауважити, що на фоні геоекономічних потрясінь ця політика зазнає змін. Спроби Заходу відокремитися від Китаю і різкий поворот у торговельній політиці США є ключовими стратегічними проблемами для лідерів і керівників Бахрейну, Кувейту, Оману, Катару і, особливо, Саудівської Аравії та Об'єднаних Арабських Еміратів. Країни Перської затоки прагнуть зберегти і розширити двосторонні ділові зв'язки для розбудови внутрішнього потенціалу, при цьому розвивати двосторонні відносини, як зі сполученими Штатами Америки, так із Китаєм. Однак, така політика є балансуванням на межі, оскільки Вашингтон не сприймає такої політики і сприймає її як зраду безпекових зобов'язань, оскільки у безпековому плані монархії Перської затоки значною мірою залежать від військової підтримки США.

Країни Перської затоки активно розвивають відносини з Китаєм та іншими азійськими країнами, оскільки їхня співпраця є багатоаспектною, враховуючи величезний регіональний будівельний ринок, торгівлю, інвестиції арабських країн у китайський сектор штучного інтелекту тощо. Хоча тарифна і торговельна політика президента Трампа може підштовхнути країни Перської затоки до ще більшої залежності від Китаю або спонукати їх шукати інших партнерів, їхня залежність від США в питаннях безпеки робить малоімовірним, що в короткостроковій перспективі відбудуться якісь значні зрушення. Очевидно, що Країни РСАДПЗ готуються до різних сценаріїв, наголошуючи на диверсифікації та гнучкості.

Ключові слова: арабські країни, монархії Перської затоки, США, КНР, Близький Схід

Постановка проблеми. Трансформації сучасної міжнародної системи впливають на політику та економіку регіону Перської затоки. Війни, коливання цін на енергоресурси, міграція населення, зміни інвестиційної політики – всі ці фактори є ланками одного процесу, який залишає відбиток на країнах Перської затоки.

Держави Перської затоки – Бахрейн, Катар, Кувейт, Саудівська Аравія, ОАЕ, Оман – багаті на енергоресурси, що особливо актуально сьогодні. Цілково закономірно, що зважаючи на значні енергетичні запаси та стратегічне місцезнаходження, вони привертають увагу світових акторів, таких як США, Китай, ЄС тощо, які воліють розвивати співробітництво на двосторонній основі. Рада

співробітництва арабських держав Перської затоки (РСАДПЗ) відіграє важливу роль у політиці згаданих країн, а вагомі рішення приймають на щорічних зустрічах глав держав.

Попри тектонічні зміни у системі міжнародних відносин, США та КНР приділяють значну увагу розвитку відносин з монархіями Перської затоки, намагаючись не тільки розвивати торгові та економічні зв'язки, але й перетворити їх на своїх союзників у глобальній конфронтації та у спробі поповнити ряди своїх прихильників.

Мета статті – виявити та описати ключові напрямки співробітництва США та КНР з монархіями Перської затоки.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Американська та китайська зовнішня політика щодо монархій Перської затоки привертає увагу дослідників. Було опубліковано значну кількість праць українських і закордонних науковців, які присвятили свої доробки тим або іншим аспектам діяльності арабських країн Перської затоки.

Серед українських дослідників слід згадати працю О. Буліна, в якій розглянуто відносини Бахрейну з ОАЕ та США (Bulin, 2022). О. Пархомчук та М. Кононенко (Parkhomchuk & Kononenko, 2016) розглянули вплив енергетичної галузі на американсько-китайські міжнародні відносини у регіоні, який відіграє важливу роль у системі глобальної енергетичної безпеки.

Значний інтерес до цієї тематики простежується й серед західних дослідників. Аналізу останніх подій в регіоні та їхньому впливу на політику монархій Перської затоки присвячено статтю у Global Finance під заголовком «GCC's Balancing Act Amid US-China Tensions» (Pasquali, 2025). А. Гізеллі та А. Ехтешамі дослідили перетворення Перської затоки на ключову арену у зростаючому суперництві між США та Китаєм (Ghiselli & Ehteshami, 2024). М. Бін Хувейдін розкриває позицію ОАЕ між Вашингтоном і Пекіном, наголошуючи на тому, що Абу-Дабі прагне скористатися суперництвом наддержав для найкращого забезпечення своїх інтересів (Huwaidin, 2024). Р. Морленд аналізує переорієнтацію політики Вашингтону щодо зростаючої присутності Китаю в регіоні Перської затоки (Moreland, 2024). О. Абдельрахман розглянув безпекові питання в світлі американсько-китайського протистояння в регіоні (Abdelrahman, 2025). Дж. Фултон проаналізував економічну політику Китаю в регіоні Перської затоки і Близького сходу (Fulton, 2020).

Виклад основного матеріалу. Політика РСАДПЗ полягає в налагодженні комерційних зв'язків з країнами по всьому світу, незалежно від їхніх політичних уподобань. На фоні геоекономічних потрясінь ця політика зазнає змін.

У регіоні Перської затоки китайські та американські інтереси найчастіше збігаються, але їхні підходи різняться. Інтереси США полягають у збереженні доступу до енергоресурсів для світових ринків, підтримці свободи судноплавства і підтримці безпеки Ізраїлю. А для Пекіна важливим є власне внутрішнє споживання. Тому, ці дві держави мають багато спільних інтересів в регіоні, що відображається у зближенні поглядів, політики і поведінки з різних близькосхідних питань (Fulton, 2020: 493). Різниця між ними полягає у підходах. США вже давно покладаються на стратегію активного балансування для досягнення своїх цілей. За допомогою угод про оборонну співпрацю з Кувейтом, Бахрейном, Катаром і ОАЕ, а також Угодою про доступ до об'єктів з Оманом, архітектура безпеки США забезпечує фізичну присутність, яка підтримує статус-кво, що надає перевагу американським інтересам і підтримує монархії Перської затоки. Балансуючи проти Ірану, Вашингтон посилює регіональний порядок безпеки, хоча характер цього порядку став причиною значної нестабільності і небезпеки в регіоні.

Підхід Китаю до країн Перської затоки безпосередньо пов'язаний з його власною внутрішньою стабільністю та економічним зростанням. Замість того, щоб намагатися змінити порядок в регіоні, Китай розвиває відносини з кожною країною Перської затоки. Як результат, Пекін взаємодіє з такими суперниками, як Саудівська

Аравія та Іран, ОАЕ і Катар, не вступаючи при цьому у відкритий конфлікт зі США і не порушуючи крихкий порядок, який вони намагаються підтримувати в регіоні. Такий підхід дозволяє йому скористатися безпечною парасолькою США і зацікавленістю регіональних лідерів у розбудові зв'язків через торгівлю та інвестиції (Fulton, 2020: 493).

Спроби Заходу відокремитися від Китаю і різкий поворот у торговельній політиці США є «ключовими стратегічними» проблемами для лідерів і керівників Бахрейну, Кувейту, Оману, Катару і, особливо, Саудівської Аравії та Об'єднаних Арабських Еміратів, вважає Стівен Райт, політекономіст з Університету Хамада Бін Халіфа в Досі (Pasquali, 2025). Ці події все частіше стають предметом дискусій про економічну політику, вказуючи на неминучий перехід від простого балансування, якого дотримується РСАДПЗ, де безпека походить від США, а торгівля залежить від Китаю, до складніших відносин. Країни Перської затоки прагнуть зберегти і розширити двосторонні ділові зв'язки для розбудови внутрішнього потенціалу.

Хоча тарифна і торговельна політика президента Д. Трампа може підштовхнути країни Перської затоки до ще більшої залежності від Китаю або спонукати їх шукати інших партнерів, їхня залежність від США в питаннях безпеки робить малоймовірним, що в короткостроковій перспективі відбудуться якісь значні зрушення. Очевидно, що Країни РСАДПЗ готуються до різних сценаріїв, наголошуючи на диверсифікації та гнучкості.

Однак, було б нелогічно з боку США очікувати, що країни Перської затоки повністю дистанціюються від Китаю та інших азійських країн, оскільки їхня співпраця є багатоаспектною, особливо з урахуванням величезного регіонального будівельного ринку, вважає Джунаїд Ансарі, директор з питань інвестиційної стратегії та досліджень кувейтської компанії Kamco Invest. «Очікується, що це продовжиться в найближчій і середньостроковій перспективі, оскільки ці країни тісно пов'язані зі стратегічним баченням урядів країн РСАДПЗ», – зазначає Ансарі. Насправді, деякі експерти вважають, що довгострокова політична стабільність, стратегічне планування і зосередженість на розвитку Китаю можуть в кінцевому підсумку зробити його кращим партнером (Pasquali, 2025). Щодо Китаю, то перед Пекіном постало делікатне завдання поглибити зв'язки з країнами Перської затоки, уникаючи при цьому конфлікту зі США. І навпаки, Вашингтон, після періоду, коли його увага була спрямована на схід, повинен переорієнтуватися на регіон, щоб стимулювати вплив Пекіна (Ghiselli & Ehteshami, 2024).

Економіка. Упродовж останніх років 21 століття американський імпорт з регіону Перської затоки скоротився, а китайський неухильно зростає. Фактично, Китай став основним зростаючим ринком для експорту сирої нафти з країн Перської затоки і головним пунктом призначення для катарського зрідженого природного газу (Calabrese, 2023: 102). Хоча торгівля сировою нафтою залишається в центрі відносин між Китаєм і країнами Перської затоки, їхні економічні зв'язки стають дедалі тіснішими і диверсифікованими. Економічне співробітництво складається з укладання контрактів на реалізацію інфраструктурних проєктів, створення спільних підприємств і перехресні інвестиції в традиційну і нову енергетику, а також зі співпраці в неенергетичних секторах – від туризму до аерокосмічної галузі. Завдяки своєму розташуванню на стратегічному перехресті Перська затока посідає чільне місце у китайській ініціативі «Один пояс, один шлях», яка, в свою чергу, відповідає прагненням країн Перської затоки до інтеграції своїх економік у глобальні ланцюги поставок.

Країни Перської затоки традиційно залежать від видобутку та експорту нафти, проте вони активно шукають шляхи диверсифікації своїх економік та альтернативні точки економічного зростання. Деякі з них вже розпочали диверсифікацію, зокрема, у 2016 р. Саудівська Аравія запустила проєкт Vision 2030, який має на меті зменшити залежність від нафти на 50% до 2030 р. (How Gulf countries are diversifying their economies, 2024). ОАЕ вже досягли значних успіхів у диверсифікації своєї економіки.

Цьому сприяє активний розвиток будівництва, переробки газу, виробництво будматеріалів, фінансовий сектор, туризм, логістика та технології. А до 2030 р. ОАЕ планує стати одним із провідних світових фінансових центрів. Катар інвестує у розвиток газової промисловості, сфери фінансів, туризму та технологій. Кувейт планує диверсифікувати свою економіку за рахунок розвитку малого та середнього бізнесу та інвестицій в інфраструктуру. Бахрейн ставить за мету стати регіональним фінансовим центром і розвивати туризм.

Серед країн Перської затоки лідерами виступають Об'єднані Арабські Емірати та Саудівська Аравія. З початком російської агресії проти України зростає роль Катару як ключового ринку для європейських країн, що шукають нові джерела природного газу замість російського носіїв. Економіки країн Перської затоки і їхні державні бюджети отримали поштовх внаслідок війни в Україні, яка призвела до підвищення цін на нафту та змінила напрямки глобальних потоків людей, товарів і капіталу. За даними МВФ, Саудівська Аравія, найбільша країна Близького Сходу, у 2022 р. зафіксувала найшвидше зростання ВВП у світі – 8,7%. Економіка ОАЕ у 2022 р. зросла на 7,6%, Катару – на 4,8% (Dolynchuk, 2023).

У квітні 2025 р. Саудівська Аравія повідомила, що королівство не має наміру підтримувати нафтовий ринок подальшими скороченнями постачання і готове до тривалого періоду низьких цін. Така заява свідчить про намір збільшити видобуток і розширити частку на ринку, що є суттєвою зміною після п'яти років зусиль щодо балансування ринку шляхом глибокого скорочення видобутку як лідера групи нафтовидобувних країн ОПЕК+. Ці скорочення підтримували ціни, що, своєю чергою, сприяло зростанню доходів від експорту нафти, на які покладається багато нафтовидобувних країн. Ер-Ріяд обурений позицією Казахстану та Іраку, які перевищують встановлені для них цілі видобутку в рамках ОПЕК+. Після тиску на учасників ОПЕК+ з вимогою дотримуватися квот і компенсувати надмірний видобуток упродовж останніх місяців, розчарована Саудівська Аравія змінює підхід. У травні 2024 р. Саудівська Аравія наполягала на збільшенні видобутку в межах ОПЕК+ понад запланований рівень, що сприяло падінню цін на нафту нижче \$60 за барель, до мінімуму за чотири роки. Попри низьку собівартість видобутку, Саудівська Аравія зацікавлена у вищих цінах на нафту для фінансування державних витрат. Коли ціни падають, великі нафтовидобувні країни змушені скорочувати бюджети. Упродовж останніх тижнів саудівські чиновники заявили союзникам і учасникам ринку, що королівство може витримати зниження цін шляхом збільшення запозичень і скорочення витрат (Kryzhnyi, 2025). Економіка переплітається з безпекою арабських країн.

Безпека. У регіоні Перської затоки інтереси США та Китаю співпадають проте підходи різняться. Вагому роль у регіоні відграють Сполучені Штати, які впливають на перебіг подій, як політичних, так і безпекових. Завдяки політиці президента Трампа, Саудівській Аравії та ОАЕ вдалося зміцнити антиіранську коаліцію сунітських держав (Mudriievska, 2018: 68). Цьому сприяла низка подій, зокрема, візит президента США в Ер-Ріяд у 2017 р., виступ на спільному арабо-ісламському саміті, на якому лідер США закликав покінчити із тероризмом та звинуватив Іран у підтримці тероризму в регіоні Близького Сходу. Наступні адміністрації продовжили курс на зміцнення позицій США у регіоні.

Дж. Байден, під час передвиборних перегонів, підтримав угоди Авраама (The Abraham Accords) про нормалізацію відносин між Ізраїлем, ОАЕ і Бахрейном, оскільки зазначені угоди створюють нові реалії у регіоні, віддзеркалюють стратегічне зближення між арабійськими країнами та Ізраїлем не лише щодо спільного бачення безпекових викликів, а й також їхні спільні інтереси щодо глибокого технологічного та економічного співробітництва (Ross & Zazate, 2021). А нещодавно встановлені офіційні відносини між Ізраїлем та арабійськими країнами – ОАЕ, Бахрейном, Суданом і Марокко – створюють нові реалії в регіоні, що свідчить про стратегічне зближення між багатьма арабійськими державами та Ізраїлем не лише щодо загроз,

але й щодо їхньої спільної зацікавленості у просуванні більш технологічно орієнтованої економіки та вирішенні проблем водної та продовольчої безпеки. Угоди Авраама відповідають тій моделі міжнародних відносин на Близькому Сході, яку обстоював Байден, складовими якої є дипломатія, інтеграція Ізраїлю у регіон, зміцнення зв'язків і навіть створення альянсу між проамериканськими країнами та інші ініціативи, спрямовані на зміцнення багатостороннього, заснованого на праві, міжнародного порядку (Ibish, 2020).

Монархії Перської затоки стали найвпливовішими партнерами Вашингтона в регіоні, де США намагаються зменшити свою залученість у конфлікти після десятиліть невдалих інтервенцій. Водночас місцеві лідери готові проводити зовнішню політику й реалізовувати економічні інтереси, які суперечать США, зокрема на ринку нафти. Це сприяє підвищенню цін і підриває зусилля Заходу з ізоляції росії після її широкомасштабного вторгнення в Україну (Dolinchuk, 2023).

Регіон Перської затоки відіграє надзвичайно важливу роль у системі глобальної безпеки. У постбіполярний період політичний вплив Китаю в регіоні Перської затоки суттєво зріс. Спробам США в односторонньому порядку контролювати безпеку в регіоні протистойть налагодження Китаєм відносин з тими країнами регіону, які потрапляють у сферу його геополітичних і геоekonomічних інтересів. Китай, на відміну від США, не визначає загальний напрямок геополітичних процесів у Перській затоці, в той час, як політика США в регіоні є головною зовнішньою детермінантою для формування та реалізації китайської зовнішньополітичної стратегії (Parkhomchuk & Kononenko, 2016).

Зростання китайського впливу на Близькому Сході викликає тривогу у Вашингтоні, оскільки регіон, в якому Сполучені Штати були гегемоністською силою, тепер ризикує потрапити до рук Китаю. Однак такий підхід не лише перебільшує китайську загрозу і применшує вплив США в регіоні, але й грає на руку стратегії хеджування країн Перської затоки, яку вони дуже ефективно застосовують для протидії будь-яким ознакам стриманості з боку Сполучених Штатів, погрожуючи посиленням своїх зв'язків з Пекіном, щоб домогтися поступок (Abdelrahman, 2025).

Останніми роками США намагалися налагодити відносини з такими суперечливими партнерами, як Саудівська Аравія і ОАЕ, але вони зберегли сильну безпекову присутність у Перській затоці і націлені на конкретні китайські інвестиції, в тому числі в розвиток технологій (Moreland, 2024). На початку каденції президента Байдена принц Саудівської Аравії Мохаммед ібн Салман шукав тісніших зв'язків з Китаєм у відповідь на вороже налаштованого президента США, який під час передвиборчої кампанії пообіцяв зробити його королівство парією.

У 2021 р. Ер-Ріяд розпочав власне виробництво балістичних ракет за сприяння Китаю. Збільшуючи свій ракетний потенціал, Саудівська Аравія прагнула перешкодити переговорам адміністрації Байдена з Іраном щодо нової ядерної угоди, проти якої вона виступала через те, що вона недостатньо обмежує зловмисну діяльність Тегерана в регіоні. Президент Байден сподівався, що переглянута угода передбачатиме додаткові обмеження щодо іранської програми балістичних ракет. Проте Ер-Ріяд не погодився з цим. Зростаючі зв'язки Ер-Ріяду з Китаєм виходять за рамки військової співпраці. Наприкінці 2024 р. Саудівська Аравія сигналізувала про свою готовність використовувати китайський юань замість долара для розрахунків за нафту з Пекіном. Цей крок став прямою загрозою домінуванню долара США та ознакою розвинених відносин між двома країнами. Крім того, Саудівська Аравія інвестуватиме в китайський сектор штучного інтелекту, приєднавшись до раунду фінансування Zhipu AI, однієї з провідних китайських фірм, що працюють над технологією генеративного штучного інтелекту (Abdelrahman, 2025).

Розширюючи свої зв'язки з Пекіном, принц Саудівської Аравії прагнув надіслати чіткий сигнал президенту Байдену, що йому не вдасться зробити Саудівську Аравію парією, якщо він не буде готовий ризикнути посиленням впливу Китаю на Близькому Сході. Стратегія хеджування Ер-Ріяду врешті-решт принесла

свої плоди, коли президент Байден відмовився від жорсткої позиції, яку він зайняв під час передвиборчої кампанії проти королівства, і відвідав Саудівську Аравію. Окрім пом'якшення риторики щодо Ер-Ріяда, адміністрація також продемонструє свою відкритість до співпраці з Саудівською Аравією щодо цивільної ядерної програми та гарантій безпеки королівству (Abdelrahman, 2025).

ОАЕ мають довгу історію співпраці зі Сполученими Штатами у сфері безпеки, проте Китай пропонує більше можливостей для економічних інвестицій і технологічного зростання. Також в основі розрахунків ОАЕ лежить занепокоєння загрозою з боку Ірану. З іншого боку, Абу-Дабі також прагне до подальшої інтеграції з Китаєм, щоб запобігти його повному зближенню з Іраном (Huwaidin, 2024). Таким чином, вони грають на побоюваннях Вашингтона щодо зростання китайського впливу в регіоні, розвиваючи тісніші зв'язки з Пекіном. У 2019 р. Абу-Дабі розпочав розгортання мережі 5G по всій країні за допомогою Huawei, провідної телекомунікаційної компанії Китаю. Цей крок був зроблений всупереч застереженням США щодо використання обладнання Huawei з міркувань безпеки. Зростання зв'язків між ОАЕ та Китаєм спонукало адміністрацію Байдена призупинити продаж винищувачів F-35 ОАЕ, посилячись на загрозу чутливим військовим таємницям літаків, яку становить нещодавно встановлена китайська мережа. У відповідь ОАЕ оголосили, що розглядають можливість придбання китайського винищувача J-20 «Ченду» для свого військово-повітряного флоту, сигналізуючи Вашингтону, що вони відкриті для пошуку інших джерел для забезпечення своїх потреб у сфері безпеки (Abdelrahman, 2025).

У 2021 р. видання Wall Street Journal повідомило, що американські спецслужби виявили будівництво китайської військової бази поблизу порту в Абу-Дабі. Звіти розвідки занепокоїли чиновників адміністрації Байдена, які повідомили своїм колегам в ОАЕ, що китайська військова присутність в їхній країні може зашкодити їхнім відносинам з США у сфері безпеки. Пізніше ОАЕ припинили роботи на базі після інтенсивного дипломатичного впливу з боку Вашингтона. Замість того, щоб переглянути безпекове партнерство Сполучених Штатів з ОАЕ, адміністрація Байдена визначила Об'єднані Арабські Емірати як головного партнера в галузі оборони, зробивши ОАЕ другою країною після Індії, яка отримала такий статус. Коментуючи цю подію, Білий дім заявив: «Президент Байден сьогодні визнав Об'єднані Арабські Емірати головним оборонним партнером Сполучених Штатів, до якого приєдналася лише Індія, з метою подальшого посилення оборонного співробітництва і безпеки в регіонах Близького Сходу, Східної Африки та Індійського океану» (Abdelrahman, 2025).

Шість держав, які входять до Ради зі співпраці країн Перської затоки, домовилися зі США про створення спільної системи ПРО в регіоні на випадок посилення напруженості в Ірані. «Система ПРО – основа цієї співпраці. Ми продовжимо переговори з США і до кінця червня ухвалимо остаточне рішення», – повідомив глава МЗС Бахрейну Халід бен Ахмед Аль Халіфа. Зараз зенітно-ракетні комплекси Patriot вже встановлені в Саудівській Аравії та Об'єднаних арабських еміратах. «У нас немає іншої небезпеки, окрім Ірану», – заявив міністр на питання кореспондента про потенційного супротивника. Він додав, що єдина система протиракетної оборони має стати «правильним сигналом» Ірану. США прагнуть створити єдину мережу протиракетної оборони та обміну інформацією у всіх шести країнах. Як пояснюють у Вашингтоні, таким чином вони зможуть захистити ці держави від іранських ракет і забезпечити безперешкодні постачання нафти з регіону (Arab monarchies unite with the US against Iran, 2012).

У липні 2022 р. Президент США Дж. Байден здійснив близькосхідне турне, що стало моментом ключових змін у відносинах США з країнами-членами РСАДПЗ і заклало підвалини для їхнього відновлення з урахуванням нових глобальних та регіональних викликів. Вашингтон підтвердив, що залишається активним гравцем у Близькосхідному регіоні, і є надійним партнером для арабських монархій (Shved,

2022: 18, 23). «Ми не відійдемо і не залишаємо вакуум, який заповняють Китай, Росія чи Іран» (Remarks by President Biden at the GCC + 3 Summit Meeting, 2022). Напередодні свого візиту президент США визнав, що рішення попередніх адміністрацій щодо стратегічного розвороту від Близького Сходу було «помилкою» (Widakuswara, 2022). Особливе значення для арабських монархій набуватиме продовження співпраці США з ними у протистоянні загроз, пов'язаних з Іраном, США просуватимуть дипломатію для того, щоб повернути обмеження для іранської ядерної програми і США зобов'язуються зробити все, щоб Іран ніколи не отримав ядерної зброї. США будуватимуть політичні, економічні й безпекові зв'язки із партнерами, зберігаючи при цьому суверенітет та право незалежного вибору для кожної країни регіону.

Попри тісні відносини зі Сполученими Штатами, Китай є вигідним партнером для країн Перської затоки, який не втручається у їхні внутрішні справи та не критикує їх з питань прав людини. Водночас, відносини Китаю з країнами Перської затоки нині вийшли за межі торгово-економічних питань. Деякі країни Перської затоки вважають Китай потенційним стратегічним союзником і у сфері безпеки (Habibi, 2020), оскільки він має низку привабливих характеристик для країн Ради. По-перше, Пекін може бути ефективним партнером щодо їхніх планів диверсифікації економіки. Усі країни РСАДПЗ прийняли довгострокове економічне бачення, яке закликає зменшити залежність їхніх доходів від нафти та розвивати сильні й конкурентоспроможні ненафтові галузі. Досягнення цієї мети вимагає великих фінансових вкладень і уряди країн РСАДПЗ не хочуть покладатися лише на свої нафтові заощадження для цієї мети. Натомість усі вони агресивно шукають іноземні інвестиції, а Китай у певному сенсі є ідеальним партнером із великими накопиченими резервами (Habibi, 2020).

По-друге, за останні роки Китай досяг значного технологічного та інженерного прогресу. Окрім фінансового капіталу, китайські фірми можуть надати технологічний досвід, необхідний для складних промислових та інфраструктурних проектів, і до того ж, за прийнятними цінами. По-третє, майже половина імпорту нафти Китаю надходить із країн, що знаходяться на узбережжі Перської затоки, і в першу чергу з країн-членів РСАДПЗ. Китай сповнений рішучості діяти як посередник у регіоні, щоб захистити свій доступ до джерел нафти. Напруженість між країнами Перської затоки поставила Китай у небезпечне становище, незважаючи на його спроби підтримувати неполітичні економічні відносини з країнами регіону (Oliinyk, 2022: 31).

По-четверте, через невеликий розмір та обмежену військову могутність країни РСАДПЗ завжди шукали військової та дипломатичної підтримки від дружніх зовнішніх держав. Оскільки економічний й геополітичний вплив Китаю на світову арену значно зріс за останні роки, країни РСАДПЗ сподіваються, що, розвиваючи глибші економічні відносини з Китаєм, вони також зможуть отримати користь від китайської дипломатичної підтримки та продажу військової зброї (Oliinyk, 2022: 39).

Політика арабських країн Перської затоки визначається їхніми національними інтересами, які охоплюють безпекові та економічні аспекти. Наприклад, у зовнішній політиці Емірат Бахрейну намагається бути схожим на своїх сусідів. З цієї метою він інтегрувався в арабські міжурядові організації (у 1971 р. став членом Ліги арабських держав, а у 1981 р. – співзасновником Ради співробітництва арабських держав Перської затоки); став у опозицію до традиційних супротивників арабів: Ізраїлю та Ірану; зміцнив стратегічне партнерство зі США. Американські збройні сили присутні там з 1948 р., а з 1995 р. там знаходиться командування 5-ого флоту ВМС США. Стратегічно важливе географічне положення зробило Бахрейн привабливим союзником у протистоянні США з Іраком та Іраном за вплив у регіоні (Bulin, 2022).

Поширення Арабської весни на Перську затоку стурбувало монархії регіону, зокрема сунітські монархії побачили у бахрейнських протестах іранський слід. За

їхнім мисленням, якби мітингувальники перемогли, то це дало б Ірану вплив на Бахрейн і загрожувало перекиданням революції на сусідні держави. Тому, Саудівська Аравія та ОАЕ відправили необхідну кількість військ для придушення протесту у Бахреїні, в той час, як країни Заходу зайняли нейтральну позицію, що дало бахреїнському режиму свободу дій. Вашингтон, який підтримував зміни уряду в Тунісі та Єгипті, цього разу не підтримував протестувальників. Б. Обама пояснив це тим, що США не можуть підривати стратегічні партнерські відносини з Бахрейном та іншими монархіями затоки (Bulin, 2022).

У своїх міжнародних відносинах Бахрейн рухається у векторі Саудівської Аравії. У 2020 р. Манама пішла на нормалізацію відносин з Ізраїлем, у лютому 2022 р. країни підписали договір про співпрацю у військовій сфері. Такий крутий зовнішньополітичний поворот був зумовлений тим, що саудівська еліта на чолі з крон-принцом Мухаммедом бін Салманом намагається налагодити відносини між Ізраїлем і Саудівською Аравією. Залежний від її допомоги, Бахрейн змушений підлаштовуватись до політики Ер-Ріяду. Бахрейн тримається на підтримці Саудівської Аравії, яка захищає його від Ірану та внутрішнього невдоволення населення (Bulin, 2022).

Монархії активно використали «Арабську весну» для посилення свого впливу в регіоні, свідченням чого став Єгипет, який вважався однією з найвпливовіших держав на Близькому Сході. Емірат Катар, Королівство Саудівська Аравія, Об'єднані Арабські Емірати все активніше намагаються взяти під свій контроль ключові сфери єгипетської економіки, включаючи нафтогазову галузь і Суецький канал. Схоже, що араби вирішили прибрати канал до своїх рук, використовуючи важку економічну ситуацію, що склалася в Єгипті (The military-economic component of the policy..., 2013).

Зростає конкуренція між Саудівською Аравією і Катаром, які використали «Арабську весну» для нейтралізації конкурентів за вплив в арабському світі, таких як Єгипет і Сирія, посилення своїх позицій в Лізі Арабських Держав (ЛАГ) і отримання реальних важелів для чинення тиску на країни регіону. Після повалення світських режимів у сусідніх країнах, кінцевим результатом може стати реалізація власного ісламського проекту – створення єдиного сунітського простору від Атлантики до Індійського океану, свого роду «нового халіфату».

Катарська дипломатія в основному виступає провідником інтересів США: американські військові – головний гарант безпеки маленької заможної персидської монархії. Катар і Саудівська Аравія, як регіональні сателіти США, ведуть свою власну гру. Слід зауважити, що не всі процеси в арабському світі, пов'язані з посиленням активності ісламістів, джихадистів, ваххабітів і зростанням цін на вуглеводні, відповідають американським інтересам. Проте, Захід особливого занепокоєння у зв'язку з подібного роду активністю ваххабітського Катару і Саудівської Аравії не виявляє, зважаючи на серйозну залежність згаданих країн від Парижа і Вашингтона в плані військово-технічного співробітництва.

Без зброї і заступництва Заходу вони просто не змогли б існувати, враховуючи попередні іракські, а тепер і іранські амбіції на верховенство в регіоні. Тим більше що власні збройні сили арабських монархій Перської затоки, по суті, тільки символічні. Наприклад, у того ж Катару, що намагається вести за собою весь арабський світ, збройні сили нараховують близько 12 тисяч осіб. Не випадково, що на території цих країн розташовані численні американські військові бази, а в ОАЕ ще й – французькі. Тому Захід розраховує на те, що в разі необхідності та за наявності іранської небезпеки» і Катар, і Саудівську Аравію легко можна буде поставити на місце (The military-economic component of the policy..., 2013).

Висновок. Стратегічно важливе географічне розташування аравійських монархій робить ці держави бажаними союзниками для Заходу та Китаю, а багаті нафтові родовища – важливим економічним гравцем на глобальному ринку.

Переслідуючи власні національні інтереси, країни Перської затоки

налагоджували і продовжують налагоджувати відносини із супротивниками Вашингтона. Політика хеджування приносить значні вигоди монархіям Перської затоки у багатьох сферах, економічних, військових тощо, що заохотить їх продовжувати так стратегію. Сполучені Штати залишаються впливовим гравцем у Близькосхідному регіоні, а їхні збройні сили залишаються вагомим інструментом безпеки для монархій Перської затоки. Попри потужний вплив США на трансформаційні процеси в регіоні, Китай, завдяки своїй м'якій політиці, зміцнює свої позиції, поступово витісняючи Вашингтон із традиційної сфери впливу. Економічне та безпекове протистояння сприяє розвитку країн Перської затоки і зміцненню їхніх позицій у регіоні.

REFERENCES

- Abdelrahman, O.** (2025, April 8). US-Gulf Relations: A Call for Rebalancing. *The Geopolitics*. Retrieved from <https://cutt.ly/arzwKU3S>
- Arab monarchies unite with the US against Iran (2012, April 6). *TSN*. Retrieved from <https://cutt.ly/hrzwLoKH> // Аравійські монархії об'єдналися зі США проти Ірану (6 квітня 2012). *TCH*. Retrieved from <https://cutt.ly/hrzwLoKH>
- Bulin, O.** (2022, September 23). Bahrain: Allied relations in defense of monarchical despotism. *ADASTRA*. Retrieved from <https://cutt.ly/orzwLFyA> // **Булін, О.** (23 вересня 2022). Бахрейн: союзницькі відносини на захисті монаршої деспотії. *Аналітичний центр ADASTRA*. Retrieved from <https://cutt.ly/orzwLFyA>
- Calabrese, J.** (2023, July & September). The United States, China and the Gulf Arab States in the Era of Great Power Competition. *East Asian Policy*, 15 (3), 98-114. DOI: <https://doi.org/10.1142/S1793930523000235>
- Dolinchuk, S.** (2023). The New Arab World: Gulf Countries Are Becoming More Open, Investing in Renewable Energy, but Still Don't Shun Russian Money. *Mind*. Retrieved from <https://cutt.ly/9rlJYv10> // **Долінчук, С.** (2023). Новий арабський світ: країни Перської затоки стають відкритішими,кладаються у ВДЕ, але все ще не гребують російськими грошима. *Mind*. Retrieved from <https://cutt.ly/9rlJYv10>
- Fulton, J.** (2020). China and the Persian Gulf: Hedging Under the U.S. Umbrella. In book: *Routledge Handbook of Persian Gulf Politics*. Publisher: Routledge. Pp. 492-505.
- Ghiselli, A. & Ehteshami, A.** (2024, April 8). The Persian Gulf's Transition from American Unipolarity. *Middle East Policy*, 31 (1), 19-32. DOI: <https://doi.org/10.1111/mepo.12725>
- Habibi, N.** (December 2020). The Persian Gulf and China: The Growth and Limits of Economic Ties. *Middle East Brief*. Crown Center for Middle East Studies, 139. Retrieved from <https://cutt.ly/irzwL6po>
- How Gulf countries are diversifying their economies (2024, October 5). *State Agency for the Renewal and Development of Infrastructure of Ukraine*. Retrieved from <https://cutt.ly/4rzwXBmE> // Як країни Перської Затоки диверсифікують свої економіки (5 жовтня 2024). *Державне агентство відновлення та розвитку інфраструктури України*. Retrieved from <https://cutt.ly/4rzwXBmE>
- Huwaidin, Mohamed Bin** (2024, April 8). UAE's Balancing Strategy Between the United States and China. *Middle East Policy*, 31 (1), 88-101. DOI: <https://doi.org/10.1111/mepo.12724>
- Ibish, H.** (2020). How Saudi Arabia Can Mend Fences With Biden and the Democrats. *The Arab Gulf States Institute in Washington*. Retrieved from <https://cutt.ly/IrzwZaog>
- Kryzhnyi, A.** (2025, April 30). Saudi Arabia threatens to change course: "let oil prices fall, we will survive". *Ekonomichna pravda*. Retrieved from <https://cutt.ly/xrzwZx55> // **Крижний, А.** (30 квітня 2025). Саудівська Аравія пригрозила змінити курс: «хай ціни на нафту падають, ми витримаємо». *Економічна правда*. Retrieved from <https://cutt.ly/xrzwZx55>
- Moreland, Rachel** (2024, April 8). Shifting Sands: US Gulf Policy Recalibrates As China's Regional Ambitions Grow. *Middle East Policy*, 31 (1), 149-161. DOI: <https://doi.org/10.1111/mepo.12726>
- Mudriiivska, I.I.** (2018). The problem of security of the Persian Gulf countries: conflicts at the beginning of the 21st century. «Scientific notes of Taurida V.I. Vernadsky National University. Series: Historical Sciences», 29 (68), 3, 67-75 // **Мудрієвська, І.І.** (2018). Проблема безпеки країн Перської Затоки: конфлікти на початку XXI століття.

Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського: Історичні науки, 29 (68), 3, 67-75.

- Oliinyk, O.M.** (2022). China's Relations with the Gulf Cooperation Council. In: *Experience of the Gulf Cooperation Council in the Processes of Historical Progress of the Middle East Region: Collection of Scientific Papers*. Kyiv: State Institution "Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine" // **Олійник, О.М.** (2022). Відносини Китаю з Радою Співробітництва Арабських держав Перської затоки. *Досвід Ради співробітництва арабських держав Перської затоки у процесах історичного поступу Близькосхідного регіону: збірник наукових праць*. За заг. ред. канд. іст. наук., доц. В.О.Шведа. Київ: Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України».
- Parkhomchuk, O. & Kononenko, M.** (2016). Effects of the energy factor with regard to the US-China international relations within the Persian Gulf region. *American History and Politics*, 148-156. DOI: <http://doi.org/10.17721/2521-1706.2016.02.148-156> // **Пархомчук, О. & Кононенко, М.** (2016). Вплив енергетичного фактору на Китайсько-Американські відносини в регіоні Перської затоки. *Американська історія та політика*, 148-156. DOI: <http://doi.org/10.17721/2521-1706.2016.02.148-156>
- Pasquali, V.** (2025). GCC's Balancing Act Amid US-China Tensions. *Global Finance*. Retrieved from <https://cutt.ly/HrzwZohV>
- Remarks by President Biden at the GCC + 3 Summit Meeting (2022, July 16). *U.S. Embassy in Qatar*. Retrieved from <https://cutt.ly/urzwXwY2>
- Ross, D. & Zazate, J.** (2021). Are There Pieces of Trump's Foreign Policy Worth Keeping? *The Washington Institute for Near East Policy*. Retrieved from <https://cutt.ly/3rzwXfwi>
- Shved, V.O.** (2022). Relations between the United States and the Arab countries of the Persian Gulf during the presidency of J. Biden. In: *The experience of the Gulf Cooperation Council in the processes of historical progress of the Middle East region: collection of scientific works* // **Швед, В.О.** (2022). Відносини США та арабських країн Перської затоки у період президенства Дж.Байдена. In: *Досвід Ради співробітництва арабських держав Перської затоки у процесах історичного поступу Близькосхідного регіону: збірник наукових праць*. За заг. ред. канд. іст. наук., доц. В.О.Шведа. Київ: Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України».
- The military-economic component of the policy of the Persian Gulf monarchies. Part 3 "The Suez Canal in the plans of the Arab monarchs" (2013, April 18). *Borysfen Intel*. Retrieved from <https://cutt.ly/GrlJUQzu> // Військово-економічна складова політики монархій Перської затоки. Частина 3 «Суецький канал у планах арабських монархів» (18 квітня 2013). *Борисфен Інтел*. Retrieved from <https://cutt.ly/GrlJUQzu>
- Widakuswara, Patsy** (2022, July 10). Biden Ends Tour to Reassert US Influence in Middle East. *VOA News*. Retrieved from <https://cutt.ly/arzwXmOk>

УДК (UDC) 323.2 (594)
DOI: 10.26693/ahpsxxi2025.10.155

FEATURES OF COMBATING DISINFORMATION IN THE REPUBLIC OF INDONESIA

Oksana Frolova,

e-mail: sancha279@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7105-2762>

Taras Shevchenko Kyiv National University
Ukraine, 01601, Kyiv, Volodymyrska, 60

Kseniia Babenko,

e-mail: ksentik.oleks@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-8764-1269>

Taras Shevchenko Kyiv National University
Ukraine, 01601, Kyiv, Volodymyrska, 60

Abstract

The article analyses the multifaceted problem of combating disinformation in the Republic of Indonesia – a country undergoing significant democratic transformation while simultaneously facing complex internal and external information security challenges. The relevance of the study is driven by the systemic threat that disinformation poses to Indonesia's political stability, social cohesion, and democratic institutions, a threat amplified by rapid digitalization and high social media penetration. The aim of the research is a comprehensive analysis of the specifics of Indonesia's approaches to combating disinformation, examining political, social, legal, and technological aspects. Key objectives include characterizing disinformation as a form of information terrorism, investigating the political context of its spread in Indonesia, the role of media and AI, analysing major disinformation campaigns (2014-2024), and outlining common counter-methods, prospects, and recommendations.

The research methodology combines general scientific methods (analysis, synthesis, comparison, generalization) with specific approaches – problem-chronological and institutional analysis – for a holistic study of the phenomenon. The article hypothesizes that effective counter-disinformation efforts in Indonesia require not only strict legal measures but also active civic engagement, educational initiatives, digital literacy programs, and partnerships with IT companies, while maintaining a balance between security and freedom of speech.

The research findings indicate that disinformation in Indonesia is often politically or religiously motivated, peaking during election periods and crises, such as the COVID-19 pandemic. Large-scale campaigns have targeted political figures and have also been used to incite hatred against vulnerable groups, such as Rohingya refugees. The primary channels for dissemination are popular social media networks and messaging apps. Indonesia has developed a multi-level counter-framework, which includes legislative measures, governmental institutional actions, technological countermeasures, collaboration with digital platforms, and significant public initiatives focused on digital literacy. However, challenges persist, particularly in balancing anti-disinformation efforts with the protection of free speech. The study concludes with recommendations for improving the fight against disinformation in Indonesia. Its experience offers valuable lessons for developing countries facing similar challenges in the information age.

Keywords: disinformation, information security, Indonesia, fake news, social media, digital literacy, strategies to counter disinformation, freedom of speech

ОСОБЛИВОСТІ БОРОТЬБИ З ДЕЗІНФОРМАЦІЄЮ У РЕСПУБЛІЦІ ІНДОНЕЗІЯ

Оксана Фролова,

e-mail: sancha279@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7105-2762>

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Україна, 01601, м. Київ, Володимирська, 60

Ксенія Бабенко,

e-mail: ksentik.oleks@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-8764-1269>

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Україна, 01601, м. Київ, Володимирська, 60

Анотація

У статті аналізується багатогранна проблема боротьби з дезінформацією в Республіці Індонезія – країні, що переживає значну демократичну трансформацію, водночас стикаючись зі складними внутрішніми та зовнішніми викликами інформаційній безпеці. Актуальність дослідження зумовлена системною загрозою, яку дезінформація становить для політичної стабільності, соціальної згуртованості та демократичних інститутів Індонезії, що посилюється швидкою цифровізацією та високим рівнем проникнення соціальних мереж. Метою дослідження є всебічний аналіз специфіки підходів Індонезії до боротьби з дезінформацією, вивчення політичних, соціальних, правових і технологічних аспектів. Ключові завдання включають характеристику дезінформації як форми інформаційного тероризму, дослідження політичного контексту її поширення в Індонезії, ролі медіа та ШІ, аналіз масштабних дезінформаційних кампаній (2014-2024 рр.) та окреслення поширених методів протидії, перспектив і рекомендацій.

Методологія дослідження поєднує загальнонаукові методи (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення) зі спеціальними підходами – проблемно-хронологічним та інституційним аналізом для цілісного вивчення явища. У статті висувається гіпотеза, що ефективна боротьба з дезінформацією в Індонезії вимагає не лише жорстких правових заходів, а й активного залучення громадянського суспільства, освітніх ініціатив, програм цифрової грамотності та партнерства з ІТ-компаніями, зберігаючи баланс між безпекою та свободою слова.

Результати дослідження показують, що дезінформація в Індонезії часто має політичну або релігійну мотивацію, досягаючи піку під час виборчих періодів та криз, як-от пандемія COVID-19. Масштабні кампанії були спрямовані проти політичних діячів, а також використовувалися для розпалювання ненависті до вразливих груп, як-от біженці рохінджа. Каналами поширення переважно є популярні соціальні мережі і месенджери.

Індонезія розробила багаторівневу систему протидії, що включає законодавчі рамки, урядові інституційні заходи, технологічні контрзаходи, співпрацю з цифровими платформами та значні громадські ініціативи, зосереджені на цифровій грамотності. Однак проблеми залишаються, особливо у збалансуванні зусиль проти дезінформації із захистом свободи слова. Дослідження завершується рекомендаціями для вдосконалення боротьби з дезінформацією в Індонезії. Її досвід пропонує цінні уроки для країн, що розвиваються, та стикаються з подібними проблемами інформаційної доби.

Ключові слова: дезінформація, інформаційна безпека, Індонезія, фейкові новини, соціальні медіа, цифрова грамотність, стратегії протидії дезінформації, свобода слова

Постановка проблеми. У 21 ст., коли глобальні процеси цифровізації охопили майже всі сфери суспільного життя, питання інформаційної безпеки набуло виняткової актуальності. Одним із найнебезпечніших викликів у цьому контексті стала дезінформація – свідоме поширення неправдивої, спотвореної або маніпулятивної інформації з метою вплинути на громадську думку, політичні рішення, соціальну стабільність або міжнародні відносини.

Індонезія – найбільша країна Південно-Східної Азії за площею та населенням, що налічує понад 270 млн. осіб – не є винятком у цьому глобальному виклику. Як держава, яка активно трансформується в напрямку демократизації, Індонезія стикається з численними внутрішніми та зовнішніми загрозами, серед яких дезінформація стала особливо потужним і небезпечним інструментом дестабілізації. З огляду на велику етнокультурну, релігійну та мовну різноманітність, а також географічну розпорошеність країни, вплив дезінформації тут може набувати різних форм: від розпалювання міжрелігійної ворожнечі до втручання у виборчі кампанії та формування фейкових суспільних настроїв.

Проблема дезінформації у Республіці Індонезія стала системною та загрожує не лише інформаційній безпеці країни, а й її політичній стабільності, цілісності, соціальній згоді та розвитку демократичних інституцій. Сучасні засоби дезінформації дозволяють легко створювати неправдиві повідомлення, маніпулювати зображеннями за допомогою штучного інтелекту (наприклад, за допомогою *deepfake*), анонімно поширювати контент та масово впливати на настрої суспільства без можливості негайного реагування з боку державних структур. Крім того, Індонезія є цікавим прикладом країни, яка, будучи на перехресті між авторитарним минулим і демократичним майбутнім, змушена балансувати між збереженням демократичних принципів (свободи слова, плюралізму) і забезпеченням інформаційного порядку. Саме тому дослідження специфіки індонезійських підходів до боротьби з дезінформацією має не лише прикладне, а й теоретичне значення для ширшого розуміння глобальних тенденцій у сфері інформаційної безпеки.

Аналіз попередніх досліджень та публікацій свідчить, що феномен дезінформації та інформаційного тероризму досліджується як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями. Серед українських дослідників, що вивчали інформаційний тероризм, варто відзначити Р.О. Банка (Bank, 2016), Б.Д. Леонова, С.Я. Лихову (Leonov & Lykhova, 2021); В.Г. Пилипчука, О.П. Дзьобана (Pylypchuk & Dzoban, 2011), які розглядали способи протидії цьому явищу, а також Т.П. Яцик (Yatsyk, 2014), Д.В. Харамурзу (Kharamurza, 2023), що висвітлювали інформаційний тероризм як складову інформаційної війни. Проблематику дезінформації досліджували С.В. Чуб, К.Д. Ніколаєв (Chub & Nikolaiev, 2022), О.А. Самчинська (Samchynska, 2022), зосереджуючись на її потенційних загрозах і можливих способах боротьби з нею.

Зарубіжні вчені, такі як Іон Міхай Пачепа, Рональд Ричлак (Расера & Rychlak, 2013), Кас Санстейн (Sunstein, 2021), Дін Фрілон, Еліс Марвік, Деніел Крайс (Freelon, Marwick & Kreiss, 2020) та Ф. Піра (Pira, 2023), зробили значний внесок у розуміння еволюції, механізмів та наслідків дезінформації, зокрема в контексті технологічного розвитку та глобальних подій.

Ключові аспекти дезінформації, такі як її вплив на демократичні процеси, поляризацію суспільства та громадську думку, розглядалися в роботах Каса Санстейна (Sunstein, 2021), Джошуа Такера (Tucker, Theoharis, Roberts & Barberá, 2017). Дослідження механізмів поширення неправдивої інформації онлайн та її наслідків проводили Дін Фрілон, Еліс Марвік, Деніел Крайс (Freelon et al., 2020). Важливий внесок у вивчення державних дезінформаційних кампаній зробили Мартін Ечевеєрріа, Сара Гарсія Сантамарія та Даніель Холлін (Echeverría, García Santamaría & Hallin, 2024). Щодо Індонезії, то дослідження дезінформації активізувалися після виборчих кампаній 2014 і 2019 років, які продемонстрували

вразливість країни до інформаційних маніпуляцій. Роботи дослідників з Brookings Institution (Brandt, Ichihara, Jalli, Shen & Sinpeng, 2022) висвітлюють політичний контекст, роль держави та зовнішніх акторів у поширенні дезінформації в Азії, зокрема в Індонезії.

Однак, незважаючи на наявність праць, присвячених окремим аспектам дезінформації в Індонезії, бракує комплексних досліджень, які б упорядковували сукупність методів боротьби з цим явищем та пропонували б цілісні рекомендації з урахуванням національної специфіки. Відтак, ця стаття зосереджується на більш глибокому аналізі зазначеної проблематики, систематизуючи наявні підходи й окреслюючи шляхи їхнього вдосконалення.

Метою дослідження є аналіз особливостей боротьби з дезінформацією в Республіці Індонезія через призму політичних, соціальних, правових і технологічних підходів. Робота передбачає вивчення інституційних механізмів, які використовуються урядом, громадянським суспільством і медіа для виявлення, запобігання та протидії дезінформації, а також аналіз викликів, з якими стикається держава на цьому шляху.

Методи та прийоми дослідження. Дослідження особливостей боротьби з дезінформацією в Республіці Індонезія здійснено за допомогою комплексу загальнонаукових та спеціальних методів пізнання. Загальнонаукові методи включають аналіз, який дозволив детально розглянути окремі компоненти проблеми дезінформації та державної політики протидії їй; синтез, що сприяв об'єднанню отриманих даних у цілісну картину; порівняння, використане для зіставлення різних підходів та ефективності заходів у різні періоди; та узагальнення, що допомогло сформулювати ключові висновки та тенденції.

Виклад основного матеріалу. Дезінформація визначається як організоване і цілеспрямоване використання неправдивої або такої, що вводить в оману, інформації з метою впливу на громадську думку, процеси прийняття рішень і стабільність суспільства. Її ключовими ознаками є умисність, шкідливість, наявність психологічного впливу, що може включати залякування або маніпуляцію емоціями, та маніпуляції з даними. Важливо відрізнити дезінформацію від місінформації: остання є поширенням неправдивої інформації без наміру завдати шкоди, тоді як дезінформація завжди навмисна і спрямована на завдання шкоди.

В основі дезінформації лежить свідоме формування наративів, що резонують з цільовою аудиторією, часто експлуатуючи наявні суспільні розколи – політичні, економічні чи соціальні – для посилення розбрату та недовіри. Суб'єкти дезінформаційних кампаній можуть використовувати складні тактики, включаючи копіювання офіційних медіа-форматів, технології діпфейків і маніпуляції з алгоритмами соціальних мереж.

У контексті інформаційного тероризму, дезінформація може розглядатися як один із його проявів. Інформаційний тероризм у широкому розумінні – це вид терористичної діяльності, що здійснюється з використанням інформаційних технологій і спрямований на знищення, незаконне отримання даних або їх використання і поширення таким чином, щоб дестабілізувати ситуацію в суспільстві. Він поділяється на кібертероризм, що передбачає завдання навмисної технічної шкоди, та медіа-тероризм, який полягає у психологічному тиску на особу чи суспільство та створенні атмосфери страху. Дезінформація, спрямована на психологічний вплив та маніпулювання суспільною свідомістю через поширення неправдивої інформації, цілком відповідає характеристикам медіа-тероризму. Її навмисність і завдання шкоди є спільними рисами з інформаційним тероризмом загалом (Leonov et al., 2021: 172-174).

Дослідники виокремлюють кілька поширених механізмів функціонування дезінформації. По-перше, це упереджене подання інформації, що включає не лише відверту брехню, але й заангажований, односторонній або оманливий контент, який, навіть не будучи фактично неправильним, спотворює сприйняття певної ситуації.

По-друге, ефективним механізмом є так званий «стадний інстинкт», коли завдяки функціям соціальних мереж, таким як громадське схвалення через лайки та репости, користувачі з більшою ймовірністю вірять контенту, який, як видається, підтримали інші, що може зменшити пильність аудиторії та полегшити розповсюдження дезінформації. По-третє, поширеним є зловживання довірою, коли дезінформація надходить від авторитетних особистостей або видань, а гучні заголовки використовуються для швидшого поширення повідомлень у суспільстві через різні платформи та ЗМІ, часто з метою посіяти паніку та страх.

У межах цих механізмів застосовуються конкретні методи. До них належить створення сфабрикованого контенту та маніпуляція контекстом; використання так званого розпорошування, де, на відміну від залучення однієї відомої особи чи видання, створюється низка анонімних каналів інформування. Також використовується тактика «лавини (дезінформації)», що полягає у генеруванні величезної кількості контенту на певну тематику, де інформація суперечить одна одній, з метою спричинити хаос у суспільстві, а не просунути конкретний наратив. Окрім того, створюються або використовуються наявні ехокамери в соціальних мережах, де користувачі отримують переважно інформацію, що підкріплює їхні усталені переконання, посилюючи групову поляризацію (Frolova & Babenko, 2022: 511-512). вказати використані сторінки

Застосування цих стратегій призводить до значного впливу на демократичні процеси. Зокрема, дезінформація може підривати довіру до влади, її центральних і місцевих органів, а також до окремих державних діячів, ставлячи під сумнів легітимність демократичних процесів (Pira, 2023: 3-5).

Політичний контекст та законодавча база боротьби з дезінформацією в Індонезії. Індонезія, з її високою цифровою проникністю, де близько 60% населення є активними користувачами соціальних мереж станом на 2023 рік, стала сприятливим середовищем для поширення дезінформації. Цьому сприяє політична поляризація, етноконфесійна складність та активне використання інформаційних технологій у політичній боротьбі (Brandt et al., 2022). Ключові політичні події, як-от президентські вибори 2014, 2019, 2024 років, супроводжувалися сплесками дезінформаційних кампаній. У 2023 р., напередодні виборів 2024 р., організація Mafindo зафіксувала 1 292 випадки політичної дезінформації, що більш ніж удвічі перевищує показник 2019 р. Основними платформами залишаються Facebook, Twitter і WhatsApp. Часто політичні актори використовують «бот-ферми» та оплачуваних «інфлюенсерів» для просування певних наративів. Дезінформація також використовується для загострення міжетнічних і міжрелігійних конфліктів, що в умовах Індонезії з її понад 300 етнічними групами створює ризик дестабілізації (Febrianto, 2023). Існує і транснаціональний вимір проблеми, з підозрами у причетності до інформаційних атак кіберструктур з Китаю, Росії та Пакистану, спрямованих на дестабілізацію регіону.

Законодавча база Індонезії для боротьби з дезінформацією розвивалася протягом тривалого часу і включає кілька ключових нормативних актів. Одним із перших став Закон № 1 від 1946 р. про кримінальне право, зокрема його статті 14 і 15, які передбачали кримінальну відповідальність за навмисне поширення неправдивих новин або заяв, що можуть спричинити заворушення в суспільстві. Однак ці положення зазнали критики через їхню нечіткість і в березні 2024 р. Конституційний суд Індонезії визнав їх неконституційними (Indonesian Constitutional Court., 2024). Ключовим сучасним нормативним актом у сфері регулювання онлайн-контенту є Закон № 11 від 2008 р. про електронну інформацію та транзакції (UU ITE), з поправками, внесеними Законом № 19 у 2016 р. Стаття 28 (2) цього закону забороняє навмисне та без дозволу поширення інформації, спрямованої на виклик ненависті або розбрату серед окремих осіб або груп, з покаранням у вигляді позбавлення волі до 6 років та/або значним штрафом. Проте, як зазначають правозахисні організації,

положення UU ITE, особливо статті 27 (3) і 28 (2), часто використовуються для переслідування журналістів, активістів та критиків влади через надмірну розпливчастість формулювань.

У грудні 2022 р. парламент Індонезії ухвалив новий Кримінальний кодекс (KUHP), який має набути чинності у 2026 р. Цей кодекс містить положення, що стосуються поширення неправдивих новин (статті 263 і 264) та образи державних інституцій, зокрема президента та віце-президента (статті 218-220). Ці положення викликали значне занепокоєння серед правозахисників та журналістів, оскільки вони можуть суттєво обмежувати свободу преси та вираження поглядів (Irianto, 2019: 210-215, 217).

Міністерство зв'язку та інформації Індонезії відіграє активну роль у боротьбі з дезінформацією. З 2018 р. Відомство запровадило щотижневі брифінги для спростування фейкових новин та підвищення цифрової грамотності населення. У співпраці з організацією Mafindo було створено веб-сайт StopHoax (StopHoax project website, n.d.), призначений для перевірки фактів та спростування неправдивої інформації. Під час виборів 2024 р. Міністерство оголосило про намір активно притягати до відповідальності осіб, які поширюють фейкові новини, що можуть спричинити громадське занепокоєння, співпрацюючи для цього з поліцією та використовуючи положення UU ITE.

Способи і канали поширення та протидії дезінформації в Індонезії. У сучасній інформаційній екосистемі Індонезії соціальні мережі, месенджери та інтернет-платформи відіграють провідну роль у поширенні дезінформації. Висока цифрова проникність, доступність мобільного інтернету та масштабне використання смартфонів створили сприятливе середовище для масового розповсюдження фейкових повідомлень, відео, зображень і маніпулятивних наративів. Особливе значення має використання платформ закритого типу, таких як WhatsApp та Telegram, які через шифрування повідомлень ускладнюють виявлення джерел фейкових новин і часто використовуються для політично-мотивованого поширення дезінформації. Під час політичних кампаній, зокрема президентських виборів, широко використовуються боти, тролі та організовані онлайн-мережі для впливу на громадську думку, посилення поляризації та розпалювання ворожнечі. Існування так званої «економіки клікбейту» також стимулює створення шокуючого, але часто неправдивого контенту, який монетизується за рахунок реклами. Алгоритми популярних платформ, оптимізовані для взаємодії з користувачем, можуть сприяти віральному поширенню емоційного, спровоценого або сенсаційного контенту, підвищуючи ризики «інформаційних бульбашок» та радикалізації. Штучний інтелект (ШІ) також дедалі частіше використовується для створення deepfake-відео та автоматизованої генерації контенту, що дозволяє перенасичувати інфопростір сумнівними повідомленнями.

Водночас в Індонезії розгортаються різноманітні заходи протидії дезінформації. Цифрові платформи, такі як Facebook (Meta), TikTok, YouTube і Twitter (X), поступово запроваджують інструменти модерації контенту. Наприклад, Meta Indonesia співпрацює з локальними організаціями, такими як: Masyarakat Anti Fitnah Indonesia (MAFINDO), та запровадила програму Third Party Fact Checking для Індонезії, залучаючи незалежних фактчекерів. YouTube Indonesia співпрацює з Міністерством комунікацій та регіональними медіа для пріоритетного показу офіційного контенту під час криз та зменшує поширення маніпулятивного контенту. TikTok Indonesia створила локальну команду модераторів та разом із Kementerian Kominfo розробила навчальні відеоролики в рамках кампанії #SaringSebelumSharing.

Окрему важливу роль відіграють незалежні громадські ініціативи, які здійснюють систематичну перевірку інформації та проводять освітні кампанії. MAFINDO є одним з найактивніших гравців, що проводить щотижневі звіти щодо фейків. Платформа Turn Back Hoax агрегує фейки, подає фактичні пояснення та організовує тренінги. Технологічна платформа Kredibel.co.id використовує машинне

навчання для ідентифікації сумнівних доменів та візуалізації мереж поширення фейків.

Урядові структури також докладають зусиль. Індонезійське міністерство комунікацій (Kominfo) у 2018 р. створило Tim AIS (Artificial Intelligence System) – урядову структуру, яка щодня аналізує величезну кількість цифрових повідомлень за допомогою алгоритмів ШІ, ідентифікуючи фейки, ворожу мову та заклики до насильства, і блокує ресурси, що порушують політику безпеки. У 2021 р. була ініційована програма Literasi Digital Nasional для покращення цифрової грамотності серед населення з метою охопити 50 мільйонів громадян до 2024 р. Держава також розробила меморандуми про співпрацю з YouTube, Meta та TikTok для оперативного видалення маніпулятивного контенту згідно із Законом про електронну інформацію та транзакції (UU ITE).

Проблеми свободи слова та загрози демократичним процесам. Після завершення авторитарного періоду правління Сухарто в 1998 р. Індонезія вступила у фазу масштабних політичних трансформацій, відомих як Реформасі, що започаткувало нову епоху демократизації та істотне послаблення державного контролю над засобами масової інформації. Було скасовано низку репресивних нормативних актів, що обмежували свободу слова, та дозволено зростання кількості незалежних видань. Ухвалення у 1999 р. Закону № 40 про пресу, формально скасувало урядову ліцензію на друковані ЗМІ, закріпило право журналістів на захист джерел інформації та заборонило втручання державних органів у зміст публікацій. Цей період супроводжувався посиленням ролі громадянського суспільства та трансформацією медіаіндустрії зі зростанням кількості приватних медіакомпаній. Стрімке поширення Інтернету також відіграло значну роль, створивши альтернативний майданчик для незалежної журналістики та фактчекінгових ініціатив.

Однак, незважаючи на досягнутий прогрес, останніми роками спостерігається погіршення ситуації зі свободою слова в Індонезії, що відображається в динаміці Індексу свободи преси (WPFI) від організації Reporters Without Borders (Reporters Without Borders, 2024). Протягом 2014-2021 рр. ситуація залишалася відносно стабільною, але у 2022 р. відбувся різкий спад індексу з 62,6 до 49,27 балів. Основними причинами цього стали прийняття нового Кримінального кодексу (KUNP) у 2022 р., який містить статті, що криміналізують «образу президента або урядових інституцій» та публікації, що «порушують громадський порядок» без чітких критеріїв, створюючи простір для довільного трактування. Також вплинуло посилення онлайн-нагляду через обов'язкову реєстрацію інтернет-платформ (Regulation № 5/2020), яка зобов'язує платформи видаляти контент на вимогу уряду протягом 24 годин, та спалахи протестів і насильства проти журналістів. У 2023 р. індекс дещо покращився до 54,83, можливо, через активізацію громадянського суспільства та тимчасове зупинення деяких змін до KUNP. Проте у 2024 р. знову зафіксовано спад до 51,15, що, ймовірно, є результатом суперечливих дій напередодні виборів 2024 р. та зміцнення авторитарних тенденцій. Ключовими чинниками таких змін є політичне напруження перед виборами, урядові кампанії боротьби з «фейковими новинами», які по суті стали інструментом для переслідування незалежних ЗМІ, та збільшення тиску на медіа у провінціях (Ufen, 2024: 5-6).

Приклади масштабних дезінформаційних кампаній в Індонезії (2014-2024 рр.). Протягом останнього десятиліття Індонезія зіткнулася з низкою масштабних дезінформаційних кампаній, які суттєво вплинули на політичне та суспільне життя країни. Президентські вибори 2014 р. стали переломним моментом, коли кандидат Джоко Відодо, який не належав до традиційної еліти, став мішенню для інформаційної атаки. Проти нього активно поширювалися сфабриковані звинувачення у зв'язках з Індонезійською комуністичною партією (PKI), що мало потужний психологічний ефект з огляду на трагічну історію антикомуністичних репресій. Також домінантним наративом стало твердження про його нібито

християнське та китайське походження, що мало на меті викликати недовіру серед переважно мусульманського населення (Duke, 2014). Ці фейки поширювалися через WhatsApp, Facebook та YouTube, використовуючи псевдоновинні сторінки та змонтовані відеоролики. Схожий сценарій повторився і під час президентських виборів 2019 року (Hui, 2020: 140-145).

Вибори губернатора Джакарти 2017 р. стали ще одним яскравим прикладом використання дезінформації та релігійної маніпуляції. Кандидатура Базукі Тджахая Пурнами, відомого як Ахок, християнина китайського походження, стала об'єктом кампанії дискредитації. Після того, як з'явилася відредагована версія його виступу, що створювала враження критики Корану, розпочалася хвиля протестів, організованих консервативними ісламськими групами. Соціальні мережі та месенджери використовувалися для поширення фейкових новин, що стверджували, ніби голосування за Ахока є гріхом, та погроз. В результаті Ахок був засуджений за богохульство та програв вибори, що продемонструвало зростаючий вплив релігійних факторів на політичні процеси.

Пандемія COVID-19 у 2020 р. також супроводжувалася масштабними дезінформаційними кампаніями. Поширювалися хибні твердження про штучне походження вірусу, неефективні та небезпечні методи профілактики й лікування, а також наративи, що спростовували ефективність вакцин, стверджуючи, наприклад, про їхню небезпеку або наявність чіпів для спостереження (Hartono, Tresia, Nathania & Pandin, 2022: 214-217). Ці фейки активно розповсюджувалися через соціальні мережі, месенджери та подроби новинні сайти, що значно ускладнювало боротьбу з пандемією та підіривало довіру до урядових заходів (Muzykant, Muqsith, Pratomo & Barabash, 2021: 368-372).

Нещодавною масштабною кампанією стало розпалювання ненависті щодо біженців рохінджа у 2023-2024 рр. Після прибуття човнів з рохінджа до берегів Ачеха, на платформах TikTok, Instagram та X (раніше Twitter) почали з'являтися пости, що зображували біженців як загрозу для місцевого населення, використовуючи неправдиві твердження про їхню агресивну поведінку, відмову від їжі та навіть порівнюючи їхнє прибуття з ізраїльською окупацією палестинських територій. Це призвело до реальних протестів та актів насильства проти рохінджа, включаючи штурм притулку для біженців.

Висновки. Проведене дослідження підтверджує, що соціально-політична структура Індонезії з її етнорелігійною різноманітністю, високим рівнем цифровізації та поляризацією, створює сприятливі умови для масштабних дезінформаційних кампаній. Аналіз державної політики виявив наявність комплексної, багаторівневої моделі протидії, що поєднує законодавчі, інституційні, технологічні заходи та співпрацю з громадськістю і цифровими платформами. Найбільший акцент робиться на просвітницькі ініціативи та цифрову освіту, що є позитивною тенденцією.

Однак, ефективність цієї моделі знижується через низку викликів, зокрема розмитість правових формулювань, що створює ризики для свободи слова та можливість зловживань з боку держави. Необхідний пошук балансу між забезпеченням інформаційної безпеки та захистом фундаментальних демократичних свобод.

Для вдосконалення політики Індонезії у сфері боротьби з дезінформацією пропонується низка рекомендацій, які охоплюють удосконалення законодавства з метою усунення розмитих термінів та їх узгодження з міжнародними стандартами свободи слова, а також запровадження чітких процедур апеляції для користувачів. Важливою є інституціоналізація громадського контролю через створення незалежної наглядової ради, що включатиме експертів, юристів, журналістів та правозахисників, для аудиту алгоритмів модерації та оцінки ризиків для свободи вираження поглядів. Необхідно також посилити прозорість дій цифрових платформ, зобов'язавши їх публікувати регулярні звіти про видалення контенту та механізми оскарження.

Розширення просвітницьких кампаній, з акцентом на сільське населення та інтеграцію цифрової грамотності в шкільну освіту, є критично важливим. Нарешті, забезпечення незалежного та стабільного фінансування фактчекінгових ініціатив через створення національного грантового фонду дозволить підвищити їхню ефективність.

Таким чином, ефективна боротьба з дезінформацією в Індонезії можлива лише за умови поєднання комплексних заходів із дотриманням принципів відкритості, прозорості та інклюзивності. Досвід Індонезії є важливим для інших країн, що розвиваються та шукають шляхи протидії інформаційним загрозам у цифровому світі, зберігаючи при цьому демократичні цінності.

REFERENCES

- Bank, R.** (2016). Information terrorism as a threat to the national security of Ukraine: theoretical and legal aspect. *Information and Law*, 1(16), 110-116. DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2016.1\(16\).272856](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2016.1(16).272856) // **Банк, Р.** (2016). Інформаційний тероризм як загроза національній безпеці України: теоретико-правовий аспект. *Інформація і право*, 1(16), 110-116. DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2016.1\(16\).272856](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2016.1(16).272856)
- Brandt, J., Ichihara, M., Jalli, N., Shen, P. & Sinpeng, A.** (2022). Impact of disinformation on democracy in Asia. *Brookings Institution*. Retrieved from <https://cutt.ly/orxjVQgZ>
- Chub, S. & Nikolaiev, K.** (2022). Prevention of disinformation influences and main directions of ensuring the public intellectual security. *Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky University. Series: Public Administration*, 6(33), 173-177. DOI: <https://doi.org/10.32782/tnu-2663-6468/2022.6/27> // **Чуб, С. & Ніколаєв, К.** (2022). Попередження дезінформаційних впливів та основні напрями забезпечення інтелектуальної безпеки держави. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І.Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*, 6(33), 173-177. DOI: <https://doi.org/10.32782/tnu-2663-6468/2022.6/27>
- Duke, S.** (2014, July 18). Faith, lies and politics: Religion in the 2014 campaign. *Indonesia at Melbourne*. Retrieved from <https://cutt.ly/WrxjVu8B>
- Echeverría, M., García Santamaría, S. & Hallin, D.C. (Eds.).** (2024). State-Sponsored Disinformation Around the Globe: How Politicians Deceive their Citizens (1st ed.). New York, NY: Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781032632940>
- Febrianto, N.** (2023, May 3). Facebook, Twitter And WhatsApp Are The Main Sources Of The Spread Of The Highest Hoax 2022. *VOI – Waktunya Merevolusi Pemberitaan*. Retrieved from <https://voi.id/en/news/277139>
- Freelon, D., Marwick, A. & Kreiss, D.** (2020). False equivalencies: Online activism from left to right. *Science*, 369(6508), 1197-1201. DOI: <https://doi.org/10.1126/science.abb2428>
- Frolova, O. & Babenko, K.** (2022). Disinformation as one of the ways of carrying out information terrorism. *Current Challenges, Trends and Transformations*, 12, 509-512. DOI: <https://doi.org/10.46299/isg.2022.2.12> // **Фролова, О. & Бабенко, К.** (2022). Дезінформація як один із способів здійснення інформаційного тероризму. *Current Challenges, Trends and Transformations*, 12, 509-512. DOI: <https://doi.org/10.46299/isg.2022.2.12>
- Irianto, Y.** (2019). Enforcement Of Criminal Law In False News (Hoax) Management According To Law No. 11 In 2008 That Has Been Amended To Be Law No. 19 Of 2016 Concerning Electronic Information And Transactions In Islamic Law And Positive Laws. (2019). *The 5th International Conference and Call Paper*, Semarang, 5 September 2019, 208-220. Semarang. Retrieved from <https://jurnal.unissula.ac.id/index.php/apic/article/view/7854/0>
- Hartono, C., Tresia, L., Nathania, V.A. & Pandin, M.** (2022). The impact of hoax on Covid-19 vaccination in Indonesia. *Academy of Education Journal*, 13(2), 210-223. DOI: <https://doi.org/10.47200/aoej.v13i2.1005>
- Hui, J.** (2020). Social Media and the 2019 Indonesian Elections: Hoax Takes the Centre Stage. *Southeast Asian Affairs*, 135-150. Retrieved from <https://cutt.ly/Urb5oVZu>
- Indonesian Constitutional Court: 'Fake news' and defamation articles in the Criminal Code are unconstitutional (2024, March 21). *IFEX* Retrieved from <https://cutt.ly/rrxjVG6O>
- Kharamurza, D.** (2023). Information Terrorism as a Tool of Hybrid Warfare and a Destructive

- Factor of the Media Space. *Integrated Communications*, 2 (16), 29-37. DOI: <https://doi.org/10.28925/2524-2644.2023.163> // Харамурза, Д. (2023). Інформаційний тероризм як інструмент гібридної війни та фактор руйнації медіапростору. *Інтегровані комунікації*, 2 (16), 29-37. DOI: <https://doi.org/10.28925/2524-2644.2023.163>
- Leonov, B. & Lykhova, S.** (2021). Information terrorism as a threat to the national security of Ukraine. *Naukovi pratsi Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Seriya: Yurydychnyi visnyk «Povitriane i kosmichne pravo»*, 2 (59), 170-176. Retrieved from <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/53546> // **Леонов, Б. & Лихова, С.** (2021). Інформаційний тероризм як загроза національній безпеці України. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*, 2 (59), 170-176. Retrieved from <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/53546>
- Muzykant, V., Muqsith, M., Pratomo, R. & Barabash, V.** (2021, August 8). Fake News on COVID-19 in Indonesia. *Pandemic Communication and Resilience*, 363-378. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-77344-1_22
- Пасепа, І.М., & Рыхлак, Р.Д.** (2013). *Disinformation: Former Spy Chief Reveals Secret Strategies for Undermining Freedom, Attacking Religion, and Promoting Terrorism*. Chicago, IL: WND Books.
- Pira, F.** (2023). Disinformation a problem for democracy: profiling and risks of consensus manipulation. *Frontiers in Sociology*, 8, 1-10. DOI: <https://doi.org/10.3389/fsoc.2023.1150753>
- Pylypchuk, V. & Dzoban, O.** (2011). Theoretical and state-legal aspects of countering information terrorism in the context of globalization. *Strategic Priorities*, 4, 12-17. Retrieved from <https://cutt.ly/ZrbisGPO> // **Пилипчук, В. & Дзьобань, О.** (2011). Теоретичні та державно-правові аспекти протидії інформаційному тероризму в умовах глобалізації. *Стратегічні пріоритети*, 4, 12-17. Retrieved from <https://cutt.ly/ZrbisGPO>
- Reporters Without Borders (2024). *World Press Freedom Index*. Retrieved from <https://rsf.org/en/index?year=2024>
- Samchynska, O.** (2022). Disinformation: Concept and essence. *Administrative law and process*, 3 (38), 32-45. DOI: <https://doi.org/10.17721/2227-796X.2022.3.03> // **Самчинська, О.** (2022). Дезінформація: поняття та сутність. *Адміністративне право і процес*, 3 (38), 32-45. DOI: <https://doi.org/10.17721/2227-796X.2022.3.03>
- StopHoax project website (N.d.). Retrieved from <https://shi.mafindo.or.id/> // Сайт проекту StopHoax. (N.d.). Retrieved from <https://shi.mafindo.or.id/>
- Sunstein, C.R.** (2021). *Liars: Falsehoods and Free Speech in an Age of Deception*. Oxford, England: Oxford University Press. DOI: <https://doi.org/10.1093/oso/9780197545119.001.0001>
- Tucker, J.A., Theocharis, Y., Roberts, M.E. & Barberá, P.** (2017). From liberation to turmoil: social media and democracy. *Journal of democracy*, 28 (4), 46-59. DOI: <https://doi.org/10.1353/jod.2017.0064>
- Ufen, A.** (2024). The Rise of Digital Repression in Indonesia under Joko Widodo. *GIGA Focus Asia*, 1, 1-8. DOI: <https://doi.org/10.57671/gfas-24012>
- Yatsyk, T.** (2014). Peculiarities of information terrorism as one of the methods of information warfare. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu DPS Ukrainy (ekonomika, pravo)*, 2 (65), 55-60. Retrieved from <https://cutt.ly/prbiu1Sx> // **Яцик, Т.** (2014). Особливості інформаційного тероризму як одного із способів інформаційної війни. *Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право)*, 2 (65), 55-60. Retrieved from <https://cutt.ly/prbiu1Sx>

УДК (UDC) 327:355 (510+599)
DOI: 10.26693/ahpsxxi2025.10.165

THEORETICAL BASIS OF ASYMMETRIC INTERACTION BETWEEN THE PRC AND THE PHILIPPINES

Ihor Derevianko,

e-mail: derevianko_ip@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2908-6405>

State University «Kyiv Aviation Institute»,
Ukraine, 03061, Kyiv, Vidradny Ave, 4

Abstract

The article examines the theoretical foundations of asymmetric interaction between China and the Philippines in the context of international relations and regional security. Particular attention is paid to the concepts of power, influence and geopolitical dominance, as well as the mechanisms of asymmetric interaction between the PRC and the Philippines – states with different levels of economic, military and diplomatic power. Based on the theories of realism, the features of Chinese foreign policy in the South China Sea and its impact on the security and economy of the Philippines are analysed. The main aspects of the study include economic leverage, political pressure and military threats, which are used as tools of asymmetric interaction.

An important analytical basis for understanding China's relations with the Philippines is the theory of asymmetry, proposed by the American researcher B. Womack. The category of asymmetry is considered as a difference between the parties. Sometimes they can be insignificant and do not significantly affect the final result. It is noted that the existing asymmetry between the PRC and the Philippines affects the evolution of relations, the process of resolving conflict situations, setting the agenda and creates the basis for coercive actions by the strong party. The impressive asymmetric indicators between China and the Philippines, based on military, natural resource, labour, production potential, size of the territory and population, generally determine the nature and trajectory of the development of bilateral relations between the two countries. In addition, the asymmetry of material capabilities makes the Philippines much more sensitive and vulnerable to events in the South China Sea, which China considers as a sphere of exclusively its interests.

Asymmetric Sino-Philippine relations tend to a cycle of cooperation (subjugation of the neighbour and reconciliation of China) and conflict (oppression of neighbouring states and punitive operations of China), which would be long-lasting if it were not influenced by various external and internal factors. The asymmetry between Beijing and Manila is moderate, that is its contradictions, and the maximum growth does not imply the destruction of one actor by another. However, the existing asymmetry of opportunities between China, which acts as the center and the Philippines as a peripheral state, is felt in any complication of relations between them. The difficulties in overcoming the confrontation between the countries are seen in the lack of a balance of power, China's disregard for the interests of the Philippines and the intervention of a third party as another 'irritant' of asymmetric relations.

Keywords: asymmetry theory, asymmetric relations, China, the Philippines, Sino-Philippines relations, B. Womack

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ АСИМЕТРИЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ МІЖ КНР І ФІЛІППІНАМИ

Ігор Дерев'янюк,

e-mail: derevianko_ip@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2908-6405>

Державний університет

«Київський авіаційний інститут»,

Україна, 03061, Київ, Відрадний пр-т, 4

Анотація

У статті досліджуються теоретичні основи асиметричної взаємодії між Китаєм і Філіппінами в контексті міжнародних відносин та регіональної безпеки. Особлива увага приділяється концепціям сили, впливу та геополітичного домінування, а також механізмам асиметричної взаємодії між КНР і Філіппінами – державами з різними рівнями економічної, військової та дипломатичної потужності. На основі теорій реалізму аналізуються особливості китайської зовнішньої політики в Південно-Китайському морі та її вплив на безпеку й економіку Філіппін. Основні аспекти дослідження включають економічні важелі впливу, політичний тиск та військові загрози, які використовуються як інструменти асиметричної взаємодії.

Важливою аналітичною основою для розуміння відносин Китаю з Філіппінами є теорія асиметрії, запропонована американським дослідником Б. Уомаком. Категорія асиметрії розглядається як відмінність між сторонами. Іноді вони можуть бути незначними і не впливати суттєво на кінцевий результат. Зазначено, що існуюча асиметрія між КНР і Філіппінами впливає на еволюцію відносин, процес вирішення конфліктних ситуацій, визначення порядку денного та створює основу для примусових дій з боку сильної сторони. Вражаючи асиметричні показники між Китаєм і Філіппінами, засновані на військовому, природно-ресурсному, трудовому, виробничому потенціалі, розмірах території та чисельності населення, у цілому визначають характер і траєкторію розвитку двосторонніх відносин між двома країнами. До того ж асиметрія матеріальних можливостей робить Філіппіни набагато більш чутливими та вразливими до подій у Південно-Китайському морі, яке Китай розглядає як сферу виключно своїх інтересів. Асиметричні китайсько-філіппінські відносини мають тенденцію до циклу співпраці (поко́ра сусіда та примирення Китаю) та конфлікту (утиски сусідніх держав та каральні операції Китаю), який був би тривалим, якби на нього не впливали різноманітні зовнішні і внутрішні чинники.

Асиметрія між Пекіном і Манілою є помірною, тобто її суперечливість, максимальне зростання не передбачає знищення одного актора іншим. Однак існуюча асиметрія можливостей між Китаєм, який виступає центром і Філіппінами як периферійна держава, дається взнаки при будь-якому ускладненню відносин між ними. Труднощі у подоланні конфронтації між країнами вбачаються у відсутності силової рівноваги, зневажанні інтересів Філіппін Китаєм та втручанні третьої сторони як ще одного «подразника» асиметричних відносин.

Ключові слова: теорія асиметрії, асиметричні відносини, Китай, Філіппіни, китайсько-філіппінські відносини, Б. Уомак

Постановка проблеми. Уявлення про міжнародні відносини та світову політику, різноманітність якого стрімко зростає у зв'язку з поширенням величезної кількості миттєвої інформації, підсилює або спростовує певні погляди в теорії міжнародних відносин.

В умовах масштабних тектонічних зрушень геополітичного простору, турбулентності, кризових явищ загострюється увага довкола проблем асиметрії в

міжнародних відносинах, ефекти якої виразно проявляються у відносинах між Китаєм і суміжними державами, зокрема, Філіппінами. Піднесення Китаю, який позиціонує себе як один із центрів сили та його відносини з географічно близькими слабкішими державами, які він схильний розглядати як другорядні, безперечно, є важливою складовою світової політики. Структура відносин КНР з Філіппінами носить винятково асиметричний характер. Саме політична напруженість і економічне співробітництво складають основу китайсько-філіппінських відносин. До того ж агресивна політика КНР в акваторії Південно-Китайського моря демонструє зневажливе ставлення до Філіппін, що є жорстким проявом асиметрії у відносинах між країнами.

Зважаючи на зростання напруги і конфронтації у відносинах між Китаєм і Філіппінами, все з більшою силою актуалізується поняття асиметрії в міжнародних відносинах. Дослідження теоретичних основ асиметричної взаємодії між Китаєм і Філіппінами дасть змогу глибше осмислити витоки протистояння та загострення територіальних суперечок.

Мета дослідження полягає у визначенні теоретичних аспектів асиметричних китайсько-філіппінських відносин та їх еволюції крізь призму концепції асиметрії.

Методи та прийоми дослідження. При дослідженні вказаної теми був використаний комплексний підхід, оскільки асиметрична взаємодія між КНР і Філіппінами має багатовимірний характер. Комплексний підхід поєднує кількісний та якісний методи, порівняльний аналіз, контент-аналіз та кейс-стаді.

Кількісний аналіз був спрямований на отримання об'єктивних даних для порівняння можливостей, впливу між КНР та Філіппінами. Якісні методи дозволили розкрити приховані мотиви, стратегії та ідеологічні аспекти. Порівняльний аналіз дав змогу оцінити асиметрію у впливі та ресурсах. Контент-аналіз застосовувався для вивчення публічних заяв, медійних матеріалів та інформаційних кампаній. Кейс-стаді дозволив глибше дослідити особливості конфліктів та інцидентів між сторонами. Застосування цих методів дозволяє розширити горизонт уявлення про структуру та динаміку асиметричних відносин між країнами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У зарубіжній науці про міжнародні відносини китайсько-філіппінській взаємодії присвячено чимало різноманітних праць. Китайсько-філіппінські відносини є предметом дослідження багатьох науковців, які аналізують територіальні суперечки, економічну співпрацю та геополітичні виклики. Проте у контексті асиметрії відносини між Китаєм і Філіппінами залишаються малодослідженими та недостатньо висвітленими в політичній науці. Втім можна виділити праці Е. Толентіно, М. Хема (Tolentino & Nam, 2015), А. Ямазакі, С. Осава (Yamazaki & Osawa, 2021), Б. Хендлера (Hendler, 2019), які у своїх наукових розвідках, використовуючи основи теорії асиметрії, розробленої Б. Уомаком (Womack, 2004, 2006, 2010, 2016), розкривають окремі теоретичні аспекти асиметрії у відносинах між Китаєм і Філіппінами.

Можливості проявів асиметричних відносин у своїх дослідженнях проектувало широке коло науковців – Х. Харрісон (Harrison, 2005), Т. Лонг (Long, 2017), М. Маттес (Mattes, 2012), Дж. Морроу (Morrow, 1991), Ф. Пфетч (Pfetsch, 2011), Шин Гі-Вук (Shin, 2016), К. Тейєр (Thayer, 2011).

Однак слід зазначити, що у вітчизняній політичній науці особливості концепту асиметрії в китайсько-філіппінських відносинах практично не розглядалися. Більше уваги приділялося загальним аспектам міжнародних відносин Китаю, його стратегії в Південно-Китайському морі, а також геополітичним інтересам КНР у Східній Азії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Попри зростаючий інтерес до асиметрії міжнародних відносин, це неологічне в теорії міжнародних відносин поняття неоднозначно вписується в наукові дослідження. Застосування терміну «асиметрія» у науковому обороті політологічної науки свідчить про його затребуваність і сприймається під різними кутами зору. Незважаючи на активне використання у науці про міжнародні відносини неологічного поняття асиметрії, вона не має однозначного, вивіреного наукового тлумачення.

Попри важливість та доцільність теорії асиметрії, запропонованої американським дослідником Б. Уомаком, теорії при аналізі міжнародних відносин приділяється незначна увага. Але вже саме привернення уваги до концепції асиметрії та її актуальності є важливим досягненням у науці про міжнародні відносини.

Теорія асиметрії є важливою раціональною і аналітичною основою для розуміння відносин Китаю з державами Південно-Східної Азії та, зокрема, для відображення динамізму відносин між Китаєм та Філіппінами (Yamazaki, Osawa, 2021).

Б. Уомак ретельно досліджував китайсько-в'єтнамські відносини, застосовуючи теорію асиметрії, але вона не була застосована до взаємодій між Китаєм та Філіппінами, які є також класичним зразком асиметричних відносин. Як свідчать дослідження науковця, теорія асиметрії сприяє поглибленому розумінню всієї палітри відносин Китаю з меншими країнами. Вона проливає світло на унікальний аспект зв'язків Китаю з невеликою країною і відображає причинно-наслідковий зв'язок двосторонньої взаємодії між великою та малою державами.

Отже, дослідження теоретичних основ асиметрії китайсько-філіппінських спирається на теорію асиметрії Б. Уомака (Womack, 2004, 2006, 2010, 2016). Асиметрія між сильнішою державою (А) і слабшою державою (Б) є явищем, що випливає з відмінностей між основними параметрами, і включає територію, демографію, внутрішні політичні структури, соціальну консолідацію, доступ до ресурсів. Оскільки ці параметри переважно стабільні, Уомак стверджує, що слабкіший актор, ймовірно, залишиться в позиції (Б), а сильніший – в позиції (А) (Hendler, May/Aug, 2018; Womack, 2006: 75).

Асиметрія насамперед виразно проявляється у відносинах між великими і малими державами, для яких питання суверенітету у відносинах з більшими є першочерговим. Анархічна природа міжнародних відносин на думку представників реалістичної парадигми є важливою обумовленістю, яка змушує держави вести постійну боротьбу за безпеку та виживання. Менші держави сприймають більші держави як можливу загрозу, тому вони завжди переймаються своїми відносними позиціями в міжнародній системі і прагнуть цілеспрямовано зміцнювати і розвивати свій військовий та економічний потенціал і мінімізувати наслідки асиметричних відносин.

Міжнародні системи будь-якої епохи складаються з безлічі політичних одиниць, від малих до великих. У міжнародному просторі мала держава, з одного боку, високо оцінює значення співпраці, ведення дипломатії з великою державою, але, з іншого боку, більша держава проявляє меншу зацікавленість у відносинах з малими державами, оскільки вони не становлять загрозу її існуванню (Womack, 2016: 47).

Історія розвитку китайсько-філіппінських відносин у 21 ст. свідчить про те, що Пекін має проблеми з управлінням зв'язками з Манілою через асиметрію в характері відносин, яка виникає через розрив у владі і статусі між ними. Тож структурний фактор асиметрії суттєво впливає на відносини Китаю з Філіппінами.

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що існуюча асиметрія між КНР і Філіппінами впливає на еволюцію відносин, процес вирішення конфліктних ситуацій, визначення порядку денного (втручання у порядок денний) та створює основу для примусових дій з боку сильної сторони.

Китайсько-філіппінські відносини це відносини між сильною і слабкою державами, які уособлюють вертикальний вимір міжнародного порядку, при якому країни не завжди отримують взаємну вигоду. Крім того асиметрична співпраця може використовуватися як інструмент для проектування сили.

Китай, переконаний у своїй винятковості, вважає, що має право на статус великої держави і моральний авторитет над іншими країнами, які зобов'язані «поважати виняткові якості Китаю» (Zhang, 2011). Китайський етнос схильний

вважати, що «багатство автоматично перетворюється на владу, яка забезпечує вплив. Сила також вважається достатньою для стримування агресії та завоювання поваги Китаю у світі. Міркування про те, що багатство приносить безпеку та гідність», легко підштовхує Пекін до переконання, що він має велику пошану в різних країнах світу, особливо в малих (Shambaugh, 2013).

Теорія асиметрії ілюструє своєрідність китайських уявлень про ієрархію держав у міжнародній системі. Сприйняття Китаєм себе як великої держави ускладнює об'єктивний погляд на зарубіжні країни і це уявлення перешкоджає точній оцінці малих держав або гнучкому реагуванню на них.

Асиметричні відносини між КНР і Філіппінами обумовлені значною різницею в економічній, військовій та політичній потужності. Китай є другою за величиною економікою світу з потужною армією та активною дипломатією, тоді як Філіппіни – відносно невелика країна з менш розвиненою економікою та обмеженими військовими можливостями. Ця величезна нерівність створює ситуацію, в якій Пекін має значно більше можливостей нав'язувати свої умови або маніпулювати політичним курсом Маніли за допомогою різноманітних інструментів впливу.

Вражаючі асиметричні показники між Китаєм і Філіппінами, засновані на військовому, природно-ресурсному, трудовому, виробничому потенціалі, розмірах території та чисельності населення, у цілому визначають характер і траєкторію розвитку двосторонніх відносин між двома країнами. До того ж асиметрія матеріальних можливостей, яка була очевидна ще в 1990-і роки, робить Філіппіни набагато більш чутливими та вразливими до подій у Південно-Китайському морі, яке Китай розглядає як сферу винятково своїх інтересів (Hendler, 2019)

Асиметрична структура китайсько-філіппінської взаємодії схиляє Піднебесну недооцінювати та ігнорувати наміри та рішучість Філіппін чинити опір, що особливо чітко проявилось у суперечках у Південно-Китайському морі. Як наслідок їхні відносини позначені як злетами так і падіннями. Особливо гостро між ними стоїть питання морського суверенітету. Отже, викристалізовується складна ситуація навколо Китаю, де чимало середніх і малих держав намагаються лавірувати між великими державами. Без тісної взаємовигідної співпраці з ними Пекіну в Індійсько-Тихоокеанському регіоні, який є найбільш суперечливою морською зоною в Азії, буде у край важко посилити свої лідерські позиції в регіоні (Yamazaki, Osawa, 2021).

Теорія асиметричних відносин стверджує, що між державами існує асиметрія влади та впливу і це не просто тимчасовий етап, а постійна ситуація. В асиметричних відносинах сильніша сторона А, маючи переваги над слабкішою Б, може приймати рішення в односторонньому порядку, які будуть не вигідні для Б. Зі свого боку Б не здатна діяти відносно А з позиції сили і диктату, оскільки вона не володіє переконливими аргументами, щоб змусити А виконати її вимоги. Асиметричні відносини на відміну від симетричних спроможні більше сприяти зростанню напруженості і виникненню конфліктної ситуації. Незначна загроза з боку сильнішої сторони може бути критичною для слабкішої, тому більша А і менша Б по-різному реагують на дії один одного.

Згідно теорії асиметрії Б. Уомака більша А, і менша Б можуть досягти взаємного визнання спільних інтересів шляхом обміну тим, що одне одному потрібно в їх критичних і, ймовірно, незмінних асиметричних відносинах. Якщо більші держави в асиметричних відносинах розуміють, що викликає страх і занепокоєння менших, і навпаки, менші держави намагаються не суперечити більшим, тоді існує підґрунтя для послаблення напруги та керування конфліктами, спричиненими асиметричними відносинами, та досягнення компромісу з меншими витратами. Адже в асиметричних відносинах ціна збройного конфлікту є досить високою (Womack, 2016: 52).

У двосторонніх асиметричних відносинах сильний веде переговори зі слабким, зважаючи на нерівність потенціалів, тоді як в багатосторонніх контактах це здійснити практично неможливо через протидію чималої групи слабкіших держав

інтересам сильної сторони. Б. Уомак вважає, що для підтвердження своїх лідерських позицій сильному, необхідно застосувати одну з двох стратегій: або запропонувати всім країнам разом досягати одних спільних взаємовигідних цілей, або домогтися побудови такого правового порядку, який приведе систему до збереження статус-кво, де він продовжить займати домінуюче становище. Проте визнання лідерства в результаті залякування сильним слабших рідко призводить до бажаного результату (Womack, 2004, 2010: 76).

Таким чином, зростаюча багатосторонність міжнародних відносин дедалі більше обмежує вплив окремих держав на міжнародну політику в регіональному та глобальному вимірах.

Філіппіни, яку Пекін сприймає як типову маленьку країну, як слабкіша сторона з метою зменшення вразливості перед Китаєм – сильнішою стороною А, прагне співпрацювати з ним у багатосторонньому форматі. На думку Б. Уомака багатосторонні домовленості накладають зобов'язання на обидві сторони і надають можливість опосередкованої співпраці обом сторонам.

У своїй зовнішній політиці слабша сторона, щоб посилити свої позиції в регіоні і зменшити вплив з боку сильнішої сторони, об'єднується з іншими малими державами на основі спільних інтересів, або стає учасником регіональних об'єднань. Це дає кращу можливість для публічного обговорення інтересів Б і водночас не створює загроз А (Womack, 2006: 83). Проте слід зауважити, що в Індо-Тихоокеанському регіоні країни об'єднуються в основному не через спільні інтереси та регіональну співпрацю чи інтеграцію, а через спільне сприйняття загрози з боку КНР.

Стратегічно важливим кроком слабкішої держави (Б) може бути укладення союзу з іншою сильною державою, щоб вийти з-під впливу А. Однак це може бути ризикованим задумом, оскільки союз Б з іншою великою державою, швидше за все, створить гостру кризову ситуацію, тому що А буде вбачати в Б опозицію, підсилену силою третьої країни (Womack, 2016: 72).

Спроби Китаю змусити Філіппіни утриматись від протидії китайським намірам в Південно-Китайському морі можуть загрожувати автономії Філіппін, спроба якої відстояти свою автономію може здатися такою, що заперечує реальну перевагу в силі Пекіна. У разі виникнення кризи, Китай з огляду на його заяви буде схильний діяти з позицій сил, щоб примусити Філіппіни припинити опір в акваторії Південно-Китайського моря. У такій ситуації Маніла буде схильною сприймати агресивну поведінку Китаю як загрозу своєму суверенітету і тоді конфліктний потенціал відносин між ними буде залишатися украй високим.

Однак вимога великої країни до поваги та необхідність автономії меншої країни є ключем до підтримки гнучкої взаємодії між ними. Такий сценарій взаємної поваги сприятиме співпраці та нормалізації відносин, що дасть змогу уникати серйозних конфліктів. І навпаки, якщо велика держава вживає дій, які підривають автономію малої держави, тоді остання чинитиме опір, щоб відстояти свій суверенітет. Опір меншої держави може виявитись для великої надто затратним, особливо при підтримці малої іншою великою країною (Womack, 2004, 2006: 87).

З огляду на асиметричне співвідношення сил між країнами, Філіппінам доведеться застосувати багатовимірний підхід, щоб зменшити ризики, пов'язані з агресивною поведінкою Китаю в Південно-Китайському морі. Одним із цих методів буде зменшення економічної залежності Філіппін, який можна розглядати як елемент її життєво важливих інтересів.

Аналіз особливостей китайсько-філіппінських асиметричних відносин дає змогу стверджувати, що Філіппіни проявляють не меншу стійкість до Китаю, ніж В'єтнам. В асиметричній діаді, джерелом якої є відмінності матеріальних можливостей та статусу кожного в ієрархічній міжнародній системі, Манілі цілком реально протистояти сильному тиску з боку Пекіна. Міцний союз із США є стратегічно важливою умовою гнучкої зовнішньополітичної діяльності Філіппін, які

до того ж є одним із головних союзників Сполучених Штатів серед держав АСЕАН. У цілому асиметричні відносини між Китаєм і Філіппінами зберігаються та ускладняють двосторонні відносини в майбутньому.

Підтримка США Філіппін певною мірою може обмежити дії Китаю, який не припиняє стверджувати про свою рішучість відстоювати свої морські права та інтереси, попри договір про взаємну оборону між США і Філіппінами. Така рішучість Китаю пояснюється зростанням його ролі на міжнародній арені та посиленням впливу на своїх периферійних сусідів, попри те, що Сполучені Штати все ще залишаються єдиною домінуючою світовою потугою.

Загалом створення асиметричного трикутника може призвести до різних сценаріїв розвитку подій. Тісні відносини Маніли з Вашингтоном ще більше ускладнюють відносини Маніли з Пекіном, а також посилюють геополітичне суперництво між Пекіном і Вашингтоном.

Філіппіни, намагаючись протистояти активним діям Китаю в спірних районах Південно-Китайського моря, водночас остерігаються можливості бути втягнутою в геополітичне протистояння між США і КНР.

Втім прагнення Філіппін до автономії здебільшого ігноруються на одному рівні як Китаєм, так і США. Так, Пекін сприймає Філіппіни як проксі США, що прагне стримувати їх мирний розвиток, тоді як Вашингтон вбачає у Філіппінах стратегічну вісь у Південно-Китайському морі для стримування Китаю.

Д. Чанг, використовуючи теоретичну модель Б. Уомака для інтерпретації відносин Філіппін із двома центрами сили – США та Китаєм, вважає, що країни Південно-Східної Азії потрапили у подвійну структурну асиметрію у «зовнішньому середовищі, на яку чинять не одні двосторонні відносини, а дві, однаково важливі асиметрії з Китаєм і США, які переплітаються з регіональними відносинами Китаю та США». У цій тристоронній динаміці, на думку Д. Чанга, китайсько-американські відносини є внутрішніми проблемами для малих держав, яким необхідно збалансувати відносини автономії та поваги з домінуючою країною (Chiang, 2017:6).

Отже, далеко непрості відносини з ознаками асиметрії між США і Китаєм і відносини Філіппін з двома великими державами створюють модель систематичних неправильних уявлень про надмірну увагу і неухважність, що веде до неправильно керованих асиметричних відносин. Крім того асиметричні відносини можуть легко призвести до ескалації напруженості. Нерівність у можливостях не призводить автоматично до домінування чи підпорядкування, а радше, саме управління асиметрією сприятиме забезпеченню більшої стабільності в міжнародних відносинах (Tolentino & Nam, 2015).

Загалом протиріччя в акваторії Південно-Китайського моря проливають світло на асиметричні відносини між Китаєм і Філіппінами. Це протистояння є політичним змаганням, у якому менша держава намагається врівноважити більшу і керується у своїх діях мотивом виживання. І в цьому нерівному протистоянні Філіппіни зможуть чинити спротив Пекіну доти, поки США та інші регіональні партнери будуть підтримувати Манілу у цій конкурентній боротьбі.

Асиметричні відносини Китаю із суміжними державами, які коливаються між полюсами співпраці та конфлікту, є частиною поступового довгострокового процесу, у якому Китай як потужна регіональна держава, створює основи відносин зі своїми азіатськими сусідами у форматі центр-периферія. Коливання по лінії «співпраця-конфлікт» є постійним у міжнародних відносинах, але динаміка «центр-периферія» ускладнює конкретний випадок китайсько-філіппінських територіальних суперечок у в Південно-Китайському морі (Hendler, 2019). Асиметричні китайсько-філіппінські відносини мають тенденцію до циклу співпраці (покора сусіда та примирення Китаю) та конфлікту (утиски сусідніх держав та каральні операції Китаю), який був би тривалим, якби на нього не впливали різноманітні зовнішні і внутрішні чинники.

Ключовими теоретичними підходами, які допомагають пояснити асиметричні китайсько-філіппінські відносини є концепції сили та впливу, що використовуються

в рамках реалізму, теорії залежності та стратегічного партнерства. У випадку КНР та Філіппін ці концепції проявляються через жорстку силу (hard power), адже Китай використовує військові можливості та демонстрацію сили у Південно-Китайському морі, де проводяться військові навчання, будуються штучні острови, і відбуваються інциденти з філіппінськими рибальськими суднами. Ці дії підкріплюються агресивною риторикою та погрозами застосування сили.

Незважаючи на жорсткі методи, Китай також активно застосовує м'яку силу (soft power) через культурні, освітні та економічні програми. Також Пекін використовує свою економічну міць для формування залежності Філіппін від китайських інвестицій та кредитів. Відмова від підтримки або її призупинення стає інструментом тиску для отримання політичних поступок з боку Філіппін.

Висновки. Отже, аналіз теоретичних аспектів асиметричних відносин між Китаєм і Філіппінами доводить, що асиметрія між ними є помірною, тобто її амбівалентність, максимальне зростання не передбачає знищення одного актора іншим. Існуюча асиметрія можливостей між Китаєм, який виступає центром і Філіппінами як периферійна держава, дається взнаки при будь-якому ускладненні відносин між ними. Китай і Філіппіни, будучи неоднорідними за своєю природою, відрізняються владними можливостями і потенціалом, що фундаментально впливає на лінію їх поведінки в територіальних суперечках.

Асиметричні відносини формуються не лише через економічну чи військову нерівність, а й через залежність від зовнішньої допомоги та інвестицій. Китай використовує різні механізми впливу, які поєднують м'яку та жорстку силу для досягнення власних стратегічних цілей. Реакція Філіппін є комбінованою: від використання міжнародного права до активного співробітництва з союзниками.

Категорію асиметрії можна розглядати як відмінності між сторонами. Іноді вони можуть бути незначними і не впливати суттєво на кінцевий результат.

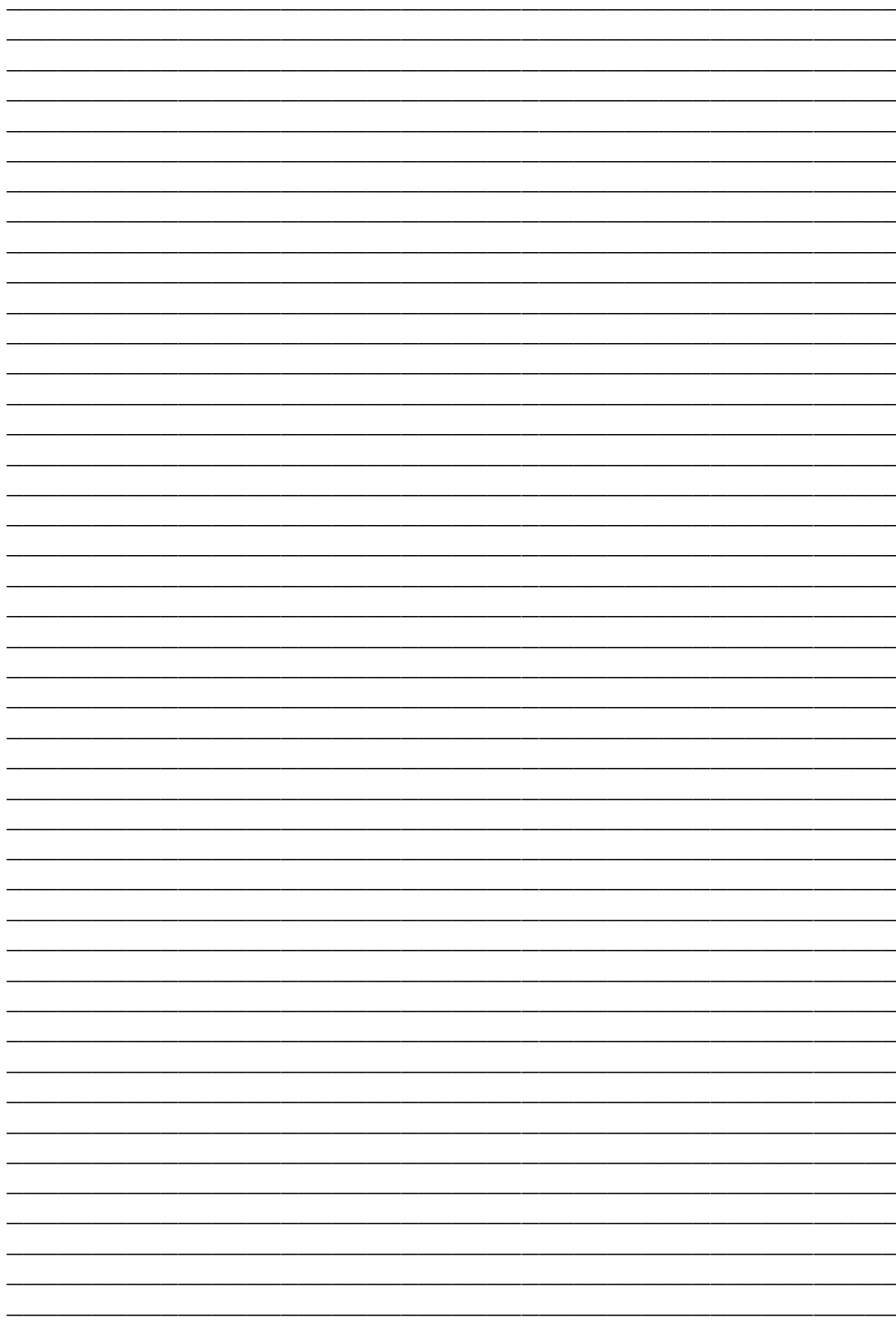
Загалом враховуючи асиметрію матеріальних можливостей між двома країнами, все ж можна знайти шлях до компромісу, переговорів, взаємних поступок, щоб кінцевий результат служив інтересам обох сторін. Для цього сторонам необхідно послідовно демонструвати свою взаємну повагу, відданість ідеям відмови від війни та конфронтації як способу задоволення своїх інтересів, а також націленість на взаємовигідну співпрацю. Для відстоювання своїх інтересів слабкішій державі – Філіппінам не обов'язково вступати в альянси або беззастережно приймати умови Китаю. Труднощі у подоланні конфронтації між країнами вбачаються у відсутності силової рівноваги, зневажанні інтересів Філіппін Китаєм та втручанні третьої сторони.

REFERENCES

- Chiang, J.** (2017). Philippine Foreign Policy in the 21st Century: the Influence of Double-Asymmetric Structure. *The International Studies Association*. Retrieved from <http://web.isanet.org/Web/Conferences/HKU2017-s/Archive/e35950e1-db89-4726-b72e-671a86b59ca3.pdf>.
- Harrison, H.** (2005). *Driving the Soviets up the Wall: Soviet-East German Relations, 1953-1961*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Hendler, B.** (May/Aug, 2018). Duterte's Pivot to China, and Prospects for Settling the South China Sea Disputes. *Contexto Internacional*, 40 (2). Retrieved from <https://doi.org/10.1590/S0102-8529.2018400200005>
- Hendler, B.** (2019). Sino-Philippine relations as the modern tributary game: moving beyond the South China Sea disputes. *Rev. Carta Inter., Belo Horizonte*, 14, 1, 52-79. DOI: 10.21530/ci.v14n1.2019.
- Long, T.** (2017). It's not the size, it's the relationship: from 'small states' to asymmetry. *International Politics*, 54 (2). Retrieved from <http://centaur.reading.ac.uk/59064/>
- Mattes M.** (2012). Reputation, symmetry, and alliance design. *International Organization*, 66 (4). 679-707.
- Morrow, J.** (1991). Alliances and asymmetry: An alternative to the capability aggregation model of alliances. *American Journal of Political Science*, 35 (4), 904-933.

- Pfetsch, F.** (2011). Power in International Negotiations: Symmetry and Asymmetry. *Négociations*, 16, 39-56. Retrieved from <https://shs.cairn.info/revue-negociations-2011-2-page-39?lang=fr>
- Shambaugh, D.** (2013). Chinese Thinking about World Order. In Huang, X. & Patman, P.G (Eds.), *China and the International System: Becoming a World Power* (1st ed., pp. 21-31). New York: Routledge.
- Shin, Gi-Wook** (2016). Asymmetry of Power and Attention in Alliance Politics: The US-Republic of Korea Case. *Australian Journal of International Affairs*, 70 (3), 1-21. DOI:10.1080/10357718.2015.1113228
- Thayer, C.** (2011). The Tyranny of Geography: Vietnamese Strategies to Constrain China in the South China Sea. *Contemporary Southeast Asia*, 33 (3), 348-369.
- Tolentino, E. & Ham, M.** (2015). The entrapment of asymmetry: the Philippines between the US and China. *Bandung: Journal of the Global South*, 2 (20). Retrieved from <https://bandungjournal.springeropen.com/articles/10.1186/s40728-015-0016-8>
- Womack, B.** (2004). Asymmetry Theory and China's Concept of Multipolarity. *Journal of Contemporary China*, 13 (39), 351-366. Retrieved from <https://pdfs.semanticscholar.org/ed61/fecb11d32e3eda43377b76c31d4799483056.pdf>
- Womack, B.** (2006). *China and Vietnam: The Politics of Asymmetry*. New York: Cambridge University Press.
- Womack, B.** (2010). *China Among Unequals: Asymmetric Foreign Relationships in Asia*. Singapore: World Scientific.
- Womack, B.** (2016). *Asymmetry and International Relationships*. New York: Cambridge University Press.
- Yamazaki, A & Osawa, S.** (2021). Asymmetry Theory and China-Philippines Relations with the South China Sea as a Case. *East Asia (Piscataway)*, 38 (4), 333-352. DOI: 10.1007/s12140-021-09370-1
- Zhang, F.** (2011). The Rise of Chinese Exceptionalism in International Relations. *European Journal of International Relations*, 19 (2), 305-328. DOI: 10.1177/1354066111421038

This image shows a single sheet of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

Наукове періодичне видання

Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI

2025

Volume X

Здано до набору 15.06.2025 р. Підписано до друку 25.06.2025 р. Папір офсетний.
Формат 70x108¹/₁₆. Гарнітура «Georgia». Друк лазерний. Ум.-друк. арк. 18.
Наклад 100 прим.